

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ВАЗИРЛАР
МАҲКАМАСИ ҚОШИДАГИ ФАН ВА
ТЕХНОЛОГИЯЛАР МАРКАЗИ**

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИ
Ўзбекистон Республикаси Олий таълим
бакалавриат босқичи учун
ДАРСЛИК

Тошкент
«Академиа» нашриёти
2005

66.3(5)

M50

Масъул муҳаррир: **И.Эргашев**, сиёсий фанлар доктори,
профессор

Миллий истиқлол ғояси: Ўзбекистон Республикаси Олий
таълим бакалавриат босқичи учун дарслик /Масъул муҳаррир
И.Эргашев

M50

Тузувчилар И.Эргашев, Э.Набиев, Н.Комилов ва бошқ. Т.:
Академия, 2005 - 368 б.

И. Эргашев И. ва бошқ.

Дарсликни тузиш бўйича ишчи гуруҳ аъзолари:

И.Эргашев (илмий раҳбар), Э.Набиев, Н.Комилов, С.Ма-
машокиров, С.Отамуротов, А.Бегматов, Ф.Эргашев, М.Бек-
муродов, М.Ортиқов, Н.Умарова, И.Хўжамуродов, А.Хол-
беков, У.Обилов, Т.Норбоев, У.Сайдов, М.Қуронов, Д.Нор-
қулов, М.Жакбаров.

Такризчилар:

Х.Ф.Воҳидов, фалсафа фанлари доктори,

И.Каримов, фалсафа фанлари доктори, профессор

ANDIJON DAVLAT
UNIVERSITATI

343991

Мазкур дарслик Ўзбекистон Республикаси Президенти
хузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академиясида «Мил-
лий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар»и фани-
ни ўрганиш бўйича махсус курсда иштирок этган мутахас-
сислар томонидан маъқулланган намунавий дастур асосида
тайёрланган.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлиги томонидан нашрга тавсия этилган.

ББК 66.3(5У)Я73

№389-2005

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси

КИРИШ

«...жамиятимиз мафкураси, одамлар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг маъно-мазмунини белгилаб беради.

Эндиги энг долзарб вазифамиз — бу жараёнларнинг илмий-назарий асосларини, уларнинг янги-янги қирраларини мукамал очиб бериш, ўқувчиларимиз, талабаларимизга, кенг жамоатчиликка содда, лўнда қилиб тушунтириб бериш ва уларни янги ҳаёт, замон талабларига жавоб берадиган жамият қурилишининг фаол ва жўшқин иштирокчиларига айлантиришдан иборат.

Бунинг учун биринчи галда тараққиётимизнинг ҳар бир йўналиши — жамиятимиздаги сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, маънавий муносабатларнинг ривожига ҳақида махсус дарсликлар, қўлланмалар, оммабоп адабиётлар яратиш зарур»

Ислом КАРИМОВ

Ҳар бир киши ўзи яшаётган жамият ёки давлатнинг тарихий мақсадини ифода этадиган бош ғояларни билиши, аниқ тасаввур этиши керак. Шунда бу мақсадлар ифодаси бўлган ғоялар унинг онги ва қалбидан жой олади, аста-секин ишонч, эътиқодга айланади. Ишончу эътиқодсиз инсон ўз йўлини, мақсад ва манфаатларини чуқур англаб етмайди. Эътиқод мустаккам бўлса, инсон ғоя, эзгу мақсад йўлидан чекинмай одимлайди. Миллий ғоя одамларнинг ўзаро ҳамжиҳатлиги учун асос бўлади, кучли маънавий руҳий омилга айланиб, тараққиётга хизмат қилади.

Илк ўрта аср буюк мутафаккирларидан бири Абу Наср Форобий маънавий озодлик, инсон такомилли, адолатли жамият қуришнинг бирдан-бир шартини одамларни эзгуликка чорлаш, ғоявий жиҳатдан вояга етказиш деб билган ва бу ҳақда шундай деб ёзган: «Инсон бахт-саодат нималигини тушунган бўлса-ю, унга эришишни мақсад қилиб олмаса, ғоя ва хошига айлантирмаган бўлса, унга нисбатан озгина бўлса-да, шавқ ва завқ сезмаса, истак ва мулоҳазасини, куч ва қувва-

тини бошқа нарсаларга сарфласа бу қилмишлари ёмон ва ноўринлидир...»¹.

Дарҳақиқат, миллий истиқлол ғояси Ўзбекистонда ана шундай эзгу мақсад йўлида хизмат қиладиган ёки шунга ундайдиган, сафарбар этувчи кучга эга бўлган ғоялар, мақсадларни ўзида мужассам этган рухий, маънавий куч-қувват манбаидир. Миллий истиқлол ғояси миллий-маънавий ва умумбашарий негизга эга бўлиб, ундан озикланади. У, аввало, миллий-маънавий ҳодиса сифатида ҳар бир халқ, миллатнинг маънавий-рухий, тарихий, маданий, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ҳаётидаги хусусиятлари билан боғлиқ бўлган маънавий воқеликдир. Ўзбекистоннинг миллий истиқлол ғояси ўзбек халқининг ўзига хос хусусиятлари, мақсад ва манфаатларини ифода этади. Миллий истиқлол ғояси аждодларимизнинг миллий-маданий меросига таянган ҳолда мамлакатимизда яшайдиган турли халқлар манфаатларининг ўзаро муштараклигини таъминлашни ўз олдига мақсад қилиб қўяди, Ўзбекистон фуқароларини мамлакат олдида турган тарихий мақсадлар йўлида жипслаштиради.

Миллий истиқлол ғояси, биринчидан, мустақилликни қўлга киритиш йўлида халқни, миллатни сафарбар этишга қодир, мустақиллик, эркинлик ва демократия қарор топиши учун умумхалқ куч-ғайратини бирлаштирувчи, эзгу ғоялар мажмуи сифатида намоён бўлади. Шу йўлда халқнинг, миллатнинг орзу-истаклари ижтимоий-маънавий ҳаёт соҳаларидаги ўзига хос хусусиятларини ифода этадиган мақсадлар мажмуи сифатида ўз мазмунига эга; иккинчидан, миллий истиқлол ғояси мустақилликни мустаҳкамлаш билан боғлиқ. Бунинг учун хизмат қиладиган ғоя ва мақсадлар мажмуи сифатида фуқароларнинг ишончи ва эътиқодини ошириб жамиятни турли хавф-хатарлардан ҳимоя қилиш, ягона халқ бўлиб бирлаша олиш, ижтимоий организм сифатида ўз-ўзини сақлаб қолиш, асраш-авайлаш ўзига хос ва мос демократик жамиятни қуришга ёрдам беради; учинчидан, мустақилликни янада ривожлантиришга йўналтирилган концептуал ғоя сифатида ҳам намоён бўлади. Бу бежиз эмас, албатта. Зеро, ўз шаъни, кадр-қиммати, ор-номусини бегоналарнинг таз-

¹ Қаранг: Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. — Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993, 188-б.

Йиқидан ҳимоялашни истаган ҳар қандай халқ келажак авлод олдидаги муқаддас бурчини, яъни ўзидан кейин озод ва обод Ватан қолдиришни, фарз сифатида бажармоғи шарт.

Бугунги Ўзбекистонда ҳам миллий истиқлол ғояси ана шундай улуг, эзгу мақсадлар билан муштарак ғоялар мажмуи эканлигини ҳис этиш қийин эмас. Кимдир буни аниқ идрок этаяпти. Аммо орамизда уни ҳис этмаётган, ўзини халқидан, миллатидан ташқарида кўраётган нияти ноҳолис, мустақиллик талаблари билан мос бўлмаган айрим «кишилар», «гуруҳларга» ҳам дуч келмоқдамиз.

Миллий истиқлол мафкураси фикрни фикрдан, ғояни ғоядан, маърифатнинг жаҳолатдан фарқини кўришга, эзгу фикр, ғоя ва амаллар билан бирга ёвуз фикр, ғоялар борлигидан ҳам огоҳ этади. Уларда ёвуз ва тажовузкор ғоянинг ҳар қандай кўринишига нисбатан ғоявий иммунитетни мустаҳкамлайди. Эзгу, бунёдкор ғоялар билан яшашга, ўз фаолиятини эркин, фаровон ҳаётга йўналтиришга ундайди.

Миллий истиқлол ғояси Ўзбекистон халқининг тарихий мақсадларини англашга ёрдам берадиган, эркин ва фаровон ҳаётга эришиш йўлларини ва шарт-шароитларини кўрсатиб берадиган ана шундай эзгу мақсадлар йўлида халқимиз кучгайратини сафарбар этадиган кучли омилдир. Шунинг учун ҳам уни ўрганиш, билиш муҳим аҳамиятга эга.

Миллий истиқлол ғоясини ўрганиш туфайли Ўзбекистон халқининг ғояларини маданияти, тарихи, миллий ўзига хослигини, маънавий-маданий меросини, бугунги кундаги мақсадини англаш мумкин. Бу ўз фуқаролик бурчини чуқур англаб етган, ватанпарварлик туйғусини қалбида мудом асраб юрган, миллий мустақиллигимизни ривожлантиришга астойдил бел боғлаган ҳар бир фуқаронинг тарихий бурчидир.

Муаллифлар жамоасига ва ўзларининг фикр-мулоҳазалари билан иштирок этган олим ва мутахассисларга миннатдорчилигимизни билдирган ҳолда, дарслик тўғрисидаги янги таклиф ва мулоҳазаларни кутиб қоламиз. Бу дарсликнинг янада мукамал бўлишига ёрдам бериши, шубҳасиз.

Ї БЎЇИМ

ЖАМИЯТ ТАРАҚЇЇТИНИНГ ҒОЯВИЙ

АСОСЛАРИ ВА ҲОЗИРГИ ЗАМОН

1-МАВЗУ

«МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИ» ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ, МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ

Миллий истиқлол
ғоясини
ўрганишнинг
объектив зарурати

Инсоният тарихий тараққий-нинг цивилизациялашган даври тажрибаси биров-бир жамиятнинг эзгу ғоялар ва мафкурасиз ривожлана олмаслигини тасдиқламоқда. Мустақилликка эришган мамлакатимиз раҳбарининг ташаббуси билан ўзбек халқи ҳам ўз олдига озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш каби буюк мақсадларни қўйди. Ана шу эзгу мақсадларни амалга ошириш, мамлакатимизда демократик тамойилларга асосланган жамиятни барпо этиш эҳтиёжи бизга ёт ва бегона ғоя тажовузига қарши тура оладиган, ҳар томонлама баркамол инсонларни вояга етказиш, ғоявий бўшлиқ бўлишига йўл қўймаслик ва ниҳоят, юртнинг юксак тараққийтини таъминлаш — миллий истиқлол мафкурасини шакллантиришни тақозо этмоқда.

Мустақиллик туфайли Ўзбекистон халқи ўзини миллий-маънавий янгилашида миллий истиқлол ғоясига таянишга алоҳида эътибор берди. Мустабид тузум даврида амал қилиб келинган, халқимизнинг миллий-маънавий руҳиятига тамомла эид бўлган «коммунистик ғоя»дан воз кечилди. Ўзбекистон халқи ўз миллий ғояси негизларига таянган ҳолда ривожланиш йўлини танлади. Унинг ўзига хос сабаблари мавжуд. Улар асосан қуйидагилардан иборат:

Биринчидан, Мустақиллик туфайли мамлакатимиз халқи ўзига хос ва мос ривожланиш йўлини танлаш ҳуқуқига эга бўлди. Бу эса халқимизнинг тарихан қарор топган миллий-маданий меросларини, қадриятларини, маънавий-руҳий оламини қайта тиклаган ҳолда ўз келажагини кўриш ва қуриш имкониятини берди.

Иккинчидан, «мустабид» тоталитар тузум даврида жами-

ят қурилишининг ғоявий асоси бўлган коммунистик мафкура тарғиботчилари мамлакатимиз халқлари, хусусан, ўзбек халқи турмуш тарзи, дунёқараши, тарихи, урф-одатлари, анъаналари ва миллий хусусиятларини ҳисобга олмасдан бизга бегона ва ёт бўлган қадриятларни, мақсадларни сингдиришга уриниб келган. Бунинг асоратларидан халос бўлишга қаратилган маънавий эҳтиёж мавжуд.

Учинчидан, маълумки ҳар қандай давлат ёхуд жамият мақсадсиз яшай олмайди. У ривожланиш учун маънавий асосларни белгилаб олади. Тарихий мақсад халқнинг миллий-маънавий ғояларида ўз ифодасини топади. Шу маънода ўзининг мустақил ривожланиш йўлини тавлаб олган Ўзбекистонда миллий ғояни ўрганишга бўлган зарурат деб қаралиши лозим.

Тўртинчидан, жамият қурилиши тарихида ҳар хил ғоялар ҳукмронлиги бўлган. Ғоявий мақсадлар туфайли жамият ҳаётида турли хил воқеалар рўй берган табиийки, улар турли хил оқибатларни келтириб чиқарган. Демак, ғоя билан ғоянинг, мақсад билан мақсаднинг, фикр билан фикрнинг фарқини билиш ва англаш учун ҳам миллий истиқлол ғоясини ўрганиш зарур.

Бешинчидан, ғоялар жамиятдаги турли инсонлар, ижтимоий гуруҳлар, қатламлар, халқлар, миллатлар мақсади, орзу интилишлари, ҳаётни идрок этиш кўникма ва малакалари, хулқ-атвор кўринишлари, қадриятлари манфаати билан узвий боғлиқ бўлади. У ёки бу ғоя қайси манфаатни қандай тамойилларга асосланган ҳолда ифода этишига қараб бир-биридан фарқланади, унинг мақсадига ва қандай ғоя эканлигига баҳо берилади.

Олтинчидан, ғоялар таъсир кўлами билан ҳам бир-биридан фарқланади. Айрим ғоя тарафдорлари мутлақ ҳақиқатни эътироф этишга даъво қилиши мумкин. Улар ўз мақсадларини бошқа халқларнинг миллий хусусиятларини ҳисобга олмасдан, қандай йўл билан бўлмасин «сингдиришга» уринади. Демак, бу борада ҳар биримиздан огоҳлик талаб этилади. Фарзандларимиз ўз халқи, мамлакатининг тарихини, миллий-маданий меросини, қадриятларини топтатмаслиги, ўзига хосликни йўқотмаслиги учун ҳам миллий ғояни ўрганиши, билиши керак бўлади.

Еттинчидан, миллий истиқлол ғоясини ўрганишнинг зарурлиги бугунги дунёда мафкуравий курашнинг давом эта-

ётганлиги билан ҳам боғлиқ. Инсонлар онги ва қалбини эгаллаш унга таъсир кўрсатиб, ўз мақсад ва муддаоларини бир томонлама амалга оширишга уринишлар тўхтамаётганлигидан ҳам келиб чиқмоқда. Миллий истиқлол ғояси Ўзбекистон халқининг тарихий мақсадларини амалга ошириш учун маънавий-руҳий куч-қувват манбаи ҳисобланади, демократик, фуқаролик жамиятини қуриш учун илмий-назарий асос бўлиб хизмат қилади. Мустақилликни мустаҳкамлаш учун халқимизни бирлаштирадиган, унинг асрий эзгу мақсадлари бўлган «Келажак буюк давлат»ни барпо этиш, ҳар бир шахснинг ҳаётий манфаатларини ўзида мужассам этадиган миллий мафқурани яратиш ижтимоий-сиёсий ва маънавий тараққиётимизнинг муҳим шартига айланмоқда. Миллий истиқлол ғоясини фан сифатида ўрганишнинг сабабларини мамлакатимиз Президенти Ислам Каримов қуйидагича таъкидлаган: «Олдимизга қўйган олижаноб мақсад-муддаоларимизга етиш, эски мафқуравий асоратлардан батамом халос бўлиш, ғоявий бўшлиқ пайдо бўлишига йўл қўймастик, бегона ва ёт ғояларнинг хуружидан ҳимояланиш, бундай тажовузларга қарши тура оладиган ҳар томонлама баркамол инсонларни вояга етказиш зарурати халқимиз ва жамиятимиз манфаатларига мос янги мафқурани шакллантиришни тақозо этмоқда»¹. Ана шу ҳаётий зарурат миллий истиқлол ғоясининг асосий тушунча ва тамойилларини фан сифатида ўрганишни тақозо этади.

**Фаннинг предмети,
объекти, мақсади
ва вазифалари**

Миллий истиқлол ғояси — мазмун-моҳияти, мақсад ва вазифалари Ислам Каримов асарларида асосланган таълимот. Унинг мазмуни қуйидагилардан иборат:

- тарихий хотирани уйғотиш, ўтмишдан сабоқ чиқариш ва ўзликни англаш мезони бўлиш;
- халқимизни туб мақсадлари ифодаси ва жамият аъзоларини бирлаштирувчи ғоявий вазифасини ўташ;
- миллат, халқ ва жамиятни бирлаштирувчи куч, юксак ишонч эътиборининг манбаи бўлиш;
- Ўзбекистонда яшовчи барча халқ, миллат, элат, ижтимоий қатлам ва уни вакилларига бирдай тааллуқли бўлиш;

¹ Каримов И.А. Ватан равақли учун ҳар биримиз масъулимиз. 9-жилд. Т.: Ўзбекистон, 2001, 220-б.

— миллатимиз аҳолиси онги ва қалбида «Ўзбекистон — ягона Ватан» деган туйғуни юксак даражада шакллантиришга хизмат қилиш;

— турли миллат, қатлам, унинг вакиллари, сиёсий партия ва ижтимоий гуруҳлар мафкурасидан устун турадиган юксак феномен — ижтимоий ҳодиса мазмунига эга бўлиш;

— бирон-бир дунёқарашни мутлоқлаштирмаслик ёки бирон-бир куч, партия ёки гуруҳ қўлида сиёсий қуролга айланмаслик;

— ҳар қандай илғор ғояни ўзига сиғиндириш ва ҳар қандай ёвуз ғочга қарши жавоб бера олиш;

— субъективизм, валюторизм каби иллатлардан холи ва жамиятимизнинг холис фикрига таянувчи объектив мафкура бўлиш;

— сўз билан ишни, назария билан ҳаётни бирлаштира олиш;

— давр ўзгаришларига қараб, ўзи ифодалайдиган ғоя, манфаат, муддоаларни амалга оширишнинг янги-янги воситаларини тавсия эта олиш, яъни янгича вазиятга тез мослашадиган ҳозиржавоб ва ижодий бўлиш ва бошқалар.

Миллий истиқлол ғояси ана шу қайд этилган сифатларга эга бўлган тақдирдагина жамият ҳаётида етакчи маънавий-маърифий омилга айланиши ва кутилаётган муҳим вазифаларни бажара олиши мумкин¹. Бироқ, миллий истиқлол ғояси ўз-ўзидан инсоннинг онгига, тафаккурига сингиб, ишонч ва эътиқодига айланиб қолмайди.

Бунга ҳар бир инсон ўз ҳаёти давомида эришиб боради. «Ҳар қандай фаннинг — деб ёзади, — мамлакатимизнинг таълиқли файласуф, миллий истиқлол ғоясини талабалар онги ва тафаккурига сингдириш жонкуяри профессор Қ.Назаров — муайян билимлар тузиши сифатидаги ўзига хос мавзулар тушунчалари, қонун ва категориялари бўлади. Уларнинг барчаси фан ўрганадиган соҳа, яъни предметнинг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ. Биз ўрганишга киритаётган «Миллий истиқлол ғояси» фани бундан мустасно эмас. Унинг ҳам ўз предмети, қонун ва категориялари, мақсад ва вазифалари бор. «Ғоя» ва «мафкура» тушунчалари, уларнинг ҳалқ-

¹ Фалсафа: қонуний дугат (Тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров). — Т.: «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, 2004, 264-бет.

лар ва давлатлар тақдирига таъсири, ҳозирги замондаги ма-
куравий жараён, миллий истиқлол ғоясининг мазмун-моҳия-
тини тушунчалари, шаклланиш қонуниятлари, намоён бўлиш
хусусиятлари, уни халқимиз қалбига сингиш йўллари ва
усуллари ушбу фаннинг моҳиятини белгилайди. Унинг ту-
шунча ва категориялари бир бутун, яхлит тизим шаклида
намоён бўлади»¹. Миллий ғоянинг одамларнинг ишонч ва эъти-
қодига айланиши турмуш, ҳаётида жой олиши бир қатор
омилларга боғлиқ. Демак, бунда ҳам муайян қонуниятлар амал
қилади. Миллий истиқлол ғоясининг фан сифатида эътироф
этилиши унинг ўзига хос предмети, объекти, мақсад ва ва-
зифалари мавжудлигини англатади.

Биринчидан, бошқа ижтимоий-гуманитар фанлар қатори
«Миллий истиқлол ғояси» фанининг ҳам муайян билимлар
tizими, яъни ўзига хос мавзулари, тушунчалари, қонун ва
категориялари мавжуд.

Иккинчидан, унинг барча бошқа фанлар қатори ўз пред-
мети, объекти, мақсад ҳамда вазифалари бор. Аввало, ҳар
бир фан олдига қўйиладиган умумий талаблар миллий ис-
тиқлол ғоясига ҳам бевосита даҳлдор. Айни пайтда, миллий
ғоянинг жамият, миллий маданият негизлари асосида шакл-
ланиши, халқнинг ишонч ва эътиқодига айланиши билан боғ-
лиқ ўзига хос хусусиятлари мавжудлигини ҳам ҳисобга олиш
керак. Бунда ҳар бир инсон ёки шахснинг индивидуал хусу-
сиятлари, унинг ўзига хос дунёқарashi, шунга мос тафаккур
ва ҳаёт тарзи, миллий онг, ўзлигини англаганлиги даражаси
алоҳида ўринга эга. Миллий анъаналарга, тарихи, она тили,
маданиятига бўлган муносабатда шаклланган ва мустаҳкам-
ланган қалбдаги руҳияти, эътиқоди, садоқати билан ватан-
парварлик ва миллатпарварлик туйғулари ўзининг ва мил-
латининг шаъни, қадр-қимматини ҳурмат қилишда намоён
бўлади. Шунингдек, ҳар бир инсонда умуминсоний қадрият-
лар бошқа халқлар ва миллатларнинг маданий ютиқларига
ўзаро манфаатдарлик ҳамда миллий тараққиётида уни мус-
таҳкамлаш нуқтаи назаридан қараш, баҳолаш кўникмалари,
саъй-ҳаракатлари орқали ўз ифодасини топади.

¹ Қаранг: Қ.Назаров. Буёқдорлик — ғоялар ҳақидаги фан «Талабалар онги
ва тафаккурини шакллантиришда миллий истиқлол ғояси фанининг ўрни ва
аҳамияти» мавзусига бағишланган ўқув-услубий аяжуман. 2004 йил 29 январ.
Тошкент — 2004. 8 бет.

Ушбу фаннинг предметини миллий маданий мерос ва умуминсоний қадриятларнинг ўзаро муносабати, миллий истиқлол бош ғояси халқнинг ишонч ва эътиқодига айланиши, «ғоя» ва «мафкура» тушунчалари, уларнинг халқлар, миллатлар ва давлатлар тақдирига таъсирини ўрганиш ташкил этади. Миллий истиқлол ғояси фанининг предметини фақат «ғоя ва мафкура» тушунчаларидан иборат деб қабул қилиш ушбу фанни тор доирада тушунишга олиб келади. Бу фаннинг предметини ҳозирги замондаги мафкуравий жараёнлар, унинг маъно-мазмунидаги ўзига хос жиҳатлари, таъсир этиш қонуниятлари, маълум бир маконда ва даврда намоён бўлиш хусусиятлари, уни кўп миллатли давлатимиз фуқароларининг онги ва қалбига сингдириш йўллари ҳамда услубларини аниқлаш ҳам ташкил этади.

Бу жараён, биринчидан, миллий ғоянинг фан талаблари асосида, муайян андоза, тартиб ва қоидаларга, билим ва тажриба тизимига шунчаки тушавермаслиги билан ҳам алоҳида ажралиб туради. Унинг ана шундай хусусиятга эга бўлиши миллий истиқлол ғояси кишиларнинг онг ва тафаккури, дунёқарashi, мақсад ва интилишлари миллий-маънавий меросга муносабатнинг жамият ҳаётида намоён бўлиш хусусиятлари билан боғлиқ; Иккинчидан, миллий истиқлол ғоясининг шаклланиши кишилар (халқ, миллат, авлодлар) амалий фаолиятида ҳамда ўзаро муносабатларида ишонч ва эътиқодга айланишининг намоён бўлиши «бир чизиқли», ягона тартиб, меъёрларга осонликча тушавермайди. Айни пайтда, фуқаролар, турли ижтимоий гуруҳлар ёки қатламлар, миллат ва элатларни ўзаро муштарак мақсадлар, ғоялар бирлаштириб турмас экан, улар ўртасида ўзаро ҳамжиҳатлик, тотувлик ҳам бўлмайди. Шунинг учун ҳам, миллий истиқлол ғоясининг предмети миллий истиқлол ғоясининг шаклланиши, кенг жамоатчиликнинг ишончи ва эътиқодига айланиши, унинг маданий негизларини ижтимоий ҳаёт, меҳнат фаолиятида намоён бўлиш шарт-шароитлари, омиллари, қонуниятларининг илмий-назарий асосларини ўрганишдан иборатдир.

Миллий истиқлол ғояси — мустақилликни қўлга кириштиш, уни мустаҳкамлаш ва ривожлантириш, Ўзбекистоннинг дунё ҳамжамиятида ўзига хос нуфузга эга бўлиши учун имкон яратадиган халқни, миллатни жипслаштириб турадиган мақсадлар, манфаатлар мажмуидир. Илмий адабиётлар-

да «гоя», «мафкура», «идея» ва «идеология» тушунчалари ишлатилмоқда. Идея ва идеология кўпроқ Фарб давлатларида ҳамда рус тилидаги манбаларда учрайди. Идея ибораси юнон тилидаги *idea* сўзидан олинган, у идеология сўзининг ўзаги бўлиб ҳисобланади ва тушунча ёхуд фикр маъносини англатади»¹.

Миллий истиқлол гоясининг объекти сифатида Ўзбекистоннинг ўзига хос табиий, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, миллий-маданий ривожланиш хусусиятларини, қадриятларини эътироф этиш мумкин. Шунингдек, халқнинг маданияти, миллий-маданий меросини, одамларнинг ижтимоий муносабатларни қарор топтириш билан борлиқ мақсадларини жамият ҳаётида намоён бўлишини таҳлил этиш ҳам муҳимдир. Шунингдек, фаннинг объектини — Ўзбекистон тавлаган тараққиёт йўли ва ижтимоий ривожланишнинг миллий-маънавий негизлари, умумбашарий тамойиллар ташкил этади.

Миллий истиқлол гояси ижтимоий тараққиёт соҳасидаги дунё халқлари тажрибаси ва ютуқларини ҳисобга олган ҳолда шакллантирилган бўлиб, Ўзбекистон миллий ривожланишининг янги йўналиши моделининг миллий-назарий асосидир. Негаки, Ўзбекистон халқининг ўзига хос шундай миллий-маданий мероси ва қадриятлари мавжудки, улар мамлакатда яшаётган ҳар бир фуқаро, оила, халқ ва миллат ҳаётининг барча жабҳаларидан чуқур ўрин олган. Улар орқали шу халқ, миллатнинг «ўзлигини», «борлигини» бошқа халқлар ёки миллатлар ўхшашлиги (умумийлиги) ва фарқи (айримлиги)ни англаб олиш мумкин. Шу хусусиятлар сақлаб қолинса, Ўзбекистон ўзига хос ва мос тараққиёт йўлидан ривожланиши мумкин. Бунинг учун миллий гоя жамият ҳаёти соҳалари билан ўзаро уйғунлашмоғи муҳим аҳамиятга эга. Ана шундай ишонч, эътиқод, миллий гурур, ўзлигини намоён этиш ва қадрлаш туйғулари миллий истиқлол гоясини халқнинг ишонч ва эътиқодига айланганлигини кўрсатувчи муҳим мезондир.

Демак, миллий истиқлол гоясининг мақсад ва вазифалари умуминсоний қадриятлар устуворлиги тамойилига тўлатўкис мос келиши, демократик эркинликлар ва инсон

¹ Миллий истиқлол гояси: асосий тушунча ва тамойиллар. — Т.: Ўзбекистон, 2000, 80-б.

хуқуқларини сақлашга доир халқаро андозаларга ҳамоханглиги билан ҳам инсоният тарихидаги кўпгина миллий ғоялардан фарқ қилади.

Тўғри, миллий қадриятларга таянмасдан ҳам «ривожланишга» эришиш мумкин. Ёки «биз қадриятларга кўпроқ боғланиб қолмоқдамиз, қадриятларимиз эса бизни тараққиётимизга айрим ҳолларда туртки бериш ўрнига, ҳалақят қилмоқда», дейдиганлар ҳам топилади. «Бундай қарашлар қайси жиҳати билан тўғри келмайди ёки уни қабул қилиш қийин», деган саволлар доимий равишда мавжуд бўлади.

Тараққиётга эришишнинг турли йўллари мавжуд. Айтилганидек, «бирон бир андозани» қабул қилиб ҳам халқ ёки миллат ўз тараққиётини унга мослаштириши мумкин. Лекин халқ ёки миллатнинг миллий тараққиёт йўли тарихий анъаналари ва меросига тўғри келмасдан, бошқа халқнинг тарихий ривожланиш тажрибасини афзал кўрса, унинг ўзлиги қаерда қолади?

Миллий ривожланишида ҳар бир халқ тили, маданий хусусиятларини ҳисобга олмасдан, қадриятларига бефарқ, лоқайд қараса ва истаган «турмуш тарзи», урф-одат, қадриятларни ўзи учун қабул қилаверса, ўз тараққиёт йўлини йўқотиб қўяди. Бунга мустабид совет даври типик мисолдир. Шунинг учун ҳам ҳар қандай ривожланиш андозасини эмас, ўзига хос ва мос ривожланиш йўлини эътироф этиш миллий истиқлол ғоясига тўғри келади. Шу маънода, миллий истиқлол ғоясини халқимизнинг янги жамият қуриш борасидаги ҳаракат дастури дейиш мумкин.

Миллий истиқлол ғоясининг асосий мақсади фуқароларни, кенг жамоатчиликни асосий ғоялари, мақсад ва йўналишлари билан Ўзбекистоннинг тараққиёт йўлининг маъно ва мазмуни, миллий-маданий негизлари, хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, уларда ишонч уйғотиш, уларни адолатли, демократик фуқаролик жамияти қурилиши мақсадларини амалга оширишга уюштиришда маънавий-руҳий рағбатлантиришда намоён бўлади. Миллий истиқлол ғояси фуқароларни ғоявий жиҳатдан тарбиялайди. Ғоя билан ғоянинг, фикр билан фикрнинг, жаҳолатдан маърифатни фарқини англашга, маърифатга ишонч ва эътиқодни мустаҳкамлашга хизмат қилади. Фуқароларда миллий истиқлол ғоясига зид бўлган ёт ва бегона, зарарли ғоялардан сақланишга, унга

нисбатан фикрга қарши фикр, ғояга қарши ғоя, жаҳолатга қарши маърифат билан жавоб бериш, унга нисбатан доимо тайёр бўла олиш иммунитетини шакллантиради. Миллий истиқлол ғояси мамлакатнинг олдида турган улуғ, бунёдкорлик ишлари ундан кўзланган асосий мақсад инсонларнинг эркин ва фаровон ҳаётга эришиши, озод ва обод Ватан қуриш йўлида ҳар бир киши учун ҳаракат йўналиши бўлишга қаратилган. Миллий истиқлол ғояси ҳеч қачон кишиларнинг онги ва дунёқарашини бошқаришни, уларни яна аллақандай «қолипга», «ягона андозага» солишга қаратилган эмас. У фикрлар, ғоялар хилма-хиллигига асосланади. Эркин фикрни уйғотиш ва фикр эркинлигини кафолатлаб бериш, ўзгалар фикрини тинглаш, эшитиш ва айтишга имконият яратади. Демак, миллий истиқлол ғояси «ҳукмрон ғоя»га интилишдан мутлақо бегона бўлганлиги билан ҳам бошқа носорлом ғоялардан фарқ қилади. Миллий истиқлол ғояси воқеа-ҳодисаларни билиш, таҳлил этиш, уларга баҳо беришга имконият яратиб, бир қатор илмий, тарбиявий ва амалий вазифаларни ҳам бажаради. «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» рисоласида қисқа ва мухтасар тарзда баён этилган.

Улардан энг муҳимларини қайд этмоқчимиз:

— одамларимизда мустақил дунёқараш ва эркин фикрлашни шакллантириш;

— миллий тотувлик, ҳамжиҳатликни истиқболимиз йўлидаги энг катта ғоялардан ҳисобланиши носорлом маҳаллийчилик, уруғ-аймоқчилик деб аталадиган иллатлардан холи этиш;

— ҳаётга энди қадам қўяётган ёш авлоднинг дунёқарашига янгича маъно ва мазмун бахш этиш орқали унда фаол ҳаётий позицияни, миллий ғояга ишонч ва эътиқодни шакллантириш;

— жамиятимизда сорлом ижтимоий муҳитни яратиш, кишилар онгига Ватан тақдири учун масъуллик, ягона Ватан туйғусини мустаҳкамлаш;

— истибдод даври асоратлари, қуллик ва мутелик кайфиятларининг онгимизда, тафаккуримизда сақланиб қолаётгани сабабларини таҳлил этиш, уларни бартараф этиш йўлларини топиш зарурати билан борлиқ вазифаларни ҳал этишдан иборатдир. Демак, янгича фикрлайдиган, мутелик туйғусидан холи бўлган ўзлигини англаган, авлод-аждодларини, маданий меросини яхши билган маънавий баркамол

авлодни тарбиялаш истиқлол мафкурасининг муҳим вазифасидир.

**Миллий истиқлол
ғоясининг асосий
тушунчалари**

Миллий истиқлол ғояси муайян тушунчаларга асосланади. Улар турли хил бўлиб, жамиятда шаклланган ва мавжуд бўлган фикрлар хилма-хиллиги билан кишиларнинг ўзаро ижтимоий муносабатлари асосида амалий хатти-ҳаракати орқали

намоён бўлади.

«Миллий ғоя ва истиқлол мафкураси ҳақида гап борар экан, — деб таъкидлайди Юртбошимиз, — биз ниҳоятда кенг қамровли, мураккаб, серқирра, инсоният тарихида аниқ ва мукамал ифодаси, тугал намунаси ҳали-ҳануз яратилмаган тушунчаларни ўзимизга тасаввур қилишимиз керак, деб ўйлайман. Бу тушунчалар Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги каби юксак ғояларнинг маъно-мазмунини тереан англаб етишга хизмат қилади»¹. Бинобарин, миллий истиқлол ғоясининг асосий тушунчалари нисбийлик хусусиятига эгадир.

Миллий истиқлол ғоясини ўрганишда қуйидаги тушунчаларни ҳисобга олиш зарур:

— турли жамиятлар, халқлар ҳаёти, миллий-маданий қадриятлари, мақсадлари билан боғлиқ бўлган турли хил маъно-мазмунга эга умумий тушунчалар: «ғоя», «мафкура», «ғоянинг турли хил кўринишлари», «бунёдкор ғоялар» ва «ёвуз, тажаввузкор ғоялар», «миллий ғоялар» ва «умумбаشارий ғоялар»;

— жамиятнинг сиёсий ҳаёти, турли хил жамоат бирлашмалари фаолияти билан боғлиқ мақсад ва интилишларни ифода этадиган турли-хил сиёсий мафкуралар кўринишлари;

— Ўзбекистон халқининг ҳаёти билан боғлиқ бўлган, уни ўзида акс эттирадиган ва унга хизмат қиладиган «миллий истиқлол ғояси», «миллий истиқлол ғоясининг маънавий негизлари», «миллий ривожланиш ғояси», «миллий истиқлол мафкураси», «миллий истиқлол ғоясининг асосий ғоялари», «миллий истиқлол ғоясининг бош ғояси», «мил-

¹ Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз 9-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 2001, 221-222-б.

лий истиқлол ғоясининг умумбашарий тамойиллари» ва бошқа тушунчалар.

Миллий истиқлол ғояси билан боғлиқ тушунчаларнинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, у, асосан, Ўзбекистон халқи ижтимоий, ҳаёт соҳалари ривожига билан, унинг миллий-маданий мероси, урф-одатлари, қадриятлари, тили, маданияти, тарихи, фалсафаси, диний руҳияти билан узвий боғлиқ. Миллий истиқлол ғояси миллийликни, миллий ривожланиш хусусиятларини эътироф этади ва унга ҳурмат билан қарайди. Миллий истиқлол ғояси «синфийлик», «партиявийлик» тамойилларига асосланмайди. Бошқа мамлакат халқларининг ҳаётига ўз ғояларини сингдиришни даъво қилмайди. Бу билан у «коммунистик ғоядан» тубдан фарқ қилади. Миллий истиқлол ғояси Ўзбекистон Республикаси номига олган ўзбек халқи, миллатининг миллий-маданий меросига таянган ҳолда бошқа халқлар маданияти, мақсад ва интилишлари билан ўзаро муштарак тарзда мамлакат раванқининг маънавий-руҳий, фалсафий омили сифатида хизмат қилади.

Миллий истиқлол ғоясини ўрганишни тақозо этадиган умумий ва ўзига хос қонуниятлар мавжуд. Умумий қонуниятлар турли халқлар, мамлакатлар, жамиятлар ҳаётида амал қилдиган умумий асосга эга бўлган ички зарурий боғланишлар бўлиб, у жамият ва мафкуралар (ғоялар) нинг бир-бирлари билан узвий боғлиқлиги қонундир. Жамият мафкурасиз, мақсадсиз яшай олмайди. Демак, биринчидан, мафкура ҳар қандай жамият ҳаётида зарур. Мафкура бўлмаса, одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотиши муқаррар. Иккинчидан, қаердаки ғоявий бўшлиқ вужудга келса, ўша ерда бегона ғоя асосида бўлган мафкуралар таъсири учун шароит мавжуд бўлади. Буни исботи учун хоҳ тарихдан, хоҳ замонамиздан кўплаб мисоллар келтириш қийин эмас¹. У жамият олдидаги мақсадлар, уни амалга ошириш воситаларидир.

Миллий истиқлол ғоясининг тушунчалари билан бир қаторда унинг намоён бўлиш қонунлари ҳам мавжуд. Булар:

— турли халқлар, турли жамиятлар мавжуд. Уларнинг мақсадлари ҳам, ривожланиш йўллари ҳам турли хил. Яъни

¹ Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. 7-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 1999, 84-85-б.

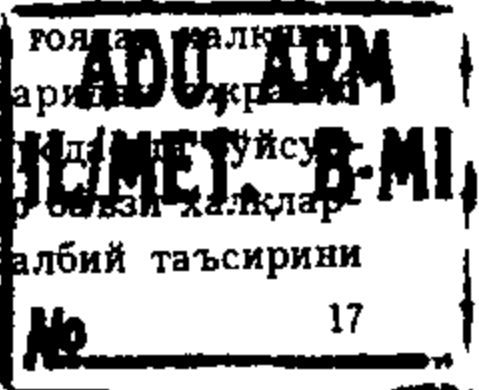
ривожланишнинг, ижтимоий тараққиётнинг хилма-хиллиги қонуни орқали намоён бўлади;

— дунёнинг мафкуравий манзараси турли хил мақсадлар, турли-хил манфаатлар, қарашлар билан боғлиқ ҳолда намоён бўлган ва бўлиб қолмоқда. Бу эзгу гоялар билан бирга ёвуз гояларнинг ҳам яшовчанлигини, «дунёда мафкура соҳасида курашнинг» давом этиб келаётганлигининг асосида ётган ўзига хос жиҳатидир.

Лекин, ҳар бир халқнинг ўзига хос маънавий руҳияти, мероси, қадриятлари билан боғлиқ гояси ҳам мавжуд. Уни инкор этиб бўлмайди. Уни англамаслик у билан боғлиқ бўлган турмуш тарзини, маданиятидаги хусусиятларини, тарихини, тилини, миллий-маданий ривожланиш қонуниятларини эътироф этмасликка олиб келади. Бу охир-оқибатда шу халқни ёки мамлакатнинг «ўзлигини» тан олмасликка сабаб бўладиган йўлдир.

— Глобаллашув жараёнининг миллий гояга таъсир этиши ҳам ўзига хос умумий қонуниятдир. Бу жараён турли мамлакатлар, халқлар ҳаётида уларнинг бир-бирига боғлиқлигини, ўзаро таъсирини оширади, маънавий, гоявий ҳаётида акс этмасдан қолмайди.

Миллий истиқлол гояси тўғрисида фикр юритганда, унинг ўзбек халқининг ҳаёти, турмуш тарзи, тарихи, маданияти, миллий-маданий мероси ва қадриятлари билан боғлиқ бўлган ҳамда миллий гоясида акс этадиган ўзига хос қонуниятлари ҳам мавжуд. Бу қонуният миллий истиқлол гоясининг мазмуни, мақсади ва хусусияти нуктаи назаридан қараганда алоҳида, устувор аҳамиятга эга. Чунки, бу қонуниятни ҳисобга олиш ўзбек халқининг, миллатнинг келажаги билан ўзлигини сақлаб қолиш ҳамда ўз негизда ривожланишини, дунёда ўзига хос ўринга эга бўлишни эътироф этиш билан боғлиқ. Тарихий жиҳатдан ёндашганда, бу соҳада «турли гоялар», «мафкуралар» ана шу муҳим қонуниятларга зид бўлган ҳолатларни ҳам кузатилишини кўрсатади. Ўзбек халқини тилидан, маданиятидан, тарихидан ажратиб қўйишга бўлган уришлар бунга мисолдир. Чунки ёт ва бегона гоялар халқнинг турмуш тарзи, миллий-маданий қадриятларини қўриқиб қўйиш орқали уни заифлаштиришга ва ўзидан айирдиришга ҳаракат қилган. Ёт ва бегона гоялар боззи халқларнинг миллат сифатида ривожига ўзининг салбий таъсирини

Ўтказган. Шунинг учун ҳам миллий истиқлол гоёсига таяниш ва унга амал қилиш Ўзбекистон халқининг ўзлигини сақлаб қолиш ва ўзига хос ва мос ривожланиш эҳтиёжи сифатида намоён бўлади. Демак, миллий истиқлол гоёсининг қонуниятлари ҳар бир халқ учун миллий ўзига хослигини замон ютуқлари билан боғлашнинг нафақат кафолати, балки ривожланиш стратегияси ҳамдир.

**Миллий истиқлол
гоёсининг негизлари
ва асосий принциплари**

Миллий истиқлол гоёсининг амал қилиш принципларининг ўзига хос тарзда намоён бўлиши жамиятнинг барча жабҳаларида амалга оширилаётган ислохотларнинг гоёвий жиҳат-

ларини белгилаш билан боғлиқ. Шу нуқтаи назардан миллий истиқлол гоёсининг принциплари бир-бири билан узвий диалектик алоқадорликда дейиш мумкин. Улар ўз навбатида миллий ва умуминсоний қадриятлар уйғунлиги талабларига мос келиши билан узвий боғлиқ.

а) Миллий истиқлол гоёси инсонпарварлик, инсон қадриятлари, шаъни ва ор-номуси, ҳақ-ҳуқуқлари ҳамда манфаатларининг устуворлиги принципига таянади. Унда инсоннинг ҳаёти олий қадриятдир. Бу принцип ўткинчи характерга эга бўлмай, балки Ўзбекистоннинг демократик ривожланиш истиқболини ўзида мужассам этади. Бунда миллий гоёнинг инсонпарварлик ва демократик принциплари инсон ҳамда жамият манфаатлари уйғунлигини белгилаб берувчи таянч нуқта ва жипслаштирувчи омил вазифасини ўтайди. Демак, миллий истиқлол гоёси икки муҳим, бир-бири билан боғлиқ негизга таянади. Бу, бир томондан, Ўзбекистон халқининг тарихи, турмуш тарзи, урф-одат, анъаналари, маданияти билан боғлиқ миллий-маданий мероси бўлиб, бу унинг асоси, бош негизи, таянчи ҳисобланади. Иккинчиси, дунё халқлари эътироф этиб, фақат эзгуликка, бунёдкорлик ишларига, ўваро тотувлик ва ҳамжиҳатликка хизмат қилиб келаётган умуминсоний тамойиллардир. Шу маънода миллий истиқлол гоёси умумбашарий қадриятларни эътироф этади.

б) Миллий қадриятларга содиқлик - миллий гоёнинг таянч негизларидан биридир. Бу принцип Ўзбекистон ҳудудида истиқомат қилаётган ҳар бир фуқаронинг ўз миллий қадри-

ятларини асраб-авайлаш, келажак авлодларга етказиши учун тўла имкониятлар яратилишини ифодалайди. Ўтмишдан қолган буюк маданий бойликларимиз, мумтоз қадриятларни ҳурмат қилиш, уларни ижодий жиҳатдан ўрганиш — бу принципнинг асосий жиҳатидир. Лекин у нарсани умумқонуният сифатида ҳисобга олиш керакки, умумбашарий қадриятлар, аввало, миллий-маънавий негизда шаклланади. Халқ, миллатнинг руҳияти унинг миллий-маданий мероси орқали унинг ҳаётида, мақсад ва орзуларида, жамият қурилишида ўзининг аниқ ифодасини топади. Ижтимоий тараққиёт натижасида у ёки бу халқларга хос бўлган миллий-маънавий қадриятларнинг умуминсоний моҳияти дунё халқлари ривожини учун умумбашарий қадрият сифатида хизмат қилади. Улар бири-бирини бойитади, айна пайтда ўзаро муштаракликка эга эканлиги билан ҳам ажралиб туради.

**Миллий истиқлол
ғоясининг турли хил
фикр, ғояларга
муносабати, ижтимоий
маънавий ҳаётда
акс этиши**

Миллий истиқлол ғоясининг турли хил фикр, ғояларга муносабати, унинг ижтимоий-маънавий ҳаётда акс этиш усулларини англаш учун, энг аввало, турли хилдаги ғоя ва мафкура тушунчаларининг мазмун-моҳиятини ўрганмоқ зарур. Маълумки, ҳар қандай

тушунча, фикр ва қараш ҳам миллий ғоя бўла олмайди. Чунки шахсий фикр — ўзига хос қарашдир, ижтимоий фикр эса — воқеликка нисбатан ўзгариш ёки ҳаракатни тақозо этадиган фаол муносабатни ифодалайди. Ғоя ана шу муносабатни ҳаракатга, жараёнга, зарурат турилганда эса, бутун бир давр тарихига айлантиради¹. Жамият ҳаётида турли хил фикр, ва ғояларнинг ўрни муҳим. Лекин, маълум бир фикр мутлақликка интилса ёки яқка ҳукмронлик қилса, у жамият ривожига катта салбий таъсир кўрсатади. Демокриманки, «икки одам айнан бир хилда фикрламагани каби турли халқлар, мамлакатлар ҳам айнан бир-бирига ўхшаши, яъни бир хил тарихга, маданиятга эга бўлиши қадриятларни эъзозлаши, умумий мақсадни кўзлаб ижтимоий, ривожланиш

¹ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. — Т.: Ўзбекистон, 2001, 9-б.

Йўлини андоза сифатида олиши ва фақат унга таяниши мумкин эмас.

Миллий истиқлол ғоясининг ўзига хос жихати ҳам шундаки, у фикрлар ва ғоялар хилма-хиллигини тан олади. Жамиятнинг якка-ягона мафкураси сифатида бирон-бир фикр, ғояни эътироф этмайди. Эркинлик, хусусан, фикр эркинлиги ва хилма-хиллиги принципларига амал қилиш миллий истиқлол ғояси учун муҳим. Фикр эркинлиги ва ғоялар хилма-хиллигига асосланиш тараққиётни таъминлаб турувчи, инсон салоҳиятини оширувчи ноёб имкониятдир.

Жаҳон тажрибаси шундан далолат берадики, ўз давлатчилигини кўлга киритиш, миллий ва ижтимоий озодликка эришиш ҳеч қаерда енгил ва осонликча бўлмаган. Мустақилликка эришган ҳар бир мамлакат ўз тараққиёт йўлини излайди, янги жамият барпо этишда ўз андозасини ишлаб чиқишга интилади. Ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий вазият, одамлар ўртасида таркиб топган муносабатлар, уларнинг дунёқараши, жумладан, диний эътиқоди, руҳияти ва хулқ-атвор нормалари ҳам шуни тақозо этади. Масалан, дунёда ижтимоий тараққиёт йўлининг турли вариантлари мавжуд. Туркия, Жанубий Корея, Швеция моделлари ва бошқалар бунга мисолдир. Бир қанча мусулмон мамлакатлари ва янги индустриал мамлакатларнинг тажрибаси ҳам шуни кўрсатади. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг Оврупо мамлакатлари ва Япония халқ хўжалигини қайта тиклаш режаси ҳам бунинг амалий намунаси бўлди.

Ўзбекистон бошқа давлатлар тараққиёти жараёнида тўпланган ва республика шароитига тадбиқ қилса бўладиган барча ижобий ва мақбул тажрибалардан, шак-шубҳасиз, самарали фойдаланади. Бирон-бир моделни, ҳатто у ижобий натижалар берган тақдирда ҳам, кўр-кўрона кўчириб олиш тўғри эмас. Аксинча, аниқ-равшан воситалар ва усуллар қайси мамлакат учун мўлжалланган бўлса, ўша мамлакатнинг ўзига хос шароитидагина ижобий натижа беради.

Жаҳон халқлари ва ўзимизнинг амалиётимиздан олинган барча ижобий тажрибани рад этмаган ҳолда ўз ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-ҳуқуқий тараққиёт йўлимизни танлаб олиш республиканинг қатъий позициясидир. Бу — ўтмиш йилларининг хатоларини, давлат тузилишининг шакл ва усулларига нисбатан мавжуд қарашларни идрок этиш натижасидир. Бу, таркиб топган ижтимоий воқеликка берилган реал

баҳодир. Бу — Ўзбекистон халқининг ижтимоий тараққиётига, муносиб турмуш шароитига интилишидир.

Шуни алоҳида таъкидлаш зарурки, сохта инқилобий сакрашларсиз, фожиаги оқибатларсиз ва кучли ижтимоий ларзаларсиз, эволюцион йўл билан нормал, маданиятли тараққиётга интилиш — таълаб олинган йўлнинг асосий мазмуни ва моҳиятидир. Одамларнинг онги ва турмушига узоқ йиллар мобайнида, кўпинча зўравонлик йўли билан сянгдирилган нарсаларни бир зумда ўзгартириш мумкин эмас. Бунинг учун ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги муносабатларнинг кескинлашувига ва уларни бир-бирига қарама-қарши қўйилишга барҳам бериш билан жамиятни янгилаш ва ўзгартириш зарурлигига одамларнинг ўзини ишюнтириш, ҳаракатга келтирувчи кучларни ва меҳнатнинг рағбатлантирувчи омилларини ўзгартириш мумкин.

Мавжуд ижтимоий-иқтисодий муаммоларнинг кескинлиги, уларнинг ўзига хос хусусияти бу муаммоларни ҳал этишга алоҳида ёндашувни тақозо этади. Турмуш шароити ва тарзининг миллий хусусиятлари, Шарқ маданиятига мансублик ҳам шуни талаб этади.

Ўзбекистоннинг чинакам мустақиллигига эришишдан иборат ўз йўли республикани ривожлантиришнинг миллий истиқлол гоёсига асосланган қўйидаги асосий ўзига хос хусусиятлари ва шарт-шароитларини ҳар томонлама ҳисобга олишга асосланади.

Аввало, у аҳолининг миллий-тарихий турмуш ва тафаккур тарзидан, халқ анъаналари ва урф-одатларидан келиб чиқади. Чуқур илдизи ўтмишдаги анъанавий жамоа турмуш тарзига бориб тақаладиган коллективчилик асослари Ўзбекистон халқига тарихан хосдир. Катталарни ҳурмат қилиш, оила ва фарзандлар тўғрисида ғамхўрлик қилиш, очик кўнгиллик, миллатидан қатъи назар одамларга хайрихоҳлик билан муносабатда бўлиш, ўзгалар кулфатига ҳамдард бўлиш ва ўзаро ёрдам туйғуси кишилар ўртасидаги муносабатларнинг меъёри ҳисобланади. Ўзбеклар диёрига, ўз Ватанига меҳр-муҳаббат, меҳнатсеварлик, билимга, устозларга, маърифат-парварларга нисбатан алоҳида ҳурмат-эҳтиром — Ўзбекистон аҳолисига хос фазилатлардир. Одамларнинг турмуш тарзида, руҳиятида, маънавий-ахлоқий қадриятларни шакллантиришда, ислом динига эътиқод қилувчи халқлар билан яқинлашиш истагида ҳам шу омил намоён бўлади.

Мазкур минтақанинг қадимий тарихи ва маданияти, бунда яшаб ўтган Шарқ мутафаккирлари ва файласуфларининг жаҳон маданиятини ривожлантиришга қўшган гоят катта ҳиссалари ҳам бу ерда яшаётган одамлар турмушининг барча томонларига сезиларли таъсир ўтказган. Ўтмишдаги алломаларнинг бебаҳо мероси қанчадан-қанча авлодларнинг маънавий-рухий онгини ва турмуш тарзини шакллантирган эди. У ҳамон таъсир кўрсатмоқда.

Республикадаги ўзига хос демографик вазият — гоят муҳим хусусиятлардан биридир. Республикада аҳоли ва меҳнат ресурслари юксак суръатлар билан ўсиб бормоқда. Аҳолининг ярмидан кўпроги қишлоқ жойларда яшайди ва асосан деҳқончилик билан шугулланади. Аҳоли таркибида 60 фоиздан кўпрогини болалар, ўсмирлар, 25 ёшгача бўлган йигит-қизлар ташкил этади.

Ўз аجدодлари қадимдан яшаб келган жойларга боғланганлик, кўчиб юришга мойилликнинг йўқлиги республика аҳолисига хос хусусиятдир.

Республиканинг яна бир хусусияти — аҳоли *миллий таркибининг ўзига хослигидир.* Этник таркибда туб аҳоли устун мақени эгаллайди. Шу билан бир вақтда, республика ҳудудида ўз маданияти ва анъанасига эга бўлган юздан зиёд миллат вакиллари яшаб турибди. Ўзбекистоннинг миллий-маданий жиҳатдан гоят ранг-баранглиги миллий ўзлигини англаш ва маънавий қайта тикланишнинг кучайиб бориши билан узвий бирликда жамиятни янгилаш, уни очиқ жамиятга айлантириш йўлида қудратли омил бўлиб хизмат қилади ва республиканинг жаҳон ҳамжамятига қўшилиши учун қулай шароитларни вужудга келтиради.

Кейинги ўн йиллар мобайнида маълум кадриятларга эга бўлган кишиларнинг муайян ижтимоий онги шаклланганлигини ҳам эътиборга олмаслик мумкин эмас. Бир томондан, бу ижтимоий тенгликка, кафолатланган меҳнат қилиш ҳуқуқига, ялпи бепул таълим ва тиббий хизматга қатъий тарафдорликка интилишида намоён бўлмоқда. Иккинчи томондан эса, яккаҳоқимликдан иборат маъмурий-буйруқбозлик тизими келтириб чиқарган инсоннинг мулкка эгаликдан ва хўжайинлик туйғусидан бегоналаштирилганлиги, тайёрга айёрлик рухияти юзага келтирилганлигида кўринади.

Янгилаш ва ижтимоий тараққиётнинг ўзимиз танлаган

Ўли — мураккаб жараён бўлиб, республика ижтимоий турмушининг иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, маънавий-маданий ва бошқа барча соҳаларини қамраб олади.

Халқ давлат ҳокимиятининг манбаидир. Унинг хоҳиш-иродаси давлат сиёсатини белгилаб беради. Бу сиёсат инсон ва жамиятнинг фаровонлигини, Ўзбекистон фуқароларининг муносиб турмушини таъминлашга қаратилган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг Олий мажлис қонунчилик палатаси ва сенатининг қўшма мажлисидаги (2005 йил 28 январь) маърузасида: мамлакатимизни ривожлантириш стратегияси ҳақида гапирганда, шунининг алоҳида таъкидлашни истардимки, «бошқариладиган иқтисод», «бошқариладиган демократия» деб аталмиш моделлар бизга мутлақо тўғри келмайди.

Шу маънода, мустақилликни мустаҳкамлаш, жамиятни демократлаштириш ва янгилаш биз учун ҳамisha биринчи даражали устувор мақсад ва вазифа бўлиб қолаверади. Фақат мана шу асосда, мана шу негизда мамлакатдаги камбағаллик ва қолоқлик муаммоларини ҳал этиш мумкин ва зарур. Инкор этиб бўлмайдиган ушбу ҳақиқат шу муқаддас заминимизда яшайдиган ҳар бир инсоннинг қон-қонига, вужудига сингиб кетишни истардим¹, деб таъкидлайди. Дарҳақиқат, Янгиланган жамиятнинг сиёсий ва давлат тузилиши инсонга унинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий турмуш тарзини эркин танлаб олишни кафолатлаб берганлиги билан характерланади.

Бу сиёсий соҳада қуйидагиларни билдиради:

— халқнинг турмуш тажрибасига, республика аҳолисининг миллий ва маданий анъаналарига, барча ижтимоий гуруҳлари ва қатламларининг манфаатларига мос келадиган ҳақиқий демократия принципларини қарор топтириш. Халқ ҳам бевосита, ҳам ўз вакиллари орқали давлат ҳокимиятини амалга оширишда иштирок этиш имкониятига эга бўлиши лозимлигини;

— қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти ваколатларини ажратиш асосида миллий давлатчиликни барпо этиш. Жамиятнинг сиёсий тизимини, давлат идораларининг

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги «Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир». «Халқ сўзи», 2005 йил 29 январь.

тузилмасияни тубдан яхшилаш, республика ҳокимияти билан маҳаллий ҳокимиятнинг ваколатлари ва вазифаларини аниқ белгилаб қўйиш, адолатли ва инсонпарвар қонунчиликни вужудга келтириш лозим бўлади.

Кучли ижроия ҳокимияти бўлмаса, ҳатто энг демократик йўл билан қабул қилинган қарорлар ҳам бажарилмаслиги мумкин. Бу эса қонуний қарорларнинг рўёбга чиқарилишини, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамоя қилинишини, сиёсий ва иқтисодий ислохотлар турмушга татбиқ этилишини таъминлайдиган президентлик ҳокимиятини мустаҳкамлаш ва ривожлантиришни тақозо этади;

— барча фуқароларнинг қонун олдида ҳуқуқий тенглигини ва қонуннинг устувлигини, жамият манфаатлари ҳамоя қилиниши ва аҳолининг хавфсизлигини кафолатлайдиган ҳуқуқий давлатни барпо этиш. Қонунийлик ва ҳуқуқ-тартибот тантана қилмаса, шахснинг ҳуқуқлари ва эркинликлари, қаттиқ интизом, ички уюшқоқлик ва масъулият устувор бўлмаса, қонунлар ва анъаналар ҳурмат қилинмаса, ҳуқуқий давлатни тасаввур этиб бўлмайди;

— Ўзбекистонда туғилган, унинг заминида яшаётган ва меҳнат қилаётган ҳар бир киши, миллий мансублигидан ва эътиқодидан қатъи назар, Республикамизнинг тенг ҳуқуқли фуқароси бўлишга муносибдир, деган инсонпарварлик ва ватанпарварлик қондасини рўёбга чиқариш. Авлод-аждодлари ёки ўзлари ўтмишдаги фожиами воқеалар сабабли хорижга кетиб қолишга мажбур бўлган ўзбеклар ҳам бемалол Республиканинг фуқароси бўлишлари керак. Ўзбекистон ҳудуди ўзбекларнинг миллий давлатчилиги бўлган бирдан-бир ҳудуд эканлигини эътиборга олиб, Республика ўзбеклар қаерда яшамасин, уларнинг ҳаммаси учун маданий ва маънавий марказ бўлиб қолиши лозим;

— озчиликдан иборат миллатларнинг манфаатлари ва ҳуқуқларини ҳамоя қилиш, уларнинг маданияти, тили, миллий урф-одатлари ва анъаналари сақланиши ҳамда ривожланишини кафолатли таъминлаш, давлат тузилмаларининг фаолиятида ва жамоат турмушида фаол қатнашиш;

— бир мафкуранинг, бир дунёқарашнинг яккаҳокимлигидан қатъиян воз кечиш, сиёсий ташкилотлар, мафкуралар ва фикрлар хилма-хиллигини тан олиш. Биронта ҳам мафкура мутлақ ҳақиқатни билишга даъво қилиши мумкин эмас.

Маънавийлик ва инсонпарварлик, республика ҳудудида яшаётган барча халқларнинг анъаналари ва урф-одатларини, дини, тили ва маданиятини ҳурмат қилиш қоидаларига устуворлик берилиши;

— чинакам демократиянинг зарур ва қонуний таркиби сифатида кўппартиявийликни амалда шакллантириш. Айни вақтда, ҳокимиятни зўравонлик билан ўзгартиришни мақсад қилиб қўйган, республиканинг давлат мустақиллигига, ҳудудий яхлитлиги ва хавфсизлигига қарши чиқадиган, миллий ва диний адоватни авж олдирадиган, конституциявий тузумга, халқнинг демократик эркинликлари ва маънавий негизларига тажовуз қиладиган партиялар ва жамоат ҳаракатлари қонундан ташқари бўлиши кераклиги.

Ижтимоий ва маънавий соҳада:

— инсонпарварлик ғояларига содиқлик. Бу ғояларнинг олий мақсади инсон, унинг ҳаёти ва шахсий дахлсизлиги, эркинлиги, шон-шарафи ва кадр-қиммати, яшаш жойини танлаш ҳуқуқи. Ўзбекистоннинг кундалик ҳаётида инсон ҳуқуқларининг Умумий декларациясида мустаҳкамланган меъёрларни изчиллик билан, оғишмай қарор топтириш;

— маънавият ва ахлоқийликни қайта тиклаш. Халқларнинг маданий меросига эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш. Ноёб тарихий ёдгорликларни сақлаш ва таъмирлаш, ўзбек халқи яратган ва миллий бойлик бўлган санъат асарларини излаб топиш ва Ўзбекистонга қайтариш;

— қадимги ва замонавий маданий бойликларни, адабиёт ва санъатни билиш ҳамда кўпайтириш. Халқнинг миллий маданияти ва ўзига хослигини ифода этувчи восита бўлмиш ўзбек тилини ривожлантириш, бу тилнинг давлат мақомини изчил ва тўлиқ рўёбга чиқариш, Республика ҳудудида яшовчи халқларнинг миллий маданиятлари ва тилларига ўзаро ҳурмат билан муносабатда бўлиш;

— ҳурфикрлилик, виждон ва дин эркинлиги қоидаларини қарор топтириш. Бир дунёқарашнинг яккаҳокимлиги янгиланган жамятга ётдир. Ҳар бир инсон ўз эътиқодига эга бўлиш, ўзининг диний маросимларини эркин бажо келтириш ҳуқуқига эга. Бугунги кунда дин барча иллатлардан, ёлғон ва риёкорликдан покланишга, юксак ахлоқий негизлар ва маънавий фазилатларни қайта тиклашга кўмаклашмоқда. Ислом — ота-боболаримизнинг дини, мусулмонларнинг онги, туриш-

турмушининг моҳияти, ҳаётининг ўзидир. Давлат ҳар бир мусулмон учун муқаддас бўлган Маккага ҳаж қилишда зарур ёрдам беради;

— ижтимоий адолат қондаларини рўёбга чиқариш, аҳолининг энг ночор қатламлари — кексалар, ногиронлар, етим-есирлар, кўп болали оилалар, ўқувчи-ёшларнинг давлат томонидан ижтимоий муҳофазага бўлган кафолатли ҳуқуқларини таъминлаш. Энг тараққий этган мамлакатларда инсонни ижтимоий муҳофаза қилиш тизими кенг қўлланилади, бунга ниҳоятда муҳим аҳамият берилади, бизнинг шароитимизда эса бу — фуқаролар тотувлигини сақлаб қолиш кафолатидир;

— ҳамма учун маъқул бўладиган сифатли тиббий хизматни таъминлаш, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш, чақалоқлар ўлимини камайтириш, одамлар умрини узайтириш бўйича самарали чора-тадбирларни амалга ошириш. Аҳолига юқори малакали тиббий ёрдам олиш шаклларини эркин танлаш имкониятларини яратиш;

— умумий таълим олиш, касбни ва тегишли махсус тайёргарликдан ўтишни эркин танлашда барчага баравар ҳуқуқ бериш. Янги демократик таълим концепциясини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш лозим бўлади. Бунда ўзбек халқининг ва республика ҳудудида яшовчи бошқа халқларнинг миллий, тарихий ва маданий анъаналари, маънавий тажрибаси таълим ва тарбия тизимимизга узвий равишда киритилиши зарур;

— ижоднинг барча турларини ривожлантириш, одамларнинг истеъдод ва қobiliятларини вамоён этишлари учун шарт-шароитларни яратиш, маънавий мулкни ҳимоя қилиш. Кишилар шуни аниқ ва равшан англаб етишлари керакки, маънавий потенциални илдам ривожлантирмай туриб, республиканинг чинакам мустақиллигини ва равақ топишини таъминлаб бўлмайди.

Фуқаролар тинчлиги ва миллатлараро тотувликни таъминлаш, қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни қарор топтириш мана шундай сиёсий, ва конституциявий тузумга эришиш калитидир.

Оила — жамиятнинг негизи. Бизнинг давлатимизни катта бир оила деб тушуниш мумкин. Бунда ўзаро ҳурмат ва қаттиқ тартиб бўлмаса, оиланинг барча аъзолари ўз бурчларини адо этмаса, бир-бирига нисбатан эзгулик билан меҳр-оқибат кўрсатмаса, яхши яшаш мумкин эмас. Оила турмуш ва виждон қонунлари асосига қурилади, ўзининг кўп асрлик

мустаҳкам ва маънавий таянчларига эга бўлади, оилада демократик негизларга асос солинади, одамларнинг талаб-эҳтиёжлари ва қадриятлари шаклланади. Ўзбекларнинг аксарияти ўзининг шахсий фаровонлиги тўғрисида эмас, балки оиласининг, қариндош-уруғлари ва яқин одамларининг, қўшнларининг омон-эсонлиги тўғрисида гамхўрлик қилишни биринчи ўринга қўяди. Бу эса энг олий даражадаги маънавий қадрият, инсон қалбининг гавҳаридир.

Мустақил ўзбек давлати — халқимизнинг тарихий ютуғидир. Ўз давлати билан фахрланиш ва фуқароларнинг ватанпарварлиги жаҳондаги кўпгина мамлакатларнинг илғор марраларга чиқиб олишида ёрдам берган. *Мамлакатимиз тупроғида яшаб турган ва ўзини ватанпарвар деб ҳисоблаган ҳар бир киши унинг яхлитлиги ва бирлигини асраб-авайлаши шарт.*

Ҳар бир инсоннинг, айниқса, эрдигина ҳаётга қадам қўйиб келаётган ёшларнинг онига шундай фикрни сингдириш керакки, улар ўртага қўйилган мақсадларга эришиш ўзларига боғлиқ эканлигини, яъни бу нарса уларнинг собитқадам гайрат-шижоатига, тўла-тўқис фидокорлигига ва чексиз меҳнатсеварлигига боғлиқ эканлигини англаб етишлари керак. Худди шу нарса давлатимиз ва халқимиз равнақ топишининг асосий шартидир.

Халқи юз йиллар мобайнида озодликни орзу қилган Ўзбекистон чинакам мустақилликни қўлга киритиб, гуллаб-яшнаши ва фаровонликка эришиши, тараққий этган демократик давлатлар қатори халқаро ҳамжамиятда муносиб ўринни эгаллаши — биз кўзлаётган олий мақсаддир. Бунга Мустақил Ўзбекистоннинг Конституцияси ҳуқуқий кафолат бўлиб хизмат қилади.

**Миллий истиқлол гоёси
фаннинг бошқа фанлар
билан алоқадорлиги ва
уни ўрганишнинг
аҳамияти**

Миллий истиқлол гоёсини фақат шу фанни ўрганиш асосидагина эгаллаш мумкин деб қараш бир томонлама ва нотўғри тасаввурдир.

Аксинча, миллий истиқлол гоёси билан барча фанлар, хусусан, фалсафа, ижтимоий

иқтисод, ижтимоий-сиёсий фанлар узвий боғлиқ. Бу фанларнинг қандай гоёга асосланиши, уларни ўқйтиш асосида

ёшлар онги ва ишончига, қалбига қандай гоёлар сингдирилиши ҳар қандай жамият учун аҳамиятлидир. Айниқса, мустабид тузум даврида бу фанларни ўта мафкуралаштириб, халқлар, мамлакатлар ва миллатлар тақдирига, унинг ривожланиш йўли, миллий-маданий меросига, кадриятларига ҳам «синфий» манфаатлар «коммунистик гоё» талабларидан келиб чиқиб ёвдашилганлигини аниқ ҳисобга олиш керак. Натижада, Ўзбекистон халқи ҳаёти, тарихи «ўзга халқлар тарихи»ни ўрганишдан иборат бўлиб қолганди. Миллий маданият, кадриятлар ўрнида сохта байналмилалаштирилган, моҳиятан миллийликни эътироф этмайдиган, миллий кадриятлардан бегона шаклан миллий, мазмунан социалистик бўлган принципга бўйсундирилган эди. Бутун таълим ва тарбия, фан ва илмий муассасалар, маданий-маърифий ишлар, адабиёт ва санъат, ижод учун «социалистик реализм» муҳим мезонга айланган, тўғрироғи, айлантирилган эди. Шунга жавоб бериш ва шунга амал қилиниши шарт эди. Бу барча ижтимоий-гуманитар фанларнинг бир хил қолипга солинишига, ягона коммунистик гоё ва мафкуранинг тарғиботчисига айланишига олиб келди. Оқибатда, ижтимоий-сиёсий фанлар ривожланишдан тўхтади. Фанларнинг эркин ривожланмаслиги оқибатида уларнинг самарадорлиги кескин пасайиб борганлиги маълум.

Бугун миллий истиқлол гоёсининг бошқа фанлар билан муносабати тўғрисида фикр юритилганда, аввало, уни коммунистик гоё принципларидан туб фарқини ҳисобга олиш муҳим аҳамиятга эга. Айни пайтда, фикрлар хилма-хиллиги, гоёлар хилма хиллиги принципига асосланиш, халқнинг миллий-маданий мероси ва кадриятларига таяниши ҳамда умумбашарий принципларни эътироф этиш қондаси фанларнинг ривожини учун кенг имконият беради. Иккинчидан, ҳар бир фан йўналишлари (соҳалари) орқали миллий истиқлол гоёси негизларини билиб олиш мумкин. Масалан, миллий истиқлол гоёсининг тарихий негизларини — тарих орқали, фалсафий жиҳатларини — фалсафа, иқтисодий асосларини — иқтисод, диний асосларини — диншунослик, адабиёт ва санъат билан боғлиқ томонларини ўрганиш орқали миллий гоё кишиларнинг ишонч ва эътиқодига айланиб боради. Бошқа фанлар ҳам ўз предмети, мақсад ва вазифалари билан шу муштарак мақсадга хизмат қилиши табиий.

Миллий истиқлол ғоясини алоҳида фан сифатида ўрганиш эса унинг ўзига хос хусусиятларини, ишонч ва эътиқодга айланиш билан боғлиқ қонуниятларининг мавжудлигини англатади. Уни алоҳида ўрганиш юқорида қайд этилган фанларнинг бевосита вазифасига кирмайди. Шу маънода, миллий истиқлол ғояси билан боғлиқ бўлган қонуниятларни ўрганиш, унинг ўзига хос жиҳатларини билиш Ўзбекистон халқлари ҳаётида муҳим аҳамиятга эга. У қуйидаги йўналишларда ўзининг аниқ ифодасини топади:

— Миллий истиқлол ғояси Ўзбекистоннинг ҳар бир фуқаросини Ўзбекистон халқлари, ўзбек халқи ҳаёти, маънавий-руҳий, маданий мероси, миллий-маънавий қадриятлари билан яқиндан таништиради, унинг мазмун ва моҳиятини англашга ундайди. Бу ғоя уларда миллий-маънавий негизларига таянган ҳолда ривожланиш, уни қадрлаш туйғуларини шакллантиради ва мустаҳкамлайди;

— Миллий истиқлол ғояси принципларининг ҳар бир фуқаронинг ишонч ва эътиқодига айланиши, кишиларнинг хатти-ҳаракати ва фаолияти орқали мамлакат олдида турган мақсадларни биргаликда амалга ошириш учун уларни муштарак мақсадлар атрофида жиҳслаштиради, маънавий-руҳий куч-қувват беради;

— ёт, зарарли, бегона ғояларнинг таъсиридан сақлайди, мавқуравий иммунитетни оширади. Президентимиз айтганларидек, «фикрга қарши фикр билан, ғояга қарши ғоя билан, жаҳолатга қарши фақат маърифат билан» курашишни талаб этади. Чунки, ўзининг мустақил фикри, ғояси бўлмаган одам ёт ва бегона, ёвуз ғояларга қарши кураша олмайди;

— Миллий истиқлол ғоясини ўрганиш орқали инсон турли хил ғоявий таъсирларнинг мақсад ва муддаоларини бир-биридан фарқлай олади. Фуқароларда, хусусан, ёшларнинг тарихий хотираси, миллий ўзлигини англаши миллий-маънавий қадриятларга бўлган соғлом муҳитни шакллантиради ва уни ҳурмат қилиш руҳида тарбиялайди;

— Миллий истиқлол ғоясини ўрганиш, миллий гурур, авлодларга муносиб ворислар бўлиш, улар билан фахрланиш ва уларга ўхшаб ўз Ватанининг равнақига муносиб ҳисса қўшиш билан боғлиқдир. Ҳозирги замон илм-фан ютуқларини эгаллаш, фан ва технологияларни ўзлаштиришга даъват этади. Ватанпарварлик туйғуларини оширади. Ўз халқига ва

миллатига бўлган садоқатини мустаҳкамлайди. Келажак авлодлар олдидаги масъулиятни оширади. Ўзбекистоннинг озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаётга эга бўлган мустақил мамлакат сифатида дунё ҳамжамиятида ўзига хос ўринга ва нуфузга эга бўлиши учун фидойилик билан меҳнат қилишга хизмат қилади.

Мамлакатда фуқаролик жамияти қурилишида унинг аҳамияти доимо ошиб боради. Чунки, дунёда турли хил ғоялар, турли хил мақсадлар мавжуд бўлар экан, миллий истиқлол ғояси тизим сифатида амал қилиши керак. Шунда, Ўзбекистон ўзининг тадрижий ривожига эга бўлади. Миллий ғоя ҳаёт ўзгаришлари билан боғлиқ ҳолда доимо янги-янги муаммоларга дуч келиши мумкин. Ҳар бир давр, замон ва макон ўзгаришлари, унга бўлган ишонч ва эътиқод заруратини доимо сақлаб қолади. Фақат уни янги шароитда янгича ёндашув, янгича технологияларни жорий этиш асосидагина одамлар онги ва тафаккури, ишонч ва эътиқоди билан боғлиқ маънавий-руҳий оламининг негизи бўлган миллий истиқлол ғояси узлуксиз равишда мустақилликни мустаҳкамлашга ва ривожлантиришга шарт-шароит яратади.

Демак, Президент И.А.Каримов таъкидлаганидек, «Эндиги вазифамиз шундан иборатки, миллий истиқлол ғояси тушунчалари асосида кенг жамоатчилик, зиёлиларимиз, илмфан ва маданият намояндалари, аввало, маънавий-маърифий соҳа ходимлари миллий мафкурани такомиллаштириш ҳамда унинг асосий тамойилларини одамлар онги ва қалбига сингдиришга қаратилган ишларни янги босқичга кўтаришлари зарур»¹.

¹ Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 2001, 224-б.

2-МАВЗУ

ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ҒОЯ ВА МАФКУРА БИЛАН ЎЗАРО БОҒЛИҚЛИГИ

Эзгу, бунёдкор ғоя ва мафкура барча инсонларнинг ҳаёти мазмунини, орзу истакларини ифодалайди. Ҳар бир инсон, жамият ўз олдига муайян бир мақсад қўяди ва унга эришиш учун ҳаракат қилади. Инсон мақсадлари жамият манфаатларига мос келиши, тараққиёт йўли ва истиқболини белгилаб берадиган муайян эзгу ғоя ва мафкурасида акс этиши ўта муҳимдир. Ўз мустақил фикри ва собит имон-эътиқодга эга эмаслик эса эртанги кунига ишончсиз одамларнинг пайдо бўлишига олиб келади. Ўз эътиқодига эга бўлмаган, келажагини ёрқин тасаввур қилиб, муайян эзгу мақсад сари фаол ҳаракат қилмайдиган инсонлар яшайдиган жамиятда ўзаро ишонч, осойишталик ва барқарорликка турли таҳдидлар бўлиши табиий. Турли носоғлом кучлар ўз манфаатларини кўзлаб бегона ва ёвуз ғояларни бу ерда яшайдиган одамлар ҳаётига, турмушига, онги ва қалбига турли йўллар билан сингдиришга, одамларга маънавий-руҳий таъсир ўтказишга ҳаракат қилади.

Дарҳақиқат, инсон ва жамият ҳаёти муайян фикрлар, ғоялар билан узвий боғлиқ мафкура инсон ҳамда жамият тараққиётида муҳим роль ўйнайди ва узлуксиз такомиллашиб, ривожланиб, даврлар ўтиши билан ўзгариб боради. Шу сабабли, инсон, жамият тараққиётида ғоя ва мафкуранинг ўрни ҳамда таъсирини ўрганиш барча даврларда муҳим аҳамиятга эга.

**Ғоя тушунчаси
ва унинг
ижтимоий моҳияти**

Инсон ва жамият ҳаётида муҳим ўзгаришларни амалга оширилишида муайян ғоялар алоҳида ўрин тутаяди. Жамият тараққиётининг маълум даврларда тезлашуви ёки секинлашуви, жамият ҳаётида ижобий ёки салбий ҳолатларнинг рўй бериши жамиятда қандай ғоялар ҳукмронлик қилиши, улар қандай кучларни ҳаракатга келтириши, кимларнинг, яъни қайси бир ижтимоий қатламнинг манфаатларига хизмат қилишига кўп жиҳатдан боғлиқдир.

Ғоя тушунчасининг моҳияти нимадан иборат?

Инсон ўзининг онги, ақл-заковати, иймон-эътиқоди ва ижодий меҳнати билан бошқа барча тирик жонзотлардан фарқ қилади.

Инсон тафаккури воқеликни идрок этиш мобайнида турли фикрлар, қарашлар, ғоялар ва таълимотлар яратади. Демак, биринчидан, ғоя инсон тафаккурининг маҳсулидир.

Иккинчидан, ғоя олдин мавжуд бўлмаган, ўзида янгиликни ташувчи фикрдир.

Учинчидан, олдин ғоя пайдо бўлади, ундан кейин ғоя асосида мафкура, мафкура асосида эса тизим, сиёсат пайдо бўлади.

Илмий-фалсафий адабиётларда «ғоя», «мафкура», «идея» ва «идеология» тушунчалари ишлатилмоқда. Идея ва идеология кўпроқ Ғарб давлатларида ҳамда рус тилидаги манбаларда учрайди. «Идея» ибораси юнон тилидаги «idea» сўзидан олинган, «идеология» сўзи учун ўзак бўлиб ҳисобланади ва тушунча ёхуд фикр маъносини англатади. Идеология (idea-ғоя. Тушунча, iogos — таълимот) атамаси эса ғоялар тўғрисидаги таълимотни англатади ва икки хил маънода ишлатилади:

— ғояларнинг мазмуни, шаклланиши, аҳамияти тўғрисидаги билимларни ифодалайди ва илмий соҳа ҳисобланади;

— муайян ғояни амалга ошириш, мақсадга етиш усуллари, воситалари, омиллари тизимини англатади.

Соғлом ва носоғлом, эзгу ҳамда ёвуз, бунёдкор ёки бузгунчи ғоялар бўлиши мумкин. Ғояларнинг оддий фикрлардан фарқи яна шундаки, булар гарчи тафаккурда пайдо бўлсада, кенг жамоатчиликнинг мақсадларини ифода этади. Уларнинг ишончи ва эътиқодига айланиб, эътироф этилганлигини билдиради, инсон (ва жамият) руҳиятига, ҳатто туб қатламларига ҳам сингиб боради. Ғоя шундай қувватга эгаки, у одамнинг ички дунёсигача кириб бориб уни ҳаракатга келтирувчи, мақсад сари етакловчи рухий-ақлий кучга айланади. Уларни муайян мақсадга йўналтиради, сафарбар этади. Уларни жипслаштиради, ҳамжиҳат ва ҳамкорликка ундайди.

Ғоянинг ижтимоий моҳияти. Ҳар қандай ғоя ижтимоий характерга эга. Муайян ғоялар, одатда, алоҳида олинган шахс онгида шаклланади. Маълум бир муддатдан кейин эса жамиятнинг турли қатламларига тарқалади, турли элатлар ва миллатлар орасида ёйилади. Мустақил ҳаётга қадам қўяётган

янги авлод жамиятда мавжуд гоёлар таъсирида тарбияланади. Муайян қарашлар ва гоёларни ўз эътиқодига сингдиради, ўз навбатида янги гоёларни яратади ва тарғиб қилади.

Гоёнинг энг муҳим хусусияти — инсонни ва жамиятни мақсад сари етаклайдиган, уларни ҳаракатга кетирадиган, сафарбар этадиган куч эканидир.

Инсон тафаккурининг маҳсули сифатида гоё миллий-маданий меросни, умуминсоний қадриятларни, ижтимоий-маънавий ҳаётни, теварак оламни ўрганиш, билиш жараёнида вужудга келади. Ижтимоий онгнинг барча шакллари илм-фан, фалсафа, дин, санъат ва бадий адабиёт, ахлоқ, сиёсат ва ҳуқуқ — муайян бир гоёларни яратади, уларга таянади ва уларни ривожлантиради. Мазмуни ва намоён бўлиш шаклига қараб, гоёларни бир қанча турларга ажратиш мумкин:

— Илмий гоёлар; фалсафий гоёлар; диний гоёлар; бадий гоёлар; ижтимоий-сиёсий гоёлар; миллий гоёлар; умуминсоний гоёлар ва ҳ.к.

1. *Илмий гоёлар* — фан тараққиётининг самараси, илмий кашфлётларнинг натижаси сифатида пайдо бўладиган, турли фан соҳаларининг асосий тамойиллари, устувор қоидаларини ташкил қиладиган илмий фикрлардир.

Фан тараққиёти узлуксиз ва чексиздир. Бу жараёнда амалиётда тасдиқланмаган, эскирган қарашлар янги илмий гоёлар билан ўрин алмашаверади.

2. *Фалсафий гоёлар* ҳар бир фалсафий таълимотнинг асосини ташкил этадиган, олам ва одам тўғрисидаги энг умумий тушунча ва қарашлардир. Улар бизни ўраб турган дунёни билиш жараёнида кишилик жамиятининг тараққиёти мобайнида тўплаган билимларини умумлаштириш, инсон ҳаётининг маъно-мазмуни, унинг бахт-саодати каби масалалар устида мулоҳаза юритиш асосида шаклланади¹.

Инсоният тарихида турли халқларнинг ақл-заковат соҳиблари, доно файласуф ва илоҳиётчилари турфа хил гоёлар яратганлар.

3. *Диний гоёлар* деб, ҳар бир диний таълимот ва оқимнинг асосини, диний иймон-эътиқоднинг негизини ташкил этувчи ақидаларга айтилади. Ибтидоий динлар ҳар бир нарсанинг

¹ Миллий истиқлол гоёси: асосий тушунча ва тамойиллар. — Т.: Янги аср авлоди. 2001, 27-29-б.

жонли экани, жоннинг абадийлиги, бут ва санамларнинг, табиий жисм ва ходисаларнинг илохий қувватга эгаллиги тўғрисидаги қарашларга асосланган эди. Масалан, ҳиндларнинг диний тасаввурларига кўра жон кўчиб юради, бу ҳаётда у инсонда бўлса, кейинги ҳаётда бошқа жонзотга ўтиши мумкин. Илоҳларнинг кўплиги ҳақидаги фикрга таянадиган политеизм динлари вақти келиб, монотеистик — яккахудолик гоёси асосидаги динларга ўз ўрнини бўшатиб берган.

Яккахудолик гоёси миллий динларда (масалан, иудаизмда), айниқса, жаҳон динлари — христианлик ва исломда ўз ифодасини яққол топган. Хусусан, ислом динида Аллоҳнинг ягоналиги гоёси асосида унинг барча ақидалари, руқбалари, талаб ва мажбуриятлари шаклланган.

4. *Бадийй* гоёлар — адабиёт ва санъат асарининг асосий маъно-мазмунини ташкил этадиган, ундан кўзланган мақсадга хизмат қиладиган етакчи фикрлардир. Улар ҳаётдан олинадил, бадийй талқинлар асосида баён этилади, ўқувчида муайян таассурот уйғотади. «Қаҳрамон»ларни севиш, уларга эргашиш ҳоллари ҳам шу асосда рўй беради.

5. *Ижтимоий-сиёсий* гоёлар ҳар бир халқ ва умуман башариятнинг орзу-умидларини, мақсад-муддаоларини ифодалайди, эркин ҳаёт ва адолатли тузумни тараннум этади.

Миллий гоё — инсон ва жамият ҳаётига маъно-мазмун бахш этадиган, уни эзгу мақсад сари етаклайдиган фикрлар, гоёлар мажмуидир. *Озодлик ва мустақиллик, адолат ва ҳақиқат, тинчликсеварлик ва инсонпарварлик* гоёлари шулар жумласидандир. Асрлар мобайнида бундай буюк, ўлмас гоёлар халқларга куч-қувват ва илҳом бағишлаб, уларни ўз эрки учун курашга сафарбар этиб келган.

Президент Исом Каримов таъкидлаганидек, миллат тараққиётига, унинг юксалишига хизмат қиладиган, халқларни жипслаштириб, олий мақсадларга сафарбар этадиган гоёлар юксак гоёлардир. Одамлар орасига нифоқ, халқлар ўртасига низо соладиган, кишиларни турли тарафларга ажратиб, адоват кўзгайдиган тубан бузғунчи гоёларга мисол бўлади. Аслида, бундай қабих ният ва сохта шiorларни гоё деб аташ ҳам шартлидир. Қайси ижтимоий бирлик ёки қатлам орасида тарқалган, қандай аҳоли гуруҳлари ёки элат-миллатларни ҳаракатга келтираётганига қараб ҳам гоёларни турларга ажратиш мумкин.

Ғояни моддийлаштирувчи, амалиётга айлантирувчи куч ким эканига қараб, синфий ғоя, миллий ғоя, умумхалқ ғояси, умуминсоний ғоялар ҳам мавжуд бўлиши мумкин. Албатта, муайян бир халқ оммасини маълум бир тарихий шароитда эзгу ҳаракатга ундайдиган ғоя мазмунан умуминсоний бўлиши ҳам ёки тор манфаатларни кўзлайдиган синфий ғоя жамият ва инсон манфаатларига зид, тажоввузкор бўлиши ҳам мумкин.

Эзгу ғоя — инсон тафаккурида вужудга келадиган, муайян фикрларнинг ижтимоий характерга эга бўлган, руҳиятга кучли таъсир ўтказиб, жамият ва одамларни ҳаракатга келтирадиган, уларни бунёдкор мақсад-муддао сари етаклайдиган улуғвор фикрлардир.

Мафкура тушунчаси ва унинг моҳияти

«Мафкура» тушунчаси арабчадаги «муфаккир» «муфаккиратун» сўзларидан олинган бўлиб, чуқур маъноли, теран мазмунли

фикр демакдир. Мафкура тушунчасини таърифлашда фалсафий адабиётлар ва лугатларда бир қанча фикрлар берилди. Мафкура тушунчасига файласуф олимлар томонидан берилган таърифлар шакл ва мазмун жиҳатидан ҳар хил¹.

Мафкурага жамиятдаги муайян сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний, бадий, фалсафий, илмий қарашлар, фикрлар ва ғоялар мажмуидир, — деб таъриф берилди. Уларнинг барчасида жамиятдаги муайян сиёсий, фалсафий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний, бадий, илмий қарашлар, фикрлар, ғоялар мажмуи сифатида асослаб берилди. Демак, мафкура — муайян ижтимоий гуруҳ ё қатламнинг, миллат ёки давлатнинг, жамиятнинг эҳтиёжларини, мақсад ва интилишларини, ижтимоий-маънавий ривожланиш принципларини ифода этадиган ғоялар, уларни амалга ошириш усул ва воситалари тизимидир. Унда манфаатлари ифодаланган ижтимоий кучлар ва қатламларнинг ўтмиши, бугунги куни ва истиқболи ўз ифодасини топади.

¹ Қараг: Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунчалар, тамойиллар ва атамалар (қисқа исроҳли тажрибавий лугат). — Т.: Янги аср авлоди, 2002, 71-91-б; Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. — Т.: Янги аср авлоди, 2001, 6 ва 13-б; Тулеков Ж, Юсупов Қ, Рафуров З. Истиқлол ва тараққиёт мафкураси: мақсад ва йўналишлар. — Т.: Ўзбекистон, 1993, 12-13-б; Мустақиллик, исроҳли илмий-оммабоп лугат. — Т.: Шарқ, 2000, 106-112-б.

Ҳар қандай назария ёки таълимот бир тизимга солинган ғоялар мажмуидан иборат бўлади. Шу сабабли дунёқарашнинг негизини ва муайян ишонч-эътиқоднинг асосини ҳам ғоялар ташкил этади.

Одамлар, ижтимоий синф ва қатламларнинг миллат ҳамда давлатларнинг манфаатлари ва мақсадлари ҳам ғояларда ифода этилади. Ўз олдига қўйган мақсади, қандай жамият қурмоқчи экани, бунга қандай йўллар билан эришмоқчи бўлаётгани ҳақидаги ғоялар тизими ҳар бир миллат, халқ ва жамиятнинг миллий мафкурасининг асосини ташкил этади¹.

«Ғоя» ва «мафкура» тушунчалари бир-бирига яқин бўлса-да, уларни айнавлаштирмаслик керак. Нима сабабдан?

Биринчидан, мафкура ғояга нисбатан мазмунан кенгроқ тушунчадир.

Иккинчидан, ҳар қандай мафкурада ижтимоий воқеликни сақлаб қолиш ёки ўзгартиришга қаратилганлик, яъни мақсадлар ботиний эмас, балки зоҳирий таркибда мавжуд бўлишини ва мафкуранинг ўзагини ташкил этишини таъкидлаш, жоиз.

Учинчидан, ҳар қандай ижтимоий ғоя фақат маълум бир мафкуравий қарашлар доирасидагина ўзининг уюштирувчилик ва йўналтирувчилик салоҳиятини, жозибадорлик кучини намоён қила олиши мумкин.

Ўзбекистон халқининг миллий истиқлол мафкураси жамиятни жипслаштиришга, буюк келажак йўлида ҳамжиҳатлик билан ҳаракат қилишга, барпо этилаётган эркин фуқаролик жамиятида ҳар бир юртдошимизнинг ўзига хос ўрни бўлишига эришишга сафарбар этади.

Президент Ислам Каримов жамият мафкурасига шундай таъриф берган: «Одамларнинг минг йиллар давомида шаклланган дунёқараш ва менталитетига асосланган, аynи вақтда шу халқ, шу миллатнинг келажagini кўзлаган ва унинг дунёдаги ўрнини аниқ-равшан белгилаб беришга хизмат қиладиган, кечаги ва эртанги кун ўртасида ўзига хос кўприк бўлишга қодир ғояни мен жамият мафкураси деб биламан»². Бинобарин, миллий мафкура ҳар қандай халқни — халқ, мил-

¹ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. — Т.: Янги аср авлоди. 2001, 31-б.

² Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. 7-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 1999, 89-бет.

латия — миллат қиладиган, унинг йўли ва мақсадларини аниқ-равшан чароғон этадиган маёқдир.

Инсоният тарихида турли шаклдаги жуда кўплаб мафкуралар яратилган, хилма-хил ижтимоий-сиёсий кучлар, ўз гоёлари ва таълимотлари орқали, мақсад ва ниятларига етишмоқ учун интилган. Мафкуралар моҳиятига кўра, фалсафий, дунёвий, диний ва бошқа турли таълимотлар асосида яратилади.

Турли-туман ижтимоий-сиёсий кучлар ўз мафкураларини яратишда сиёсий гоёлар билан бирга, диний оқимлар ва илм-фан ютуқларига таяниши, улардан назарий асос сифатида фойдаланиши мумкин.

Мафкуранинг фалсафий илдиэлари деганда, унинг фалсафа илми хулосаларига асосланиши назарда тутилади. Бунда ҳар бир халқнинг ўзига хос фалсафий мероси, қарашлари, гоёлари уларнинг мақсадларида ўзининг ифодасини топади. Шарқ ва Ғарб фалсафаси бунга ёрқин мисолдир. Масалан, мазкур мафкуралар Рим империяси парчалангандан кейин ўз давлатчилигига эга бўлган халқларнинг ўзига хос қадриятлари ва менталитети заминида вужудга келган миллий фалсафалар асосида шаклланди. Шу боис, ўша даврдаги италиян, инглиз, француз, немис фалсафаси ўзи мансуб бўлган жамиятни бирлаштиришга хизмат қилди. Шу билан бирга, бу миллий мактаблар заминида вужудга келган фалсафий таълимотлар, маърифий қарашлар инсоният маданияти хазинасига салмоқли ҳисса бўлиб қўшилди. Жумладан, ҳақиқий миллий хусусиятларга эга бўлган Гегель фалсафаси Австрия-Венгрия империясидан ажралиб, мустақил йўлни тутган Прусс монархиясининг давлат мафкураси даражасига кўтарилган эди.

Мафкуранинг дунёвий илдиэлари маърифий дунёга хос сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий муносабатлар мажмуидан иборатдир. Умумэътироф этилган принциплар ва қонун устуворлиги, сиёсий плюрализм, миллатлараро тотувлиқ, динлараро бағрикенглик каби гоёлар дунёвий жамиятнинг асосини ташкил этади. Бундай жамиятда инсоннинг ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликлари, жумладан, виждон эркинлиги ҳам қонун йўли билан кафолатланади. Масалан, Ўзбекистонда мустақиллик йилларида диндан жамиятни маънавий янгилашда, ёшларнинг маънавий-ахлоқий тарбиясида

фойдаланишга алоҳида эътибор берилмоқда. Дивий қадриятлар тикланди — Авесто она тилимизда чоп этилди, ислом динининг муқаддас китоби Қуръон, Ҳадислар, Имом Термизий, Имом Бухорий, Баҳоуддин Нақшбанд, Имом Мотуридий, Бурҳониддин Марғиноний, Абдулхолиқ Фиждувоний, Хўжа Аҳрор Вали юбилейлари ўтказилиб, ёдгорлик мажмуалари тикланди, бой маънавий мерос ўрганилиб, улардан жамиятимиз тараққиёти йўлида кенг фойдаланилмоқда. Ушбу ҳайрли ишлар мамлакатимизда диний мерос ва қадриятлардан оқилона фойдаланилмоқда. Дунёвийлик дегани, большевиклар ва ақидапарастлар айтганидек, динни инкор қилиш ёки «дахрийлик» дегани эмас, балки ундаги ахлоқий ва фалсафий таълимотлардаги эзгу гоялардан, қадриятлардан ўринли фойдаланиш учун кенг имконият яратишдир.

Бу ҳақда Президент И.А.Каримов таъкидлаганидек, «дунёвийлик», айрим ақидапараст кимсаларнинг даъволаридан фарқли ўлароқ, асло дахрийлик эмас. Биз бундай нотўғри ва гаразли талқинларга мутлақо қаршимиз»¹.

Дарҳақиқат, яқин ўтмишимизда — дахрийлик сиёсати хукмронлик қилган, диний қарашлар ва қоидалар хурофот деб аталган. Диний ақидапарастлар эса дунёвий илмларни дахрийлик, худосизлик деб инсонни эътиқодидан айиришга уринди.

Мафқуранинг дивий илдилари — инсон онги ва руҳияти билан узвий боғлиқ экани ва шу боис унинг гоявий илдилари диний таълимотларига бориб тақалиши тушунилади. Яъни, кўпгина мафқураларда Авесто, Веда ва Упанишадлар, Инжил ва Қуръон каби китобларда зикр этилган эзгу гоялар муайян даражада ўз ифодасини топганини кўрамиз.

Дунёвий ва диний қадриятлар бир-бирини бойитиб борган шароитда тараққиёт юксак босқичга кўтарилади. Бунга башарият тарихида ўчмас из қолдирган Имом Бухорий ва Мусо Хоразмий, Имом Мотуридий ва Абу Райҳон Беруний, Имом Ғаззолий ва Абу Наср Форобий сингари буюк заковат соҳиблари ёнма-ён яшаб, фаолият кўрсатган давр ёрқин мисол бўла олади. Илмий кашфиётлар бугунги кунда ҳам мафкура ривожига катта таъсир ўтказади. Замонавий фан ютуқлари, жумладан, космонавтика, бионика, биофизика, кибер-

¹ Каримов И.А. Миллий истиқлол мафқураси — халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. — Т.: Ўзбекистон, 2000, 26-бет.

нетика, ахборотлаштириш соҳасидаги оламшумул янгиликлар, клонлаштириш, инсоннинг ген-насл харитасини аниқлаш каби буюк кашфиётлар одамлар тасаввурини кескин ўзгартирмоқда.

Шу сабабли ҳам, илм-фан ва маданият борасидаги ютуқлардан оқилона фойдаланиш учун ҳам жамиятга соғлом гоя, соғлом мафкура керак.

**Инсон ва жамият
ҳаётининг муайян
фикрлар, гоялар,
мафкуралар билан
боғлиқлиги**

Ҳар қандай жамият ўзига хос ривожланиш йўлини танлар экан, олдига муайян мақсад ва вазифаларни қўяди. Зеро, бу вазифалар жамият, давлат, халқ ва миллат тараққиёти, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий маърифий, таълим-тарбия ва мафкуравий жараёнларнинг узвий бирлиги асоси-

да амалга ошади.

Инсон ҳеч қачон ташқи дунёдан, ўзини қуршаб олган оламдаги ўзгаришлар, рўй бераётган ҳодисалар, воқеа жараёнлардан ажралиб қолган, уларни ҳис этмаган ҳолда, уларнинг таъсирисиз яшай олмайди. Халқлар, миллатлар, ижтимоий-сиёсий кучлар фаолияти туфайли содир бўлган турли ҳодиса ва жараёнлар одамлар онги, тафаккури ва дунёқарашига таъсир этади.

Ҳаётда мақсади, юксак гояси, эзгу орзу-интилишлари бўлмаган инсон ва жамият аъзолари табиий эҳтиёжлар доираси билан чегараланиб, маънавий юксакликка эришиши қийин. Айрим ёвуз кучлар таъсир ўтказиш орқали ўз ғаразли ниятларига етиш мақсадида фойдаланишлари мумкин. Шу сабабля барча даврларда инсон ва жамият ўз мақсад-муддаоларини ифода этадиган манфаатига зид бўлган зарарли ва бегона гояларга қарши туради. Ҳар бир халқ, миллат ва жамият ўз манфаатига хизмат қилиб, унинг тараққиётини таъминлашга ёрдам берадиган муайян гояга эҳтиёж сезади.

Бинобарин, гоя муайян миллат ва халқнинг мақсад-муддаолари, манфаатлари замирида шаклланади ҳамда такомиллаша боради. Миллий истиқлол гояси ҳам миллат манфаатларини, халқнинг орзу-истакларини ўзида мужассамлаштиради. У ўзининг ҳаётбахш гоялари, буюк мақсадлари билан ўз куч-ғайрати, ақл-заковати ва ҳатто ҳаётини буюк гоялар йўлида бахш этишга тайёр комил инсонларни тарбиялашга хизмат қилади.

Инсоният тарихидан маълумки, ер юзида дастлабки одам-зод пайдо бўлиб, унинг уруғ, қабила, жамоа ёки халқ сифатида шаклланиши рўй берган дастлабки даврлардаёқ уларни бирлаштириб турадиган умумий гоё ва мафкурага эҳтиёж туғилган. Президент И.А.Каримов таъкидлаганидек: «...Чунки, мафкура — жамиятда яшайдиган одамларнинг ҳаёт мазмунини, уларнинг интилишларини ўзида мужассамлаштиради». Дарҳақиқат, барча даврларда ҳар бир давлат, халқ, жамиятнинг ўзига хос гоёси ва мафкураси бўлган. Чунки жамиятнинг, халқнинг ўз олдига қўйган аниқ мақсади уни амалга оширишда жамият аҳлини бирлаштирадиган, сафарбарликка ундайдиган гоёси ва мафкураси бўлмаса, у муқаррар равишда ҳалокатга маҳкум бўлади.

Гоё, мафкура жамиятнинг ўз олдига қўйган аниқ мақсади бўлиб, бусиз жамият ўз йўлини йўқотади. «Мақсад дегани, — деб ёзган эди Президент И.А.Каримов, — халқни, миллатни бирлаштирувчи, йўлга бошловчи бамисоли бир байроқ. Бу байроқ бутун Ўзбекистон халқининг руҳини, гурур-ифтихорини, керак бўлса қудратини, орзу-интилишларини мужассамлаштирадиган улут кучдир. Давлатимизнинг, халқимизнинг, эл-юртимизнинг мақсади ўзининг улугворлиги, ҳаётийлиги ва ҳаққонийлиги билан ҳаммамизни жалб этадиган бўлмоғи лозим. Токи бу мақсад халқни-халқ, миллатни-миллат қила билсин, қўлимизда енгилмас бир кучга айлансин»¹.

Мафкуранинг ҳаётийлиги одамларнинг, миллатнинг, жамиятнинг миллий манфаатини, орзу-интилишларини қай даражада акс эттира оладиган бош ва асосий гоёлар, бу гоёлар уларнинг турмуш тарзи, дунёқараши, табиатига қанчалик мос бўлиши билан белгиланади. Ҳаёт синовларига бардош берадиган, одамларнинг эзгу мақсад-муддаоларини ифодалайдиган, уларга маънавий-руҳий қувват берадиган мафкурани кўпчилик қабул қилади. Фақат шундай ҳолдагина у кучли руҳий қудратга эга бўлади. Шу сабабли ҳам мафкура барча даврларда жамиятни юксак ва бунёдкор мақсадлар йўлида бирлаштириб, жамият аҳли ўртасида соғлом муносабатларни шакллантирган, ҳамда эзгу орзулар, мақсад-муддаоларига эришишда маънавий-руҳий куч-қувват берадиган омил ва-

¹ Каримов И.А. Миллий исстиқлол мафкураси — халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир — Т.: Ўзбекистон, 2000, 6-бет.

зифасини бажариб келган. Шунинг учун ҳам гоя ва мафкура барча инсонлар, халқлар, жамият ва давлат олдида турган муҳим вазифаларни амалга оширишда ёрдам берадиган, турли соҳада фаолият юритадиган жамият аҳлини бирлаштириб, уларни умумий мақсад сари сафарбар этадиган буюк кучдир.

Шу сабабли ҳам инсонлар, халқлар, жамият ҳаётида мафкура муҳим роль ўйнайди. Мафкуранинг ҳаётбахш кучи, аввало, инсоннинг жамиятдаги ўрни ва аҳамиятини қандай тушуниши ва уни қандай ижтимоий мақомда тасаввур этишига боғлиқ. Чунки, инсонни ижтимоий ҳаракат ва фаолиятга ундаш ва шу тариқа кўзланган муайян мақсад-вазифаларга эришиш дунёдаги барча эзгу мафкураларнинг маъно-моҳиятини ташкил этади.

Шу сабабли ҳам миллий истиқлол гоясининг асосий тушунча ва принциплари тизимида инсоннинг жамиятдаги ўрни бунёдкор куч сифатида белгиланган. Истиқлолнинг бош гоysi ҳам, асосий гоя ва тушунчалари ҳам бунёдкорлик фалсафаси билан йўтрилган. Чунки бунёдкорлик — халқимизнинг энг олижаноб фазилати. Президентимиз таъбири билан айтганда, ўзбек том маънода бунёдкордир, дўпписида сув ташиб бўлса ҳам дарахт кўкартиради. Дарҳақиқат, мустақиллик йилларида мамлакатимизда иқтисодий, ижтимоий, сиёсий-маданий, маънавий соҳаларда амалга оширилаётган ислохотлар, эркинлаштириш жараёнлари бунёдкорлик ишларига ёрқин мисол бўлади.

**Мафкура
яккаҳокимлиги
тушунчаси ва
унинг моҳияти**

Бу муайян давлат, жамиятда ягона мафкуранинг тўла ҳукмронлигини, унга хос принципларнинг ўзгармас ақидалар тарзида жамият ҳаётида қатъий ва мутлақ тартибда ўрнатилишини ифодалайди.

Алоҳида мафкура яккаҳокимлигининг моҳияти шундаки, бунда бирон-бир мафкуравий тизим ягона илмий жиҳатдан асосланган энг адолатли, жамиятдаги муайян қатлам манфаатларини ифода этувчи мафкура деб эълон қилинади. Ўзининг моҳияти ёки бирон бир жиҳати билан ундан фарқ қилувчи гоyлар, қарашлар, мафкуралар ёт ва душман мафкуралар сифатида эътироф этилади. Фикрлар, гоyлар хилма-хиллиги инкор этилади. Оқибатда, миллионлаб кишиларда ягона

фикрга мослашиш, мутелик, лоқайдлик, боқимандалик, маҳдудлик, ўзга гоёларга ҳадиксираб қараш руҳияти шаклланади. Жамиятнинг маънавий ривожига, илм-фан равнақига жиддий зарар етказилади. Аслида, бундай ягона мафкура яккахокимлиги ёвуз ниятларда амалга оширилади, давлат мафкурасига айланади. Ижтимоий ҳаётнинг ривожига салбий таъсир кўрсатади ва жамият ҳаётини, фикрлар эркинлигини бўғайди.

**Гоё ва мафкурани
мутлақлаштиришнинг
гайринсонийлиги**

Тарихдан маълум бўлган мустабид тузумларни қиёсий таҳлил этиш улар амал қилган мафкураларнинг қуйидаги умумий хусусиятларини ҳамда бу гоёни амалга

ошириш билан боғлиқ қатор салбий оқибатларини аниқлаш имкониятини беради. Аввало, мустабидчилик мафкуралари ўз давлатларида ижтимоий ва шахсий ҳаётнинг барча соҳаларини тўлиқ қамраб олишга, ягона дунёқараш тизими ҳукмронлигини ўрнатишга интилдилар. Бу мафкуралар буюк ва ёрқин ўтмишни инкор этадилар. Улар жамиятни инқилобий йўл билан ёппасига қайта тузиш зарур ва уни амалга ошириш мумкин, деб ҳисоблайдилар. Ўзларигача бўлган миллий маданий мерос ва қадриятларнинг барчасини ёхуд кўпчилигини бекор қилиб, уларни фақат ўз принциплари билан алиштирадилар.

Мустабид давлатларнинг ўзига хос бошқа характерли хусусиятлари жамиятнинг ҳарбийлаштирилиши, «қамал қлинган қалъа»дагидек гоёвий-психологик вазиятни вужудга келтиришдан иборатдир. Бунда мамлакат ичида ҳарбий фанатизм вазияти авж олдирилябгина қолмасдан, шу билан бирга, агрессив ташқи сиёсат ҳам амалга оширилди.

Бу сиёсат ҳарбий-худудий ва мафкуравий босқинчилик қилишга, ўзининг мустабидчилик тартибларини кенг миқёсда қарор топтиришга қаратилади. Лекин тарихий ҳақиқат шундан иборатки, мустабидчилик мафкураларининг турли андозалари ва уларнинг лойиҳалари асосида яратилган, демократияга қарши тузумларнинг пировард натижада ҳалокатга учраши муқаррар. Шу сабабли яккахокимликка интилган, мутлақ ҳақиқатни эътироф этишга даъво қиладиган мафкуранинг истиқболи йўқ. Чунки, у яккахокимлик ўрнатиш баробарида ўзини бойитиб борадиган манба — фикрлар ранг-

баранглиги ва қарашлар хилма-хиллигидан узилиб қолади. Муайян гуруҳ ёки партия гоялари ҳукмрон мафкурага айланса, ҳурфикрлик, виждон эркинлиги ва қарашлар хилма-хиллиги чекланади. Мутлақ ҳақиқатга эгаллик даъвоси мустабидлик принципларини кучайтиради.

Масалан, собиқ Иттифоқ даврида коммунистик мафкура ана шундай ҳолга тушган эди. Унинг асосий гоялари собиқ шўролар ҳокимияти раҳбарлигида зўрлик билан амалга оширилди. Натижада, бу мафкура якка ҳукмрон бўлиб қолган эди. У XX асрнинг 80- йилларида таназзулга юз тутди. 1991 йилда собиқ Иттифоқ тарқалиб кетиши билан узил-кесил инқирозга учради. Бунинг сабаблари нималардан иборат?

Биринчидан, у ўзини инсоният тафаккури эришган энг юксак чўққи, мутлақ ҳақиқат ифодаси деб ҳисоблаб, бошқа мафкураларни тан олмас, улар бизга ёт деган ақида асосида муросасизларча иш тутар эди;

Иккинчидан, бу мафкура тарғиботчилари зўравонлик принципи — «мажбур қиламиз» қабилида иш тутар, ушбу гоялар ҳамма жойда, ҳамма вақт ҳеч истисно ва тўхтовсиз тарғиб қилянар, халқнинг эркин яшаши ва фикр юритишига йўл қўйилмас эди. Кимки бу гояга қарши чиқса, шафқатсиз жазоланар, бутун давлат механизми ана шу жазони турли шаклларда амалга оширишга қаратилган эди.

Учинчидан, бу мафкура номигагина ижтимоий гуруҳлар мафкураси эди. Аслида собиқ Иттифоқ даврида зиёлилар, деҳқонлар, хизматчилар, қолаверса, «етакчи синф» бўлган ишчиларнинг орасида ҳам мафкурадан норози бўлганлар бор эди. Лекин метин мафкуравий девор ортидан уларнинг овози чиқмас эди;

Тўртинчидан, бу мафкура ҳеч кимга виждон эркинлиги, ўз фикрини очиқ баён этиш, жумладан, хориж фуқаролари билан холисона мулоқатда бўлишга ҳам йўл қўймас эди. Борди-ю кимдир шунга журъат этса, «халқ душмани», «буржуазия малайи»га айланар эди;

Бешинчидан, у миллийликдан бутунлай холи эди. Унда мавҳум байналмилаллик зўр бериб куйланарди. Кимки миллий қадриятлар тўғрисида гап очса, дарҳол «миллатчи»га чиқариб қўйиларди. Миллий тафаккурга эга бўлган шахс, мутахассис, зиёли, олим, бошқалар «қолоқ», «шубҳали киши» ҳисобланарди;

Олтинчидан, бу даврда миллий тарих, хусусан, Ўзбекистон тарихи мутлақо тан олинмас эди. Нарг борса, улар кўпинча умумий тарзда қайд этиларди, холос;

Еттинчидан, халқларнинг динига, диний меросига, диний қадриятларига нисбатан мутлақо нотўғри муносабатда бўлишар эди. Жумладан, халқимизнинг улуг сиймолари Имом Бухорий, Имом Термизий, Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро, Баҳоуддин Нақшбанд, Маҳмуд Замахшарий, Имом Мотуридий, Сўфи Оллоёр каби алломаларнинг бой илмий меросини ўрганиш, улардан фойдаланиш тақиқланган эди.

Буларнинг барчаси большевистик — ягона коммунистик мафкураинг тараққиёт талабларига мутлақо зид эканини яққол намоён этди. Шу боис у янги замонавий талабларга дош беролмай, ўз давлати билан бирга тарихга айланди.

Ягона мафкура ҳукмронлигини даъво қилиб, узоқ ўтмишга қайтишга чақирувчи ислом фундаментализми гўёки бундан мустаснодек туюлади. Бироқ, аслида бунда ҳам ўша андоза сақланиб қолади. Яъни, ислом фундаментализми тарих гилдирагини ўрта аср жаҳолати даврига қайтариш ниқоби остида, бирхиллаштирган мустабид «келажак»нинг ўзига хос андозасини таклиф этадики, унда инсон фуқаролик ҳуқуқларидан тўлиқ маҳрум қилинади, ҳақиқатдан диний ақидапарастлик террорига дучор этилади.

Ягона мафкура ҳукмронлигининг жамият ҳаётидаги зарарли оқибатлари:

Шахс эркинлиги ва фикрлар хилма-хиллигига мурасасизлик, миллатнинг ўзлигини инкор этиш, миллий ва диний қадриятларни рад этиш, миллийликни чеклаш, мутлақ ҳақиқатни билишликка даъво қилиш, зўравонликка асосланганлиги, мутелик, боқимандалик, лоқайдлик, миллий маҳдудлик, сиёсий соҳада ташаббуссизлик, ўзга ғояларга ётқараш, жамиятнинг маънавий инқирози, тарихий хотирасизлик, она тилига писандсизлик билан қарашда яққол намоён бўлади.

Мустақиллик туфайли олдимизга қўйилган олижаноб мақсад-муддаоларимизга етиш, эски мафкуравий асоратлардан батамом халос бўлиш, ғоявий бўшлиқ пайдо бўлишига йўл қўймаслик, бегона ва ёт ғояларнинг хуруждан ҳимояланиш, бундай тажовузларга қарши тура оладиган, ҳар томонлама баркамол инсонларни вояга етказиш зарурияти халқимиз ва

жамиятимиз манфаатларига мос миллий истиқлол ғоясини шакллантиришни ва мустаҳкамлашни тақозо этади.

Маълумки, биз ўз миллий табиатимиз ва минг йиллик анъаналаримизга, урф-одатларимизга зид бўлган сохта коммунистик ғоялардан воз кечдик. Лекин мафкура дунёсида бўшликка йўл қўйиб бўлмаслиги, шундай ҳолат юз берган тақдирда бўш қолган мафкура майдонидан бизга бегона, орзу-интилишларимизга мутлақо ёт ғоялар ўрин эгаллашга уриниши шубҳасиз. Табиатда бўшлиқ (вакуум) бўлмаганидек, жамиятда ҳам бўшлиқ бўлмайди. Маълум даврда олдинги фикр ўзгариши билан ўрнини янги фикр эгаллайди, ғоянинг ўрнини ҳам бошқа ғоя эгаллайди, шу сабабли жамиятда ҳам, инсон онги ва қалбида ҳам бўшлиқ бўлмайди.

Ҳозирги пайтда рўй бераётган айрим салбий ҳолатлар, ноҳўя хатти-ҳаракатлар, ёвуз ишлар, аввало, мафкуравий бўшлиқнинг юзага келиши учун йўл қўйилган камчилик ва эътиборсизлик туфайли содир бўлмоқда. Ғоявий бўшлиқни юзага келиши, энг аввало, чуқур ижтимоий-сиёсий, маънавий-психологик муаммо ва жараёнлар билан боғлиқ. Одатда, янги ғоялар турли таъсир кучига эга бўлади. Айрим гуруҳлар уларни тез қабул қилади, баъзи тоифаларнинг аввалги мафкуравий ақидалардан юз ўгириши ва янги ғояларни қабул қилиши эса қийин кечади. Ғоявий бўшлиқ пайдо бўлишининг яна бир манбаи — жамиятда бу соҳадаги тарбиянинг етарли эмаслиги, мафкуравий жараёнларнинг ўз ҳолича ташлаб қўйилганлиги ҳам бўлиши мумкин. Агар давлат ёки миллат, ижтимоий гуруҳ ёхуд қатлам ўз манфаатларини, мақсад-муддаоларини аниқ-равшан ифода этадиган ўз ғояларини мафкура ёрдамида қишлар, айниқса, ёш авлод онгига мунтазам сингдирмаса, ғоявий бўшлиқ пайдо бўлиши мумкин. Бундай шароитда ишонч-эътиқод сусайиб, мафкуравий таҳдидлар кучаяди. Ўз мустаҳкам ғояси йўқ, эътиқоди бўш одамлар эса, таъсирга тез берилувчан бўлади, ўз йўлини йўқотиб қўяди, бундай ҳол жамиятга жуда катта зарар еткази.

Собиқ мустабид тузум ўрнида янги мустақил давлатлар шаклланди. Ҳукмрон ягона мафкура барҳам топгач, унинг ҳудудида маълум муддат ғоявий бўшлиқ (вакуум) ҳолати вужудга келди. Маълумки, умрини ўтаб бўлган ғоя, тараққиёт нуқтаи назаридан инкор этилар экан, жамиятда янги бир ғоя, илғор бир фикрнинг шаклланишига эҳтиёж сезилади. Бу за-

рурият теран англаб етилмаган ҳолда эса ғоявий вакуум — бўшлиқ юзага келади. Лекин, мафкура соҳасида бўшлиққа йўл қўйиб бўлмайди.

Хўш, аслида ғоявий бўшлиқ нима? Ғоявий бўшлиқ — эски мустабид тузумдан янги тузумга ўтиш жараёнида олдин ҳукмронлик қилиб келган мафкура ўз мавқеини йўқотгач, тараққиёт талабларига мос равишда унинг ўрнини босадиган илрор ғоявий тизимнинг ҳали тўлиқ шаклланмаган ҳолатидир. Бундай шароитда турли ғоялар ушбу ҳудудга ўз таъсир доирасини ўтказишга уринади.

1990 йилларнинг бошларида бундай мафкуравий бўшлиқ Ўзбекистон ҳудудида ҳам намоён бўлди. Унинг ўзига хос хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

— ҳукмрон, коммунистик мафкура таназулга юз тутди ва ўрни бўшаб қолди;

— Ўзбекистон мустақил давлат сифатида қарор топган, мустақиллик мафкураси ғоялари мамлакатимиз фуқароларининг онги ва дунёқарашида маълум даражада акс эта бошлаган бўлсада аммо у ҳали одамларнинг мустақил дунёқарашига, мустаҳкам ишонч ва эътиқодига айланмаган эди;

— Ўтиш даврида ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларида фикрлар ва мафкуралар хилма-хиллигига жўшқин ифода бўлди. Миллий маданий мерос ва қадриятларга, миллий истиқлол ғоясига бўлган ишонч ва эътиқоднинг эътироф этилиши вазиятда муҳим бурилиш ясади. Ўтиш даврида, янги-ча қарашлар одамларнинг мустаҳкам эътиқодига айланиб улгурмаган пайтда ташқи ғоя таъсирларнинг яхши ёки ёмон, фойдали ёки зарарли эканини ҳамма ҳам фарқлай ололмади. Ўзбекистондаги мафкура майдонига бегона, халқимизнинг орзу-интилишларига мутлақо ёт ғояларнинг ҳужуми ана шу билан боғлиқ геосиёсий, мафкуравий мақсадлар билан ҳам изоҳланади. Масалан, мустақил мамлакатимиз тинч-осойишта яшаётган бир пайтда Афғонистон ва бошқа яқин ҳудудлардаги беқарор вазиятдан фойдаланиб, уларнинг ҳудудига инқуриб олган баъзи бир экстремистик кучлар, террорчи тўдалар ўз жинояткорона мақсадларини амалга оширишга, Марказий Осиё минтақасини мафкуравий курашлар майдонига айлантиришга урина бошлаган эди.

Ғоявий бўшлиқ мамлакат хавфсизлиги ва фуқаролар осойишталигига жиддий хавф солади. Чунки ғоявий бўшлиқ,

гоявий заифликка, гоявий парокандаликка олиб келади. Гоявий бирдамлигига, давлатнинг қудратига путур етказди, натижада давлатлар ва халқлар қарамликка, иқтисодий ва мафкуравий исканжага тушиб қоладилар, таназзул ва тушқунликка йўлиқадилар. Масалан, Чингизхон юртимизга босиб келганда Муҳаммад Хоразм Шох бошчилигидаги давлат қудрати ва лашкарларнинг сони жиҳатидан Чингизхондан бир неча баробар устун эди. Лекин гоявий парокандалик туфайли мамлакат аҳолиси асоратга тушиб қолди. Худди шунингдек, Чор Россияси истилоси даврида ҳам кам совли рус аскарларига қарши Бухоро Амирлиги, Хива ва Қўқон хонликларининг бир-бирлари билан келишмовчиликлари умумий душманга қарши кучларни бирлаштириш гояси ўрнига, аксинча, ўзларича бўлиниб қарши туришлари, тарқоқликлари охир оқибатда халқни бирлаштириб, курашга сафарбар этмагани ўлкамизнинг қарамлик чангалига тушиб қолишига сабаб бўлди. Жамиятдаги барча қатлам ва гуруҳларни ягона куч сифатида умумий мақсадлар ва туб манфаатлар йўлида бирлаштирадиган жамият мафкурасигина гоявий парокандаликка барҳам беради. Шунинг учун ўз келажагини ўйлаган ҳар бир давлат ва жамият гоявий бўшлиқ ва мафкуравий парокандаликка йўл қўймаслик, эскирган ақидалар ва бегона қарашларни инкор этиш билан бирга, илғор фикрлар, улугвор мақсад ва эзгу гояларни одамлар онги ва қалбига сингдиришга ҳаракат қилади.

**Инсон ҳамда жамият
ҳаётида гоя ва
мафкураларнинг ўрни.
Мафкуравий плюрализм**

Мафкуравий плюрализм (лот. Pluralis — хилма-хиллик, ранг-баранглик) — ижтимоий-сиёсий ҳаётда турли қатлам, партия, гуруҳлар манфаатларини ифода этувчи гоявий ранг-барангликни,

қарашлар ва фикрлар хилма-хиллигини ифодалайди.

Инсон ва жамият ҳаётида гоялар ва мафкуралар хилма-хиллигининг намоён бўлиши ижтимоий-маънавий эҳтиёж ифодасидир.

Жамиятда гоя ва мафкуралар хилма-хиллигининг кузатилиши инсонларнинг табиат-жамият ҳодисалари, олам ва одам тўғрисидаги фикрлари турличалиги билан изоҳланади. Умумий гояга эътиқод қилиш туфайли турлича ижтимоий

гуруҳлар шаклланади. Уларнинг мақсад-муддаолари, орзу истаклари, манфаатлари бир-биридан фарқланиши мумкин. Табиийки, ижтимоий гуруҳларнинг мақсад ва манфаатларини акс эттирадиган, уларга маънавий-руҳий куч бағишлайдиган ғояларни амалга ошириш йўллари ҳам хилма-хил бўлади.

Эзгулик, яратувчилик, бунёдкорлик, ҳамкорлик, озодлик, эркинликни қарор топтиришга қаратилган фикрлар мамлакатда осойишталик, халқлар ўртасида тотувлик, барқарорликка хизмат қилади. Улар мамлакат тараққилётида муҳим ўрин тутди. Эзгулик ва яратувчиликни тарғиб қилувчи фикрлар эзгу ва бунёдкор ғояларнинг пайдо бўлишига сабаб бўлади. Амир Темурнинг пароканда бўлган халқни бирлаштириш ва шу асосда марказлашган давлат тузиш тўғрисидаги фикрлари негизида мамлакат ободлиги, халқ осойишталигини таъминлашга йўналтирилган бунёдкорлик ғоялари пайдо бўлди. Бузгунчиликка ундовчи ёвуз фикрлар жаҳолат уруғини сепаиб, урушни тарғиб қилади. Бузгунчи фикрлар жамиятдаги муайян гуруҳлар, қатламларнинг онгига сингиб унинг ёвуз манфаатларини ифодалайдиган ғояга айланиши мумкин. У ҳолда жамиятда беқарорлик муҳити вужудга келиб, одамлар бошига катта кулфатлар ёғилиши мумкин.

Жамиятда фикрлар хилма-хил бўлгани ва бир-биридан фарқ қилганидек, ғоялар ҳам турли-туман бўлиб, моҳиятига, ўз олдига қўйган мақсади ва қайси ижтимоий гуруҳларнинг манфаатига хизмат қилишига қараб бир-биридан фарқ қилади. Ғоя билан ғоянинг бир-бирига ўхшамаслиги ва улар ўртасида фарқ бўлишини табиий жараён деб қараш керак. Қайси ижтимоий қатламнинг мақсадини ифодалаш ва кимларнинг манфаатига хизмат қилишига, қандай йўналишга эгаллигига кўра ҳам ғоялар ранг-баранг бўлиши мумкин. Лекин ғоя ва мафкураларнинг хилма-хиллиги ва бир-биридан фарқ қилиши табиий жараён сифатида қаралиши билан бирга, уларни бир-бирига яқин муштарак томонлари, айни пайтда, бир-бирига мутлақо тўғри келмайдиган жиҳатлари ҳам бўлади.

Шубҳасиз, маълум бир ғоя ва мафкурани жамият аъзолари онгига мажбуран сингдириш ва унга риоя қилишни барчадан талаб қилиш — жиддий хатодир. Нима учун? Сабаби, масалан, собиқ «Иттифоқ даври»да коммунизм ғоясини мафкура ёрдамида жамиятнинг барча аъзолари қайси қатлам, ижтимоий гуруҳ, қайси миллатга ва қайси динга мансублиги

ва муддаолари эътиборга олинмасдан, улар учун мажбурий қилиб, даҳрийликни даъво қилди ва оқибатда бу ғоянинг ҳаётий эканлигига одамларда шубҳа ва ишончсизлик ортиб борди.

Маълумки, мафкура муайян бир ижтимоий гуруҳнинг, миллатнинг, халқнинг, жамиятнинг манфаатларини ўзида мужассамлаштирган қарашлар, ғоялар тизимидир. Бу тизим ўзининг фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний, бадий негизларига эга. Демак, мафкура ўз моҳияти ва вазифаси жиҳатидан ниҳоятда ранг-баранг бўлиши табиийдир. Худди жамият ҳаёти турли қатламлар, йўналишлар ва даражаларга эга бўлганидек, мафкура ҳам хилма-хил бўлиши мумкин.

Ер юзидаги барча инсонлар ўз фикр-мулоҳазаларига эга бўлиб амалий фаолият юритадилар. Шу сабабли юнон файласуфи Аристотель иккита инсон айнан бир хилда фикрламайди, уларнинг олам ҳақидаги тушунчалари, фикрлари хилма-хилдир деганда, ҳақ эди. Дарҳақиқат, дунёдаги халқлар, миллатлар, мамлакатлар ва давлатлар ҳам бир-биридан фарқ қилади. Уларнинг диний эътиқоди, миллий маданияти, демакки менталитети, мақсадлари ва тараққиёт йўллари ҳам ранг-барангдир. Табиийки, уларнинг орзу-истаклари, ҳаётий идеаллари, муддаоларини акс эттирадиган ғоялар ва уларни амалга оширишда маънавий-руҳий куч бағишловчи мафкураси ҳам хилма-хил бўлиши табиийдир. Дарҳақиқат, дунёдаги ҳар бир давлат, халқ ва миллат, жамиятнинг мақсад ва манфаатларини ифодаладиган ўзига хос ғояси ва мафкураси мавжуд.

Мамлакатда илғор ғоялар, мафкуралар қанча кўп бўлса, яъни мафкуравий плюрализм ҳукмрон бўлса, тараққиётнинг самарали йўлини танлаб олиш учун имконият шунчалик кенг бўлади. Фикрлар эркинлиги ва хилма-хиллиги мафкураларнинг мазмун жиҳатидан бойишига, бир-бирини тўлдиришига хизмат қилади.

Мустақил Ўзбекистон мафкура яккаҳоқимлигидан воз кечди ва миллий тараққиёти учун кенг йўл очди. Мамлакатимизда мафкуралар ва фикрлар хилма-хиллигига алоҳида эътибор берилади. Ғоя ва мафкуралар хилма-хиллиги ижтимоий тараққиётга хизмат қиладиган янгидан-янги ғояларнинг пайдо бўлишига турли халқлар, элатлар, миллатлар ва сиёсий институтларнинг манфаатларини умумий тарзда рўёбга чиқаришга имконият яратади. Шунингдек, у мамла-

катимизда кўппартиявийлик тизимига ҳам шароит яратади. Сиёсий партиялар эса ўзлари мансуб бўлган қатламлар, сиёсий гуруҳларнинг манфаатлари, интилишлари, орзу-умидларини умумлаштирган ҳолда ўз ҳаракат дастурлари орқали намоён қилади.

Шу билан бир қаторда, тарихий тараққиётнинг масъулиятли даврларида жамиятдаги барча ижтимоий гуруҳлар, миллат ёки сиёсий йўналишларни ўзида мужассамлаштирувчи, кўпчиликка мақбул, умум томонидан маъқулланадиган, жамиятнинг асосий манфаатларини ўзида муштараклаштирадиган мафкуралар ҳам бўлиши мумкин. Масалан, миллий озодлик кураши мафкураси, миллий мустақиллик мафкураси ва ҳоказо. Умуммиллий ғоя жамият аъзоларининг, халқ оммасининг туб манфаатларини ва кўнглидаги орзу-интилишларини ифода этгани, миллатларнинг бирдамлиги, жамиятнинг қудратини мустаҳкамлаши, фуқаролар ўртасидаги бағрикенглик муносабатларини ифода этгани сабабли одамларни улкан мақсадлар йўлида бирлаштирадиган жозиба кучига эга бўлади. Бундай ғоя жамиятда барқарорликни таъминлайди. Тарих сабоқлари шундан далолат берадики, фикрини эркин ифода этадиган шахс, гуруҳ ёки ижтимоий қатлам, аввало, ўзининг аниқ-равшан, асосли қарашларига эга бўлиши, ўз нуқтаи назарининг оқибати учун масъулиятни ўз зиммасига олиши, баҳс-мунозара маданияти талабларига амал қилиши лозим. Яъни, фикрлар ранг-баранглиги ва қарашлар хилма-хиллиги муайян жамиятнинг миллий манфаатларига, умумбашарий қадриятларга, жорий қонунчилик нормаларига, ахлоқий мезонларга зид бўлмаслиги лозим. Шу сабабли жамиятда бунёдкор-яратувчанлик ғояларини илгари сурувчи ва ҳаётга тадбиқ этувчи кучлар жамият аҳли ўртасида ўз ғояларини сингдиришга уринсалар, кўпчилик онгига ижобий таъсир этиб, жамиятда барқарорлик, тинчлик, осойишталик ва яратувчилик ишларига ўз таъсирини кўрсатади. Масалан, бу илк ўрта асрларда мамлакатимиз худудида илм-фан, дин, маданият, адабиёт, ҳунармандчилик ривожланиши туфайли иқтисодий, ижтимоий, маданий-маънавий соҳаларда уйғониш содир бўлиб, кўплаб етук алломаларнинг етишиб чиқишига олиб келади. Улар ўз таълимотларида буюк ғоялар яратиб, жамият тараққиётига ижобий таъсир кўрсатди. Дарҳа-

кикат, бунёдкорлик ғоялари инсонни улуғлайди, унинг рухига қанот бағишлайди.

Жамиятда эзгу ғоялар барча даврларда инсонни юксак орзулар билан яшашга, олижаноб мақсадлар йўлида эътиқод билан курашишга ўргатади. Муस्ताқиллик йилларида Ўзбекистонда амалга оширилаётган барча соҳалардаги бунёдкорлик ишлари бунга ёрқин мисолдир. Инсон ва жамият бор экан, эзгулик ғояларининг зидди бўлган зулм ва зўравонлик, қабохат ва жаҳолат янги-янги шакларда намоён бўлиши ҳам мумкин. Лекин улар инсониятнинг адолат, тенглик, тинчлик, қардошлик, ривожланиш ва фаровонлик ғояларига таяниб, юксак мақсадлар сари интилишларини тўхтата олмайди. Эзгу ва юксак ғоялар одамларни ҳамиша олижаноб мақсадлар сари етаклайверади. Бунёдкорлик ғоялари юртни обод, халқ ҳаётини фаровон қилишдек олижаноб мақсадлар билан ажралиб туради. Улар инсоният тараққиётга эришган даврлардан буён жамият ҳаётининг энг эзгу ғоялари сифатида яшаб келмоқда.

**Бунёдкор ғоялар
ва мафкураларнинг
жамият ҳаётидаги
ижобий таъсири**

Бунёдкор ғоя — инсонни улуғлайдиган, унинг куч-ғайрати ва салоҳиятини ошириб халқни, Ватани, бутун инсоният учун фойдали ишлар қилишга сафарбар этадиган, ўзида тараққиёт, маърифат, дўстлик, тинчлик, адолат, ҳалол-

лик, поклик каби эзгу ҳис-туйғуларнинг уруғини мужассам этадиган ғоядир.

Инсоният тарихи хилма-хил ғоя ва мафкураларнинг вужудга келиши, бир-бири билан муносабатидан иборат узлуксиз жараёндир. Бу жараёнда турли ғоялар у ёки бу кучларга хизмат қилиши, ўзига ишонган кишиларни қандай мақсадлар томон етаклашига қараб бир-биридан фарқланади.

Жаҳон тажрибасига назар ташласак, бутун дунё тараққиётига улкан таъсир кўрсатган назарий таълимот ва мафкураларни яратиш учун инсоният тарихининг турли даврларида улкан ақл-заковат, истеъдод ва теран тафаккур соҳиблари мислсиз заҳмат чекканини кўрамиз. Сукрот ва Платон, Конфуций ва Зардушт, Амир Темур, Алишер Навоий, Махатма Ганди каби буюк мутафаккирларнинг фаолияти бунинг яққол тасдиғидир.

Уларнинг ҳар бири ўз даврида ўзи мансуб халқни бирлаштирадиган улкан аҳамиятта молик ғояларни яратганлар. Бу ғояларга таяниб бунёдкорлик йўлида, эзгу мақсадларга эришиш учун ҳормай-толмай меҳнат қилганлар. Бу борада инсониятга эзгулик ғояларини тарғиб қилган Зардушт ҳам, «Ўзини англамоқ буюк саодат» эканлигини англаган Суқро ҳам, «халқни яққалам қилдим», дея инсонпарварлик, адолат ғояларини куйлаган ва қониқиш ҳиссини туйган Навоий ҳам, Марказлашган давлат тузиб, халқни бирлаштириб, унинг адолат кучига ишончини мустаҳкамлаган Амир Темур ҳам, Ҳиндистон озодлиги йўлига умрини бахшида айлаган, маърифат йўли билан ғолиб чиққан Махатма Ганди ҳам бугунги авлодлар учун ибрат намунаси бўлган улуг инсонлардир. Жамиятда эзгу мақсадларга хизмат қиладиган мафкура-ларга бунёдкор ғоялар асос бўлади.

Бунёдкорлик ақл-заковат, қалб бунёдкорлигига айланганда чинакам кадр-қиммат касб этади. Масалан, собиқ шўро даврида инсонлар қалбидаги бунёдкорлик туйғусини сўндирган тузум ўзича кўп ишларни, улкан режаларни амалга ошириш учун уриниб кўрди. Лекин қалб бунёдкорга айланмагани учун қилинган ишларда барака ва самара бўлмади. Қалб бунёдкорлиги эса эътиқод билан, пок ният билан нафақат бугунни ва эртани, балки олис келажакни ўйлаб яратишдир. Одамзодга азалдан ақл-заковат билан қалб бунёдкорлиги хос фазилатдир. Унинг қалби билан қўли бир маромда ишласа, ҳақиқий мўъжизалар бунёд этилади. Неча асрлардан буён дунёни ҳайратга солиб келётган Миср эҳромлари, Шаҳрисабздаги Оқсарой, Самарқандаги Бибихоним, Регистон майдонидаги мадрасалар мажмуи, Тожмахал ёдгорлиги, Эйфель минораси, қанчадан-қанча санъат ва маданият дурдоналари — барчаси ана шундай бунёдкорлик намунасидир. Бундай мўъжизалар бизнинг маданий меросимизда, Хива, Бухородаги бетакрор обидаларимизда, мумтоз санъат асарларимизда юксак ахлоқийликка асосланган урф-одат ва анъаналаримизда ўз аксини топган.

Буюк донишманд бобомиз Баҳоуддин Нақшбанд «Дилинг — Оллоҳда, қўлинг — меҳнатда бўлсин» дея яратувчиликка даъват этганларида, ҳар қандай ишни ақл ва эътиқод билан бажаришни назарда тутганлар. Ушбу шиорда инсон кўнглида Оллоҳга эътиқод қўйиб, ўзи ҳалол меҳнати билан тирикчи-

лик ўтказиш ва илм-хунар ўргатиб Ватанни обод қилишга даъват этилади. Диний ишларни дунёвий ишлар билан боғлаб олиб бориш, дунёвийлик ва диний эътиқоднинг муштараклиги орқали жамиятда барқарорлик, осойишталик ва фаровонликка эришиш мумкинлиги гоёси тарғиб қилинади. Мустақиллик йилларида, Ўзбекистонда, Ислом динининг эзгу гоёлари миллий қадриятларимиз ва турмуш тарзимизга чуқур сингиб бормоқда. Умуман, эътиқодни фаолиятга, фаолиятни эса эътиқодга айлантириш халқимизга хос. Масалан, яхшиликни, яъни оддий инсоний фаолиятни эътиқод даражасига кўтарганимиз ёки Оллоҳга бўлган ишонч-эътиқодимизни фақат эзгулик йўлида хизмат қилдиришни анъанага айлантирганимиз (яъни, динни ниқоб қилиб мутаассибликка, жаҳолатга, бузғунчиликка берилмаганимиз) — бунинг тасдиғидир.

Бунёдкор гоёлар билан қуролланган кишилар фаровон ҳаёт, эркин жамият қуриш учун кураш олиб борганлиги тарихдан маълум. Бундай жараён ижобий гоёларнинг туғилишига, улар эса, ўз навбатида, элатлар, халқлар, миллатлар манфаатларини ифодаловчи ҳаёт тарзининг шаклланиши учун асос бўлган. Шунингдек, миллий давлатларнинг юзага келишида бу гоёлар етакчи ва йўналтирувчи аҳамият касб этган. Буни биз ўзбек давлатчилиги гоёларининг шаклланиши ва такомил мисолида ҳам кузатишимиз мумкин.

Бунёдкорлик гоёлари юртни обод, халқ ҳаётини фаровон қилишдек олийжаноб мақсадлар билан ажралиб туради. Улар инсоният цивилизацияга эришган даврлардан буён жамият ҳаётининг энг эзгу гоёлари сифатида яшаб келмоқда. Президент Ислом Каримовнинг «Ўзбек том маънода бунёдкордир», деган сўзларида ҳам ана шу боқий гоёларнинг маъно-мазмунини ўз ифодасини топган. Бундай бунёдкорлик халқимизга ота-боболаридан меросдир. Инсоният тарихида одамлар онги ва шуурига адолат, ҳақиқат, эзгулик, меҳнатсеварлик каби юксак гоёлар уруғини сепган зот, пайгамбар Зардушт яратган «Авесто» китобидаги юксак гоёлар буюк ватандошимиз Зардуштнинг ўлмас мафқураси эди.

Қарийб уч минг йил муқаддам — маърифат зиёсини жаҳолат булутлари қоплаб олган даврда буюк ватандошимиз Зардушт яккахудолик ва эзгулик гоёларини тарғиб қилишни бошлаган эди. Зардушт таълимотида инсонни эзгуликка даъват этувчи гоёлар марказий ўринни эгаллайди.

Эзгулик ва ёвузлик кучлари ўртасидаги ғоявий кураш зардуштийлик динининг муқаддас китоби «Авесто»да ҳам баён этилган. Унда ҳарбий тўқнашувлар, босқинчилик урушлари, жониворларни, ҳайвонларни азоблаш, одамларга адолатсизлик, ёлгончилик, аҳдга вафосизлик, ҳиёнат қилиш ғоялари қораланиб, ўтроқ, осойишта ҳаёт кечиришга, меҳнатга, деҳқончилик, чорвачилик билан шуғулланишга даъват этадиган ғоялар улуғланади. Зардуштийлик динида ер, сув, мусаффо ҳаво, она табиат эъзозланади, қуруқ ер очиб, уни боғу роғга айлантирган одам илоҳиёт раҳматига учрайди, аксинча, боғлар, экинзорларни, суғориш иншоотларини бузганлар катта гуноҳга қолади. Зардуштининг бунёдкор ғоялари инсонларни тинч-тотув яшашга, ҳалол меҳнат қилиб Ватанни обод қилишга даъват этади.

«Авесто»да ватанпарварлик ғояси улуғланиб, одамларни баркамол бўлишга даъват этилган. «Менга баркамол ва диноғох, ватансевар ва анжуманоро, аҳил, эзгу андишали, зулматдан, тангликдан қутқарувчи фарзандлар бағишла. Токи улар манзил, шаҳар, ўлка ва унинг ном ҳамда овозасини кўтарсинлар»¹, дейилади. Шунингдек, асарда она заминни эъзозлаш, уни обод қилиш ғоялари тарғиб қилинади. Жумладан, «Авесто»да ёзилишича, Заминни ҳаммадан кўпроқ бахтиёр қилган шахс, ҳаммадан кўп бугдой, гиёҳ ва мевали дарахтлар эккан зотдир! У қуруқ ерларга сув чиқарган ва сувли ерларни шудгор қилган зотдир..., — дейилади.

Узоқ замон экилмаган ва омоч тегмаган замин бахтсиздир... Кимда-ким заминни чап ва ўнг қўл билан, ўнг қўл ва чап қўл билан шудгор қилса, замин унга фаровонлик бахш этади... Замин ҳам мўл-қўл меваларни инъом этади.

Ернинг шудгор қилиниб, сара уруғлар сепилиши, бугдой майсасининг униб чиқиши ўша ердаги ёвуз кучлар, девларнинг бу ерларни тарк этиши тўғрисидаги ғоя Авестонинг Вандидат қисмига бағишланган бўлимида қуйидагича берилган:

«Қачонки эгатларда уруғ етилса, девлар ўринларидан қўпадилар.

Қачонки бугдой гуркираб кўкарса, девлар даҳшатдан титрай бошлайдилар.

¹ Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик А.Маҳкам таржумаси. — Т., Шарк, 2001, 90, 111-бетлар.

Қачонки буғдой ун бўлса, девлар нола чекадилар. Қачонки буғдой хирмонга уюлса, девлар нобуд бўладилар. Қай бир хонадонда буғдой бош чиқарса, девлар у хонадондан узоқлашадилар. Қай бир хонадонда буғдой омбори бўлса, гўё қиздирилган темир девлар бўйнини чирмаб ташлайди» («Авесто», 115-бет).

«Авесто»да акс этган Зардуштнинг «Эзгу ният, эзгу сўз ва эзгу амални олқишлайман! Ният, сўз ва амаллар ичидан мен эзгу ният, эзгу сўз ва эзгу амални танлайман. Мен барча қабих андиша, қабих сўз ва қабих амалдан юз бураман»¹, деган ҳикматли сўзлари бутунги кунда ҳам катта тарбиявий аҳамиятга эга. Бу ўлмас ғоялар кейинчалик пайдо бўлган динлар, жумладан, христианлик ва ислом томонидан ҳам қабул қилинди. Демак, бу китоб ўз даврида шаклланган ғоялар тизимидан иборат бўлган жамият мафкураси эди.

Ҳиндистонда пайдо бўлган буддавийлик дини аста-секин Жанубий, Шарқий Осиёда яшайдиган кўпчилик халқнинг мафкурасига айланди. Эрамизнинг биринчи асрида Рим империясида шаклланган христианлик дини жаҳоннинг кўпгина халқлари ва миллатлари томонидан қабул қилинди, уларнинг маънавий ҳаётига сингди. VI асрнинг охирида Арабистон ярим оролида пайдо бўлган ислом дини ўртадаги аҳиллик, биродарлик, ҳамжихатлик, эзгулик, яратувчилик ғояларини тарғиб қилганлиги сабабли дунёнинг юздан ортиқ мамлакатлари халқлари ўртасида тарқалди, уларнинг маънавий ҳаёти, турмуш тарзи ва маданияти ривожига ижобий таъсир кўрсатади.

Хитой ва ҳинд мутафаккирларининг жамият ривожига ҳақидаги қарашлари ва бунёдкорлик ғоялари ҳам Осиёнинг «шарқона» маънавиятида ўзига хос ўрин тутди. Жумладан, буюк Хитой мутафаккири Конфуцийнинг (мил.ав. 551-479) ғоялари ҳанузгача Хитой халқи мафкурасида етакчилик қилиб келмоқда.

Конфуцийнинг фалсафий ва ахлоқий ғоялари марказида инсон, унинг ақлий ва маънавий қиёфаси, оламдаги ҳамда жамиятдаги ўрни, вазифаси муаммолари туради. Бу ғоянинг асоси жамиятни ҳар қандай ижтимоий ларзалардан асраб қолиш ва инсонлар манфаатини юқори қўйишга қаратилган.

¹ Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. А.Маҳкам таржимаси. — Т., Шарқ, 2001. 90. 111-бетлар.

Алломанинг мақсади халқни мавжуд тартиб-қоидаларни ҳур-
мат қилиш руҳида тарбиялаш бўлган. Бу ғояга кўра, инсон-
лар жамиятнинг табиий тараққиётига қарши чиқмаслиги,
яъни инқилобий йўлни танламаслиги керак. Конфуций инсо-
ният ҳақида фикр юритар экан, одамлар ижтимоий келиб
чиқиши ёки жамиятдаги мавқеи орқали эмас, балки одамий-
лик, адолатпарварлик, ҳақгўйлик, самимият, фарзандлик
иззат-ҳурмати каби юксак маънавий фазилатларга эриши-
ши туфайли камолотга етишуви мумкин деб, ҳисоблайди.

Ҳаётнинг, борлиқнинг моҳиятини англаш тўғрисидаги буд-
дизм динининг асосчиси Сиддхартха Гаутама қарашлари му-
ҳим ўрин тутаяди. Ҳар қандай инсоний туйғу, ҳиссиёт, эҳти-
рос ва истак азоб-уқубатларни чуқурлаштиради. Ҳаёт маз-
мунан туғилиш, севиш, ўлим, азобдан иборат. «Борлиқ гир-
доби»дан чиқиб олиш учун ғафлатдан уйғониш, дунё моҳияти-
ни англаш, ҳаётга чанқоқликдан, кўнгилтхушликларга, лаззат-
ларга, ҳокимиятга, бойликка интилишлардан воз кечиш лозим.
Фақат шундагина «нажот топиш йўли»га кириш мумкин. Инсон
бешта ахлоқий талабга амал қилиши лозим, деб эътироф қили-
нади. Бу ахлоқий талабга кўра, ҳар бир киши ёмонлик қилиш-
дан, ёлғон гапиришдан, ўғрилик қилишдан, ҳис-туйғуларга ор-
тиқча берилишдан, ичкиликдан ўзини тийиши лозим.

Сиддхартха Гаутама инсонни ҳаётдаги азоб-уқубатлар-
дан қутқаришнинг йўлларини топиш ҳақидаги таълимотида,
унинг ечими инсонинг ўзига боғлиқлигини асослашга уриниб,
инсон фақат ўз кучига таянган ҳолда «нажотнинг олижаноб
қўлидаги саккизлик йўлидан» онгли ҳаракати ва собитқадам-
лиги ила ўз мақсадига эришиши мумкин, деган ғояни илгари
суради. Бунинг учун:

1. Эътиқод тўғри шаклланган бўлиши;
2. Мақсад сари қатъий ҳаракат қилиши;
3. Тўғри тафаккур ва нутқ бўлиши;
4. Тўғри феъл-атвор бўлиши;
5. Тўғри турмуш тарзи бўлиши;
6. Куч-ғайратнинг тўғри мақсадга қаратилган бўлиши;
7. Фикр, мақсаднинг тўғри йўналтирилган бўлиши;
8. Диққат-эътиборни тўғри орзу-ният қилишга қаратиш ке-
раклиги таъкидланади¹.

¹ Жўраев У., Сайджонов Й. Дунё диялари тарихи. — Т.: Шарқ, 1998, 77-бет.

Инсон ўзининг ҳаёт фаолияти давомида ушбу қоидаларга риоя қилса, дунёнинг моҳиятини теранроқ англай боради, мақсад муддоасига эришиб, охир-оқибатда юксак камолотга ва осойишталикка эришади. Гаутама таълимотида, асосан, тақводорликнинг йўллари ва талаблари тўғрисида фикр юритилади. Ушбу таълимотда илгари сурилган ижобий ахлоқий талаблар, инсонни ўзини идора қилишга даъват этувчи тўғри фикр юритиш, феъл-атворни тўғри бўлиши, турмуш тарзини тўғри ташкил этиш, куч-гайратни, ниятни тўғри мақсадга қаратиш ҳақидаги ғоялар инсонларни ўзига жалб этган ва одамлар ушбу таълимотни қабул қилиб унинг талабларини бажарганлар.

Инсоният доимо яхшиликни ёқлаб, ёмонликка қарши курашади, яратувчанлик ва бунёдкорлик унга хос бўлган буюк фазилатлардир. Шарқ халқларининг буюк ижодкорлиги, бунёдкорлиги ва кадриятлари турли даврлар таъсирида Ғарбга, хусусан, антик Юнон-Рим маданиятига ҳам кучли таъсир кўрсатди. Масалан, А.Македонскийнинг устози, жаҳонгир шоғирди Осиёни маҳф этгач, унга юборилган «Авесто» китобини чуқур ўрганган қадимги юнон файласуфи ва қомусий олими Арасту (Аристотель, мил. ав. 384-322 й.) ўз ғояларини бойитди ва унга муҳим ўзгартиришлар киритди. У жамиятда бўлиб ўтаётган барча воқеликлар табиатга хос деб билади. Бу билан жамиятни тубдан ўзгартириш ғояларига қарши чиқади ва жамият ривожини табиий жараёнлар тарзида кечиши керак, деб ҳисоблайди.

Афлотун (427-347 мил. авв.) эса ғоялар умумий тушунчалар сифатида одам ақлига боғлиқ эмас, улар илоҳий хусусиятга эга тушунчалар, деб изоҳлаган эди. Унинг асосий ғояси — эзгулик ёки ягоналик эди. Бунда олий ғоя кўпинча худога тенглаштирилди. Бу файласуфнинг устози бўлган Сукрот (Сократ, мил. ав. 470-399 й.) эса баҳс орқали, яъни муайян масалаларни ўртага қўйиш ва уларга жавоб топиш йўли билан ҳақиқатни аниқлаш мумкин, деб билган. У эзгулик ва билим донишмандликдир, яхшилик моҳиятини тўғри англаган инсонгина яхшилик қилади деб, тушунтиради. Сукрот адолатга хилоф бўлган давлат бошқарувининг ҳамма шакллари танқид қилади, фақатгина адолатли демократик давлат бошқарувини ёқлаб чиқади.

АБУ НАСР ФОРОБИЙ (873-950)

«Шарқ Аристотели» номи-ни олган қомусий аллома. 160 дан ортиқ асар яратган. «Ман-тиққа кириш китоби», «Исбот китоби», «Фалсафага изоҳ-лар», «Мусиқа ҳақида катта китоб», «Инсон аъзолари ҳақида китоб», «Луғатлар ҳақида китоб», «Шаҳарни бо-шқариш», «Фазилатли ҳул-қлар» каби асарлари билан жаҳон маданияти ривожига беқиёс ҳисса қўшган.

«Аввало онангга, яна онанг-га ва яна онангга, сўнг отангга яхшилик қил», «Сизларнинг яхшиларингиз ахлоқи ёқимли бўлганларингиздир», «Экмак ниятида қўлингизда кўчат турган пайтда беҳосдан қиёмат қойим бўлиб қолиши аниқ бўлганда ҳам улгурсангиз уни экиб қўяверинг»¹, деган даъ-ватларда эзгулик ва инсонпар-варлик ғоялари мужассамлаш-ган. Шарқда, яъни Турон за-минида эса жамият ривожига ва бунёдкорлик ғоялари хусуси-да Абу Наср Форобий, Ибн Сино, Алишер Навоий қа-рашлари ўзига хос ўрин ту-тади. «Ал-муаллим ас-Соний» («Иккинчи муаллим»), Шарқ Аристотели деб ном олган Абу Наср Форобий (873-990 й.й) ўзининг «Фозил одамлар шаҳ-ри», «Фуқаролик сиёсати», «Бахт саодатга эришув ҳақи-да» каби асарларида олийжа-ноб жамият, адолатли тузум ҳақидаги ўз фикр-мулоҳаза-ларини баён қилиб, ўз даври учун изчил таълимот яратди. У ҳар томонлама етук, барча аҳолини бахт-саодатга, илм-

маърифатга олиб борувчи юксак ахлоққа эга идеал жамоа ҳақидаги ғояларни олға сурди.

Абу Наср Форобий: «Инсоннинг моҳияти ҳақиқий бахт-саодатга эришув экан, инсон бу мақсадни ўзининг олий ғояси ва истагига айлантириб, бу йўлда барча имкониятлардан фой-

¹ Имом Бухорий. Ал-Адаб. Ал-Муфрад. — Т.: Ўзбекистон, 1990, 46, 90, 93, 116-бетлар; Ахлоқ-одобга оид ҳадис намуналари. — Т.: 1990, 32, 68, 90-бетлар.

даланса, у бахт-саодатга эришади»¹, деб алоҳида таъкидлаган. Ҷша даврнинг буюк мутафаккирлари Абу Райҳон Беруний ва Абу Али ибн Синонинг бу борадаги қарашлари ҳам ўзига хосдир.

Улар ҳар бир нарсани кузатиш ва тажриба асосида ўрганишга, кейин хулоса чиқаришга интиланлар, барча бунёдкорлик инсоннинг меҳнатига боғлиқлигини таъкидлаганлар. Буюк ўзбек шоири, мутафаккири ва давлат арбоби Алишер Навоий эса ўз асарлари билан жамият тараққийетининг замонасига хос фазилатларни ёритишга ҳаракат қилган. У шеърлари ва дostonларида разолатга, беқарорликка, урушу жанжалларга, маърифатсизлик, жаҳолатга қарши кураш ғояларини улуғлайди. Инсонларни меҳнатга, яратувчанликка, адолатга чақиради. Маърифатга асосланган жамият яратишни орзу қилади. Унинг бу орзулари «Фарҳод ва Ширин», «Садди Искандарий» каби дostonларида ўз ифодасини топган. Шоирнинг бевосита ўзи ҳам бунёдкорлик ишларига бош-қoш бўлган.

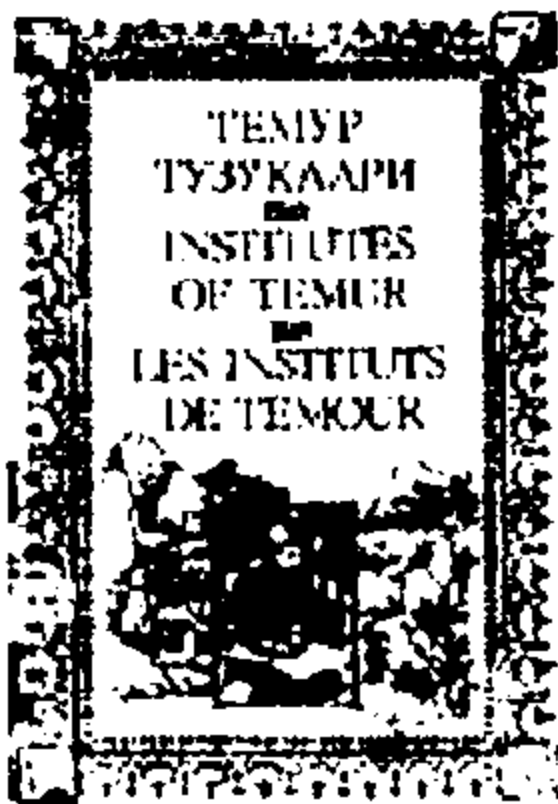
Буюк мутасаввуфлар: Хожа Юсуф Хамадоний, Аҳмад Ясавий, Абдулҳолик Фиждувоний, Баҳоуддин Нақшбанд, Наж-

АБУ АЛИ ИБН СИНО (980-1037)

Ўрта Осиё халқлари маданиятини бутун дунёга тавитган машҳур ҳаким, қатор табиий фанлар билимдони, Оврўпада Авиценна номи билан танилган буюк қомусий аллома. Ул зот яратган 450 дан ортиқ асарлардан «Тиб қонунлари», «Донишнома», «Нажот китоби», «Турар жойнинг тuzилиши», «Инсоф китоби», «Тиббий кўрсатмалар ҳақида» каби 160 га яқин асарлар бизгача етиб келган.

¹ Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. — Т.: Абдулла Кодирий номидаги халқ мероси нашриети, 1993, 188-б.

миддин Кубро; муҳаддислар: Имом Бухорий, Имом Термизийларнинг таълимотларида акс этган комил инсон гоёлари, адолат ҳақидаги қарашлари жамиятнинг соғлом маънавий-ахлоқий руҳини сақлаш ва мустаҳкамлашга хизмат қилди. Бу гоёлар Ватан ва халқ манфаати йўлида фидойилик ва инсонпарварликни улуглади.

Эзгу гоёлар Маҳмуд Қошғарий, Юсуф Хос Ҳожиб, Аҳмад Юғнакий, Лутфий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Жалолиддин Румий, Мирзо Абдулқодир Бедиллар ижодида чуқур

ўрин эгаллади ва ўзбек давлатчилигининг ривожланишида ҳам муҳим омил бўлиб хизмат қилди. Билим ва ақл-идрок орқали эзгу ишлар қилиш тўғрисида Юсуф Хос Ҳожибнинг қуйидаги фикрлари эътиборга молик: «Табиат кимга заковат, ақл-идрок, билим берса, у эзгу ишлар қилишга қўл уради»¹, — деб ёзган эди «Қутадғу билиг» (XI) номли асариди. Амир Темурнинг «Темур тузуқлари», Низомулмулкнинг «Сияёсатнома» китобларида давлат идораси ва аҳли фуқарога муносабатда адолат, инсоф, диёнат, эл-юрт тинчлиги ва ободлиги бош гоёлари сифатида илгари сурилди.

Бу гоёлар Темурийлар давлати гоёлари принципларининг устувор йўналиши эди. Амир Темурнинг бунёдкорлик гоёлари ва амалий фаолияти катта аҳамиятга эга бўлиб, унинг асосий мақсади бунёдкорлик ва яратувчилик эди. Жумладан, у «Темур тузуқлари»да: «Агар фуқародан бирининг уй иморати бузилиб, тузатишга қурби етмаса, керакли ускуналарни етказиб бериб, унга ёрдам берилсин», деб кўрсатма беради. Шу ўринда, Юртбошимизнинг Амир Темур ўз давлатини ақл-заковат ва ҳуқуқий асос билан идора этган десак адолатдан бўлади, деган фикрлари ниҳоятда ўринлидир.

¹ Қадимги ҳикматлар. — Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашрияти, 1987. 94-бет.

Зеро, Соҳибқирон ўз бунёдкорлик мақсадига эришиш учун собитқадамлик билан ҳаракат қилган. Жумладан, бу ҳақда «Темур тузуклари»да ёзганидек, «Бирор ишни бажаришни ўйласам бутун зеҳним, вужудим билан боғланиб, битирмагунимча ундан қўлимни тортмадим»¹, — деган сўзлари бугун ҳам ибратлидир.

Унинг Мовароуннахр, Хуросон ва бошқа жойларда бунёд этган иншоотлари, Темурийлар сулоласи давридаги маданият, фан ва адабиёт соҳасидаги ютуқлар бунга мисол бўла олади. Барча даврларда ва турли халқлар тарихида миллий ғоя ва мафкура ўзида гуманизм талабларини, халқнинг ирода ва интилишларини акс эттирган тақдирда жамиятни бирлаштириб, унинг салоҳияти ва имкониятларини тўла юзага чиқаришда беқиёс омил бўлади.

Ҳинд халқининг буюк фарзанди Маҳатма Ганди (1869 -1948) ўз маънавияти, ғоялари ва илғор қарашлари билан XX асрнинг буюк шахсларидан бирига айланди. У мустамлакачиларга қарши курашнинг тимсоли эди. У ҳиндлар билан мусулмонларнинг ўзаро дўстлигини мустаҳкамлашга интилдди. Ганди дин билан сиёсатни бир-

МИРЗО УЛУҒБЕК (1394-1449)

Буюк мунажжим, давлат арбоби, илм-фан ва маданият ҳомийси, ўз даврида Самарқандда расадхона қурдириб, астрономик мактаб яратган олим. Илмий меросининг гултожи — «Зижи жадиди Кўрагоний» асари бўлиб, «Бир даража синусини аниқлаш ҳақида рисола», «Тўрт улус тарихи» асарлари ҳам унинг қаламига мансуб.

¹ Темур тузуклари. — Т.: Ғ.Ғулом номдаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1996. 70-бет.

АЛИШЕР НАВОИЙ (1441-1501)

Ўзбек мумтоз адабиётининг асосчиси, буюк мутафаккир ва давлат арбоби. Ўзбек тили жозибасини ўз «Хамса»си билан бутун оламга намоён этган улуг сўз санъаткорининг «Бадойи ул-бидоя», «Наводир ул-нихоя», «Зубдат ут-таворих», «Чор китоб», «Мажолис ун-нафоис», «Маҳбуб ул-қулуб», «Хазойин ул-маоний» каби асарлари ҳам халқимиз маънавий-маърифий хазинасидан муносиб ўрин эгаллаган.

бирига боғлашга ҳаракат қилди. Фидойилик ва ватанпарварлик намуналарини кўрсатди. Мен уйим тўрт томондан девор билан ўралиб, деразаларим зич бекитиб қўйилишини истамайман. Барча мамлакатлар маданияти уйимга эркин кириб келишини хоҳлайману, лекин унинг оёғимдан қоқиб йиқитишини ҳам истамайман, деган эди. Дарҳақиқат, Махатма Ганди ҳинд халқининг фидойи ватанпарвари бўлиб, у бошқа халқлар маънавияти таъсирида ўз халқи маданияти ва тараққиётининг янада ривожланишини истар эди.

Масалан, XX асрда дунё ҳамжамияти томонидан тан олинган японча тараққиёт моделини олайлик. Япон миллий мафкураси «миллий давлатчилик тизими» (кокутай), «фуқаролик бурчи», «япон руҳи», «тадбиркорлик», «умуммиллийлик», «фидойилик», «ватанпарварлик», «патернализм», «жамоага садоқат», «модернизация» каби ғоя ва тушунчаларга асосланиб, мамлакат эришган юксак натижаларга пойдевор бўлди.

Шундай бунёдкор ғоялардан бири Жанубий Корея мам-

лакати ривожига катта ҳисса қўшган фидойи инсон Йонг Ки Кимнинг юксак ғояларга асосланган ватанпарварлик фаолияти ва бунёдкорлик ишлари диққатга сазовор. Ўтган асрнинг 30 йилларида «12 оила — қишлоқда» деган ҳаракатни бошлаб, гиёҳ ҳам кўкармаган ташландиқ тепаликни сотиб олиб,

обод қилишга киришди. Кейинчалик фермерлар тайёрлайдиган «Канаан» (имкониятлар мактаби) ни очади. У ҳамиша фақат ташландик, гиёҳ ўсиши қийин бўлган ерларни олиб, обод қилиб, одамларни ўз ташаббуси, ғояси билан орқасидан эргаштириб мамлакат ривожини ва ободонлигига ўз ҳиссасини қўшди. Бугунги кунда «Канаан» таълим даргоҳининг бош мақсади — тингловчиларда инсоний эътиқод туйғуларини шакллантириш, уларга инсоний фазилатлар — комиллик, ўзаро тенглик, биродарлик, ватанпарварлик ҳисларини сингдиришдир. Ватан ва миллат равнаки йўлида фидокорона меҳнат қилиш, туғилиб ўсган Ватанни жондан ортиқ севмоқлик шарт эканлиги ғояси ҳар бир тингловчига сингдирилади. Битта фидоий, ватанпарвар инсоннинг юксак ғояларга асосланган ишлари бугунги кунда кенг тарқалиб Жанубий Қуриянинг обод бўлишига катта ҳисса бўлиб қўшилмоқда.

Озодлик, мустақиллик, тинчлик, адолат, тенглик, ҳамкорлик, дўстлик, биродарлик, ҳурфикрлилик, маърифатлик, бағрикенглик, халқларварлик, ватанпарварлик, инсонпарварлик, ташаббускорлик, меҳнатсеварлик, хайрихоҳлик, барқарорлик, тадбиркорлик, ишбилармонлик, ҳалоллик, поклик ва ҳ.к. бунёдкорлик ғояларининг кўринишлари бўлса, келажакка ишонч, адолат, ҳақиқатни тан олиш, журъатли

**ЗАҲИРИДДИН
МУҲАММАД БОБУР
(1483-1530)**

Шарқ маданияти, адабиёти ва шеъриятида муносиб ўрин эгаллаган адиб, шоир, олим, йирик давлат арбоби ва саркарда. Унинг жаҳон оmmasига машҳур бўлган шоҳасари «Бобурнома»дан ташқари, «Мубаййин», «Хатти Бобурий», «Ҳарб иши» каби асарлари ва гўзал шеърияти машҳурдир.

бўлиш, собитқадамлик, меҳр-мурувват, саҳоватлилиқ, бай-налминаллиқ, миллатлараро дўстлик ва биродарлик, фидойилиқ, юртга садоқатлилиқ, тараққийпарварлик, иймон-этиқодлилиқ, виждон эркинлиги, сафарбар этиш, уюштириш, фаровонлик, ташаббускорлик, эзгулик, яратувчилиқ, фикр эркинлиги ва ғоялар хилма-хиллигини тан олиш, бағрикенглиқ — бунёдкор ғояларга хос хусусиятлардир.

**Вайронкор, ёт ғоя
ва мафкураларнинг
жамият ҳаётига
салбий таъсири**

Вайронкор ғоялар — жамият, халқ ва давлатларнинг таназзулига сабаб бўлади, ғайриинсоний мақсадларга хизмат қилади.

Инсоният тарихида эзгулик ва бунёдкорлик ғоялари билан ёвузлик ва бузғунчилиқ ғоялари ўртасида ҳамиша кураш бўлганлиги тарихдан маълум. Ёвузлик ғоялари тарихда ҳамиша салбий ва ёвуз кучлар фаолияти ҳамда ҳукмронлигини ифодалайди. Салбий юришларга туртки бўлган ғояларга, ирқчилик, фашизм, терроризм, мустамлақачилиқни тарғиб қилувчи ғоялар мисол бўлади.

Инсониятнинг, жумладан, Ўзбекистоннинг бир неча юз йиллик тарихида ҳам турли босқинчиликлар оқибатида зулм, зўравонлик, кулфат уруғларини сочиш ва қон тўкилишига сабаб бўлган бузғунчи ғоялар ва мафкураларнинг ҳалокатли таъсири билан боғлиқ воқеалар кўп бўлган. Бу ғоялар ўзларида мустабидлик интилишларини гоҳ яширин, гоҳ ошқора ифодалаган ҳолда амалга ошган.

Жумладан, большевизм билан бир қаторда, XX асрнинг бошида мустабид ғоя ва мафкуранинг бошқа шакли — фашизм пайдо бўлди.

Фашизм (итал. *Fasismo* — боғлам, бирлашма) — Ғарб мамлакатларида XX аср бошларидаги оғир иқтисодий, сиёсий ва маънавий бухронлар даврида вужудга келган ўта тажовузкор ва вайронкор ғоялар асосида шаклланган инсониятга қарши назария ва амалиёт. У жамиятда ўта реакцион ва тажовузкор доираларнинг дунёқараши ва манфаатини ифода этган ҳолда, очикдан-очик террористик диктатурага, зўравонлик ғоясига таянади. Фашизмнинг муҳим хусусияти — очикдан-очик шовинизм ва ирқчилик бўлиб, унинг моҳияти жамиятнинг барча тараққийпарвар қатламлари, илғор фикрчи аъзоларига қарши куч ишлатишнинг энг оғир ва зарарли

шакллари қўллаш жараёнида яққол намоён бўлади. Фашизм ўз кирдикорларини яшириш ва хаспўшлаш учун сиёсий тилёгламалик, ёлгон ва бўхтонлардан усталлик билан фойдаланади.

Фашизмнинг ташқи сиёсати босқинчиликдан ва халқаро террорчиликдан иборат бўлиб, бундай сиёсий режимлар XX асрнинг 30-йилларида Италияда, Германияда, Португалияда, Испанияда ва Шарқий Европанинг бошқа бир қанча мамлакатларида ўрнатилган эди. Фашистлар Германияси милитаристик Япония билан иттифоқ тузиб, 1939-1945 йиллардаги Иккинчи жаҳон урушини бошлаган. Бу уруш инсониятга мислсиз қулфат ва фалокатлар келтирди, 50 миллиондан ортиқ одам ҳалок бўлди, юзлаб шаҳар ва қишлоқлар вайрон қилинди.

Ўтган асрнинг 70-йилларига келиб, Португалия, Греция, Испанияда ҳам фашистик тартиблар барбод бўлди. Аммо бугунги кунда ҳам баъзи мамлакатларда (Австрия, Германия ва б.) фашистик унсурларнинг муайян даражада фаоллашуви кузатилмоқда. Янги фашизм гоёси инсоният учун зарарли эканлигини ҳар бир инсон англамоғи лозим.

Большевизм мафкураси бўлган коммунистик таълимот халқларнинг миллий-этник ўзига хосликларини йўқотиш, «пролетар байналмилаллиги» шиори билан майдонга чиққан бўлса, фашизм бир ҳукмрон миллатнинг «ирқий-этник софлиги»ни мутлақлаштиришни тарғиб-ташвиқ этди. У ирқчиликнинг ҳомийси ҳисобланади.

«Расизм» сўзи «раса» (ирқ) атамасидан келиб чиққан. Бу атама XVII асрдан бошлаб Европада «инсоният насли»ни турли ирқий гуруҳлар, жумладан, «оқ» ва «сарик» ирққа ажратиш учун қўллаша бошлади.

Ирқчилик — одамлар ўртасидаги ижтимоий тенгсизлик, босқинчилик, зўравонлик ва урушларни кишиларнинг турли ирқларга мансублиги билан оқлашга хизмат қилувчи гайримиллий таълимот.

Ирқчилик таълимоти «оқ танли»ларнинг афзаллиги, уларнинг азалдан «олий ирқ» этиб танлангани, бошқа ирқларнинг эса «оқ»ларга қараганда номукаммал яратилганлиги ва ҳаммиса тараққиётнинг қуйи погоналарида туришини «асослаб» беради. Унинг асосий гоёси ўзининг «илоҳий» табиатига кўра «оқ» ирқларни «қуйи» ирқлар устидан ҳукмрон қилишга даъват

этишга қаратилган эди. Ирқчилик миллий мансублиги ва терисининг рангига кўра фарқланиб турувчи кишиларга тазйик ўтказиш, уларни ҳақоратлаш, уриш ва ўлдириш каби ҳаракат-ҳодисаларда яққол намоён бўлди. У буюк давлатчилик, ашаддий шовинизм, «танланган» халқларнинг миллий афзаллиги ғоялари билан чамбарчас боғланиб кетади.

Ирқчилик таълимоти бошқа халқларга нисбатан босқинчилик, талончилик амалиёти билан яқиндан боғлиқдир. Ирқчилик таълимоти билан қуролланган фашистлар Германияси «орийлар ирқи» ҳукмронлигини ўрнатиш мақсадида жаҳон урушини бошлагани бунга яққол мисолдир. Ҳозир ҳам реакцион мафкурага асосланган кайфиятдаги айрим гуруҳлар, уларнинг назариётчилари ирқчилик ғояларини тарғиб этиб, «қолоқ» халқларнинг гўё мустақил ривожланишга руҳий тайёр эмасликларини даъво қилмоқдалар. Дунёнинг турли минтақаларидаги бундай қарашлар ва ҳаракатларни халқлар озодлигини бўғишга, улар устидан ҳукмронлик ўрнатишга интилиш деб тушуниш мумкин. Собиқ иттифоқ парчаланиб кетганидан сўнг баъзи империяча фикрловчи айрим сиёсатдонлар ва уларнинг назариётчилари қарашларида ҳам ирқчилик кайфиятлари пайдо бўлганини кузатиш мумкин. Бундай қарашларнинг асоссиз эканини ҳаёт кўрсатмоқда. Маълумки, ирқлар одамларнинг иккиламчи ташқи наслий хусусиятлари (баданининг ранги юз-бош тузилиши каби белгилари) бир хил бўлган, тарихий даврда шаклланган гуруҳлардир. Дунёда европалик, мўғул ва негрлик белгиларига қараб ажратиладиган уч асосий ирқ бор. Инсоннинг жисмоний тузилиш асослари (суяк, мушак, мия ва тананинг бошқа аъзолари) барча ирққа мансуб кишиларда бир хилдир. Бутун инсоният ягона биологик турга — «*Homo sapiens*»га мансубдир. Тарихий тараққиёт давомида ирқларнинг аралашуви — ирқий белгиларнинг ўзгариши содир бўлиб келган ва у ҳозир ҳам давом этмоқда. Барча ирқлар маданий тараққиётга бирдек қобилиятлидирлар. Ирқчилик инсониятга қарши ғоядир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида барча ирқлар ва миллатларнинг тенг ҳуқуқлилиги белгилаб қўйилган. Бу қоида жаҳон ҳамжамиятининг халқаро ҳуқуқ меъёрларига жавоб беради.

Бугунги кунда инсониятга катта таҳдид солаётган яна бир энг ёвуз ғоялардан бири — терроризмдир.

ТЕРРОРИЗМ (лот. Terror — қўрқув, даҳшат) — маълум ёвуз мақсад йўлида куч ишлатиб, одамларни жисмоний йўқ қилишдан иборат бўлган ғояга асосланган зўравонлик усули. Қўрқитиш ва даҳшатга солиш орқали ўз ҳукмини ўтказишга уриниш террорчиликка хосдир. У иқтисодий, сиёсий, диний, ғоявий, ирқий, миллий, гуруҳий, индивидуал шаклларда намоён бўлиши мумкин. Жамиятга доимий қўрқув, фитна, ғаламислик муҳитини вужудга келтириш, зўравонлик йўли билан жамият барқарорлигини бузиш, гуноҳсиз кишилар, жумладан, болаларнинг ҳалок бўлишига олиб келадиган сиёсий мақсаддаги ўлдириш ва портлатишлар бу мудҳиш ғоянинг асл моҳиятини ташкил этади.

Терроризм ҳаракатлари инсоният тарихида янгилик эмас. У инсоният ҳаётига таҳлика ва таҳдид солиб, турли ғаразли мақсадларнинг, ғоялар ва хоҳиш иродаларнинг тимсоли сифатида яшайди. Терроризм маълум бир гуруҳнинг шахсий манфаатлари, ўз орзу-умидлари ва ғайрининсоний хатти-ҳаракатларнинг мажмуасидир. Айни пайтда, у ана шу мақсадларнинг амалга ошиши учун ҳар қандай хунрезликлардан, қотилликлар ва зулмдан қайтмайди.

Терроризм хатти-ҳаракатларининг мазмуни ва моҳияти бевосита зўравонлик, инсон ҳаётига таҳдид ва унинг ҳуқуқларини поймол этиш билан боғлиқ бўлган. У бутун мамлакатни хонавайрон қилишга олиб келган халқ, миллат ва мамлакат тақдирини бутунлай бошқа ўзанга буриб юбориб, ўз мақсади ва ғояларининг рўёбга чиқиши учун ҳеч нарсадан тап тортмасдан ҳокимиятга эришиш даъвосидир. Айни пайтда, у ҳар қандай фикрлаш, ақл-ядрок доирасида иш юритишдан холи бўлган шафқатсизлик, ашаддий хунхўрлик, жазава ва тазйиқ билан ёвуз ниятини амалга оширадиган бир тўда оломон фаолиятидир.

Терроризм турли мамлакатларда хилма-хил шаклларда ва ҳар хил мақсадлар асосида дунёга келади. Маълум бир мамлакат халқларининг дунёқараши, маънавий-руҳий қиёфаси, аниқроғи, эҳтиёжлари, турмуш тарзи бевосита ана шундай жараёнларнинг шаклини, қиёфасини, моҳиятини ва ривожланиш жараёнларини, бошқача қилиб айтганда, эволюциясини белгилайди.

Ўзларининг ёвуз ниятларига эришиш учун ҳокимиятни қўлга киритишни кўзловчи кучларнинг зўравонлиги ва қўпо-

рувчилиги сиёсий террорга мисол бўлади. Сиёсий терроризм нафақат жиноятчи гуруҳлар, ҳатто баъзи реакцион, агрессив руҳдаги расмий сиёсий кучлар томонидан уюштирилиши ва қўлланиши ҳам мумкин.

Чоризм империясининг колониал ва шовинистик сиёсати, совет империясининг ғоявий қатоғонлари халқимизга қарши ўзига хос террор эди. Бугунги кунда ҳам мустақил ривожланиш йўлидан бораётган мамлакатимизга нисбатан ғараз ният билан қаровчи «ёвуз» кучлар террорчилик йўли билан тараққиёт йўлимиздан чалғитишга, бизни қарамликка, асоратга солишга уринмоқда. Улар ватанфуруш хонлардан ҳам, террорчиликни «касб» қилиб олган, «буюртма» бўйича қўпоровчилик ва босқинчилик билан шугулланувчи ёлланма халқаро террорчи, жиноятчи гуруҳлардан ҳам фойдаланмоқдалар. 1999 йилги февраль воқеалари, Америка Қўшма Штатларида 2001 йил 11 сентябрда содир бўлган воқеалар, дунёнинг турли мамлакатларида амалга оширилаётган хунрезликлар террорчилар ўз мақсадлари йўлида ҳеч нарсадан топ тортмасликларини кўрсатиб турибди.

Мамлакатимиз Президенти И.К.Каримов «Независимая газета» (Москва)нинг мухбири Виктория Панфиловага (2005 йил 14 январ) берган интервьюсида: «Халқаро терроризм» тушунчаси 2001 йилнинг 11 сентябридан айниқса урф бўлди. Бироқ бундан анча аввал ҳам Италияда «Қизил бригадалар» ва Германияда «Баодер-майн хоф» бир пайтлар тинчликни талаб қилувчи ташкилот сифатида матбуотга чиққан, бугунга келиб эса энг ашаддий террорчилар, қотишлар ва зўравонларни етказиб берадиган ташкилотга айланган. «Ҳизбут-таҳрир»ни мисол қилиб келтириш мумкин. Шу сабабли ҳам бизнинг ишончимиз комилки, авваламбор, террорчилар томонидан ёшларнинг онгига сингдириб, уларни элактириштириб ишларга тортадиган ёвуз мафкурага қарши кескин кураш олиб бориш керак. «Террорчиликка қарши курашда бизнинг принципимиз нуқтани назаримиз ўзгаргани йўқ» — деб таъкидлайди¹.

Дарҳақиқат, терроризм қандай байроқ кўтариб чиқмасин,

¹ Ислом Каримов. Империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар, деб ҳисоблашар эди. «Халқ сўзи», 2005 йил 19 январь. «Независимая газета»нинг (Москва) 2005 йил 14 январь соҳидан таржима қилиб олинган.

қандай шiorлар билан виқобланмасин, унинг реакцион, жинояткорона мохиятини фарқлаб олиш, ёвуз ниятини очиб ташлаш онгли, ҳур фикрли инсоннинг, ҳар бир ватанпарвар фуқаронинг бурчидир.

Ёвуз гоълардан яна бири буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчиликдир.

Буюк давлатчилик шовинизми — бир давлатнинг бошқа давлат ёки давлатлар устидан сиёсий, мафкуравий, иқтисодий ва ҳарбий ҳукмронлигини ўрнатилган қаратилган назария ва амалиёт.

Хусусан, XIX аср охиридан бошлаб Россия империясининг ҳукмрон доиралари бошқа халқларга, жумладан, Ўрта Осиё халқларига нисбатан ана шундай сиёсат олиб борганлар. Иккинчи жаҳон урушидан кейинги даврларда ҳам бир қанча мамлакатлар буюк давлатчилик сиёсатини хилма-хил кўринишда олиб бордилар.

Президент И.А.Каримов ўзининг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» асарида буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик хавфсизлигимизга таҳдид солаётган муаммолардан бири эканлигини алоҳида таъкидлаган: «Ўтган мустақил ривожланиш йиллари давлатимизнинг суверенитети ва барқарорлигига таҳдид сақланиб қолмоқда, деб айтиш учун асос бўла олади. Бу таҳдид буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик руҳидаги шiorларда, билдирилаётган фикрларда, шарҳларда ва муайян ҳатти-ҳаракатларда намоён бўлмоқда»¹.

Буюк давлатчилик шовинизми ғайриинсоний хусусиятга эга бўлиб, бошқа халқларни қарам қилиш, иқтисодий, сиёсий, маданий ҳаётда уларни камситишнинг ўзига хос шаклидир.

Шовинизмнинг тарихан ҳалокатли эканлигига сабаб шуки, ҳаддан ташқари кучайиб кетган ва айниқса, ўз миллий мумтозлигига ишонишга асосланган буюк давлатчилик зўравонлик асосига қурилганлигидадир. Бу эса, ўз навбатида, буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчиликни ифода этувчи давлатларнинг ўзида кўплаб қурбонлар ва йўқотишларга олиб келади.

¹ Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 1998, 64-бет.

Шу боис айтиш мумкинки, шовинизм, пировардида, давлатнинг ўзига зарба беради, унинг пойдеворини кучсизлантиради, ички зиддиятларни кучайтиради. У жамиятни парчалаб юборишга ва унинг учун оғир бўлган оқибатларни келтириб чиқаришга қодир. Гарчи тарихий даврлари ва шарт-шароитлари турлича бўлса-да, Рим, Усмонлилар, Германия ҳамда Россия ва Совет империяларининг тарихидан бунга кўплаб мисоллар топиш мумкин.

Шовинистик кучлар бугунги кунда, биринчидан, мамлакат аҳолисига ахборот орқали ва мафкуравий йўл билан тазйиқ ўтказиш, иккинчидан, минтақа давлатлари ичида зиддиятларни юзага келтириш, учинчидан, жаҳон афкор оммасида Ўзбекистон ҳақида нотўғри тасаввурларни шакллантиришга ҳаракат қилмоқда. Бу йўлда улар хилма-хил усул ва воситалардан фойдаланмоқдалар.

Буюк давлатчилик шовинизми ҳам жаҳолатнинг бир кўриниши. Унга қарши фақат маърифат билан курашиш мумкин. Бунда, айниқса, халқаро ҳамжамият, жумладан, унинг тенг ҳуқуқли аъзоси бўлган ҳар бир давлат билан ўзаро манфаатли алоқалар ўрнатиш яхши омил бўлиб хизмат қилади. Ана шундагина минтақамиз ҳеч қачон цивилизациялар тўқнашмайдиган, балки улар бир-бирига ижобий таъсир этиб, бир-бирини бойтадиган маконга айланади.

Диний ақидапарастлик эса — сиёсий мақсадлар йўлида мавжуд ижтимоий муаммоларни илк, яъни мазкур дин пайдо бўлган пайтдаги арконлар асосида ҳал этмоқ ниятидаги ҳаракат ва қарашлардан иборат.

Ақидапарастлар диний эътиқод шаклланишининг бошлангич даврида белгиланган, ўша замондаги сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий шароитларга мос бўлган барча йўл-йўриқларнинг қатъий ҳамда оғишмай бажарилишини талаб қилдилар ва шу тариқа диний оқимларни ифодалашда қўлландиган ислоҳот шаклини шарт қилиб қўйдилар.

Ислом арконларини ниқоб қилиб олган ақидапарастларнинг асосий ғояси — «соф ислом» қатъиятларига (принципларига) қайтиш, мақсади эса исломий давлат жорий этишдан иборат. Ақидапараст гуруҳлар ҳақиқатни тушунтириш, ишонтириш каби усуллар орқали тарғиб этишни тан олмайди. Улар ўз ғоялари бидъатли, гайринисоий бўлишига қармасдан, ўта жохил ва бошқаларга нисбатан мурасасиз муно-

сабатда бўладилар. Ўзини шак-шубҳасиз ҳақ деб билиш, ҳақиқатни фақат мен биламан, деган қарашга асосланган манманлик эса, зўравонликни юзага келтиради. Яъни, ақидапарастлик экстремизмнинг пайдо бўлишига замин яратади.

Ўзбекистонда диний экстремизм ва ақидапарастликнинг ислом дини ниқобидаги экстремизми ва ақидапарастлиги шакли мавжуд ва айнан шу омил миллий хавфсизлигимизга таҳдиддир.

Ақидапарастларнинг гоёлари ўта зарарли бўлиб, уларнинг фикрича, биз миллатимизни жаҳонга танитган аллоاملаримиз Хоразмий, Беруний, Форобий, Ибн Сино, Навоий, Улуғбек ва тарихимиздаги барча улуг зотлардан маҳрум бўлишимиз керак. Чунки ақидапарастлар назарида қаерда тасаввуф бўлса, комил инсон гоёси бўлса, буларнинг барчаси исломга ва бизга ёт ва бегона эмиш. Улар комил инсонни куфр, деб билишади. Уларнинг фикрича, инсон комил бўлиши мумкин эмас. Имом Термизий, Нажмиддин Кубро, Абдулхолик Гиждувоний, Баҳоуддин Нақшбанд, Аҳмад Яссавий сингари буюк зотлар, жумладан, ота-боболаримиз хилхоналарини ва муқаддас жойларни тавоф ва зиёрат қилмаслик керак эмиш. Буларнинг барчаси бизнинг турмуш тарзимиз, миллий хусусиятларимиз, анъаналаримизнигина эмас, халқимизнинг ўзига хос психологиясини ҳам барбод қилишга қаратилгандир. Тасаввуфнинг комил инсон гоёсида инсоннинг эрки ва тараққиёти ифодаланганлиги диний ақидапарастлар газабини келтиради. Ақидапарастлик — жаҳолатдан бошқа нарса эмас. У инсонни бир муте, қул, тақдирнинг ўйинчори деб қарайди, инсон қалби, маънавий эҳтиёжлари билан мутлақо ҳисоблашмайди.

Фундаменталистлар эса тасаввуф таъсирида шаклланган адабиёт, фалсафа, санъатдан ҳам воз кечиш, умуман ақл ва ҳис билан яратилган барча нарсаларни йўқ қилишни талаб қиладилар.

Ақидапарастлик ва фундаментализмнинг намоён бўлишини дунёнинг баъзи мамлакатларида бугунги кунда мавжуд ҳукмрон диндан бошқа динни тарғиб қилганлар жазоланганлиги, бошқа дин ва унинг маданий ёдгорликларига муросасиз муносабатда бўлиб, уни йўқ қилишга уринишларида кўришимиз мумкин. Масалан, Афғонистон ҳудудидаги буддизм динига мансуб 15 аср илгари бунёд этилган Бамиён шаҳридаги маданий ёдгорликлар ҳам йўқ қилинишига фатво бери-

либ, дунёдаги энг йирик ва ноёб Будда ёдгорликлари тутти-либ, бузиб ташланди. Бу жоҳилона хатти-ҳаракатлар ислом дини ва тасаввуф таълимотининг ўзга динларга нисбатан бағрикенгликка асосланган муносабатларига мутлақо зид бўлганлиги учун ҳам бутун дунё мусулмонлари ва барча тараққий-парвар кучлар томонидан қораланди.

Ислом динининг тасаввуф таълимоти аҳли эса ҳаётга ва инсон масалаларига кенг қараганлар. Бу чин маъноси билан инсонпарварлик таълимотидир. Чунки суфийлар, гарчи чин мусулмон сифатида шуҳрат қозониб, ислом дини учун курашган бўлсалар-да, аммо ҳеч қачон ўзга динларни камситмаганлар. Шу сабабли ҳам тасаввуф диний бағрикенглик таълимоти, инсон камолотига йўл қидирган ҳамда жаҳолатга қарши курашиб келган маърифий таълимотдир.

Ақидапарастликка қарши турадиган куч — бу илм-маърифатдир. Асримиз бошида ҳам жаҳидлар янги мактаблар ташкил этиб, ёшларга дунёвий билим бериб, ақидапарастликка қарши курашган эдилар. Ақидапарастлар «динни тозалаш», «соф динга қайтиш» ниқоби остида ташвиқот олиб бориб, одамларни таҳликага солиш, қонли жиноятлар содир этиш, жамиятни хавф остига қўйишга уринмоқдалар. Уларнинг бу хатти-ҳаракатлари ёш мустақил давлатимизга очикдан-очик тажовуздан бошқа нарса эмас, у миллий мустақиллигимизга ҳам қатта таҳдиддир.

Диний экстремизм — маълум сиёсий мақсадлар йўлида ва дин ниқоби остида мутаассиблар ёки уларнинг продасига кўра иш кўрувчи гуруҳлар томонидан олиб бориладиган ўта ашаддий ҳаракатлар ва қарашлар мажмуини англатади.

Бошқачароқ айтганда, диний экстремизм — муайян диний йўналиш ва ташкилотлардаги ашаддий мутаассиб унсурлар сиёсий фаолиятининг мафкураси. Бу фикрнинг исботи сифатида «Мусулмон биродарлари» ва ундан ажралиб чиққан кўплаб диний экстремистик руҳдаги гуруҳ ва ташкилотлар таянадиган асосий ғояларни эслаб ўтишимиз мумкин.

«Мусулмон биродарлари» ҳеч қандай маъмурий-жуғрофий ҳудудни тан олмайдилар ва пировард мақсадда ер юзидаги барча мамлакатларда ягона мусулмонлар бирлиги ва уларнинг диний ва дунёвий ҳокимиятини ўзида мужассамлаштирган «халифа» раҳбарлигидаги ягона мусулмон давлати қуришни кўзлайдилар. Бу шартни бажармоқ, ниятга ет-

моқ учун ҳар қандай хунрезликка ва биродаркушликка фатво берилади.

Диний экстремизм намоён бўлишига кўра ҳудудий, минтақавий, халқаро шаклларга бўлинади. Бундай қарашлар жуда қадимий илдишларга эга бўлиб, ҳеч қачон чегара билмаган, миллат, ҳудудни тая олмаган, диний экстремизм барча динлар доирасида ривожланган. Диний экстремистлар қаерда ва қайси дин байроғи остида фаолият кўрсатмасин, асосий мақсади диний давлатни барпо қилиш бўлиб, бу мақсадга ўзаро низолар, ихтилофлар, қуролли тўқнашувлар орқали, яъни қон тўкиш ва зўрлик билан эришишни кўзлайдилар.

Бу эса мустақилликка ҳам, тараққиётга ҳам катта ров бўлади. Экстремистик гуруҳларнинг ягона мақсади ҳокимиятни қўлга олиш бўлиб, бу йўлда улар энг жирканч усулларни қўллашдан ҳам тап тортмайдилар. Бугунги кунга келиб экстремизм нафақат ислом дунёсида, балки бошқа динлар тарқалган ҳудудларда ҳам, тўла-тўқис намоён бўлиб қолмоқда.

Дунёда инсон ҳуқуқлари ва демократик тамойиллар устувор бўлиб бораётган, қонун ҳамда халқаро ҳуқуқ қондалари мамлакатлар, халқлар, давлатлар орасидаги муносабатларнинг асосий тамойилига айланаётган ҳозирги даврда диний экстремизмга ўрин қолмаяпти. Аммо, бу унга қарши курашмаслик, ҳушёрликни оширмасликни билдирмайди. Мазкур соҳада ҳам Президентимиз уқтирганлари каби огоҳлик, эзгу гоялар йўлида кураш олиб бориш ҳаёт ва фаолиятнинг асосий мезони бўлиб қолмоқда.

Диний экстремизмни келтириб чиқарувчи сабаблар:

— диндан фойдаланиб, динга алоқаси бўлмаган сиёсий ҳамда бошқа тажовузлар ва мақсадларни амалга ошириш учун интилиш;

— динни ниқоб қилиб, турли сиёсий можаролар, зиддиятларни келтириб чиқаришга уриниш;

— инсон, миллатларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқини эмас, балки диннинг яшашга бўлган ҳуқуқини эътироф этиш;

— динни дунёқараш, тафаккурнинг ягона воситаси деб ҳисоблаш.

Ўз-ўзидан равшанки, бу ҳодисалар Ўзбекистоннинг мустақиллигини мустаҳкамлаш, унинг хавфсизлигини таъмин-

лаш зарурлиги нуқтаи назаридан қараганда бутунлай зарарли гоёлардир.

Ҳозирги кунда бизнинг турмуш тарзимизга, руҳиятимизга нисбатан қилинаётган маънавий-маърифий ҳуружларнинг турли усуллари тобора нозиклашиб бораёпти. Зарарли гоёларни турли кинофильмлар, телевидение кўрсатувлари ва радио эшиттиришлари шаклида, газета-журналлар, интернет тармоғи ва бошқа йўналишларда узлуксиз равишда тикиштириб, бизнинг миллий қадриятларимизни барбод этишга, мафкуравий иммунитетимизни сусайтиришга, ёшларимизни сохта гоёларнинг таъсирига олишга мунтазам ҳаракат қилинмоқда. Ёт, зарарли гоёларнинг мамлакатимизга кириб келиши халқнинг миллий гоёсини (мақсад ва интилишларини), тараққиёт йўлини ўзига хос ва мос бўлмаган йўналишга буриб юбориш, мамлакатларнинг ижтимоий, маънавий, сиёсий ҳаётини ўзгартириб юбориши мумкин. Бегона гоёларнинг мамлакатга кириб келиши ва фуқаролар ўртасида тарқалиши катта хавф, салбий оқибатларни келтириб чиқариши мумкинлигини эътиборга олиб, Абу Наср Форобий ўз вақтида бегона гоёларнинг зарари тўғрисида: «Ўзга, бегона гоёлар кириб келиб, халқнинг турмуш тарзи, урф-одатлари, анъаналарини тубдан ўзгартириб юбориши мумкин»¹, деб ёзган эди.

Собиқ иттифок даврида юртимизга бегона гоёлар кириб келди. Бегона ижтимоий, иқтисодий, маънавий, сиёсий ҳаёт қарор топди. Турмуш тарзимиздан бегона урф-одат, анъаналар жой олди. Ўзимизга хос ва мос бўлмаган коммунизм гоёси билан яшай бошладик. Халқимизнинг азалий турмуш тарзи, урф-одатлари психологияси, қадриятлари, инсоний муносабатлари, тарбиясига ўта салбий таъсир кўрсатди.

Бундай гоёлар инсон табиатига зид бўлиб, уни салбий томонга ўзгартиради, унда носорлом турмуш тарзини шакллантиради, фикрлар хилма-хиллигини чеклайди, қарамлик, тобелик, мутелик муҳитини яратади. Миллий тафаккур тарзини ўз негизларидан бегоналаштиради, бегона урф-одат анъаналарни тарғиб қилади, уларнинг кириб келишига муҳит яратади, мамлакатни, халқни ўз миллий қадриятларидан, охир-оқибат ўз тараққиёт йўлидан бегоналаштиради

¹ Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. — Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1993.

жамиятда халқлар ва миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенгликка раҳна солиб, ички ихтилофлар, парокандаликка олиб келади.

Оилада ёшларга соғлом тарбия бериш, фуқароларнинг имон эътиқодини мустаҳкамлаш, миллий гуруҳ ва ифтихор билан яшашга эришиш, ҳар томонлама комил шахслар қилиб тарбиялаш, мафкуравий иммунитетни кучайтириш, фуқаролар онгида миллий истиқлол ғояларини шакллантириш орқали унинг олдини олиши мумкин.

Миллий истиқлол ғоясига элд салбий ҳолатлар:

Бефарқлик, мақтанчоқлик, хушомадгўйлик, ҳасадгўйлик, манманлик, ҳақиқатни менсимаслик, таниш-билишчилик, маҳаллийчилик, мансабпарастлик. Уларни бартараф этиш учун жамиятда эркин фикр ва фикрлашлар, ғоялар хилма-хиллиги, танқид ва ўз-ўзини танқид муҳитини яратиш, демократия ва ошкоралик муҳитини кучайтириш, соғлом ва эркин рақобат муҳитини юзага келтириб, жамиятда илм-маърифатнинг мавқеини янада ошириш зарур.

**Фикрга қарши фикр,
ғояга қарши ғоя,
жаҳолатга қарши
маърифат билан
курашиш зарурлиги**

Коммунистик мафкура исканжасидан озод бўлганимиздан сўнг турли ғоялар ҳаётимизга ўз таъсирини ўтказишга ҳаракат қилмоқда. Ота-боболаримиздан қолган буюк меросни англай бошлаган бир пайтимизда унинг барчасини барбод қилишга қаратилган зарарли ғояларга қарши турадиган куч

— миллий ғоядир. Миллий ғоя бугунги кунда халқимиз, жамиятимиз учун ҳаётий зарурият, мамлакатимизда фуқаролар тотувлиги ва бирдамлигини таъминлайдиган тараққиётимизга кафолат бўладиган, инсонларга эзгу мақсадларига эришишда маънавий-руҳий кучдир. Миллий ғоя эзгу мақсад йўлида жамият аъзоларини бирлаштиради, уларга руҳий мадад беради, ҳар қандай кўринишдаги зарарли иллатларни янкор этади. Фикрга қарши фикр, ғояга қарши ғоя билан, жаҳолатга қарши маърифат билан курашишга даъват этади. Жамиятда осойишталик, тинчлик, ўзаро ишонч, барқарорлик муҳитини яратишга хизмат қилади. Шу сабабли, миллий истиқлол ғояси мамлакатимизнинг буюк келажаги пойдеворини яратишда муҳим восита, инсоннинг онги ва қалбини

эгаллашга қаратилган ҳар қандай зарарли, бегона ғояларга қарши турадиган омилдир.

Ватанимиз мустақиллигига таҳдид солувчи, фуқароларимиз онги ва қалбини эгаллашга қаратилган зарарли ғояларнинг хавфи ядро майдонидаги хавфдан ҳам ортиқ. Жумладан, «ҳозирги замондаги энг катта хавф — инсонларнинг қалбини ва онгини эгаллаш учун узлуксиз давом этаётган мафкуравий курашдир. Эндликда ядро майдонларида эмас, мафкура майдонларида бўлаётган курашлар кўп нарсани ҳал қилади»¹.

Бугунги кунда қурол-яроғ кучи билан зўравонлик қилиш эмас халқларни, мамлакатларни, дунёни забт этиш учун жуда катта мафкуравий қудратга, ғоявий асосга эга бўлиш кераклигини ҳаёт кўрсатмоқда. XX аср цивилизацияси дунёни ақлидрок билан забт этиш принципини юзага келтириб чиқарди. Шунинг учун ҳам бугун давлатлар қудрати, мамлакатлар салоҳияти ядровий полигонлар билан эмас, ғоявий, мафкуравий полигонлардаги салоҳияти билан ўлчанади. Бу ҳақда Президент Ислам Каримов: «Ҳозирги вақтда қудратли давлатлар ва муайян сиёсий марказлар ўз мақсадларига эришиш учун, аввало, забт этмоқчи, ўз таъсир доирасига олмоқчи бўлган мамлакатларнинг аҳолиси онгини ўзига қарам қилишга интилади»², — деб таъкидлайди.

Дарҳақиқат, жаҳон сиёсатида мафкуравий таъсир ўтказиш орқали халқларни, мамлакатларни забт этиш тамойили кучаймоқда. Ғоявий тазйиқнинг бундай шакли турли-туман.

Юртбошимизнинг «Бугунги кунда ғояни таъқиқ билан, маъмурий чоралар билан енгиб бўлмайди. Ғояга қарши фақат ғоя, фикрга қарши фақат фикр, жаҳолатга қарши маърифат билан баҳсга киришиш, олишиш мумкин»³, деган фикрлари ҳар бир ватандошимиз учун дастуриламалдир.

Бугун миллий уйғониш руҳи, миллий ғоя ҳаётимизга тобора чуқурроқ кириб бормоқда. Шунингдек, баъзи хорижий мамлакатларда турли ғоя ва қарашлар ниқоби остида бизнинг миллий қадриятларимизга, умуман, барча миллат ва-

¹ Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси — халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. — Т.: Ўзбекистон, 2000, 6-7-бетлар.

² Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси — халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. — Т.: Ўзбекистон, 2000, 7-бет.

³ Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни — халқ, миллатни — миллат қилишга хизмат этсин. — Т.: Ўзбекистон, 1998, 10-бет.

киллари ҳурмат қиладиган инсонийлик тамойилларга мутлақо тўғри келмайдиган номақбул ҳаракатлар телевидение орқали тез-тез кўзга ташланиб турибди. Дарҳақиқат, бундай гайринсоний ҳаракатларни кўрганда, инсон беихтиёр ўйлаб қолади: аслида, демократиядан мақсад инсоннинг кадр-қимматини жойига қўйиш эмасми? Куппа-кундуз кунни, қип-яланғоч кўчага чиқиб турли намойишлар ўтказиб, кимларнидир ҳуқуқини талаб қилмоқчи бўлаётган кимсалар аслида одамзоднинг энг буюк бойлиги бўлмиш юксак туйғуларини ерга урмаяптими, ақл-заковат ва тафаккур, ор-номус соҳиби бўлган инсоннинг қадрини туширмаяптими? Инсонийликни ҳар нарсадан азиз билган халқимиз бундай «демократия», бундай «эркинлик»ни асло қабул қилолмайди. Шу сабабли ҳам бундай ёт ва зарарли гоя ҳамда ҳаракатларнинг турмуш тарзимизга кириб, ёшларнинг қалбини эгаллаши ва миллий урф-одат, қадриятларимизни қадрсизлантирилишига муросасиз бўлиш ҳар бир маърифатли инсоннинг ватанпарварлик бурчидир.

Айрим кучлар томонидан «демократия тарғиботи» шаклида амалга оширилаётган ишлар тўғридан-тўғри Фарб турмуш тарзининг зўрма-зўраки «сохта демократия» шаклида тикиштирилишига айланиб кетаяпти. Бир пайтлар, «жаҳон пролетариати инқилоби» қандай экспорт қилинган бўлса, бугун беҳаёлик, уятсизлик, шафқатсизлик ва зўравонлик сингари соғлом инсон табиатига зид ҳолатлар шундай экспорт қилинаёпти. Бундай гоялар зарарли. Унга нисбатан кучли гоявий иммунитет зарур. Шунинг учун: «Ҳар қандай касалликнинг олдини олиш учун, аввало, киши организмида унга қарши иммунитет ҳосил қилинади. Биз ҳам фарзандларимиз юрагида она Ватанга, бой тарихимизга, ота-боболаримизнинг муқаддас динига соғлом муносабатни қарор топтиришимиз, таъбир жоиз бўлса, уларнинг мафкуравий иммунитетини кучайтиришимиз зарур»¹. Ушбу вазифани миллий истиқлол гояси бажаради. Миллий истиқлол гояси ҳар қандай кўринишдаги зарарли иллатларни, зўравонликни, ахлоқсизликни эътиқодсизликни, жаҳолат ва маърифатсизликни, бузғунчи фикрларни ва ёвуз гояларни инкор этади, ёшлар иро-

¹ Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси — халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. — Т.: Ўзбекистон, 2000, 12-бет.

дасининг бақувват бўлишига, уларда соғлом фикр ва шу асосда имон-эътиқоди мустаҳкамланишига, Ватанни бой тарихи урф-одат, анъаналарига, динига ҳурмат билан муносабатда бўлишга ўргатади. Уларни ўз мустақил фикрига эга бўлган, жаҳолатнинг ҳар қандай кўринишига илм-маърифатни қарши қўядигая, миллий гурур, ифтихор билан яшашга даъват этади.

Дарҳақиқат, миллий истиқлол гоёси мамлакатимизда бирон-бир мафкуранинг мутлақлашуви, яккаҳоким ақидага айланишига йўл қўймайди. У фикрлар ранг-баранглигига асосланади. Ижтимоий ҳаёт, сиёсий ташкилот, мафкураларнинг хилма-хиллигига таянган ҳолда, жамиятнинг самарали ривожланишини таъминлашга хизмат қилади. Миллий истиқлол гоёси фикрлар хилма-хиллигига кенг йўл очади, одамларнинг эркин тафаккурини уйғотиб уларнинг ташаббускорлигини рағбарлантиради. Ҳар қандай кўринишдаги зарарли ва бузғунчи фикрларни ва гоёларни рад этади, шу асосда жамиятнинг барқарор тараққиётига хизмат қилади.

Турли-туман, бир-биридан фарқ қиладиган дунёқарашлар, сиёсий, миллий, диний оқимлар, мазҳаблар ўртасидаги фикр талашувлари гоҳо баҳс-мунозара доирасидан чиқиб қовли тўқнашувлар, қирғинларга сабаб бўлмоқда, турли мамлакатларда кўплаб кулфатларни келтириб чиқармоқда. Ушбу омилларнинг миллатимизга, мустақиллигимизга, маънавиятимизга зарари борлигини таъкидлаб, Юртбошимиз «Миллатни асраш керак», деган гоёни илгари сурди.

Миллатни асраш — ўзлигимизни, одоб-ахлоқимизни, меросимиз, қадриятларимиз ва миллий руҳимизни зарарли гоёлар ва мафкуралар таъсиридан авайлаб-асраш, уларга қарши фуқароларимиз ва ёшларимиз қалбида мафкуравий иммунитетни шакллантириш деган маънони англатади.

Халқимизни турли гоёвий ва мафкуравий таҳдидлардан асраш, жамиятда мафкуравий иммунитет ҳосил қилиш учун уни, аввало, тараққиёт қовуниятларини ўзида чуқур акс эттирадиган соғлом, инсонпарвар гоё ва мафкура билан қуроллантириш керак. Миллий истиқлол гоёсининг асосий вазифаси эса халқимизда миллий эътиқод ва дунёқараш асосларини шакллантиришдан иборатдир.

Миллий истиқлол гоёсига ишонч ва эътиқоди бўлган ҳар бир киши носоғлом фикрга — соғлом, эзгу фикр билан жавоб

беради. Ўзининг фикрига эга бўлади. Ўзининг эркин фикрига эга бўлмаса, жавоб бера олмайди.

Худди шундай ёвуз гоёга — эзгу гоё билан, жаҳолатта маърифат билан жавоб беради. Бугунги мафкура соҳасида бўладиган турли хил курашларда ана шу йўл билан голиб бўлиб, миллий ўзлиқни сақлаб қолиш мумкин.

3-МАВЗУ

ГЛОБАЛЛАШУВ ЖАРАЁНЛАРИДА МИЛЛИЙ ҒОЯГА ЭҲТИЁЖНИНГ ОРТИШИ

**Глобаллашув
тушунчаси ва
унинг моҳияти**

XXI аср бошларига келиб дунё мамлакатлари ўртасидаги ўзаро таъсир шу қадар кучайиб кетдики, бу жараёндан тўла ихоталаниб олган бирорта ҳам давлат йўқ, деб тўла ишонч билан айтиш мумкин. Ҳаттоки, халқаро ташкилотлардан узоқроқ туришга интилаётган, уларга аъзо бўлишни истамаётган мамлакатлар ҳам бу жараёндан мутлақо четда эмас. Глобаллашув шундай жараёнки, ундан четда тураман, деган мамлакатлар унинг таъсирига кўпроқ учраб қолиши мумкин. Бундай ғайри ихтиёрий таъсир эса кўпинча салбий оқибатларга олиб келмоқда.

Глобаллашувнинг турли мамлакатларга ўтказаетган таъсири ҳам турлича. Бу ҳол дунё мамлакатларининг иқтисодий, ахборот, маънавий салоҳиятлари ва сиёсати қандай экани билан боғлиқ. Дунёда юз бераётган шиддатли жараёнларнинг ҳар бир мамлакатга ўтказаетган салбий таъсирини камайтириш ва ижобий таъсирини кучайтириш учун шу ҳодисанинг моҳиятини чуқурроқ англаш, унинг хусусиятларини ўрганиш лозим. Бу ҳодисани чуқур ўрганмай туриб унга мослашиш, керак бўлганда, унинг йўналишини тегишли тарзда ўзгартириш мумкин эмас. Глобаллашув яна шундай жараёнки, уни чуқур ўрганмаслик, ундан фойдаланиш стратегияси, тактикаси ва технологиясини ишлаб чиқмаслик мамлакат иқтисоди ва маданияти, маънавиятини тордан тушаётган шиддатли дарё оқимига бошқарувсиз қайиқни топшириб қўйиш билан барабар бўлади.

Мустақиллик даврида мамлакатимиз олимлари ўтказган ва ўтказаетган тадқиқотлар таҳлили бу соҳадаги ишлар эндигина бошланаётганидан гувоҳлик беради. Глобаллашув миллий маънавиятга ҳам таъсир ўтказди. Ҳар қандай сиёсат, жумладан, иқтисодий сиёсат ва маънавият соҳасидаги сиёсат ҳам илмий асосга эга бўлгандагина муваффақият келтиришини назарда тутсак, бу масалада олимларимиз сиёсатчиларимизга етарли кўмак беришларини эътироф этишга тўғри келади. Мамлакатимизнинг жаҳон майдонида олиб бораётган сиёсати кўпроқ самара ва муваффақият келтиришини истасак, глобаллашувнинг моҳияти, йўналишлари, хусу-

сиятларини чуқурроқ тадқиқ ва таҳлил қилиш зарур. Айнан шу жараёни чуқурроқ таҳлил этиш орқали сиёсатчиларнинг тўғри йўл тавлаши ва қарорлар қабул қилиши учун имконият яратиш мумкин.

Глобаллашув — турли мамлакатлар иқтисоди, маданияти, маънавияти, одамлари ўртасидаги ўзаро таъсир ва боғлиқликнинг кучайишидир.

Глобаллашувга берилган таърифлар жуда кўп. Лекин унинг хусусиятларини тўлароқ қамраб олгани, бизнингча, француз тадқиқотчиси Б.Банди берган таъриф. Унда глобаллашув жараёнининг уч ўлчовли эканига урғу берилади:

- глобаллашув — муттасил давом этадиган тарихий жараён;
- глобаллашув — жаҳоннинг гомогенлашуви ва универсаллашуви жараёни;
- глобаллашув — миллий чегараларнинг “ювилиб кетиш” жараёни.

Б.Банди таърифида келтирилган глобаллашув ўлчовларининг ҳар учаласига нисбатан ҳам муайян эътирозлар билдириш мумкин. Лекин жаҳонда юз бераётган жараёнларни кузатсак, уларнинг ҳар учови ҳам унда мавжуд эканини кўрамиз.

Глобаллашувнинг мамлакатлар иқтисодий сиёсати ва маънавиятига ўтказиши мумкин бўлган ижобий ва салбий таъсири Ҳиндистоннинг машҳур давлат арбоби Маҳатма Гандининг қуйидаги сўзларида яхши ифодаланган: “Мен уйимнинг дарвоза ва эшикларини доим маҳкам беркитиб ўтира олмайман, чунки уйимга тоза ҳаво кириб туриши керак. Шу билан бирга, очилган эшик ва деразаларимдан кираётган ҳаво довул бўлиб уйимни ағдар-тўнтар қилиб ташлаши, ўзимни эса йиқитиб юборишини ҳам истамайман”.

Шунинг учун ҳам миллий истиқлол ғояси бугунги глобаллашув жараёнида уйимизни, ҳаётимизни тоза ҳаво билан таъминлаб, айни пайтда, “довуллар”дан сақлаш омили эканлигини англаш муҳим.

Глобализм ва аксилглобализм

Ҳозирги замон глобаллашув жараёни ўта мураккаб ҳодиса. Унинг турли мамлакатлар иқтисоди, сиёсати ва маънавиятига ўтказётган таъсири яна ҳам мураккаб бўлгани сабабли унга нисбатан ҳам жаҳонда бир-бирига нисбатан рақобатда бўлган икки гуруҳ: глобалистлар ва аксилглобалистлар гуруҳлари вужудга келди.

Глобаллашув тарафдорлари глобалистлар деб аталади. Улар орасида давлат арбоблари, сиёсатдонлар, саноатчи ва бизнесменлар кўпроқ учрайди. Глобаллашув мухолифлари эса аксилглобалистлар номини олган бўлиб, улар орасида кўпроқ сўл кучлар, касаба уюшмалари ва ёшлар ташкилотининг вакиллари бор. МДХ ҳудудида аксилглобалистлар Россия Федерацияси ҳудудида фаол ҳаракат олиб бормоқда. Бу ерда улар турли анжуманлар, семинарлар ўтказиш учун тўпланиб турадилар.

XX аср ўрталарида глобаллашувнинг институтционаллашуви, яъни ташкиллашуви кучайгандан кейин бу жараённинг ўзи ҳам кескин тезлашди ва шиддатли тус олди. Институтционаллашувнинг кучайганини Бутунжаҳон савдо ташкилоти, Халқаро Валюта жамғармаси, Жаҳон банки, Европа тараққиёти ва тикланиш банки ташкилотларининг вужудга келгани мисолида ҳам кўриш мумкин.

Глобаллашувнинг тезлашиши ва кучайишига жавоб сифатида аксилглобалистларнинг фаолияти ҳам кучайди. Улар глобаллашувнинг фақат салбий оқибатларига эмас, умуман унинг ўзига ҳам қарши чиқа бошладилар. Масалан, россиялик файласуф ва ёзувчи А.Зиновьев “Аксилглобализм векторлари” номли анжуманда сўзлаган нутқида шундай дейди: “Глобаллашув янги жаҳон урушидир. У янги типдаги жаҳон уруши. Бу урушда тирик қолишнинг қаршилик кўрсатишдан бошқа йўлини кўрмаймиз. Фақат қаршилик!” — деган эди.

“Аксилглобализм векторлари” анжуманидаги яна бир маърузачи А.Паршев эса глобаллашувга қуйидагича таъриф беради: “Аслида, глобаллашувнинг асосий мазмуни бошқа мамлакатларда ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг қўшимча қийматини, дунёдаги асосий захираларини ўзлаштиришдан иборат”.

Албатта, бу фикрга турлича муносабат билдирилиши мумкин. “Глобаллашув”ни фақат салбий ҳодиса сифатида баҳолаш ва унга қарши туриш ижтимоий ҳаётдаги турли хил табиий, ижтимоий боғлиқликларни инкор этишга олиб келиши мумкин. Глобаллашув жараёни “мафкуралаштиришдан”, унинг мақсадларидан ҳоли бўлиши керак.

Таҳлил шуни кўрсатадики, глобализм тарафдорлари ҳам, душманлари ҳам асосий эътиборни иқтисодиёт соҳасига қаратишади. Глобаллашувнинг маънавиятга таъсири ва маъна-

вий глобаллашув масалалари социология, фалсафа, маданий антропология фанларида ўзининг аксини етарли даражада топиши керак.

Глобаллашув ва миллий маънавият

Албатта, глобаллашувнинг хатто энг асосий жиҳатлари ва йўналишларини ҳам тўлиқ қамраб олиш қийин. Шунинг учун мазкур бўлимда глобаллашувнинг миллий маънавиятга ўтказаетган ва ўтказиши мумкин бўлган таъсири ҳақида фикр юритамиз, холос.

Маънавиятни ҳам бир уйга тўпланган бойликка қиёсла- сак, ташқаридан кираётган шамол уй ичидаги нарсаларни остин-устин қилиб ташлашини ҳеч бир хонадон соҳиби иста- майди. Худди шу каби биз ҳам ёт ғоялар, оқимлар ва мафку- ралар маънавиятимизга вайронкор таъсир ўтказишига қарши ҳимоя чоралари кўришимиз табиий. Четдан ўтказиладиган мафкуравий таъсирга қарши ҳимоя чоралари кўришдан ав- вал қандай таъсирларни маъқуллаш лозиму, қандайларини рад этиш кераклигини аниқлаб олиш лозим. Ҳозирги кунда бирорта ҳам миллий маънавият йўқки, у бошқа халқлар маъ- навиятидан тўла ихоталанган бўлса. Ҳатто, Австралия чака- лакзорлари, Африка саванналари ва Жанубий Америка чан- галзорларида турмуш кечираётган қабилалар ҳам кўшни қабилалар ва замонавий тамаддун таъсирини ўзида ҳис қилиб туради. Қолаверса, тарихни таҳлил қилиш бошқа халқлар маънавиятидан баҳраманд бўлган халқлар маънавияти юк- сакликларга кўтарилганидан гувоҳлик беради.

Марказий Осиё халқлари маданияти ва маънавияти ҳам Шарқ ва Ғарбни туташтирган карвон йўлларида жойлашган- ни сабабли ҳам Шарқ, ҳам Ғарб маданиятидан баҳраманд бўлган. Муҳими шундаки, халқимиз Ғарб ва Шарқ маънави- ятидан баҳраманд бўлиб, уларнинг ижобий томонларини ўзлаштирибгина қолмай, уларга ижодий ёндашиб янги чўққи- ларга кўтарилди. Бу фикрнинг тасдиғини маънавиятнинг тар- кибий қисмлари бўлган илмий билимлар, диний эътиқод, санъат мисолида ҳам кўриш мумкин. Фақат Ватанимиз эмас, умумжаҳон маданияти тарихидан мустаҳкам ўрин эгаллаган алломаларимиз ижоди ҳам шу фикрни тасдиқлайди. Маса- лан, ана шундай аждодларимиздан бири Абу Райҳон Беру- ний Хитой, Ҳиндистон, Ювонистон ва рим фалсафаси, та- биий фанларини чуқур ўзлаштирган эди. Ҳиндистонда бўлган

пайтида у хинд фани ва маданиятини ўрганар экан, қадимги манбаларни ўрганиш учун қадимги хинд тили — санскритни билиш лозимлигини англайди. У санскритни ўрганишга киришади ва қисқа фурсатда уни чуқур ўзлаштириб, қадимги хинд маданияти ва фанини асл манбалардан ўргана бошлайди. У, шунингдек, юнон ва рим маданияти ва фанини ўрганиш учун юнон, латин ҳамда қадимги яҳудий тилларини ўзлаштирган эди.

Жаҳон маданияти тарихида чуқур из қолдирган Абу Наср Форобий ҳам ўнлаб тилларни билган ва ўнлаб халқлар маданияти ва маънавиятини чуқур ўрганган. Бундай мисолларни жуда кўплаб келтириш мумкин. Энг муҳим жиҳати шундаки, ўша буюк аждодларимиз жаҳон халқлари маънавиятини ўрганибгина қолмай, уларни чуқур таҳлил қилишди, тегишли жойларини ривожлантириб, оламшумул кашфиётларни очишди.

Аждодларимиз тарихи жаҳон халқлари маънавиятига ҳурмат билан қараш, керакли жойларини ўрганиб, ижодий ривожлантириш орқалигина маънавият чўққисига эришиш мумкинлигидан гувоҳлик беради. Бизга таъсир ўтказётган ёки таъсир ўтказмоқчи бўлаётган ғояларнинг қай бирини қабул қилиш ва қай бирини рад этиш лозимлигини аниқлаш учун жиддий таҳлил лозим. Ана шундай таҳлилни ўтказиш учун эса баъзан эринчоқлигимиз, баъзан уқувсизлигимиз халақит бермоқда. Бунинг оқибатида эса қабул қилиш лозим бўлган ғояларни рад этиш ва рад этиш лозим бўлган ғояларни қабул қилиш ҳоллари ҳам учраб турибди.

Шундай ғоялар борки, улар очиқ чеҳра билан эшигимизни тақиллатиб, кириб келади. Шундай ғоялар ҳам борки, улар “ўғри” каби туйнук қидиради.

Эшик қоқиб келадиган ғоялар миллий маънавиятни бойиштишга, ривожлантиришга хизмат қилади. Бу умуминсоний эзгу-ғоялардир. Чунки миллий маънавиятлар ўзаро таъсир жараёнида ривожланади. Ҳар қандай халқ маънавияти ривожига назар ташланса, унинг бошқа халқлар удум ва анъаналарини қанчалик ўзлаштириб ва ривожлантириб борганини кўриш мумкин.

Ўзбек миллий маънавияти ҳам узоқ ва яқиндаги қўшниларнинг илғор анъаналарини ўзлаштириш натижасида бойиб борди. Маънавиятимизнинг ривожланиш тарихини кузат-

сак, бунга яна бир бор ишонч ҳосил қилиш мумкин. XX аср бошларидаги ўзбек маданияти ва маънавияти ҳамда унинг аср охиридаги ҳолати ўртасида анча жиддий тафовут бор. Бу тафовутни адабиёт, санъат, фан, ҳатто оддий юриш-туриш ва кийим-кечак, турмуш соҳаларида ҳам кузатиш мумкин.

XX аср бошида ўзбек адабиётида драматургия жанри ҳали шаклланмаган эди. Демак, миллий театр санъати тўғрисида сўз ҳам юритиш мумкин эмас эди. Мунаввар қори Абдурашидхонов, Махмудхўжа Бекбудий, Фитрат сингари маърифатпарварларнинг саъй-ҳаракатлари туфайли драматургия шакллана бошлади ва кейинроқ театр санъати вужудга келди. Ўша пайтларда театр санъатини ўзбек миллати учун ёт, бегона гоё деб эълон қилганлар оз эмас эди. Драматургия ва театрни рад қилиш фақат даҳанаки танқид билан чегараланмаган. Санъатнинг бу турларини Ўзбекистонга олиб киришга ҳаракат қилаётган инсонларни мазах қилиш, масхаралаш, ҳатто сазойи қилиш ўзларини миллий маънавият қимоячилари, деювчилар томонидан амалга оширилган эди. Ҳамма нарса учун олий ҳакам ҳисобланадиган вақт эса, театр санъати миллий руҳиятимиз ва маънавиятимизга ёт, деювчиларнинг ўзлари миллий маънавият ривожига гоё бўлганини кўрсатди. Ҳозирги кунда ҳар миллион кишига ҳисоблаганда театрлар сони бўйича Ўзбекистон дунёдаги энг илгор ўринлардан бирини эгаллайди ва театр миллий маънавиятимизнинг узвий қисмига айланган.

Миллий кийимлар ҳам миллий қадриятлардан бири ҳисобланади. XX аср давомида ана шу қадриятимизнинг ҳам тадрижини кузатсак, гаройиб ҳодисаларнинг гувоҳи бўламиз. Ўтган аср бошларида маҳаллий эркакларнинг қишки кийими телпак ёки этикдан иборат эди. Ёзги кийим эса дўппи, кўйлак ёки яктак, оқ лозим ва шиппак ёки кавушдан иборат эди.

Спорт соҳасидаги атамаларни глобаллашув жараёнига ҳам тадбиқ қиладиган бўлсак, вайронкор гоёлардан ҳимояланишнинг энг самарали йўли уларга қарши ҳужумга ўтишдир. Яъни, биз ёт гоёлардан ҳимояланиш билангина шугулланмай, ўз гоёларимиз, анъаналаримиз, турмуш тарзимизни дунёга ёйиш учун ҳаракат ҳам қилишимиз зарур.

Тарихимиз илм-фан, дин, санъат соҳасида юртимизда етишиб чиққан алломалар бутун дунёга донг таратганидан, демакки, бутун дунё маънавиятига катта таъсир ўтказганидан

гувоҳлик беради. Абу Наср Форобий жаҳон фалсафаси ривожига сезиларди хисса қўшган бўлса, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Замахшарий, Хоразмий, Мирзо Улугбек сингари алломаларимиз жаҳон фанига янги погоналарга кўтаришди. Исмоил Бухорий, ат Термизий, Мотуридий, Абдуҳолик Ғиждувоний, Баҳовуддин Нақшбанд, Аҳмад Яссавийлар эса ҳадис, калом, фикҳ илмлари ва тасаввуфда порлоқ юлдузлар ҳисобланишади. Амир Темур ва Мирзо Бобурнинг ҳарбий санъати нақадар юксаклигини бутун жаҳон эътироф этади.

Шўролар даврида миллий кадриятларимизни дунёга ёйиш у ёқда турсин, ўз юртимизда кадрлаш учун ҳам йўл берилмади, кўпчилик кадриятларимиз эса топталди. Мустақилликка эришганимиздан кейин ўша топталган кадриятларимизни тиклаш, миллий кадриятларимизни тарғиб қилиш имконига эга бўлди. Ўзбек миллий курашини дунёга ёйиш бўйича қилинган ишлар, дунёнинг кўпчилик мамлакатларида ўзбек кураши федерацияларининг тузилиши бунинг яққол мисоли. Дунё бутун Ўзбекистонни миллий-маданий мероси, бой тарихи, тили, маданияти, урф-одат ва анъаналарининг умуминсоний ғоялар билан мужассамлиги, санъат ва архитектура, фан ва маданият соҳасида эришаётган ютуқлари орқали ҳам кашф этмоқда. Демак, биз глобаллашув жараёнида пассив қабул қилувчи томонгина бўлмай, фаол тарғиб қилувчиларга ҳам айланишимиз мумкин.

**Глобаллашув ва
миллий ғояга
эҳтиёж**

Миллий маънавиятимизни ва маънавий ўзгичимизни таҳдидлардан ҳимоя қилиш учун миллий истиқлол ғоясида самаралироқ ва кучлироқ восита йўқ. Шу масалада миллий истиқлол ғоясининг жуда муҳим функцияси, яъни миллий ва маънавий ўзликини ҳимоялаш каби муҳим функцияси намоён бўлади. Миллий истиқлол ғояси ана шу функцияни бажариши учун эса ёшлар ва аҳоли онгида фақат билим, тасаввур сифатида эмас, ишонч ва эътиқод сифатида шаклланиши лозим.

Миллий истиқлол ғоясининг шакллантирилиши ва унинг ўқувчилар, талабалар, кенг аҳоли томонидан ўрганишга киририлиши мамлакатимиз маънавий тараққиётида алоҳида

босқични ташкил қилади. Аслида, миллий истиқлол ғоясининг негизлари чуқур. У халқимизнинг миллий маданий меросидан, эзгу ғояларидан озиқланади. Лекин, бу ғояни ёшлар ва аҳоли онига сингдириш учун муайян пойдевор керак эди. Яъни, аввало миллий кадриятларни, миллий маънавиятни тиклаш, миллий гурурни уйғотиш, бир сўз билан айтганда, миллий истиқлол ғояси томир отиши ва гуркираб ривожланиши учун замин тайёрлаш лозим эди. Мустақиллик қўлга киритилгандан буён ўтган давр ичида маънавият соҳасида улкан назарий, маърифий ва амалий ишлар бажарилди. Маънавият ва маърифат кенгашлари тузилди, юзлаб мақола ва рисолалар нашр этилди, тадқиқотлар ўтказилди, таълим тўғрисида миллий дастур қабул қилинди. Бир сўз билан айтганда, миллий истиқлол ғоясини кенг тарғиб қилиш учун замин яратилди.

Миллий истиқлол ғоясини тарғиб қилишда, бизнингча, баъзан бир томонламаликка йўл қўйилмоқда. Бу ғояни тарғиб қилишда иштирок этаётган мураббий ва ўқитувчилар, тадқиқотчиларнинг чиқишларида, мақола ва рисолаларида маърифатчилик билан чекланиш кўзга ташланмоқда. Ҳолбуки, маънавиятни ривожлантиришда асосий ёндашув маърифий ёндашув бўлса ҳам, миллий истиқлол ғоясини тарғиб қилишда бу ёндашув билан чекланиб бўлмайди. Бу ҳол миллий истиқлол ғоясининг хусусиятлари билан боғлиқ.

Миллий ғоя жамиятни жипслаштирувчи, уни ижтимоий тараққиёт кўндаланг қўяётган масалаларни ҳал қилишга, четдан бўлаётган ғоявий, маънавий таҳдидлардан ҳимоялашга қаратилган кучдир. Жаҳондаги глобаллашув жараёнлари ана шу ғояга бўлган эҳтиёжни кескин кучайтиради. Аслини олганда, глобаллашув жараёни бўлмаса, миллий ғояга ҳам эҳтиёж ошмас эди. Чунки, глобаллашув бўлмаганда ҳар бир халқ ва миллатнинг маънавияти ўзича мавжуд бўлар ва имконият даражасида ривож топарди. Ташқи таъсир ва таҳдиднинг йўқлиги эса миллий ғояга эҳтиёжни ҳам долзарблаштирмас эди.

Миллий истиқлол ғоясининг моҳияти шундаки, у одамлар онгида, хотирасида ғоялигича қолмай, амалиётга, ҳаётга айланган тақдирдагина ҳақиқий миллий ва ҳақиқий истиқлол ғояси бўлиши мумкин. Шундагина у глобаллашув шароитида миллий маънавиятни ва маънавий ўзлиқни ташқи носоғлом ғоявий таҳдидлардан ҳимоя қиладиган кучга айланади.

**Миллий истиқлол
ғояси ва шахсий
эътиқод**

Миллий истиқлол ғоясининг ҳаётимиз жараёнига сингиб кетишини таъминлаш учун ғоялар амалий ҳаракатларга айланиши жараёнини синчиқлаб ўрганиш лозим. Бунинг учун да-

ставвал, ғоя бевосита амалиётга, амалиёт дастурига айланиши мумкинми? Агар мумкин бўлса, бу жараён қандай юз беради? деган саволларга жавоб топиш зарур.

Замонавий психология, ижтимоий психология ва бошқа ижтимоий-гуманитар фанлар нуқтаи назаридан бу саволга "айланмайди" деб жавоб бериш керак. Чунки инсон онгида, миёсида ўнлаб, юзлаб ва ҳатто минглаб ғоялар бўлади, Уларнинг барчаси ҳам амалиётга айланавермайди. Чунки, алоҳида инсон онгида айни бир пайтнинг ўзида ўнлаб турли хил, жумладан, диний, ахлоқий, сиёсий, илмий, бадий ва бошқа хил ғоялар бўлиши табиий. Улар бир-бирларини тўлгазиши ва кўпинча бир-бирларига тўла мос келмаслиги мумкин. Натижада, шахс бу ғоялардан энг зарурларини ва ўзи энг тўғри, деб билганларини ажратиб ҳаётга тадбиқ қилади ёки унга амал қилади. Ана шу танлаш, яъни ғоянинг амалиётга ўтишидаги муҳим босқични тўлароқ ва чуқурроқ англаш учун шу танлаш мезонларини аниқлаб олиш зарур.

Ғояларни саралашда шахс фойдаланадиган мезонларнинг энг муҳимларидан бири, саралаб олинаётган ғоянинг ёки мақсаднинг шахс, миллат, халқ ёки жамият манфаатларига, эҳтиёжларига, қурилымаларига, эътиқодига мослигидир. Бу ҳодисалар, яъни манфаатлар, эҳтиёжлар, эътиқодлар ва уларнинг ғоялар билан ўзаро алоқадорлиги мураккаб. Бунинг устига бу муаммо жаҳон фанида ҳам кам ўрганилган. Мамлакатимиз психолог олимлари бу муаммо устида энди бош қотира бошладилар.

Муаммонинг мураккаблигини ҳисобга олиб биз унинг фақат бир жиҳати, яъни ғоялар ва эътиқод алоқадорлиги тўғрисида фикр юритмоқчимиз. Эътиқод шахс онгида жуда муҳим ўрин тутади, инсоннинг ҳаёт йўналиши, ҳаёт тарзи, интилишлари унинг шахсий эътиқоди билан белгиланади.

Инсон онгига йўл топаётган ғоялар ҳам мана шу эътиқод чигиринидан ўтказилади. Эътиқодга мос келмайдиган ғоялар рад этилади. Лекин, ғоя ва эътиқод алоқадорлиги фақат бир томонлама жараён эмас. Уларнинг алоқадорлиги фақатгина эътиқод-

нинг назоратчилиги, гояларни элакдан ўтказиши билан чекланмайди. Шундай ҳолатлар ҳам бўладики, инсон онгига кириб келаётган гоя ундаги эътиқодни мустаҳкамлайди ёки бўшаштиради, баъзан эса шу гоянинг ўзи эътиқодга айланади.

Мустақиллик қўлга киритилгач, мамлакатимизда кенг қамровли ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлар бошланди. Бу ислоҳотлар жараёнида мулкни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш, ижтимоий-сиёсий ҳаётни эркинлаштириш сингари кўплаб тадбирларни амалга оширишга киришилди. Ислоҳот ижтимоий руҳият соҳасида ҳам амалга оширила бошлади. Бу соҳадаги энг муҳим вазифа одамларни мустақил фикрлашга ўргатиш эди. Бунинг учун эса уларни собиқ шўролар тузуми қолипларидан, боқимандалик, ўзибўларчилик кайфиятидан, ёт ва бегона гояларга бўлган эътиқоддан халос қилиш керак эди. Бу йўналишда муайян ишлар амалга оширилди. Бироқ бу жараён мамлакатимизда миллий истиқлол гоясининг асосий тушунча ва тамойиллари шаклланиши билан ўзининг яқунловчи палласига кирди. Чунки, табиатда бўлмагани сингари инсон онгида ҳам мутлақ бўшлиқ бўлмайди. Собиқ тоталитар тузум сарқитларини инсон онгидан супуриб ташлаш учун кучли маънавий қурол керак. Бундай қурол вазифасини фақат миллий истиқлол гояси бажариши мумкин. Чунки, ҳаётбахш гоя билан қуролланмай туриб, эски гоялар таъсиридан тўла қутилиш мумкин эмас. Шуниси ҳам борки, миллий истиқлол гоясидан жамият аъзоларининг кўпчилиги хабардор бўлиши эски тузум сарқитларини супуриб ташлаш учун кифоя қилмайди. Миллий истиқлол гояси ишонч ва эътиқодга айлангандагина эскилик сарқитларини супуриб ташлаши мумкин.

Жамиятда гоянинг эътиқодга айланиши унинг амалиётга ўтишидаги муҳим босқичдир. Шахс эътиқодига айланган гояни рўёбга чиқариш учун ҳаракат қила бошлайди. Эътиқод қанчалик кучли бўлса, уни амалга ошириш учун шахс шунчалик эҳтирос билан ҳаракат қилади. Кучли эътиқод йўлида шахс бялимини, кучини, бойликларини, ҳатто ҳаётини ҳам аямайди. Тарихдан бунга кўплаб мисоллар келтириш мумкин. АҚШ Президентларидан бири Т.Жефферсон “Озодлик шундай дарахтки, у баъзан одам қони билан сугориб туришларини талаб қилади” деганда худди шундай эътиқодли одамларнинг озодликни ҳимоя қилиш йўлида улар ўз жонидан

кечишга ҳам тайёр туришларини назарда тутган эди. Юрти- миз тарихида озодлик дарахтини ўз қони билан суғорган ёки суғоришга тайёр турган қахрамонлар кўп бўлган. Ўғизхон, Широқ, Тўмарис, Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур, Бобур Мирзо сянғари шахслар шулар жумласидандир. Улар эътиқодлари туфайли озодлик, юрт мустақиллиги йўлида бутун куч-гайратларини, зарур бўлганда жонларини ҳам аямадилар.

Мустақилликни ҳам озодликка ўхшатиш мумкин. Улар — эгизак. Мустақилликсиз озодлик бўлмайди ва аксинча озод- ликсиз мустақилликка эришиб бўлмайди. Мустақилликни ҳимоя қилиш учун жон фидо қилишга тайёр ўғлонлар бўли- ши керак. Мустақиллик дарахти гуллаб-яшнаши учун унинг пойига кўпроқ тер тўкиш керак. Ватан ўғил-қизлари қанча- лик кўп меҳнат қилиб тер тўксалар, мустақиллик дарахти, унинг илдизлари, илдизлари орасидаги ўқтомир — миллий истиқлол ғояси шунчалик барқ уриб ривожланади. Лекин фа- қат маърифат билан қаноатланилса, нари борганда истиқлол ғоясини изоҳлаб, тушунтириб бериш мумкин, изоҳлаш ва тушунтириш йўли билан эса одамларнинг фақат фикрига, хотирасига таъсир ўтказса бўлади. Миллий истиқлол ғояси- ни яхши тушуниб олган талаба ёки ўқувчи имтиҳонда “аъло” ёки “яхши” баҳо олиши мумкин, лекин унда бу ғояга эъти- қод шаклланимаган бўлса, бу билимни у тезда унутади. Эъти- қод шаклланиши учун фақат билимнинг ўзи кифоя қилмай- ди. Эътиқод, хусусан, ғоявий эътиқод билим ва ҳис-туйғу- нинг ҳосиласидир.

Ғоявий эътиқоднинг отаси билим бўлса, онаси ҳис-туйғу- дир. Улардан бири бўлмаса, ғоявий эътиқод ҳам бўлмайди. Шу хусусияти билан ғоявий эътиқод эътиқоднинг бошқа тур- ларидан, айтайлик, диний эътиқоддан фарқ қилади. Диний эътиқод шаклланиши учун дин арконлари тўғрисида чуқур билим бўлиши шарт эмас. Диндорларнинг кўпчилигида ана шундай чуқур диний билим йўқ, лекин уларнинг талай қис- мидаги эътиқод билимдон уламоларнинг эътиқодидан кучли- роқ бўлиши мумкин.

Бунинг сабаби шундаки, диний эътиқод билимни инкор қилмайди, лекин унда эҳтирос устуворлик қилади. Дин бўйича жуда кўп билимга эга бўлган одамнинг эътиқоди суст ва бу- нинг аксича, оз билимга эга бўлган одам кучлироқ эътиқодга

эга бўлиши мумкин. Шунинг учун илм, маърифат билан бирга унга амал қилиш муҳим. У эътиқодни мустаҳкамлайди.

Илмига амал қилмаган мулладан бешак,
Афзалдир устига китоб ортилган эшак,

деганда Шайх Саъдий билимдон, лекин эътиқодсиз мулларни назарда тутган эди.

Миллий истиқлол ғоясининг моҳиятига монанд тарзда уни ёшлар ва аҳоли онига сингдириш бўйича олиб борилаётган ишлар маърифийлик билан чекланмай, эътиқодни шакллантириш учун амалиётга йўналтирилиши муҳим. Бунинг учун эса эътиқоднинг ўзига хос хусусиятлари, унинг шаклланишидаги босқичлар, мураккабликлар, нозикликларни доимо ёдда тутиш зарур бўлади.

Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек, «Ўз миллий ғоясига таялмаган жамият инқирозга дучор бўлиши, ўз йўлини йуқотиб қўйиши муқаррарлигини унутмаслигимиз лозим.

Бу масаланинг яна бир жиҳати шундаки, онгни, тафаккурни ўзгартирмасдан туриб биз кўзлаган олий мақсад — озод ва обод жамиятни барпо этиб бўлмайди. Миллат ўзлигини тўла англаган тақдирдагина буюк ўзгаришлар қилишга қодир бўлади»¹.

Дарҳақиқат, миллий истиқлол ғояси ҳам ишонч ва эътиқодни ҳамда унга амал қилиб ёндаша бошлаган кишилар фаолиятида самара беради. Ишонч ва эътиқоднинг мустаҳкамлиги кишиларнинг миллий ва умуминсоний қадриятларига, маданий мероси, урф-одатлари, анъаналарини, тили, тарихини ҳурмат қилиши, унга бўлган эътиқоди ва садоқати орқали намоён бўлади. Шунда у миллатни глобаллашув жараёни билан боғлиқ бўлган айрим таҳдидлардан сақлайди.

¹ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. 8-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 2000, 463-бет

ГОЯВИЙ ИММУНИТЕТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ — ХАВФСИЗЛИК ВА БАРҚАРОРЛИК ОМИЛИ

**Мафкуравий
иммуниетет —
хавфсизликнинг
маънавий асоси**

Мустақилликяи мустаҳкамлашнинг муҳим шартларидан бири бу гоёвий тарбияни кучайтиришдан иборатдир. Бу болада кишиларимизда ёт ва зарарли гоёларга қарши курашиш учун мафкуравий иммуниететни шакллантириш зарур. Албатта, мафкуравий иммуниететни шакллантириш кишилар онгига бир хил гоёни зўр бериб тикиштириш эмас, балки одамларда оқ-қорани ажратиш, зарарли гоёларга қарши душёр ва огоҳ бўлиш хусусиятларини тарбиялаш демакдир. 1999 йил февраль, 2004 йилнинг мартадаги Бухоро ва Тошкент шаҳрида содир этилган террористик воқеалардан тўғри хулоса қилиш муҳим. Ҳар бир давлат, жамиятнинг қудрати унинг ички хавфсизлиги ва барқарорлигига таянади. Яъни жамият, миллат ўз гоёсида мустаҳкам турса, иккиланмаса, ҳар қандай душман қўллаши мумкин бўлган гоёвий таҳдидлардан кўрқмаса, бундай миллатни енгил мумкин эмас. Аксинча, жамият ичида гоёвий парокандалик, бўлинишлар бўлса (бунга тарихда мисоллар кўп) душманларга, уларнинг ёт мафкураларига йўл очиб беради. Бундай миллатни енгил, мустамлака қилиш осон кечади (бунга ҳам тарихда мисоллар кўп). Бу ҳақда А.Орипов:

*Туркистоннинг болалари, мақтовимга қулоқ тутманг,
Гина қилсам чиданг, аммо гапларимни деч унутманг.
Ўт кетсин у қора кунга — бировларга қул бўлдингиз,
Шарқу Фарбнинг ўртасида оёқ ости йўл бўлдингиз.*

деган эди. Шундай экан, барқарорлик ва хавфсизлик — жамиятнинг онглилигига, анланган тўғри тушунча ва билимларга фаол амал қилишига, фикрий, гоёвий бирлигига, булар эса хавфсизлик маърифатига таянади.

Мамлакатимизнинг хавфсизлиги, барқарор тараққиёти деч бир ўзбекистонликни бефарқ қолдирмаслиги керак. Чунки улар ўз Ватанининг қандай машаққатли, азобли асрларни ўтказиб, мустақилликка эришганлигини яхши биладилар. Шундай экан, ҳар бир Ўзбекистонлик миллатидан, дини-

дан, тугилган жойидан, касбу ёшидан қатъий назар Ватан посбони бўлиши лозим. Демак, мамлакатимизнинг хавфсизлиги учун энг биринчи кафолат — Ўзбекистонликларнинг миллий истиқлол гоёси атрофидаги жипслигидир. Шу тариқа миллий гоё бизни ўтмишимиз, ҳозирги ҳаётимиз ва келажагимиз билан боғлаб туради. Шу сабабли Ўзбекистон халқининг миллий истиқлол гоёсига асосланган иммунитет — Ватан хавфсизлиги даражасининг муҳим кўрсаткичларидан бирига айланади.

Миллий истиқлол гоёси халқ фаровонлиги, юрт тинчлиги, Ватан равнақи, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик, комилликка таянар экан, ана шу гоёларга қарши қаратилган хатти-ҳаракатлар ташқи ва ички таҳдидларнинг олдини олади. Ташқи таҳдидлар — Ўзбекистоннинг давлат чегарасидан ташқаридан кириб келувчи, ички таҳдидлар эса Ўзбекистон давлати, мамлакатнинг ичидан чиқаётган таҳдидлардир. Биз кўп асрлар ана шу ички таҳдидлар туфайли мустамлакаликда яшаб келдик.

Ички таҳдидлар — ўз Ватанига, ватандошига, ватандошларига зарар етказишга қаратилган гоё, фикр, хатти-ҳаракатлардир. Носоғлом маҳаллийчилик, ёнидагиларни менсимаслик, ватандошларнинг ҳаққига хиёнат қилиш, “маънавий эмиграция” (бахтини ўз ватанидан эмас, ўзга жойларда қидириш), одамларни бой камбағалга бўлиб муомала қилиш, порахўрлик, коррупция, қўполлик, ашаддий миллатчилик, меркантилизм, ортиқча мол-дунёга ҳирс қўйиш, бефарқлик, лоқайдлик, ўзлигини англамаслик ва бошқа иллатлар билвосита ички таҳдидлар вазифасини бажаради. Улар қанча кенг тарқалса, ўзбекистонликларнинг гоёвий бирлигига шунча кўп зарар етказади, пароканда қилади, ҳамжиҳатлик бўлмайди. Гоёвий бирлиги мўрт миллатнинг давлат хавфсизлиги ҳам мўрт бўлади.

Барча замон ва маконларда маънавияти кучли, ишонч ва эътиқоди мустаҳкам миллат бир жону бир тан бўлиб, муаммоларни тез ва соз ечган, пешқадам бўлган. Мафкуравий бирлиги ичидан ёки ташқаридан бузилган миллатлар эса, мағлуб бўлиб, мустамлакага айланган. Бунинг тарихий мисолини Билга хоқоннинг турк халқига бундан 1266 йил олдин тошга битилган мурожаатида ҳам кўрамиз. Бу битик мафкурасизликнинг аянчли оқибатларини тасвирлайди. Билга хоқон турк

элининг адашуви натижасида унинг бошига қанчалар фалокат ётилганини куйиниб айтади. “Табгач халқи сўзи ширин, нафис ипаклари билан алдаб, йироқ халқни шундай яқинлаштирар экан. Яқин бўлгандан сўнг ёвуз илмини у ерда кўрсатар экан.. Ширин сўзига, нафис ипаклигига алданиб, кўп турк халқи, ўлдинг. Эй, турк халқи, ўлдинг...”.

Ушбу тарихий мисол “мафкура бўлмаса одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотиши муқаррар” эканлигини кўрсатиб туради.

Мафкуравий иммунитет

«Мафкуравий иммунитет — фалсафа: қомусий лутатида — маънавий баркамол, иродаси бақувват, иймони бутун шахсни тарбиялашда, ҳар қандай реакцион, бузгунчи характердаги ғоявий ташаббусларга бардош бера оладиган ёшларни тарбиялашда қўл келади»¹ дейилади.

Гўдак дунёга келганида, иссиқдан, совуқдан, ташқи механик таъсирлардан ўзини хавфсиз қилиш, сақлаш, ҳимоя қилишни билмайди. Ўзини ўзи ҳимоя қилишнинг шартли рефлекслари аста-секин, улғайиш давомида пайдо бўлади. Натижада, балогатга етгач, ўспирин ўзини ўзи ҳимоя қилишнинг барча кўникмаларига эга бўлади.

Одамнинг маънавиятига таҳдид соладиган хавфлар ва улардан ўзини онгли ҳимоя қилиш кўникмалари таълим-тарбия, ота-оналар ўғитлари, яхшилик ва ёмонликларни кўриши ва билиши жараёнида шакллана боради. Болага илк ёшидан бошлаб нима яхши, нима ёмон, уларга қандай муносабат билдириш керак, деган саволларга асосланган боғча, мактаб тарбияси, ундан кейин ижтимоий тарбия йўлга қўйилсагина ҳар бир миллат соғлом, ишончли, мустаҳкам иммунитетга эга бўлади. Иммунитет эса, ўз навбатида, одамни тўғри йўлдан “озиш”дан, турли йўлларга адашиб, кейин пушаймон бўлишлардан, бахтсизликдан, миллатни эса — парокандаликлардан, парчаланишлардан, синфий, маҳаллий ёки бошқа бўлинишлардан асраб туради. Демак, мафкуравий иммунитет - давлат ва миллатнинг маънавий бирлиги, маънавий соғломлигини ҳимоя қилувчи ғоявий қалқон вазифаси-

¹ Фалсафа: қомусий лутат. (Тузувчи ва масъул муҳаррир К.Назаров). — Т.: «Шарк» нашриёт-матбуот акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, 2004, 160-бет.

ни бажаради. Шунинг учун ҳам Президент Ислам Каримов “Фарзандларимиз юрагида она Ватанга, бой тарихимизга, ота-боболаримизнинг муқаддас динига соғлом муносабатни қарор топтиришимиз, таъбир жоиз бўлса, уларнинг мафкуравий иммунитетини кучайтиришимиз зарур”лиги ҳақидаги фикрни алоҳида таъкидлаганлар¹.

“Иммунитет” сўзининг маъноси Ўзбекистон миллий энциклопедиясида қуйидагича берилган: (лот. — бирон нарсадан халос, озод бўлиш, қутулиш) — организмнинг доимий ички барқарорлигини сақлаш унинг турли хусусиятларга ва таъсирдан ҳимояланиши, қаршилиқ кўрсатиши, резистентлиги. Ёт омилларга бактерия ва уларнинг токсинлари, вируслар, замбуруғлар, содда жониворлар, гельминтлар, кўчириб ўтказилган аъзо ва тўқималар, организмнинг ўзгарган ўз ҳужайралари (мас., ўсмасимон ҳужайралар) ва б.қ. кирди. Бу омиллар организм учун ирсий бегона бўлган кимёвий агентлар — антигенларни тутиб қолади.

Организмни инфекция агентлар ва бошқа ёт моддалардан ҳимоя қилиш омиллари табиати бўйича учга бўлинади:

Биринчиси. Филогенетик иммунитет — анатомик ва физиологик белгилар билан таъминланиб, наслдан-наслга ўтадиган алоҳида ҳимоя омиллари ёки организмнинг алоҳида резистентлиги. Бу омиллар патоген агентлар билан биринчи бўлиб алоқа қилади, шунинг учун уларнинг фаолияти ҳисобига одам организмнинг кўпгина юқумли касаллик кўзгатувчиларга чидамлилиги таъминланади.

Иккинчиси. Тугма иммунитет (турга хос, табиий) — бир биологик турнинг маълум бир патоген агентга нисбатан чидамлилиги бўлиб, наслдан-наслга ўтади.

Учинчиси. Орттирилган иммунитет — ҳаёт давомида организм иммун системасининг ёт антигенлар билан таъсирлашуви ҳисобига юзага келадиган ҳимоя бўлиб, наслдан-наслга ўтмайди. Мафкуравий иммунитет маънавий, маърифий, сиёсий, яқтисодий билимларни оддийгина қабул қилиб олишни эмас, балки уларни онгли равишда тушуниб етишни, бу билимлардан замонавий ижтимоий воқеаларга мафкуравий курашлар воқелигидан келиб чиқиб, муносабат билди-

¹ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз 8-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 2000, 494-б.

риш кўникмаларини шакллантириш, айрим восоглом гоёларга жавоб бериш, уни қабул қилмаслик ҳолатидир.

“... Ана шунда жоҳил ақидапарастликнинг “даъвати” ҳам, ахлоқни рад этадиган, биз учун мутлақо бегона гоёлар ҳам ўз таъсирини ўтказа олмайди”¹. Мафкуравий иммунитет ўз-ўзидан намоён бўлмайди. Унинг намоён бўлиши учун ички ёки ташқи гоёвий, фикрий таъсир бўлиши керак. Инсон қаршида янги, нотаниш гоё, таклиф турганда ёки икки йўлдан бирини танлашга тўғри келганида уларни ўз манфаатлари “кўриги”дан ўтказди. Унинг ўша пайтдаги манфаатларига кўпроқ мос келган, бошқа гоёлар, таклифларни енган гоё энди унинг ҳаракатларини бошқара бошлайди.

Масалан, Даврон кечқурун “Интернет синфи”га бориб, мустахассислиги бўйича янгиликларни тўпламоқчи эди. Шунда курсдош ўртоғи Баҳодир унинг хонасига кириб, унга дискотекага боришни, спиртли ичимликлар билан ҳордиқ чиқаришни таклиф қилди. Даврон унамади, Баҳодир ҳам бўш келмай, уни астойдил кўндиришга киришди, қизиқтира бошлади. Давроннинг бугун кечқурунга мўлжалланган нияти, кичик “гоёси”нинг амалга ошиши хавф остида қолди. Мана шу типик вазиятда ҳам ўзига хос гоёлар курашнинг кичик намунаси мужассам. Давроннинг Интернет синфида ишлаш, билимини ошириш нияти, қарори, гоёси мустаҳкам бўлса, у ушбу гоёсини ҳимоя қилади. Натижада, Баҳодир даъват қилаётган дискотекага бориш гоёси енгилди. Даврон ўзининг касбий, илмий карьераси йўлида яна бир қадам олдинга кетади. Мафкуравий иммунитет муайян гоёлар тўқнашган вазиятларда намоён бўлади.

Демак, мафкуравий иммунитет фикрий жараён натижаси бўлганлиги туфайли у илмий асосланган, далиллар системасига қурилади. Талаба мафкуравий иммунитетининг таркибини мафкуравий билим (вайронкор ва бунёдкор гоёларнинг моҳияти, фарқи ҳақидаги) (Х) ҳис-туйғу, (И) ирода, (К) кўникма ва малакалар (М)тизими ташкил қилади. Мафкуравий кўникмалар билим, фаолият ва хатти-ҳаракатлар бирлигида намоён бўлади. Малакалар эса ёт гоёлар таъсирига қарши қаратилган автоматлашган муносабат, адекват йўл ва

¹ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. 8-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 2000, 495-б.

усуллардир. Шу тариқа мафкуравий иммунитетнинг формуласини қуйидагича ифодалаш мумкин:

$MIKB+X+I+K+M$

Мафкуравий кўникма ва малакаларнинг ҳосил бўлишида миллий ғоя негизлари муҳим роль ўйнайди. Агар мафкуравий таҳдид сезилганда, нима қилиш кераклигини ўйлаб ўтирмай ва айрим ҳаракатларга алоҳида диққат қилиб ўтирмай ғояга ғоя билан жавоб бериш амалда бажарила бориладиган бўлса, мафкуравий иммунитет амалий шаклланди, деб ҳисоблаш мумкин.

Ўз миллатини, унинг шаън-шавкатини, салоҳияти ва қадриятларини оёқ ости қилган, унинг дардига малҳам бўла олмайдиган киши қандай мавжудот бўлса бордир, аммо инсон эмас. Сиз ўзбексиз ва, аввало шу билан бахтлисиз..

Ғайбуллоҳ Ас-Салом

Миллий истиқлол ғояларига шахснинг ишончи, мустаҳкам иродаси унинг мафкуравий иммунитетни манбаи ҳисобланади. Бундай мафкуравий иммунитетга эга бўлган шахс ёт мафкуралар таъсирига берилмайди, чунки миллий истиқлол ғояси мафкуравий иммунитетни шакллантиришда ўзига ҳос имконият ва хусусиятларга эга.

Мафкуравий иммунитет миллий мустақилликнинг афзалликларига бўлган ишончга қурилади. Бу ишонч эса ишонтириш, тушунтириш натижасида ҳосил бўлади. Масалан, Ўзбекистон — дунёвий давлат. Дунёвий давлат фаолиятининг асосий тамойиллари, афзалликлари уларни диний давлат билан таққослагандагина кенг ва тўлиқ тушунчаларни беради. Бу дунёвий миллий-демократик тузумнинг моҳияти ва афзалликларини англаб етишга оляб келади. Тараққиётнинг “Ўзбек модели” ривожланишининг умумий қонуниятларини ҳамда бошқа давлатларда юз бераётган жараёнлар, ҳодисаларни қиёслаш, англаб етишга имкон беради.

Демак, мафкуравий иммунитетни шакллантириш муайян вазиятда инсоннинг ўзи, халқи, Ватани манфаатлари бирлигидан келиб чиқиб, ёт ғояларга қарши тура олиш малакаларидир.

Гоявий манипуляция

Инсон бирор касалликка чалинса, уни даволаш мумкин. Миллат маънавиятининг заифлиги, унинг характеридаги хафсала-сизлик, бепарқлик, гайратсизлик, ўзаро ички муносабатларда алдамчилик, кўполлик, жоҳиллик, худ-биялик, ялқовлик ва бошқа нуқсонларда намоён бўлади. Де-мак, ҳозирги ўзимизни ўзимиз баркамол қилишимизга тўсқин-лик қилаётган маънавий жароҳатларимизни даволашимиз учун масалага аниқ, яъни реал миллий характери ни ўрганиш ва ўзгартириш омили сифатида ёндашмоғимиз зарур.

Натижада, миллатнинг ўз аҳволига ўзининг муносабати, ижобий жиҳатларни ошириш ва қусурларни маърифий йўл билан даволаб, кучлантириб, жаҳоннинг илғор миллатлари сафига қўшилиши мумкин.

Жамиятнинг ўз эртаси ва келажагига ишончи ўз-ўзидан ҳосил бўлмайди. Бунинг замирида миллат бахт саодати йўли-да, демак, ҳар бир фуқаро манфаатидан келиб чиқувчи мах-сус фаолият — гоявий тарбия ётади. Мафкуравий тарбия деганда гап, “кишилар дунёқарашини бошқариш ҳақида эмас, балки одамларнинг тафаккурини бойитиш, уни янги маъно ва мазмун билан тўлдириш”ни англатади.

Гоявий тортишувларда таҳдид солувчи ҳам, ўзини ҳимоя қилувчи ҳам — гояни оммалаштириш услубларидан фойда-ланади. Бу — мафкуравий тарбия услубларидир. Демак, қайси томоннинг енгишини, пировард натижада, илмга асос-ланган тарғибот ва ташвиқот ҳал қилади. Шу тариқа маф-куралар тортишуви — тарғибот ва ташвиқотлар тортишу-вига айланади, дейиш мумкин. Шу сабабли “Миллий истиқ-лол мафкураси том маънодаги миллий мафкурага айлани-ши учун қатор талабларга жавоб бериши зарур. Ана шун-дай талаблардан бири — ҳар қандай ёвуз гояга қарши жа-воб бера олишидир»¹.

Жамиятта ёт мафкуравий гоялар бирданига кира олмай-ди. Улар, аввало, маҳв қилиниши керак бўлган миллат азал-дан ишониб келган нарсаларга ишончини, умидини сўндира-ди. Бунинг учун миллат ишониб келган нарсалар ёмонлана-ди, обрўсизлантирилади. Натижада, мафкуравий иммунитет-

¹ Миллий истиқлол гояси: асосий тушунча ва тамойиллар. — Т.: Ўзбекистон, 2000, 45-46, 80-бетлар.

ни синдиришнинг биринчи босқичи амалга ошади — миллат ўзи ишониб келган гоёлар, қадриятларга бефарқ муносабатда бўла бошлади. Азалий қадриятларга амал қилинмай қўйилади, одамларда уларга амал қилмаётганларга лоқайд муносабат урф бўлади. Қадриятлар, гоёлар қадрсизланади, аҳамиятсиз нарсаларга айланиб қолади. Бўшлиқ ана шундай яратилади, “очиқ олинади”.

Гоёвий бўшлиқ очиқ олинган, энди унинг ўрнини тўлдирish учун ўз гоёсини жозибали қилиб тасвирлай бошланади. Бузғунчи гоёга хос “янгилик” ва у бераётган ваъдалар одамлар қулоғи ҳамда кўзи орқали онг ва қалбига кира бошлайди. Мафкуравий бўшлиқ шу тариқа тўлдирa бошланади. Ёлгон гоё одамлар онгига кирса, у ҳам катта кучга айланади.

Ҳозирги фан ва технологиялар равнақи даврида бошқа кишиларнинг онги ва қалбига яширин, гараз мақсад билан таъсир кўрсатишни ифодалашда м а н и п у л я ц и я (manipus — қўл) сўзи, яъни «объект устидан бирор мақсадда иш олиб бориш» маъносида ишлатилмоқда. Бунда чакқонлик, маҳорат талаб қилиниши кўзда тутилади. Шу сабабли, “манипуляция”-ни кўчма маънода “одамлар билан объект сифатида муносабатга киришиш” деб ҳам тушуниш мумкин. 1969 йил Нью Йоркда чоп қилинган “Замонавий социология лугати”да бу ҳақда “бошқаларга билдирмасдан, асл мақсадни яширин тутган ҳолда бошқалар устидан ҳукмронлик қилиб, ўзи истаган ҳуқуқ-атворни шакллантириш” дейилади.

Биз учун муҳим жиҳати шундаки, ушбу вазиятда шахс ва унинг мафкуравий иммунитетига таъсир кўрсатиш жараёни манипуляция тушунчасида акс этади. Чунки, “даъватчи”нинг таъсири биринчидан шахсга нисбатан зўрлик, куч ишлатилмайди, балки маънавий, психологик хусусиятга эга; иккинчидан, бу таъсирда асл мақсад яширин қолади. Шунинг учун ҳам “ислом дини ниқобида” деган ибора ишлатилади; учинчидан, гоёвий манипуляция, зимдан таъсир кўрсатувчидан маҳорат ва билимни талаб қилади. Шундай экан, гоёвий манипуляцияни мафкуравий кураш, ёт мафкуралар томонидан қўлланилаётган таъсир технологиясининг таркибий қисми, деб аташ мумкин. Яъни манипуляция одамни у ёки бу ишни қилишга эмас (тарғибот ва ташвиқотдан фарқли ўлароқ), балки шу ишни қилишга хоҳиш, истак уйғотишга хизмат қилади.

Гоявий манипуляция жараёнлари қандай кечади? Аввало, гоявий манипулятор (даъватчи) таъсир ўтказмоқчи бўлган одам) тасаввурларини ўзгартиришга олиб келувчи билимлар бера бошлайди. Натижада, объект (шахс)нинг дунё қарашида қадриятлари тизимида даъватчи-манипулятор кутаётган тартиб пайдо бўлади ва етакчилик қила бошлайди. Бу эса шахснинг хулқ-атвorigа таъсир кўрсатади, шахс ўз характеридаги ўзгаришларни сезмайди ва “мен тўғри йўл тутаяшман, чунки ...”, деган асосга эга бўлиб қолади¹.

Шу ўринда Президент Ислom Каримовнинг “80-йилларнинг охирида мамлакатимизда ўзини “дўст”, “диндош”, миллатдош қилиб кўрсатиб, гўё ислом динининг софлиги учун курашга “даъват” этувчи айрим кимсалар кириб келди... Жуда “чиройли даъват”лар билан чиқиб, айрим ёшларни ўзига маҳлиё қилишга эришди ҳам. ... улар дин ниқоби остида ҳаракат қилаётган халқаро террорчилик ҳаракатининг бир тўдаси экани ошқора бўлди...”², деган фикрларини эслаш ўринлидир. Бу ўғитлар бизни нафақат огоҳликка, балки мафкуравий кураш майдонига чорламоқда.

**Тарихий
битикларда
мафкуравий
иммунитет ҳақида**

Жаҳон тажрибасига назар ташласак, миллатнинг мафкураси бир эмас, балки бир неча авлоднинг умри давомида ишлаб чиқилиши ва такомилга эришувига гувоҳ бўлишимиз мумкин. Бутун халқни бирлаштирадиган байроқ бўлмиш миллий гояни шакллантириш аҳамиятини ифода этувчи фикрлар инсоният тарихининг турли даврларида битилган битикларда ҳам ўз ифодасини топган, унинг ёрқин ифодасини қадимги Шарқ ва ислом фалсафасининг буюк намояндалари ижодида ҳам учратиш мумкин.

Инсоният тарихида мафкуравий иммунитетни мустаҳкамлаш, бунга эришилмаганда бу қандай фожиаларга олиб келиши мумкинлиги ҳақида битиктошларда қолдирилган миллатга огоҳлантириш даъватлари мавжуд. Мана шулардан бири:

¹ Кара-Мурза, С.Г. Краткий курс манипуляция сознанием. (Серия: Тропы практического разума.) — М.: Алгоритм, 2002. — 288 с. с. 15.

² Президент Ислom Каримовнинг “Fidokor” газетаси мухбири саволларига жавоблари // «Fidokor» 2000 йил 8 июнь.

Самимий, носамимийни ажратмайсан, ким қаттиқ гапирса, самимийни ҳам танимайсан. Ўшандайлигинг учун тарбият қилган ҳоқонингнинг сўзини олмайин номнишонсиз кетдинг.

Кул тигин битиги

“Азиязим, сен душман сўзларига дарҳол ишониб кўя қолма, унинг сўзлари хийла ва алдовдан иборат бўлиб, у ўз мақсадига эришиш учун ўзини ниҳоятда мулойим қилиб кўрсатади. Ички оламини ташқи олами билан бўяб кўрсатади. Сени гафлатда кўргач, тадбир ўқини мақсад нишонига уради. У пайтда сен учун чора-тадбир кўриш фурсати ўтган бўлиб, ҳасрат ва надомат ёрдам бермайди. Чунончи айтадилар:

Душман иши аввал хийла-ю, найранг,
Сўнг ҳужум бошлайди қилади гаранг.
Бу селкинг йўллари тўсиммаса гар,
Юзланар беҳисоб фитна-ю зарар.
Фитна йўлини бугун тўсмасанг маткам,
Эртага кучаяр бўлиб мустаткам!

Хўжа Самандар Термизий

Халқчил талқинда мафкуравий таҳдидни — даъватчининг суҳбатдошини ўзига оғдириб олиш учун қилинадиган уришишларига, мафкуравий иммунитетни эса шахснинг “огмасдан”, ўзлигида собит ва содиқ тура олишига ўхшатиш мумкин. Шунинг учун ўз қарачига, шахсий фикрига эга бўлмаган оғмачи одамларни ўзбеклар “бетутуриқ”, “субутсиз”, “унга ишониб бўлмайди”, “иккиюзламачи”, “сотқин”, “хоин” каби сўзлар билан атайдди.

Бу каби мисоллар мафкуравий иммунитетни синдириш, бўшлиқ ҳосил қилиб, ўз ғоясини сингдириб, халқнинг онги ва қалбини эгаллаш, ғояни оммалаштиришининг жуда кўп намуналари учрайди. Чунки тарғиботчилар олишуви, кураши жуда узоқ тарихга эга. Бу ҳақда хитойлик файласуф ва ҳарбий кўмондон Сун Цзы (э.о. VI асрда) шундай деган эди:

- “Сиз рақиб мамлакатдаги барча яхши нарсаларни бузинг, айнитянг;
- Рақиб давлатдаги атоқли арбобларни шерик қилиб олиб, жиноятга бошланг;

- Рақиб давлат раҳбариятининг обрўсини тўқинг, қулай пайтда уларнинг жамоат олдида шармандасини чиқаринг;
- Бу ишда ўша мамлакатдаги энг паст, мараз одамлар билан шериклик қилинг;
- Рақиб мамлакат одамлари орасида келишмовчилик, жанжал чиқаринг;
- Ёшларни кексаларга қарши гиж-гижланг;
- Хукуматни яхши иш юритишига ҳар қандай йўл билан қаршилик кўрсатинг;
- Рақиб қўшинларининг таъминоти, тартибига тўсиқлар қўйинг, бузинг;
- Аскарларини қўшиқ ва куйга ошяфта қилиб, иродасиз қилинг;
- Душманингизнинг аъъаналарини қадрсизлантиринг, худоларига ишончини синдиринг;
- Бузуқ аёлларни юбориб, уларни янада кучлироқ айнитинг;
- Рақиб томон ҳақида маълумот олишга, бу ишда улар орасидан шериклар топишга, уларга пул тўлашда жуда сахий бўлинг;
- Умуман пулни ҳам, ваъдаларни ҳам аяманг, чунки улар ажойиб натижаларни беради”.

Ўзбеклар бир-бири билан саломлашгач, “Нима гаплар?” ёки “Еган-ичганинг ўзингга, кўрган-эшитганингдан гапир”, — дейди.

Айниқса, ўз шахсий манфаатларига тегишли муаммоларга дуч келганларида одамлар унинг сабабларини ахтара бошлайдилар. Шу сабабли, газеталар шарҳи, телевидениенинг келаси ҳафта кўрсатувлари ҳақидаги хабарлари, иқтисодиёт, масалан, валюта курси, сиёсий ҳаёт янгиликлари олдиндан тарқатилади. Ҳар бир киши, ўзига керакли маълумотни тахлаб тинглайди, эшитади ва ўз саволларига жавоб топади. Ўзининг сувга чанқоғини қондиргани каби “ахборот чанқоғини” ҳам қондиради.

Агарда расмий оммавий ахборот воситалари одамларда тутилган саволларга жавоб топиб бера олмаса, одамлар бу саволларга жавобларни ўзлари “тўқийдилар”. Бу тарихда кўп кўрилган.

Мафкуравий курашлар тарихида тарғибот усуллари-дан, жумладан, миш-мишларнинг келиб чиқиш сабаблари, мақсадлари ҳақида улуғ алломаларимиздан Абу Рай-

ҳон Беруний бундан минг йил бурун ўз даври услубида шундай ёзган эди:

“Хабар берувчилар сабабли ростлик ва ёлгонлик тусини олади. Чунки одамларнинг мақсадлари хилма-хил; халқлар ўртасида тортишиш ва талашини кўп”¹, — деб ёзади ва мишмиш тарқатувчиларнинг ёлгон сўзлаши замирида аниқ мақсад, гаразли манфаатлар ётиши ҳақида шундай дейди: “...бир киши ўзини кўрсатиш мақсадида бошқа бир зид жинсни айблаб, ёлгон гап ёйди, чунки у шу билан (зид жинс устидан) галаба қозонган ва ўз истагига эришган бўлади.

Бу икки хил хабарнинг ёмон истак ва газаб тақозосидан келиб чиқиши маълум. Иккинчи бир киши эса ўзи севадган бир табақага миннатдорчилик билдирмоқчи бўлиб ёки ёмон кўрадиган бир синфни хафа қилмоқчи бўлиб, улар ўртасида ёлгон хабар тарқатади. Бу хил хабар тарқатувчи аввалги хабар берувчи “мухбирга” яқин бўлади. Чунки бу хабарни дўстлик ёки душманлик натижасида тарқатган бўлади.

Учинчи бир киши ўзининг паст табиатлилиги сабабли бирон яхшиликка эришиш ёки ўзининг юраксиз ва кўрқоқлиги сабабли ёмонликдан қутулиш учун ёлгон хабар тарқатади.

Шундай кишилар ҳам бўладикки, уларнинг табиатига ёлгон хабар тарқатиш ўрнашиб қолиб, гўёки унга шу вазифа юклагандек бўлади ва ёлгон хабар тарқатмасдан тинчиёлмайди. Бу ёмон хоҳишлардан ва табиатига бузуқ фикрларнинг жойлашганлигидан келиб чиқади.

Баъзи киши (ёлгон хабар тарқатувчига) тақлид қилиб, билмасдан ёлгон хабар тарқатади...”².

XIX асрнинг иккинчи ярмидан ўзбек халқи миллий маданияти, маънавияти тараққиётида мустамлакалик даври бошланди. Мустамлакачилик сиёсатида Туркистонни нафақат сиёсий, иқтисодий, балки маънавий мустамлакага айлантириш режаси турарди. Буни уларнинг ўзлари ҳам яширмас эдилар. Бу ҳақда М.А. Муропиев 1882 йил 30 август куни Тошкент ўқитувчилар семинариясидаги йиғилишида “...мусулмонларимиз маорифининг асосида уларни руслаштириш.. исломни бузиш.. умуман диний жиҳатларни бузиш.. ётмоғи лозим (344-151) деган бўлса; Туркистон генерал губернатори И.А.Куро-

¹ Абу Райҳон Беруний. Таълиқнома асарлар. II жилд. — Т.: 1965, Фан, 25-бет.

² Уша жойда, 25-26-бетлар.

паткин эса кундаликларида; “Биз 50 йил туб-жой аҳолини тараққиётдан четда... тутдик”, — деб қайд этган эди (344-165).

Агар фашизм ўз мафкуравий хуружларини “энди босиб олиниши керак бўлган халқлар”га қарши ташкил этган бўлса, собиқ мустабид тузум эгаллаб олинган аҳоли учун тузди. Ленин мафкурави одамлар тафаккурини ўзгартиришда қанчалик кучли омил, куч эканлигини ҳисобга олиб, “партия сиёсий фаолиятда идеологияга таянган ва таянади”, деб уқтирди. Собиқ совет мафкураси ўзбек халқининг “эски одатларини йўқотиш” шиори остида миллий гурурни, мустақиллик гояси, унинг курашчиларини мафкуравий заифлаштириш мақсадида мактабдан ташқари минглаб маърифий-сиёсий оқартув бўлимларини очди. Ўзбек халқининг тафаккурини советлаштиришга бундай ёндашув уларнинг манфур мақсадларига тезроқ етказди: совет декретлари, партия дастури, Конституция тарғиботига бағишланган митинглар, митинг-концерт-лар, ташвиқий судлар, ташвиқий мавсумлар, қишлоқларда юриб шўро тузуми моҳиятини тушунтиришга уриниб, театр, концерт, кўргазма, маърузалар, кино, қироатхоналарни ишга солди. Агитпоезд, агитпароход, клуб, “қизил чойхоналар”, сиёсий суҳбат, “сиёсий кув”, диспут, кечалар, жанговар варақалар, “Чақмоқ”, кинолекторий, оғзаки журналлар каби тарғибот-ташвиқотнинг юзлаб усулларидан фойдаланиб, маккор шўро халқимизнинг онига советнинг сохта гояларини сингдирди.

Иккинчи жаҳон уруши арафасида фашизм эса ўзининг “оммавий психологик қиргин қуроли”ни яратди. Унинг нишони – инсоннинг онги, туйғулари ва уларга таянувчи маънавий, мафкуравий иммунитетни эди. Геббелснинг “тарғиботчилар кўшияни” ана шу онг ва туйғуларни ҳамда уларга таянган иммунитетни забт этишга киришди.

Нацистларнинг тарғибот вазирлиги тарғиботчилари овозида сохта назокат, жозиба барқ урди. Ёлғон ва алдов меъёри оширилди. Содда, мўмин-қобил шарқликларнинг хушёрлигини сусайтириш мақсад қилиб қўйилди. Шу мақсадда улар Шарқ халқларининг “оғир аҳволи”га “қайғуриб”, мустамлақачиликдан қутилишлари (ўша пайтда шарқ мамлакатларининг кўпчилиги Англиянинг мустамлакаси эди) учун ўз “бегараз” ёрдамларини таклиф қилдилар.

Ватан хоинларини ёллаб, улардан ёзма ва оғзаки тарғи-

ботда фойдаланилди. Мақсад халқия ўзларига огдириб, шерик қилиб, ундан сўнг уни қулга айлантириш эди. Агар бунинг иложи бўлмаса, бу иш ҳеч бўлмаса, шарқ халқларининг фашизмга қарши бирлашувининг олдини олишда асқотиши керак эди. Масалан, фашистлар ўзларининг Берлин ва Римдан узатиладиган радиоовозларида миллий озодлик кураши олиб бораётган "дўст Ҳиндистон халқи"га самимий ҳурматларини, бой ва қадимий ҳинд маданиятини жуда севишларини, Ҳиндистонни Англия мустамлакачилигидан озод қилиш иштиёқида эканликларини" ҳар куни такрорладилар.

Шунингдек, фашист мафкурачилари ҳам ислом динини ниқоб қилиб, фойдаланишга уринди. Улар ўша пайтларда айрим Шарқ мамлакатларида панисломизм гоълари кўтарилганлигини билиб олишди. Натижада, барча шарқ мамлакатларини ягона панисломизм байроғи остида (Германия ва Италия ҳомийлиги остида) бирлаштиришга ҳаракат қилишди. Мақсад аниқ эди: ё ўзига шерикка айлантириш, ё бўлмаса, шарқ мамлакатларининг фашизмга қарши бирлашувига йўл қўймаслик, уларни тушовлаб туриш эди.

Тарғибот шу қадар андишасиз эдики, улар нацистларни азалдан мусулмонларнинг ҳомийси, гамхўри бўлиб келганликларини, шу сабабли Муссолинининг халифалик давлатини тузиб жамики мусулмонларнинг раҳбари бўлишга рози эканлигини эълон қилдилар. Бу ҳақда "Пополо д'Италия" газетаси ўзининг 1937 йил 20 март сонисида: "Мусулмон дунёси азал-азалдан ягона доҳий, ҳомийга муҳтож бўлиб келмоқда... Бўшаб қолган халифлик - "ислом динининг раҳнамоси" лавозимини дуче (Муссолини. М.К) ўз зиммасига олишга тайёр", деб ёзган эди. Бироқ шарқ халқлари бу алдовдан ўзларини ҳимоя қилувчи мафкуравий ҳимоя тизими (ҳозирги ибора билан айтганда - мафкуравий иммунитет)ни ярата олдилар. Бу ҳақда Сурияда чиқадиган "Ат-Тарик" (Йўл) газетаси 1942 йилдаги 6-сонисида "Фашизмга қарши курашиш - ҳар бир арабнинг миллий бурчидир! Биз фашизмга қарши курашар эканмиз, бизнинг ҳаётимизга хавф солаётган таҳдидга қарши курашамиз", деган умуммиллий шioriни кўтариб чиқди. Шарқ мамлакатларидан фашист даъватчиларини бирин-кетин ҳайдаб чиқара бошладилар.

Якка мантик, расмийлик, ёпиқ жамият, табақалаштирилганлик, системалилик, тазйик, оммавийлик принципларига

қурилган коммунистик мафкура даври ўтгач, айрим мамлакатларда мафкурага қўшиб, тарғибот-ташвиқот тизимидан ҳам воз кечилди. Чунки, мустақиллик қўлга киргач, ёш давлатлар ўз мустақилликларига таҳдид солаётган ички ва ташқи хавфларни дастлаб кутмадилар, шу сабаб уларга қарши тайёргарлик ҳам кўрмадилар. Бундай вазият, вақт ва имкониятдан фойдаланган сиёсий гуруҳлар ўз гоёларини тарғиб-ташвиқ қилишда анча ишларни қилиб олишади. Натижада, нафақат одамларнинг мафкурасида, балки айрим давлатларнинг ахборот майдонида ҳам бўшлиқ пайдо бўлди. Бу тезда ўз асоратларини кўрсата бошлади. Чунки ягона ахборот майдони таъминланмаган эди. Дин ниқобида ҳокимият учун кураш халқлар қалби ва онгини эгаллашга ҳаракат ҳам шундай вазиятда бошланди.

“Томчида қуёш акс этгани сингари алоҳида олинган ҳар бир шахсда миллат яшайди..”.

Ғайбуллоҳ Ас-Салом

**Хавфсизлик ва
барқарорликка таҳдидлар
ҳамда
мафкуравий иммунитет**

Ҳозирги воқеликда Миллий истиқлол гоёси ва ёт мафкуралар орасидаги муносабатлар мафкуравий кураш, мафкуравий қарши туриш, психологик уруш

шаклларида кечмоқда. Ёт мафкуралар мафкуравий курашларнинг минг йиллик услубларини, шунингдек, замонавийлаштирилган услублари: ахборот майдонини эгаллаб олиш; мафкуравий диверсия, сиёсий индоктринация, мафкуравий инфильтрация, дезориентация, мафкуравий қўпоровчилик ҳаракатларини қўллаш орқали халқимизда Ўзбекистоннинг буюк келажакига ишончсизлик уйғотишга, давлат сиёсатини обрўсизлантиришга, одамларнинг ўзини Ватан, миллат ҳимоясидан четга тортишга, лоқайдликка эришишга интиладилар. Бунда улар бирор хусусий фактни умумлаштириш (экстраполяция), ёлгонни ҳақиқатга ўхшатиб тасвирлаш, кичик муаммодан катта ёлгон ясаш, бир нарсани такрорлайвериш, туйғуни ақлдан устун қўйиш, тингловчининг шахсий манфаатни биринчи ўринга қўйиб, (унга дўст бўлиб кўришиш) “ҳасратлашиш”, ҳукуматларни халқларга ёмон кўрса-

тиш, миллат душманларига раҳмдиллик, ҳамфикрлик туйғуларини уйғотиш, одамларга таниш маълумотларни ишла-тиб «фалон жойда фалон воқеа бўлди», деб ростга ёлғонни улаб юбориш услубларидан мафкуравий курашда фойдаланапти.

Ҳар қандай жамият бундай маккор таҳдидларни енгиши учун ўзида огоҳлик, мафкуравий хавфсизлик, тўқислик, жанговарлик, сафарбарлик, умуммиллий бирлик каби ижтимоий сифатларга эга бўлиши керак. Бунинг учун Миллий истиқлол мафкурасининг ёт мафкураларга қарши кураш услублари, жумладан, бузгунчи ғоялар моҳиятини фош қилишга қаратилган тарғибот, мафкуравий мониторинг ва таҳдидлар моҳиятини халқимиз онги ва қалбига етказиш, жаҳолатга қарши маърифат тарқатиш услубларидан доимо ва ҳамма жойда фойдаланиш тақозо қилинади.

Собиқ совет мустабид тузуми даврида ёш авлодлар онгини коммунистик тарбия ўз исканжасида тутди. Коммунистик мафкура инсонлар онги ва қалбини эгаллаган эди.

XXI аср бошида мафкуравий курашларнинг Шўро даврида қўрилмаган, янги таҳдидлар билан ва илмий-технологик асосга қўрилган тарғиботлар кураши даври, деб ҳам тавсифлаш мумкин. Чунки Шўро даврида қўлланилган тарғибот-ташвиқот, мафкуравий кураш усуллари ҳозир ишламайди. Бизга таҳдид солаётган мафкуралар “мафтункор” кўринса-да ва “оммабоп” бўлса-да, пухта, илмий технологик асосга қўрилганлиги сир эмас. Чунки уларнинг тарғиботи олдинги ва ҳозирги замонавий мафкуравий кураш усулларига эга. Фақат ғоя, мақсаднинг шакли ўзгарган. Масалан, ана шундай ғоялардан бири “халифалик давлатини тузиш” ғоясидир. Бу ғоянинг мазмун ва моҳият жиҳатдан зарарли эканлигини чуқур аяглаш зарур.

«Халифа» сўзининг луғавий маъноси — «ўринбосар», терминологик маъноси «мусулмон жамоаси ва мусулмон давлатининг диний ҳамда дунёвий бошлиғи» деб талқин этилади. Халифалик давлати мутлақ монархия типигаги давлат бўлиб, давлатни халифа бошқаради. Халифалик давлатини бошқарув тизими ислом-шариат қонунлари билан белгиланади. “Ҳизбут-тахрир” даъво қилган халифалик давлати эса “Ислом Низоми” номли китобида баён қилинган қонунларга асосан бошқарилади. Ваҳоланки, Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) дан ривоят қилинган ушбу Ҳадиси шарифда аниқ ай-

тилган: "Халифалик мендан сўнг, умматим ичида 30 йилдир, ундан кейин подшоҳлик бўлади". Бу муътабар саҳиҳ Хадис Имом Термизий ва Абу Довуддан ривоят қилинган. Ҳозирда "Ҳизбут-тахрир" тарафдорлари миңглаб бегуноҳ кишиларнинг ноҳақ қони тўкилса-да, халифалик барпо этилишини мажбурий, деб даъват этмоқдалар. Уларнинг бундай хатти-ҳаракатларидан кўзланган мақсад конституциявий тузумни зўрлик билан ағдаришдан бошқа нарса эмас. Шу сабабли улардан соф исломий қадриятларимизни, ўзбеклигимизни (чунки Халифалик давлатида ўзбек деган сўз ўчириб ташланади, давлат тили — араб тили, пойтахт ҳам бошқа жойларда бўлади), ота-боболаримиз дини ҳақиқий исломни ҳимоя қилишга қодир бўлиши муҳим. Шундай лаҳзаларда беихтиёр олов-қалб Чўлпоннинг ватанпарварона хайқириғи эса тушади: *"...Улардан бизга дўст йўқ... Бизнинг дўстимиз — ўзимиз! Бизнинг дўстимиз — миллат! Улар — миллат душманлари... Биз уларга душман! Шунини унутмангиз!"* («Кеча ва кундуз»). Миллатни, Ватанни, ота-боболаримиз иймонини, ўзбеклигимизни, мустақиллигимизни ҳимоя қилиш ҳар бир фуқаронинг бурчидир. Агар уларнинг руҳларни чирқиратиб, миллатни, Ватанни дин ниқобидаги ёвуз гоёлардан ҳимоя қила олмасак, нима бўлади? Қайтиб озод бўла олмаймиз. Ўзбек ҳам бўла олмаймиз, Ватанда бегона бўламиз. Чунки, Халифага ўз ота-бобоси удумларини унутган манқуртлар керак. Улар халифанинг пахтасини экиш, териши керак. Уларнинг меҳнатидан халифаликка олтинлар оқиб бориши керак. Халифа эса ўзи бу дунё лаззатини суради. Қулларига у дунё лаззатларини беради. Акс ҳолда халифалик гоёси бунчалик сиёсий мақсадларни кўзда тутмаган бўларди. Бу дунё, ўткинчи дунё саодатига қизиқмас, курашмас эди. Тоат-ябодат, беш вақт намозга даъват қилиб қўя қолар эди. Шундай эмасми?!

"Ҳизб ут-тахрир" — суннийлик доирасидаги диний-сиёсий партия бўлиб, 1952 йилда Қуддус шаҳрида ташкил этилган. Бу партия фаластинлик Тақийиддин Набоҳоний (1909-1978) томонидан, "Ал-Ихвон ал муслиман" раҳбар Сайид Қутб билан келиша олмай қолганларидан кейин ташкил этилган.

1952 йилда Тақийиддин Набоҳоний томонидан ер юзининг мусулмон давлатларида мавжуд бўлган тузумни ўзгартириб, "халифалик" давлатини тузишлик ва бу мақсадни амалга

ошаришлик учун "Ислом дини" ниқоби остида "Ҳизбут-тах-
рир" (Озодлик) партиясига асос солиниб, бу партиянинг идо-
равий тўпламлари ва бошқа қонунлари ишлаб чиқилган эди.
Унинг аъзолари ёшларни диний фанатизм ва экстремизм ру-
ҳида тарбиялашнинг барча усуллари — даъват, ишонтириш,
варақа ва миш-мишлар тарқатиш, халқа дарс услубларини
қўллаб, фуқаролар ўртасидаги, давлат ва шахс ўртасидаги
муносабатларни кескинлаштиришга ҳаракат қилди. Улар гўё
фақат "ҳақиқий" мусулмонлар ҳокимиятга келса, "исломий
тартиб"ни ўрнатиш учун кескин ва агрессив ҳаракатларга
имконият яратилади, деб ўйлайдилар.

Бу ҳаракатлар моҳияти ҳақида Президент Ислом Каримов "Инсоният тарихида диний онгининг ажралмас қисми бўлган одамлардаги эътиқоддан фақат бунёдкор куч сифатида эмас, балки, бузгунчи куч, ҳатто, фанатизм (ўта кетган мутаассиблик) сифатида фойдаланилганлигини кўрсатувчи мисоллар кўп. Айнан фанатизм иллатига йўлиққан одамлар ёки уларнинг гуруҳлари жамиятда беқарорлик тўлқинини келтириб чиқаришга қодир бўладилар"¹, дея алоҳида таъкидлайди.

Ўзбекистоннинг Марказий Осиёдаги ўрнини ҳисобга олиб, улар диний оқимлар Ўзбекистонда ривожлантирилса, бунинг таъсири тезда Марказий Осиёга ёйилишига умид қиладилар. Чунки диний алломалар айни Мовароуннахрдан чиққанлиги, бу ўлка халқи миллий характери, маънавиятининг шаклланишига сезиларли ҳиссасини қўшганлигини билладилар. Шу асосда улар диний ниқоб остида ёшларнинг мафкуравий иммунитетини сусайтириб, уларга давлатимизнинг демократик сиёсати тамойилларини қоралаб, давлат ва халқ ўртасида зиддият келтириб чиқаришга умид қиладилар. Шу сабабли "Ҳизбут таҳрир" дастлаб ёшларда сохта исломий фикрларга ишонччи ошаришни ўзининг асосий вазифаси деб билди. Буни улар сақофий (тушунчага оид) амаллар, яъни сиёсий амалтадбирларидан энг муҳими, деб ҳисоблади. Бошқача қилиб айтганда, ёшларнинг мафкуравий иммунитетини сусайтириш, енгил ва ўзларининг сохта гояларини сингдиришни биринчи вазифа қилиб олдилар.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. — Т.: Ўзбекистон, 1997, 37, 326-б.

Бундай сохта гоёнинг таъсирига тушган, алданган бир ёшнинг хатини эътиборингизга хавола этамиз:

“Мен турли алдовларга учиб, “Ҳизб ут Таҳрир”дек ман-фур оқимнинг қора гирдобига тушиб қолганман. Динни ўрғанишга бўлган қизиқишим ва бу йўлда қабих ниятли “сохта мулла”лар даъватига кўр-кўрона эргашганим туфайли, охи-роқибатда, хиёнаткор кимсага айландим. Надоматлар бўлсин-ким, биз ёшлар Оллоҳнинг буюк неъматини бўлган тинчлик ва осойишталикнинг қадрига етмадик. Мактубимни йўллашимдан мақсад, ҳали-ҳануз ёшларни йўлдан ураётган кимсаларнинг қора қилмишидан тенгдошларимни огоҳ этишдир. Менинг қис-матим гафлатда қолган тенгдошларимга сабоқ бўлса, ажаб эмас.

1999 йилнинг охирида Лазиз мени Саидкарим деган бо-ланинг уйига таклиф қилди. У ерда Саидкарим беш-олти на-фар болага “Ислом низоми” деган китобдан дарс ўтар эди. Уша кунги дарс сўнгида у: “Мана шу болалар ҳам қасам ичиб, “Ҳизб ут Таҳрир”га аъзо бўлди, сенинг ўртоғинг ҳам аъзо. Сен ҳам аъзо бўлгин”, деди. Ҳали илмим йўқлигини тушун-тирсам, илмни кейин олаверишим, қасам ичиб, “Ҳизб ут Таҳ-рир”га қанча эрта аъзо бўлсам, савоби шунча кўп бўлиши, ҳозир эса гўёки савобсиз юрганлигим, илмни ишлатганим билан савобим йўқлиги каби гаплар билан бошимни қандай қилиб айлантириб қўйганлигини сезмабман. Шундан сўнг ҳаф-тада бир марта дарсларга қатнайдиган бўлдим.. Ҳозир ўйлаб қарасам, қайси бир кимса ёзган “Ислом низоми” китобини Қуръон билан тенглаштирар эканмиз..

“Ҳизб ут Таҳрир”га асосан мактабда яхши ўқимаган, тар-бияси бўш оилаларнинг фарзандларини даъват қилардик. Чунки уларни бошқариш жуда осон. Илмли одам “Ҳизб ут Таҳрир”чиларнинг фаолияти жиноят эканлигини тушунадди. Илми йўқлар эса ўзлари қилаётган даъватларининг мазму-нини ҳам англаб етмасди. Яна қандай қилиб бозорларда, аҳоли кўп бўлган жойларда гафо чиқариш, фитна уюштириш ке-раклиги ҳақида ҳам айтиб берилар эди. Бу ишлар одамларда давлат тузумига нисбатан норозилик туғилиб, бизга кўпроқ қўшилади, “Ҳизб ут Таҳрир” кучаяди, деган мақсадда қили-нар эди.

...Жамоат транспортида аҳолини давлат тузумига нис-батан норозилик келтириб чиқариш учун “очик даъват”-лар қилдик. Энди ўйлаб кўрсам, “Ҳизб ут Таҳрир” бошлик-

лари юрагимизга кўрқув солиб, жиноятга ундаган экан. Ил-мсизлигим мени ана шу йўлга бошлади...” дейди бу ҳақда номини айтмасликни сўраган, ҳидоят йўлига қайтган ёшлардан бири¹.

Одамларни у ёки бу мақсадга йўналтириш, тарбиялаш икки томонлама жараён. Бунда тарғибот субъектлари (тарғиботчилар, ТВ, радио, матбуот) ва тарғибот объектлари (шахс, аҳоли) иштирок этади. Тарғибот ва ташвиқотнинг самарадорлиги халқ, жамоа сиёсий онгида тарғиботгача ва тарғиботдан кейинги даражалар орасидаги фарқда билинади. Жамоа мафкурасидаги ўзгаришлар илмий ютуқларга асосланган ҳолда олиб борилса, тарғибот ва ташвиқот самарасини аниқлаш ва такомиллаштириш мумкин бўлади.

Мафкуравий тарбия самарадорлиги, энг аввало, жамиятни мафкуравий тарбиялашдан натижа қандай бўлиши керак эканлигини аниқ белгиланишига боғлиқ.

XXI асрда ҳам гоёвий тортишувлар тўхтамаяпти. Шу боис халқимизнинг эртанги мафкуравий бирлигини таъминлаш гоёвий тарбиянинг изчил, доимий асосга қўйилишини тақозо этди.

Президент И.А.Каримов мафкура жабҳасига оид муҳим фикрларни билдириб, қуйидагиларни айтди. Жумладан, “Минтақамизда “Ҳизб ут таҳрир” каби экстремистик, айирмачилик ташкилоти фаолияти тобора хавfli тус олмоқда. У конституциявий, дунёвий давлат тузумига қарши чиқиб, ўрта асрлардаги ислом халифалигини тузиш тўғрисидаги бўлмагур гоёни тарғиб қилмоқда... Лекин, таассуф билан тая олиш керакки, бу ёвуз кучга қарши курашдаги ҳаракатларимизда ҳамжиҳатлик ва изчиллик кўзга ташланмаяпти...”².

Миллий мафкуравий иммунитет ҳар бир йигит-қиз, фуқародаги мустақилликнинг сиёсий моҳияти, Президент Ислам Каримов асарларида кўтарилган сиёсий гоёлар, ислохотлар ютуқлари ва муаммолари, ички ва ташқи сиёсатта доир чукур билимларга таянади. Ҳар бир киши ёки жамоа, жамият мафкуравий иммунитетини беш даражага бўлиб ўрганиш, баҳолаш ва шу асосда такомиллаштириш мумкин: Бунда:

биринчи, яъни мафкуравий иммунитетнинг қуйи даража-

¹ Шаропов Ш. Ҳақиқат йўли.// «Туркистон», 2003 йил 13 март.

² Хайрли ният самарасиз бўлмайди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг Шанхай ҳамкорлик ташкилоти САММИТдаги нутқи.// «Халқ сўзи», 2003 йил 3 июнь.

си — шахс, жамоа, жамият юқоридаги билимлардан хабардор эмас; бузгунчи мафкуравий ғояларга бефарқ, лоқайд;

Иккинчи даражаси — билимлар бор, лекин улар ҳис қилинмаган, системалашмаган, шу сабабли уларни бузгунчи мафкуравий ғояларга қарши ишлатишга тайёр эмас;

Учинчи даража — мафкуравий билимларга эга, лекин улар назарий, шахс, жамият уларни қўллашга қийналади;

Тўртинчи даража — асосли билимларга эга, вазиятни тўғри баҳолай олади; ички ва ташқи сиёсий, мафкуравий таъсирларга қарши иммунитетни шаклланган ва уни онгли равишда ишлатади;

Бешинчи — олий даража — мукаммал ғоявий, сиёсий, иқтисодий билимларга эга ва бу билимларни бемалол амалда қўллаб, бузгунчи мафкуравий, сиёсий ғояларни доимо ҳамма жойда фаол фош қила олади.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, кейинги йилларда айрим ёшларда миллатга, Ватанга фойда келтиришни ўйлаш, мустақилликни мустаҳкамлашда фойдали инсон бўлиб етишиш ҳисси махсус, илмий асосда шакллантирилмаганлиги туфайли шахсий манфаатни ўйлаш, енгил йўллар билан тўқис ҳаётга интилиш ҳисси намоён бўлмоқда. Шу билан бирга, айрим фуқаролар орасида маънавий чекланганлик, дунёқарашнинг торлиги, миллий одоб меъёрларига риоя қилмаслик, сўз ва иш орасидаги тафовут, миллий гуруҳнинг сустлиги каби нохуш кўринишлар учраб турадики, уларни биргалашиб бартараф қилиш лозим.

«Сенинг хавфсизлигинг, сенинг тузур-даловатинг, сенинг фаровонлигинг учун ватан керак бўлса, муносиб фуқаро бўл».

К.Гельвеций.

Шахснинг мафкуравий иммунитетини, унинг ижтимоий-сиёсий фаоллиги, позициясини мамлакат, давлат учун фавқулоддаги ҳолатларда кузатиш мумкин.

1999 йил 11 май.

Югославиядаги Хитой элчихонаси ёнига бомба тушди.

Хитой шаҳарларида ўн минглаб ёшларнинг норозилик намоёнликлари бошланди. Одамлар кўкракларига "Мен-нишон-

ман! Мени от" дегав плакат-расмларни ёзиб чиқишди. Бошқа мамлакатлардаги мусофир хитойлар ҳам шундай намоишлар уюштиряшди. Хитой ёшларининг миллий бирлиги, миллий орияти, сиёсий, мафкуравий бирлиги намоён бўлди. Миллий давлатчилик, ватанпарварлик, фидойиликни ўзи-дамужассам қилган Хитой миллий характери ўзини кўрсатди. Бу бирликка хавас қилиш керак. Ўзбек характерини миллат, давлат, Ватан шаъни дахлсизлиги учун истаган пайтда намоён бўладиган ишончли фазилатлар билан қуроллантириш керак¹.

Мафкуравий иммунитет шахс томонидан Ватан, миллат учун кўнгилли, гоъвий асосланиб амалга ошириладиган кундалик ишларда намоён бўлади. Бу фаоллик миллий бирлик, маънавий юксалишга халақит бераётган сифатлар, ёт қарашлар, миллий хавфсизлигимизга, ички ва ташқи таҳдидларга очик ва мардона қарши туришни ҳам ўз ичига олади. Бошқача қилиб айтганда, — Элим, юртим деб яшашни ҳар бир кишида, жамоада, жамиятда намоён бўлишни англатади. Бу эса миллий гоъни амалий кучга айлантириш ва бузғунчи мафкуравий таъсирлардан аҳолини, ёшларимизни ҳимоя қилишнинг шартларидан биридир. Зеро «Фикр ва сўз амалиётга йўвалтирилганда уларнинг ҳар иккиси ҳам моддиятга — нарсага айланади»².

Ёт мафкуралар тарғиботининг «меҳрибонлиги», «хотислиги» ва «бетарафлиги», «ёқимлилиги», «дўстоналиги»нинг ортида нима ётганини доимо билишлари лозим. Яъни уларнинг замирида Ўзбекистоннинг ривожланиб кетишига қараб мунтазам тактикасини ўзгартириб турувчи жонсарак ақидапарастлик тарғиботи натижаси ва амалиётти ётганини, уларнинг анъанавий фундаменталистик назария ва гоъларни замонавий усулларда «жонлантираётганини» тушуниш зарур.

Шу билан бирга, айрим ёшлар ҳар хил ёт гоъларни холис ахборот манбаи сифатида қабул қилаётганликларини ҳам таъкидлаш керак. Ёт мафкураларни кўр-кўрона қабул қилиш зарарли.

¹ Куронов М. Янги қонун зарур. // «Миллий тикланиш», 2000 йил 7 март.

² Вал Якимов. // Ҳақиқат манзаралари: 96 мухтаф файлсуф. —Т.: Янги аср авлоди, 2002, 230, 372-б.

**Мафкуравий
ҳимоянинг хориж
тажрибаси
намуналари**

Жаҳоннинг демократик мамлакатлари тажрибасида мафкуравий тарбиянинг бой имкониятлари, турли намуналари тўпланган Ёш авлодни, бутун жаҳонни ўз давлати, мамла-

катининг мафкураси руҳида тарбиялаш — социологик, педагогик, психологик муаммо сифатида фаол ўрганилиб, тезкор замонавийлаштирилиб келинмоқда. Ўтган асрнинг 60-70 йиллари Фарбий Европа ва АҚШда мафкурасизлашувга, яъни ижтимоий ҳаётни мафкурадан холи этишга уриндилар. Лекин бу йўл ўзини оқламади. Чунки тарбиядаги мафкуравий бўшлиқ ўз асоратларини кўрсата бошлади. Бундай ҳолат ҳақида нуфузли немис нашрларида: “Ҳозирги ёшларимиз ўртасида лоқайдлик, руҳсизлик, бепарқлик, англамаган норозилик, беқарорлик кайфиятлари тарзида намоён бўлаётган “ёшлар маданияти” деб аталувчи хатти-ҳаракатлар кучаймоқда. Бу — ёшларнинг ўз аجدодлари ижтимоий ва маданий қадриятларидан бегоналашганликларининг белгиларидир”, — деган ташвишли фикрлар билдирила бошланди. Натижада, “мафкуравий янгиланиш”, “қайта мафкуравийлашув”га кучли зарурат туғилди ва мафкурасизлик хатосини тuzатишга киришилди. Шу тариқа, Фарбий Европа ва АҚШнинг позитивистик педагогикаси ижтимоий қадриятларга эътиборни, мафкуравий тарбияни ўз ичига олувчи “мактабда ўқувчиларни сиёсий индоктринациялашни амалга ошириш” концепциясини ишлаб чиқиб, амалга ошира бошлади.

Америка мактабларида мафкуравий иммунитетни шакллантириш — ўз миллий манфаатларини ҳимоя қилувчи восита сифатида қаралади. Буни тушунса бўлади, зеро, бугунги ёш авлоднинг гоявий, мафкуравий бирлиги — эртага Америка халқининг гоявий, мафкуравий бирлигини англатади-да! Шу сабабли АҚШнинг “Миллат” (“The Nation”) журнали “Агар ижтимоий фан ўқитувчиси мактаб синфидан ўзининг либерал қарашларини билдирадиган жой сифатида фойдалана бошлар экан, у тез орада ишсизга айланади”, — дея огоҳлантиради.

Хуллас:

1. Диний ақидапарастлик ва бошқа ёт мафкуралар, энг аввало, айрим ёшларнинг гоявий-сиёсий тажрибасизлигига таянади. Ёт мафкура ва бузғунчи таъсирлар билан кураш мафкуравий тарбияда лоқайдлик, бепарқлик кайфиятининг ҳар қандай кўринишларига мурасасизликни тақозо қилади.

2. Қарши тарғибот самарадорлигининг зарурий тамойилларидан бири — унинг тезкорлигида бўлиб, унда муайян минтақавий шароитларни, кишиларнинг ёш хусусиятларини, олий ўқув юртининг у ёки бу муддатда ҳал қила олиши мумкин бўлган мафкуравий имкониятларини ҳисобга олиш кўзда тутилади.

3. Шахснинг мамлакат ичкарасида ва ташқарисида содир бўлаётган воқеаларни мустақил таҳлил қила олиши, мафкуравий иммунитетни мустаҳкамлайди.

Чунки мафкуравий таҳдид ўзининг мазмуни, тамойиллари, услублари ва шаклларига кўра мураккаб ҳодисадир. Бу ҳақда мамлакатимиз раҳбарининг шу йил 12-13 май кунлари Андижон шаҳрида рўй берган воқеалар муносабати билан Оқ сарой қароргоҳида, 17 май куни Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасида мамлакатимиз ва чет эл журналистлари ҳамда дипломатик корпус вакиллари учун ўтказилган матбуот анжуманларидаги баёнотлари ва мухбирларнинг саволларига жавобларида турли диний радикал гуруҳларни бирлаштириб турган нарса «биз учун ёт бўлган бир мақсадни — диний давлат, мусулмон халифалигини ўрнатишни тарғиб қилмоқда уларни бирлаштириб турган — дунёвий тараққиёт йўлига бўлган нафрат, гарблик журналистлар учун яна бир бор айтмоқчиман, конституциявий, дунёвий тараққиёт йўлини қабул қила олмаслик, уни кўролмасликдир»¹ — деб таъкидлаган эди. Унга Мустақил Ўзбекистоннинг ҳаётини ютуқларини далил-исботсиз атайлаб қоралаш, мустақилликка эришган мамлакатларнинг ҳаммасида мавжуд бўлган умумий муаммоларни «фақат Ўзбекистонга хос» деб талқин қилиш, эришилаётган ижтимоий-иқтисодий сиёсат ютуқлари моҳиятини, ҳукуматимизнинг ташқи ва ички сиёсатини бузиб кўрсатиш, айрим мамлакатлар турмуш тарзи, сиёсий тизимини бирёқлама кўкка кўтариш, миллий рояларимизни обрўсизлантириш, кўп миллатли Ўзбекистонда аҳоли ўртасида ижтимоий ҳамкорликни бузишга қаратилган кайфиятларни уйғотиш ва низолар келтириб чиқаришга уряниш; одамларнинг диний туйғуларини жунбушга келтириш, диний ёвқарашни пайдо қилиш каби йўналишлар хосдир.

¹ Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч қимга қарам бўлмайди. — Т.: Ўзбекистон, 2005, 53-бет.

И БЎЛИМ

ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИГИ ВА МИЛЛИЙ ҒОЯНИНГ ЗАРУРЛИГИ

5-МАВЗУ. ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИГИНИ МУСТАҲҚАМЛАШДА МИЛЛИЙ ҒОЯНИНГ ЗАРУРЛИГИ ВА АҲАМИЯТИ

Мустақилликни
мустаҳкамлашда
миллий ғоядан
кўзланган мақсадлар

Мустақиллик йилларида эришилган ютуқлар, мавжуд муаммоларни холисона таҳлил қилиш, тегишли хулоса ҳамда сабоқлар чиқариш — миллий ғоянинг зарурлиги ва аҳамиятининг тобора ортиб боришини кўрсатмоқда.

Мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов миллий истиқлол ғояси ва мафкурасини шакллантириш зарурати ҳақида мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ фикр юритиши тасодифий ҳол эмас эди. Негаки, “Миллий мустақил давлат бор экан, унинг мустақиллиги ва эркинлигига, анъана ва урф-одатларига таҳдид соладиган, уни ўз таъсирга олиш, унинг устидан ҳукмронлик қилиш, унинг бойликларидан ўз манфаати йўлида фойдаланишга қаратилган интилиш ва ҳаракатлар доимий хавф сифатида сақланиб қолиши муқаррар”¹.

Демак, миллий ғоянинг зарурлиги, энг аввало, мамлакатимиз мустақиллигини мустаҳкамлаш учун зарурдир. Унинг зарурати қуйидаги мақсадларни амалга ошириш билан боғлиқ ҳолда намоён бўлади.

- олдимизга қўйган олижаноб мақсад-муддаоларимизга, яъни озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш;
- эски мафкуравий асоратлардан батамом халос бўлиш;
- ғоявий бўшлиқ пайдо бўлишига йўл қўймаслик;
- узоқ даврлар мобайнида одамлар онгида ҳукмрон бўлган бегона ва ёт ғояларнинг янада қайтадан тикланишига йўл қўймаслик;

¹ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. — Т.: Ўзбекистон, 2001, 3-б.

— халқимиз табиатига зид бўлган ўзга ғоялардан, айниқса, ёш авлодни ҳимоя қилиш;

— ҳар қандай тажоввузкор ғояларга қарши тура оладиган, ҳар томонлама баркамол авлодни вояга етказиш заруратининг мустақилликни мустаҳкамлашдаги ўрнини англаш орқали ҳаракат дастурига эга бўлиш;

— мустақил давлатимизнинг ҳар бир фуқаросида Батан тақдири учун масъуллик туйғуси бўлиши учун ҳам зарур.

Мустақилликни мустаҳкамлашда миллий ғоядан кўзланган мақсадларнинг кенг қамровли илмий-назарий ва амалий йўналишлари Президент Ислом Каримовнинг асарларида, нутқ ва маърузаларида ўзининг аниқ концептуал ифодасини топган.

Мустақиллик йилларида жамиятимиз аъзоларнинг дунёқарashi, фикрлаш тарзида теран ўзгаришлар юз бермоқда. Ана шундай шароитда халқимизни бирлаштирадиган, бунёдкорлик фаолиятига сафарбар этадиган, унинг эзгу мақсадлари ва ҳаётий манфаатларини ўзида мужассам этадиган миллий ғоя ва мафкура ни яратиш ижтимоий-сиёсий ва маънавий тараққиётимизнинг муҳим шarti ҳамда заруратига айланди.

Мустақилликни мустаҳкамлашда миллий ғоянинг зарурлиги ва унинг аҳамияти ҳам ички, ҳам ташқи сиёсатимиз истиқболлари, самарадорлиги билан боғлиқ. Шу нуқтаи назардан миллий ғоянинг зарурлиги жамиятимизни тараққий топган демократик мамлакатлардаги каби эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиши билан ҳам боғлиқ. Демак, миллий ғоянинг негизидаги муҳим устувор мақсад — мустақилликни бундан буён ҳам асраб-авайлаш, ҳимоя қилиш ва мустаҳкамлаш бўлиб қолаверар экан, унинг зарурлиги ҳеч бир даврда ўз аҳамиятини йўқотмайди.

**Миллий ғоя —
Ўзбекистон халқининг
асосий мақсад
ва муддаоларининг
ифодаси**

Ҳаётий кузатишлар баъзан зиёлиларимиз ўртасида ҳам бизга миллий ғоя, миллий мафкура нима учун, ким учун керак, унинг маъно-моҳияти нимадан иборат, деган муҳим масалага яна бир бор ойдинлик киритиш заруратини юзага келтирмоқда. Бунда, яъни

миллий ғояда Ўзбекистон халқининг мамлакатимиз ривожига белгилаб олган асосий мақсад ва муддаоларининг ифодаси мужассамлашган.

Биринчидан, ўзининг келажакни кўрмоқчи ва қурмоқчи бўлган ҳар қандай давлат ёхуд жамият, албатта, ўз миллий ғоясига суяниши ва таяниши зарурлиги билан боғлиқ;

Президент Ислам Каримов таъбири билан айтганда, "давлат тизими, уни бошқариш ва олиб борилаётган сиёсат, аввало, аниқ ва равшан ифодаланган мафкура асосига қурилмоғи лозим. Яъни, олдин давлат қурилиши ва ундан кейин мафкура пайдо бўлиши ўзи гайритабиий ҳол. Буни яхши англаб олишимиз лозим. Яъни, олдин ғоя пайдо бўлади, ундан кейин ғоя асосида мафкура, мафкура асосида эса тизим, сиёсат пайдо бўлади"¹. Демак, ўз миллий ғоясига таянмаган жамият инқирозга дучор бўлиши, ўз йўлини йўқотиб қўйиши муқаррар.

Иккинчидан, миллий ғоя Ўзбекистон халқининг асосий мақсад ва муддаоларининг ифодаси сифатида шунинг учун ҳам зарурки, одамлар онгини, тафаккурини ўзгартирмасдан туриб, кўзланган олий мақсад — озод ва обод жамиятни, эркин ва фаровон ҳаётни барпо этиб бўлмайди. Бунинг учун эса, одамлар муайян ғояга ишониши ва таяниши зарур. Бу жараён ўз-ўзидан ҳаракатга келмайди, албатта. Негаки, кенг халқ оммасини бирон бир ғоянинг илғор ва инсонпарвар эканига ишонтирмоқ учун, аввало, мазкур ғоянинг тўғри, ҳаётий ва илғор эканлигига ишонтириш зарур. Ишонтирмоқ учун унинг илмий ва ҳаётийлигига алоҳида эътибор қаратиш билан бирга миллий ғоянинг ўзи мамлакатимиз халқининг асосий мақсад ва муддаolari ҳамда манфаатларини ифодалаши керак.

Учинчидан, миллий ғоянинг зарурлиги миллатнинг ўзлигини тўла англаш жараёни билан боғлиқ. Негаки, миллат ўзлигини тўла англамас экан, бирон-бир буюк ўзгаришлар қилиб бўлмайди. Миллий ўз-ўзини англаш у ёки бу миллатни ўзга миллатлардан ажралиб кетишига эмас, балки ўзлигини англаган миллатларнинг маърифатлашган ҳамкорликларининг мустаҳкамланиб боришига хизмат қилади. Ана шундай ўта мураккаб вазиятда миллий ўзликни англашда миллий ғояга асосий таянч куч, илмий-назарий ва амалий дастур сифатида ҳар бир инсоннинг руҳи, кайфияти, ҳиссий кечинмаларига кириб бориш орқали унинг қалби ҳамда онгига таъсир

¹ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз 8-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 2000, 464-465-б.

кўрсатади. Бу миллий ғоянинг халқ ҳаётига яқин, унга бево-сита дахлдор эканлигини таъкидлаш лозимдир.

Демак, Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлашда мил-лий ғояда бугунги ҳаётнинг энг долзарб муаммолари, унинг стратегик мақсадлари билан диалектик боғланиши унинг яшаш шартидир.

Тўртинчидан, мамлакатимиз мустақиллигини мустаҳкам-лашда миллий ғоянинг зарурлиги яна бир муҳим ҳолат би-лан, яъни бугун бизнинг тарихий ўзгаришлар даврида тота-литар тузумдан эркин демократик бозор муносабатларига асосланган демократик тузумга ўтиш шароитида яшаётган-лигимиздан келиб чиқмоқда.

“Бу ўтиш даври ўзига хос, жуда катта ғов ва тўсиқларга дуч келиши, қаттиқ курашлар орқали кечиши барчамиз учун аён бўлмоғи даркор. Халқимиз ва жамиятимизни мана шу даврида янги уфқлар сари бошлаш, даъват қилишда мақсад-ларимиз аниқ бўлиши керак. Бундай мақсадларга эса, авва-ло, чуқур ўйланган ва пухта ишланган мафкура асосида ети-шиш мумкин”. Демак, миллий ғоя мустақилликни мустаҳ-камлаш ғоясининг ўзаги бўлган — таялаган тараққиёт йўли-мизнинг тўғри, адолатли ва ҳаққоний эканлигига, у мана шу заминда истиқомат қиладиган ҳар бир инсоннинг ҳаётий ман-фаатларига мос тушишига кенг оммани ишонтириш орқали уларни бунёдкорлик ишларига сафарбар этиш учун хизмат қилади.

Мустақилликни асраб-авайлаш, ҳимоя қилишда миллий ғоянинг ўрнини бошқа бирон бир омил босолмайди. Шу нуқ-таи назардан давлат сиёсатининг устувор йўналишлари, мақ-сад ва вазифаларини маънавий жиҳатдан таъминлаш, бу-гунги кунда мамлакатимиз тақдирини учун ўта долзарб маса-ладир. Бунинг ёрқин ифодаси Президент И.А.Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўн тўртинчи сессияси (2004 йил 29 апрель)даги “Ватанимизнинг тинчлиги ва хавфсизлиги ўз куч-қудратимизга, халқимизнинг ҳамжи-ҳатлиги ва букилмас иродасига боғлиқ”лиги ҳақидаги нутқи-да ҳамда Олий Мажлисининг мамлакатимиз фуқароларига му-рожаатномасида баён этди. Хусусан, унда шундай дейилган: “Бугун башарият ўзига хос ва зиддиятли бир даврда яша-моқда. Бир томондан илм-фан ва техника, юксак технология-лар тараққий этиб, инсонпарварлик ғоялари, демократик қад-

риятлар, ўзаро ҳамкорлик дунё бўйлаб қарор топиб бормоқда. Айни вақтда, ер юзининг турли минтақаларида қуроли можаролар рўй бераётган, халқаро терроризмнинг янги-янги хуружлари оқибатида минг-минглаб одамларнинг ҳаётдан кўз юмаётгани ҳам шу замоннинг очиқ ҳақиқатидир”¹.

“Мафкура ҳар қандай жамият ҳаётида зарур. Мафкура бўлмаса одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотиши муқаррар. Қаердаки, мафкуравий бўшлиқ вужудга келса, ўша ерда бегона мафкура ҳукмронлик қилиши ҳам тайин”.

“Жамиятимиз мафкураси халқни — халқ, миллатни — миллат қилишга хизмат этсин”.

И.А.КАРИМОВ

178-р.

**Миллий истиқлол
гоясининг мустақилликни
мустаҳкамлашда намоён
бўлиши**

Маълумки, мустақиллик туфайли бошқа халқлар қатори биз ҳам ўз миллий табиатимиз ва минг йиллик анъаналаримизга, урф-одатларимизга зид бўлган сохта коммунистик гоядан

воз кечдик. Лекин инсоният тарихи шу нарсани қатъий равишда исботлаганки, мафкура дунёсида бўшлиққа йўл қўйиб бўлмас экан. Қаерда шундай ҳолат юз берган тақдирда бўш қолган мафкура майдонини бизга бегона, орзу-иятилишларимизга мутлақо ёт гоюлар эгаллашга уриниши ҳам тарихан исботланганлиги, шубҳасиз. Агарда ён-атрофимиздаги воқеликка теранроқ назар ташлайдиган бўлсак, табиий захираларга бой, геополитик нуқтаи назардан гоёт қулай ҳудудда жойлашган юртимизга кўз олайтирадиган, бизга таъсирини ўтказишни истайдиган турли носозлом кучлар мавжудлигини инкор этолмаймиз. “Улар, — деб таъкидлайди, — Президент Ислам Каримов, — ўз ниятларини амалга ошириш учун ҳеч нарсадан тап тортмаслиги бутунги кунда аён бўлиб қолди. Бу кучлар катта маблағ ва замонавий қурол-аслаҳаларга эга. Лекин уларнинг энг ёвуз қуроли — миллий қадриятларимизга тўғри келмайдиган, энг ёмон, эртага ўрнимизни эгалла-

¹ “Халқ сўзи”, 2004 йил 30 апрель.

ши лозим бўлган ёш авлоднинг қалби ва тафаккурини захарлайдиган бузгунчи мафкурадир.

Ҳозирги пайтда рўй бераётган айрим салбий ҳолатлар, ноҳўя хатти-ҳаракатлар, ёвуз ишлар, аввало, мафкуравий бўшлиқ туфайли содир бўлмоқда". Шу ўринда нега айнан ганимларимиз ҳали ҳаётини тажрибага эга бўлмаган, оқ-қорани таниб улгурмаган ёшларга қаратмоқда, деган савол тугилади. Чунки айнан ёшлар мамлакатимиз мустақиллигини мустаҳкамлашда асосий таянч куч. Айни пайтда, ёшларимизнинг кўнгли очиқ, содда, ишонувчан.

Миллий истиқлол ғоясининг мустақилликни мустаҳкамлашда намоён бўлиш жараёни ўзининг бир қатор хусусиятларига ҳам эга. Улар қуйидагилардан иборат.

- Бугунги кунда одамзод маълум бир давлатлар ва сиёсий кучларнинг манфаатларигагина хизмат қиладиган, олис-яқин манбалардан тарқаладиган, турли маъно-мазмундаги мафкуравий кучларнинг таъсирини доимий равишда сезиб яшаши. Ахборот асри, электроника асри деб аталаётган XXI асрнинг бугунги кунда бу таъсирлардан холи бўлиш деярли имконсиздир. Демак, бугунги кунда "мафкура полигонлари ядро полигонлари"га нисбатан ҳам кўпроқ кучга эга. Бу унинг хусусиятларидан биридир.

- Агар ҳарбий, иқтисодий, сиёсий тазйиқ бўлса, буни сезиш, кўриш, олдини олиш мумкин. Аммо ғоявий тазйиқ, унинг таъсири ва оқибатларини тезда илғаб етиш ниҳоятда қийин.

- Миллий ғоя — миллат тафаккури ва онгининг маҳсули. Лекин, айни вақтда, сиёсий онг даражаси ҳар бир миллатнинг ривожини белгилайдиган омил ҳамдир. Демак, онгни, тафаккурни ўзгартирмасдан туриб ҳеч бир жамият ўзининг олий мақсадига эриша олмайди. Биз ҳам кишилар онги ва тафаккурини ўзгартирмасдан туриб озод ва обод жамиятни барпо этолмаймиз.

Миллий истиқлол ғояси мустақилликни мустаҳкамлашда намоён бўлиши учун у ўзида нималарни мужассамлаштириши ва қандай талабларга жавоб бериши лозим.

Миллий мафкура, — авваламбор, ўзлигимизни, муқаддас ағъаналаримизни англашга ёрдам бериши, халқимизнинг кўп асрлар давомида шаклланган эзгу орзуларини, жамиятимиз олдига қўйган олий мақсад ва вазифаларни қамраб олиши шарт.

- Жамиятимизда бугун мавжуд бўлган хилма-хил фикр-

лар ва ғоялар, эркин қарашлардан, ҳар қандай тоифалар ва гуруҳларнинг интилишлари ва умидларидан, ҳар қандай инсоннинг эътиқоди ва дунёқарашидан қатъий назар, уларнинг барчасини муштарак миллий байроқ атрофида бирлаштирадиган, халқимиз ва давлатимизнинг дахлсизлигини асрайдиган, эл-юртимизни эвг буюк мақсадлар сари чорлайдиган миллий истиқлол ғояси — мафкура бўлиши керак.

• Миллий мафкура ҳар қандай тажаввузкор миллатчилик ва шунга ўхшаган унсурлардан, бошқа элат ва халқларни меъсимаслик, уларни камситиш кайфияти ва қарашларидан мутлақо холи бўлиб, қўшни давлат ва халқлар, умуман, жаҳон ҳамжамиятида, халқаро майдонда ўзимизга муносиб ҳурмат ва иззат қозонишда пойдевор бўла оляши лозим.

• Миллий ғоя, биринчи навбатда, ёш авлодимизни ватанпарварлик, эл-юртга садоқат руҳида тарбиялаш, уларнинг қалбига миллий-маънавий қадриятимизга мос инсонпарварлик ва одамийлик фазилатларини пайванд қилишдек олижаноб ишларимизда мададкор бўла олади.

Миллий ғоя Ватанимизнинг шонли ўтмиши ва буюк келажagini узвий боғлаб туришга, ўзимизни улуг аجدодларимиз боқий меросининг муносиб ворислари деб ҳис қилиш, шу билан бирга, жаҳон ва замоннинг умумбашарий ютуқларига эришмоққа йўл очиб берадиган ва шу мақсадларга муттасил даъват қиладиган ғоядир.

Демак, миллий ғоя, миллий ифтихор кундалик машаққатли ишларимизда ва бунёдкорлик фаолиятимизда кучимизга куч, ғайратимизга ғайрат қўшиб, ҳақиқатан ҳам келажаги буюк давлат қураётганимизга мустаҳкам ишонч бағишлайди.

Мустақил Ўзбекистон учун, унинг тараққиёти ва буюк келажаги учун эндиликда бир қанча муҳим вазифа ва муаммоларни ҳал этиш асосий масалалардан бири бўлиб қолмоқда. Ана шундай вазифалардан бири миллий истиқлол мафкурасига ишонч ва эътиқодни мустаҳкамлашдан иборатдир. Миллий истиқлол мафкурасини мустаҳкамлаш зарурлиги, фикримизча, бир қатор шарт-шароитлардан келиб чиқади. Улар асосан қуйидагилардан иборат:

• Ўзбекистон ўзининг мустақил тараққиёт йўлига қадам қўйган дастлабки пайтларда — эски, ягона мафкурадан бутунлай воз кечяётган, янги мафкура эса ҳали ишлаб чиқилмаган, илмий асослаб берилмаганлиги билан боғлиқ эди.

• Умумбашарий тарихий тараққиёт таҳлили шуни кўрсатадики, ҳеч қандай жамият мафкурасиз яшай олмаган. Дунёдаги ҳар бир жамиятнинг, ҳар бир давлатнинг ўзига хос, ўзига мос келадиган, унинг учун хизмат қиладиган, туб мақсадлари ва манфаатларини ҳимоя қиладиган мафкураси бўлган. Демак, одамлар қайси бир жамиятда яшамасин нимагадир ишониши, эътиқод қилиши, қандайдир бир соғлом гоёга, таълимотга асосланиб иш кўриши, фаолият кўрсатиши тарихий заруратдир.

• Мустақил Ўзбекистон учун, миллий истиқлол мафкурасининг тарихий зарурати шундаки, демократик жамият қуриш учун унинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, маданий-маънавий заминларини яратиш ва мустаҳкамлаш учун ўзимизга хос ва мос миллий мафкура сув ва ҳаводек зарур. Буни бизга мустақиллигимизнинг ҳаётий тажрибаси очиқ-равшан кўрсатиб турибди. Демак, миллий гоё — жамият ҳаётининг барча жабҳаларини ўзида қамраб олади ва унинг маънавий негизининг мезонига айланади. Шу нуқтаи назардан қаралса, кишиларга маънавий таъсир этишининг асосий воситаси ҳамдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримов кенг жамоатчиликни, олимлар, шоирлар, ёзувчиларни мафкура масаласига жиддий эътибор беришга чақириб, 1993 йилдаёқ, яъни мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ “олдимизда турган энг муҳим масала, бу миллий истиқлол мафкурасини яратиш ва ҳаётимизга тадбиқ этишдир” — деб уқтирган эди¹.

Дарҳақиқат, мустақил Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафкураси олдида буюк мақсад-муддаолар, ўта долзарб вазифалар турибди. Унинг асосий мақсадларидан бири - Ўзбекистон ҳудудида яшовчи ҳар бир фуқарони, ҳар бир миллат ва элат кишиларини баркамол инсон қилиб тарбиялаш, мустақилликнинг онгли фидойисига айлантиришдир. Негаки, жамият тараққиёти, мустақиллик билан боғлиқ бўлган улкан вазифаларни бажаришга оммани сафарбар этишни миллий гоёсиз тасаввур этиш мумкин эмас. Инсоннинг фаоллиги унинг илғор, бунёдкор, ўзимизга хос ва мос миллий гоёга қатъий амал ва эътиқод қилишига боғлиқ. Демак, истиқлол мафкураси бутун Ўзбекистон халқининг миллий руҳини, маданий

¹ Каримов И.А. Буюк мақсад йўлидан олишмайлик. — Т.: Ўзбекистон, 1993, 9-б.

меросияни, ҳис-туйғусияни, миллий гурур ва ифтихорини, куч-қудратини, орзу-интилишларини ўзида мужассамлаштиради. Ана шундай қудратли омил бўлган мафкураининг шаклланишида тарихий билимлар, тарихий хотираларнинг аҳамияти беқлётдир. Шу ўринда Н.Остроумов афсус билан айтган хулосаларини келтириш мақсадга мувофиқ: “Бейхтиёр ўйлаб қоласан киши, — деб ёзади у ўз кундаликларида — қоқоқ ва ожиз, қуроқланмаган бегона халқларни босиб олишимиз мумкин экан-у, бироқ бошқа камчиликларимизни ҳисобга олмаганда, ўзимизга ортиқча баҳо беришимиз, бепарво танбаллигимиз ҳамда давлат идора усулидаги қоқоқлигимиз туфайли уларни бошқаришни билмас эканмиз. Биз чет мамлакатларга нисбатан маданиятимиз пастлигича қоқоқдамиз... Биз маҳаллий аҳолининг на тилини, на урф-одатларини, на динини ўргандик”.

Мустақилликни мустаҳкамлашда Ўзбекистон учун миллий истиқлол мафкурасининг тарихий зарурлиги ва унинг демократик жамият қуришдаги ўрни яна бир қатор мавжуд муаммоларни ҳал этиш билан боғлиқ. Улар қуйидагилардан иборат:

— биринчидан, миллий истиқлол мафкураси кишиларда миллий маданиятнинг, миллий онгининг, миллий гурурнинг ўсиши ва ривожланишини таъминлаш омили сифатида мустақилликни мустаҳкамлашда муҳим аҳамиятга эга;

— иккинчидан, миллий истиқлол мафкураси кишиларда миллий бирдамлик ва ҳамжиҳатлик туйғусини шакллантириш орқали ёшларда ватанпарварликни тарбиялайди ва мустақилликни мустаҳкамлашга хизмат қилади;

— учинчидан, мустақил Ўзбекистон учун миллий истиқлол мафкураси халқни меҳнатни севиш ва қадрлашга даъват этиш, меҳнатсиз ризқ-насиба, моддий-маънавий бойлик ва келажак йўқ эканлигини, мустақиллигимизнинг барқарорлиги ва тақдирини ҳам унга боғлиқлигини одамлар онги ва қалбига чуқур сингдиради.

Миллий истиқлол мафкураси бир миллат — ўзбекларнинг манфаати билангина боғланган эмаслигини алоҳида таъкидлаш зарур. Ўзбекистонда истиқомат қилаётган ўзбеклар, қозоқлар, қирғизлар, тожиклар, туркманлар, руслар, украинлар, яҳудийлар, хуллас, Республикаимизни ўзининг жонажон Ватани деб билган, у билан фахрланадиган барча мил-

лат ва элатларнинг тенг ҳуқуқлигини, миллий гурурини манфаатларини ҳимоя қилиш мафкурамиз моҳиятида асосий ўринни эгаллайди. Шунингдек, миллий истиқлол мафкураси заминида жаҳондаги барча илғор давлатлар, халқлар томонидан эътироф этилган умуминсоний қадриятларни, ижобий тажрибаларни ҳам ҳисобга олади ва таянади.

Мустақил Ўзбекистон учун миллий истиқлол мафкурасининг тарихий зарурлиги ва унинг демократик жамият қуришдаги ўрни — Президентимиз Ислам Каримов томонидан мутлақо янги ғояларнинг ишлаб чиқилиши билан бир қаторда, бир қанча давлатларнинг тажрибалари ўрганилмоқда. Фикримизнинг исботи сифатида биргина Ўзбекистон Конституцияси лойиҳасини тайёрлашда 30 га яқин хорижий давлатлардаги қонунчилик тажрибалари ўрганилганлигини келтириш ўринлидир. Натижада, коммунистик мафкурадан, синфийликдан, партиявийликдан холи бўлган асосий қонун яратилди.

Мустақиллик туфайли биринчи мартаба Конституциямизда мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги қарор топиши учун шарт-шароит яратилди. Масалан, Конституциянинг 12-моддасида: “Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас”, — деб ёзиб қўйилган. Бу қоида Республикада ижтимоий-сиёсий барқарорлик ва истиқлол мафкурасини ишлаб чиқишда ҳамда мустақилликни мустаҳкамлашда муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда.

Инсоният тарихий тараққиётидан шу нарса маълумки, ҳар қандай соғлом янги ғоя кенг жамоатчиликнинг онгига чуқур сингса, ҳаётда чуқур ялдиш отса, амалиётда ўзини тўла оқласа ўшанда реал воқеликка, катта ижтимоий кучга айланади. Айни пайтда, одамларимизда мустақиллигимиз ҳақида билим ва ғоя, миллий истиқлол мафкураси тўғрисида тасаввур бўлса-ю, лекин ана шу билим ва ғоя иймон ва эътиқодга, дунёқарашга айланмаса, бундай мафкуранинг замини бўш бўлади, мустақилликни мустаҳкамлашда, асраб авайлашда амалий аҳамияти бўлмайди. Шу нуқтаи назардан Президент Ислам Каримовнинг “Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли”, “Ўзбекистон келажаги буюк давлат”, “Янги уй

қурмай туриб, эскини бузманг”, “Буюк мақсад йўлидан оғишмайлик”, “Ўзбекистон XX аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шароитлари ва тараққиёт кафолатлари”, “Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда”, “Тарихий хотирасиз келажак йўқ”, “Жамиятимиз мафкураси халқни — халқ, миллатни — миллат қилишга хизмат қилсин”, “Миллий истиқлол мафкураси халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир” ва унинг Олий Мажлис 2-чақириқ 9-сессиясида қилган маърузасида ҳамда асарларидаги бебаҳо илмий-назарий қондалар, дастурий йўл-йўриқлар халқимизнинг гоявий-сиёсий, умуман, бутун маънавий дунёсини миллий истиқлол гояси негизлари асосида бойитишда, унга ишонч ва эътиқодни мустаҳкамлашда, айниқса, катта аҳамиятга эга. Ушбу китобларда мустақиллигимизни мустаҳкамлашнинг энг долзарб муаммолари, назарий асослари, илмий-амалий ечимлари чуқур ва ҳар томонлама ёритилибгина қолмай, айни бир пайтда миллий истиқлол мафкурамизни одамлар онги ва қалбига сингдиришнинг йўл-йўриқлари ҳам кўрсатиб берилган. Бироқ бу анча мураккаб, масъулиятли жараёндир. Шошма-шошарлик қилиш, ўйламасдан иш тутиш, ўзибўларчилик асосида ҳаракат қилиш, юксак масъулиятни унутиб қўйиш миллий истиқлол мафкурасини турмушга жорий этиш масаласига катта зиён етказиши ҳеч гап эмас. Бундан жуда эҳтиёт бўлмоқ лозим. Чунки “Мафкура — ўтмиш ва келажак ўртасидаги кўприқдир”¹. Шу ўринда биз яна инсоният жамияти ўз тараққиётида эришган барча ютуқлар, энг аввало, умум-миллий мафкуранинг барчани бирлаштирувчи куч бўлганлигини таъкидламоқчимиз. Президент Ислам Каримов бу масаланинг долзарблигини Олий Мажлисининг 2-чақириқ I сессиясида сўзлаган маърузасида (22 январь 2000 йил) “Бизнинг бош стратегик мақсадимиз қатъий ва ўзгармас бўлиб, бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик давлат барпо этиш, фуқаролик жамиятининг мустаҳкам пойдеворини шакллантиришдан иборат. Бу — лўнда қилиб айтганда, ривожланган давлатларнинг тажриба ва тараққиёт моделларидан кўр-кўрона нусха кўчирмаган ҳолда, уларга хос юксак ҳаёт даражаси ва сифатига эришиш демакдир. Бу мамлакатимизда миллати, тили ва динидан қатъий назар ҳар бир инсоннинг барча

¹ Жамиятимиз мафкураси халқни-халқ, миллатни-миллат қилишга хизмат этсин. — Т.: Ўзбекистон, 1998, 14-б.

ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатланадиган, фаровон турмуш тарзи таъминланадиган демократик ривожланиш йўлини изчил давом эттириш демакдир". Бу борада қуйидаги муҳим масалаларга алоҳида эътибор берилди:

- Мамлакатимиз сиёсий ҳаётининг барча соҳаларини, давлат ва жамият қурлицини эркинлаштириш. Бунда жамиятимизда мавжуд бўлган турли манфаатлар, қарама-қарши кучлар ва ҳаракатлар ўртасидаги мувозанатни таъминлайдиган самарали механизмни шакллантирсак, ҳаётимизнинг барқарор ва мустаҳкам тараққиётини мукамал кафолатлаган бўлар эдик. Миллий истиқлол мафкураси ва унинг демократик жамият қуришдаги ўрни, энг аввало, мамлакатимиз сиёсий ҳаётида ҳақиқий маънодаги кўппартиявийлик муҳити қарор топиши билан боғлиқдир. Бу борада Президент Ислоҳ Каримов иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи сессиясида қилган маърузасида қуйидаги вазифани қўйди: "Ҳар бир партия муайян ижтимоий қатламга таянган ҳолда, ана шу тоифа манфаатларининг ҳимоячиси сифатида ўзининг аниқ ва равшан ҳаракат дастурига эга бўлиши керак. Унда ҳар қайси партиянинг мақсад ва вазифалари, жамият тараққиёти борасидаги муқобил таклифлари ўз ифодасини топиши лозим.

- Амалдаги кўппартиявийлик — бу ҳар хил қараш ва гоялар ўртасидаги баҳс-мунозара, турли партиялар, жумладан, мухолиф партиялар учун ҳам сиёсий рақобат майдони демакдир"¹. Бироқ, бизнинг фикримизча, ўтиш даврида, ҳар қандай жамиятда бўлганидек, мухолифат, башарти у жамиятни янгилашнинг ташкилотчиси бўлишга интилаётган бўлса, аҳолининг муайян ижтимоий қатламлари ва гуруҳларининг манфаатлари ва интилишларининг ҳақиқий ифодачиси ва ҳимоячиси бўлиши лозим.

- Мухолифат конституциявий мезонлар доирасида фаолият кўрсатиб, аниқ дастурий ҳужжатга эга бўлиши керак. Ана шу дастурий мақсадларидан келиб чиқиб, аҳолини, айнақса, сайлов даврида, ўзи таклиф этаётган ислохотлар ва янгиланиш йўли ҳозирги шароитда жамият учун энг тўғри ва энг мақбул йўл эканлигига ишонтира олиши лозим.

- Ҳақиқий мухолифатнинг вужудга келиши учун, унинг

¹ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. 8-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 2000, 333-б.

ҳокимият билан ғоявий ва амалий тақлифлар кирита биладиган, жамиятимизнинг турли сиёсий қатламлари манфаатларининг ифодачиси тариқасида майдонга чиқа оладиган мухолифат бўлиши учун сиёсий вазият ва барқарорликни таъминловчи механизм ва системалар кучли бўлиши керак. Бугунги кунда барча соғлом фикр юритувчи, мустақиллигимизни мустаҳкамлаш ва Ватанимизнинг буюк келажаги учун курашаётган кишиларнинг барчаси сиёсий мухолифатни, айнан шундай ҳолдаги мухолифатни кўришни истайди. Албатта, бунинг учун матбуот, ахборот воситалари демократик тамойилларга таяниб астойдил ишлаши лозим.

Бинобарин ҳар бир давлат, жамият ўзи бажараётган тарихий вазифани асословчи ва барча ижтимоий қатламлар, миллатлар ва элатлар, диний эътиқодлар вакиллари шу вазифа атрофида бирлаштирувчи, жипсловчи умуммиллий мафкурага эга бўлганлар. Чунки шундай қилингандагина, биринчидан, бирон бир мафкура давлат мафкураси даражасига чиқмайди. Иккинчидан, бундай иш умуммиллий мафкурани янада бойитишга хизмат қилади, унинг ҳар бир фуқарога етиб боришини таъмин этади. Бундай фикрга келишимизнинг илмий-назарий асоси, учинчидан, ҳозирги даврда илғор давлатларда барча ижтимоий қатламлар ўз ғояларини демократия, инсонпарварлик, ижтимоий адолат қоидалари ҳамда талаблари асосида яратишга интилаётганликларидир. Уларнинг орасидаги муросасизлик ўрнига ҳар бир масалада консенсус, яъни муро-саю-мадора тамойилларидан келиб чиқиш тобора устун келмоқда.

Мустақил Ўзбекистон худди шу йўлдан бормоқда. Бу мафкура халқимиз тарихини, маданиятини, фалсафасини, ахлоқини, сиёсий онгини, бадиий дидини, диний анъаналарини ва келажак, истиқболларини аниқ белгилаб бериши билан ҳам алоҳида ажралиб туради. "Ўзбекистон Россиядан келтирилган коммунистик мафкурани қабул қилмайди, қабул қила олмасди ҳам. Европада илдиз отиши мумкин бўлган нарса Шарқда униб ўса олмайди. Буни ҳамisha ҳисобга олмоқ керак. Бу ўринда Шарқнинг турмуш тарзини, руҳиятини, фалсафасини, унинг буюк Ислом динини ҳисобга олмоқ зарур! Асосий вазифамиз ҳеч қандай ижтимоий ларзаларсиз, очлик, қапшоқликсиз, одамларга зиён етмайдиган тарзда иж-

тимой-иқтисодий тараққиётнинг янги босқичига ўтишдан иборат. Бу маънода ҳам Ўзбекистоннинг ўз йўли бор”¹.

Бу мустақиллигимизнинг ўзига хос пойдеворидир. Шунга таянган ҳолда қурилаётган жамият мустақил ва мустаҳкам бўлади. Демак, мустақилликни мустаҳкамлашда Ўзбекистон миллий истиқлол мафкурасининг илмий-назарий жиҳатлари қуйидаги хулосаларда ўз ифодасини топади:

— Мафкура Ўзбекистон жамияти ҳаётида жуда зарур, чунки мафкура бўлмаса одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотиши муқаррар.

— Ўз поёнига етган XX асрда яшаган замондошларимизнинг кўп синовлар, азобу уқубатлар, хатолар фожиалар, урушлар, қатағонларни бошидан кечиришининг асосий сабабларидан бири ғоявий курашлар, миллий-маданий мерос ва қадриятларни инкор этиш, ўзга ғояларни зўрлаб кириштиш заминида рўй берди. Бу ҳақиқатни ҳеч қачон ёдимиздан чиқармаслигимиз керак.

— Инсоният тарихида ахборот асри деб тан олинаётган, яъни XXI асрда ҳам, турли мафкураларнинг ўзаро кураши ҳар қачонгидан кўра шиддатли тус олмоқда. Дарҳақиқат ҳозирги даврда дунёда икки қарама-қарши қутб барҳам топган бўлса-да, турли хил мақсад ва манфаатларни ифода этувчи мафкуралар тортишуви тўхтагани йўқ. Натижада, бугунги кунда ҳам баъзан бир-бирига мутлақо зид дунёқарашлар, сиёсий, миллий, диний оқимлар, мазҳаб ва секталар ўртасидаги фикр талашувлари гоҳо баҳс-мунозара доирасидан чиқиб қовли тўқнашувлар, оммавий қирғинларга сабаб бўлмоқда. Бу мустақиллик учун катта хавф-хатардир. Ана шундай фожиаларнинг олдини олиш, уларни тинч йўл билан ҳал этишнинг бирдан бир воситаси мафкуравий таҳдидлардан сақланишдир, ўз миллий истиқлол ғоясига эга бўлишдир. Негаки, ғоявий кураш ва тортишувлардан кўзланган асосий мақсад — инсон, авваламбор, ёшлар қалбини эгаллаш, уларни ўз дунёқарашига бўйсундириш, маънавий жиҳатдан заиф ва тобе қилиш. Президент Ислам Каримов ибораси билан айтганда, “фикр қарамлиги, тафаккур қуллиги эса ҳар қандай иқтисодий ва сиёсий қарамликдан ҳам кўра

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд -- Т.: Ўзбекистон. 1996, 154-156-б.

дахшатлидир”¹. Таъбир жоиз бўлса, айтиш мумкинки, ахборот ва электроника асри деб аталаётган янги ХХІ асрда инсон ҳар қачонгидан турли маъно-мазмундаги мафкуравий кучларнинг таъсиридан холи бўлиши деярли имконсиздир. Хулоса қилиб айтганда, бугунги кунда мафкура полигонлари ядро полигонларига нисбатан ҳам кўпроқ кучга эга. Иккинчидан, мафкуравий курашнинг кишиларни доимо огоҳ бўлишга ундовчи томони шундаки, агар ҳарбий, иқтисодий, сиёсий тазйиқ бўлса, буни сезиш, кўриш, олдини олиш мумкин. Аммо ғоявий тазйиқ, унинг таъсири ва оқибатларини тезда ялғаб етиш ниҳоятда қийинлиги билан ажралиб туради. Унинг илмий-назарий асослари ҳақидаги яна бир хулоса бу табиатда ҳам, жамиятда ҳам бўшлиқ бўлиши мумкин бўлмаганидек, мафкура соҳасида ҳам бўшлиқ вужудга келишига асло йўл қўйиб бўлмаслигидир. Бу мустақилликни асраб-авайлаш, мустаҳкамлашнинг муҳим шартидир.

Хулоса қилиб айтганда, миллий ғоянинг зарурлиги 21 аср вабоси бўлган халқаро терроризм, экстремизм ва радикализмга қарши курашда ҳам муҳим аҳамият касб этади. Давлатимиз раҳбарининг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида таъкидлаганидек, «ислом динини сиёсатга айлантираётган, ёвузлик ва террорчилик мафкурасини яратаётган кўплаб радикал ва экстремистик марказларнинг, биринчи навбатда, ёшлар онгини захарлаб, зомбига айлантириб, улардан террорчилар тайёрлаш бўйича конвейер ташкил этаётган, халифалик тузишдек турли хом хаёлларни амалга оширишга уринаётган қабих кучларнинг илдизини қирқиб ташлаш керак»². Демак, миллий ғояга ишонч ва эътиқод қанча мустаҳкам бўлса, у инсонларнинг шахсий, оилавий ҳаётида, ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳалари орқали мустақилликни мустаҳкамлаб беришга хизмат қилади.

¹ Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқим — халқ, миллатим — миллат қилишга хизмат этсин. — Т.: Ўзбекистон, 1998, 5-б.

² Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. — Т.: Ўзбекистон, 2005, 64-65-бетлар.

6-МАВЗУ

МИЛЛИЙ ҒОЯ — ХАЛҚНИНГ ИШОНЧИ ВА ЭЪТИҚОДИ

Миллий ғоянинг
халқ ишончи
ва эътиқодига
айланиш зарурлиги

Миллий ғоя халқнинг ишонч ва эътиқодига айланса, у ўзининг кутилган самарасини беради. Шунинг учун ҳам ишонч ва эътиқод масаласи миллий ғояда муҳим мезон ҳисобланади. Мамлакатимиз раҳбари «FIDOKOR» газетаси муҳби-

рининг саволларига берган жавобларида «мафкура фақат бугун эмас, балки ҳамма замонларда ҳам энг долзарб сиёсий-ижтимоий масала, ҳар қандай жамиятни соғлом, эзгу мақсадлар сари бирлаштириб, унинг ўз муддаоларига эришиши учун маънавий-руҳий куч-қувват берадиган пойдевор бўлиб келган» деб таъкидлайди. Ўзбекистоннинг ҳозирги давлат ҳудудида яшаган халқларнинг уч минг йиллик тарихига назар ташлайдиган бўлсак, аксарият ҳолларда босқинчилар зулми остида яшаганлигини кўрамиз. Дарҳақиқат, эрамиздан аввал VI асрда — эронлик ахмонийлар, IV асрда — Юнон босқинчиси Александр Македонский, эрамизнинг биринчи асрларида — хитойликлар, VII асрларда — араб бадавийлари, XII асрларда — мўғул истилочилари, XIX асрдан бошлаб, аввал Чор Россияси, кейин «Қизил империя» исканжасида эзилиб яшаганлигига кўхна тарихимиз гувоҳ бўлган.

Шулардан келиб чиқиб фикр қиладиган бўлсак, табиий равишда, нега халқимиз бунчалик эзилиб яшаган, сабаби нима, деган савол туғилади. Унинг турли сабаблари файласуфлар, тарихчилар, сиёсатшунослар томонидан у ёки бу тарзда изоҳланган. Лекин узоқ давом этган бу миллий фожеанинг асосий сабаби — миллатнинг ғоявий тарқоқлиги, парокандалигидир. Зеро, миллий тарихимизда озодлик, мустақиллик учун курашиб ёрқин из қолдирган: Широқ, Тўмарис, Спитамен, Муқанна, Нажмиддин Кубро, Жалолиддин Мангуберди, Махмуд Таробий, Темур Малик ва бошқа буюк миллий қаҳрамонлар халқни озодлик, мустақиллик ғояларига собит эргаштиришга ҳаракат қилганлар. Миллий ғоянинг, жамият мафкурасининг халқ ишончи, мукаммал эътиқодига тўла айланмаганлиги сабабли мағлуб бўлганлар. Мамлакат

ёвлар оёги остида пайҳон бўлган, миллат гурури, шаъни топталган.

1991 йилда Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг ўзбек халқи ўз мустақиллигини сақлаб қола оладими ёки яна мустамлакачиликнинг янги кўрinishларига хос ҳаёт кечирадими, деган дилеммани кун тартибига қатъий қилиб қўйди.

Мустақилликка эришгандан кейин мустабид тизимнинг якка ҳукмрон бўлган коммунистик мафкурасидан безиб, зада бўлиб қолган ўзининг миллий ғояси негизлари бўлган маданий қадриятлари, урф-одат ва анъаналаридан бегоналаштирилган халқ жамиятнинг барча соҳаларини «мафкурадан холи қилиш»ни қўллаб-қувватлади. Халқни бирлаштириш, мустақилликни мустаҳкамлашнинг бирдан бир йўли — ўзбек халқини уюштирувчи, янги жамият қуришга сафарбар этувчи миллий ғояни, жамият мафкурасини шакллантириб, халқ ишончи ва эътиқодига айлантириш билан боғлиқ эди. И.Каримов 1993 йил 6 май куни Олий Кенгашнинг XII сессиясида сўзлаган нутқида: «Олдимизда турган энг муҳим масала, бу — миллий истиқлол мафкурасини яратиш ва ҳаётимизга татбиқ этишдир. Бизнинг энг улуг мақсадимиз, энг улуг ғоямиз, энг улуг шиоримиз шуки, Ўзбекистоннинг битта йўли бор: мустақилликни мустаҳкамлаб, истиқлолни мустаҳкамлаб — олга юриш. Мафкурамиз, тутган йўлимиз, бор ғайратимиз ана шу улугвор ниятга йўналтирилиши керак. Халқимизни, барча сиёсий кучларни, жамият ташкилотларини яқдил, бир жон, бир тан қиладиган ғоя ҳам аслида шу»¹, деган эди.

**Миллий ғоянинг
ишонч ва эътиқодга
айланиш шарт-
шароитлари**

Миллий истиқлол мафкураси — халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончини орттиришнинг илмий-назарий йўналишлари ишлаб чиқилиши билан бирга, унинг шарт-шароитлари, жараёнга таъсир кўрсатувчи омилларнинг хилма-хил эканлигини ҳисобга олиш муҳим. Айни пайтда, бу жараённинг энг муҳим жиҳати шундан иборатки, ҳар қайси фуқаро, ҳар қайси инсон жамият тараққиётининг йўналишига нисбатан ўз муносабатини аниқлаб олиши зарур. Инсоннинг мо-

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд — Т.: Ўзбекистон, 1996, 203, 217-бетлар.

ҳиятини унинг ижтимоий эҳтиёжлари тизими, нарса ва ходисаларга онгли муносабати ташкил қилади. Аниқроқ қилиб айтганда, ички ботиний эътиқоди, орзу-умидлари ижтимоий мавжудлигининг маъно-мазмунини белгилайдиган сифат кўрсаткичидир. Уларни шартли равишда **илоҳий** ва **дунёвий** йўналишларга ажратиш анъанаси мавжуд. Хусусан, уларни миллий ғояларда намоён бўлиши тарзида олиб қарасак, бу сифатлар инсоният мавжудлигининг зарурий шarti бўлиб, дунёвий ҳамда илоҳий ғояларнинг эътиқодга айланиши, фаолият мотиви, ҳаракатлантирувчи механизми ҳам шу маъно-мазмуннинг характериини белгилайди. Бу дунё тузилишининг сирсинаотлари, одамларнинг онги ва тафаккурида диний эътиқод билан бирга ақл, тажриба асосига қўйилган дунёвий билимлар мужассамлигида ўзининг ифодасини топиб келган.

Инсоннинг индивидуал ғояси, бир томондан, ижтимоий бирликнинг шахс ҳаёти даражасида намоён бўлиши, иккинчи томондан, унинг зарурий шarti, компоненти, атрибuти ҳисобланади. Бошқача қилиб айтганда, шахснинг индивидуал ғоялари ижтимоий бирликларнинг мақсади, орзу умидлари, ишонч-эътиқоди доирасида конкретлашиб, умуминсоний ғояларнинг таркибий қисмига айланади. Яъни, шахс эътиқоди, ишончига асосланган амалий фаолияти: халқ, миллат, ижтимоий табақа манфаатлари, эҳтиёжлари асосида умумлашади.

Турли ижтимоий бирликларнинг ўзига хос индивидуал ишончи, эътиқодига айланган ғоялар — миллат манфаатлари, эҳтиёжлари «чорраҳаси»да туташиб, миллий ғояни ва уларни амалга ошириш усуллари ҳамда воситалари бўлган мафкураларни вужудга келтиради.

Миллий ғоя — муайян ҳудудда яшаётган турли ижтимоий гуруҳ ва табақаларнинг, миллат ва элатларнинг, хилма-хил диний эътиқодли кишиларнинг манфаатларига мослигида, уларнинг дунёвийлик ва илоҳийлик хусусиятлари мутлақо шартли ҳамда нисбийдир. Аниқроқ қилиб айтганда, миллий ғоя халқнинг ишончи ва эътиқодини ифодалаганлиги учун, уларнинг мавжудлигини ҳамда ривожланиш истиқболларини намоён қилади. Шу нуқтаи назардан, миллий ғоя жамиятни ташкил қилган шахслар, индивидлар ва ижтимоий гуруҳларнинг сиёсий партияларга мансублигидан, қайси динларга эътиқод қилишидан, миллати ва ирқидан, ижтимоий мақсадидан қатъий назар, уларнинг манфаатларини интегра-

циялаштирувчи ҳамда универсаллаштирувчи ижтимоий фаолият омили ҳисобланади.

Жамиятнинг мафкураси, турли ижтимоий онг шакллари ва амалиёт йўналишлари: таълим-тарбия, фан ва илмий муассасалар, маданият ва маънавий-маърифат, адабиёт ва санъат, дин, жисмоний тарбия ва спорт соҳаларида интеграциялашган комплекс-системали фаолиятни тақозо қилади. Бу вазифанинг мураккаблиги:

Биринчидан, узоқ тарихий даврларда давом эттав мустамлакачилик сиёсати халқни тарихий хотирадан, миллий қадриятлардан маҳрум қилиш чегарасига келтириб қўйган эди.

Иккинчидан, шу даврларда тоталитаризм, волюнтаризм сиёсатининг ташкилий-институционал тизими халқ ояғида мустамлакачиликка нисбатан «кўнжикш эффектими» вужудга келтириб: бўйсунувчанлик, қуллик стереотипларини шакллантирган. Бошқача қилиб айтганда, «узоқ йиллар давомида бу тузум фақат жамият унга зўрлаб бўйсундирилгани учунгина эмас, балки жамият зўрлик йўли билан мафкуравий қолишга мослаштирилгани учун ҳам тоталитар деб аталиб келинди¹.

Учинчидан, янги вужудга келган мустақил давлатлар устидан ҳукмронлик қилишнинг мукамал мафкуравий усулларида, воситаларида фойдаланишга тайёр турган давлатларнинг «ғоявий эмансипацияси», «мафкуравий агрессияси» кенг миқёсда ҳужум бошланиши билан характерланади.

Ўзбекистон мустақилликка эришгандан кейин, миллий ғоя ва жамият мафкурасини шакллантириш, уларни халқ ишончи ва эътиқодига айлантиришнинг бир-бири билан боғлиқ икки вазифаси кун тартибига қўйилди. Уларни, шартли равишда, ижтимоий-сиёсий макон, тарихий замон нуқтаи назаридан *ички* ва *ташқи* йўналишларга ажратиш мақсадга мувофиқ.

Миллий ғояни халқ ишончи ҳамда эътиқодига айлантириш вазифалари

Мамлакатимизнинг бозор иқтисодиёти муносабатларига ўтиши, жамиятнинг ижтимоий-сиёсий, маънавий ҳаётини эркинлаштирмоқда. Маълумки, жамиятни ташкил қилган ижтимоий-сиёсий қатламларнинг манфаатларидаги хил-

ма-хиллик қонуний тарзда улар ўртасида манфаатлар хилма-хиллигини намоён этиш билан бирга эркин ва муштарак

¹ Бжезинский З. Коммунизм талвасаси // «Жаҳон адабиёти». 1997, 6-сон, 161-бет.

мақсадларни ҳам келтириб чиқаради. Жаҳондаги ривожланган давлатларнинг тарихий тажрибалари шу манфаатлар муштараклигини ўз вақтида, оқилона ҳал қилишнинг йўллари, воситаларини топиш жамиятнинг барқарор тараққиёти гарови эканлигини ва аксинча, мамлакатларнинг ғоявий ожизлиги, ношудлиги миллий парокандаликка олиб келиб, халқни қулликка маҳкум қилишини қайта-қайта исботлаб берган. Ана шу ҳолатни олдини олишда мамлакат ичида халқнинг миллий ғояга бўлган ишонч ва эътиқоди уларни умуммиллий мақсад йўлида жипслаштиради.

Шунинг учун ҳам Президентимиз И.А.Каримов мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ, мамлакатимизда яшаётган барча ижтимоий-сиёсий қатламларни, табақаларни, миллат ва элатларни Ватан равнақи, юрт тинчлиги-осойишталиги, халқ фаровонлиги ғояси атрофида жипслаштиришга алоҳида эътибор бериб келмоқда. Бу миллий ривожланишнинг истиқболларини кафолатлайди. Бунинг асосий омили, умумий нуқтаси — мамлакатимизда яшаётган барча фуқароларни: миллатидан, ирқидан, диний эътиқодида, иқтисодий аҳволдан, сиёсий мавқеидан, қайси партияларга мансублигидан қатъий назар, умуммиллат манфэатларини ифодалайдиган истиқлол ғоялари уларнинг ишонч ва эътиқодидан жой олиши ҳамда шу ғоя асосида бирлаштиришдан иборат. Бу вазифани бажариш, мамлакатимизда демократик, адолатли-ҳуқуқий давлат, фуқаролик жамияти қуришнинг зарурий шарты бўлиб қолмоқда.

Бу вазифаларни бажарилишида ўтмиш жамиятнинг ғоявий стереотипларидан воз кечиш, мустабид тизимнинг сохта тенгликка асосланган, «қайчилаб текислаш» сиёсати оқибатларини бартараф қилиш, амалда мафкурасизлаштиришдан иборат бўлган ҳукмрон сиёсий мафкура тазйиқининг кишилар онгида ҳадяк, шубҳа тарзида сақланиб қолишини сиқиб чиқариш муҳим аҳамият касб этади. Айниқса, кишиларнинг боқимандалик кайфиятини батамом йўқотиш — ғоявий-мафкуравий фаолиятнинг таркибий қисмидир. Ана шу асоратлардан қутулиш миллий ғояга ишонч ва эътиқодни мустаҳкамлайдиган ички омиллардан ҳисобланади. Тоталитаризм тизимининг: «Давлат сени боқаяпти, сен давлатга қул бўлишинг даркор», деган тамойили ғоявий қарамлик ва мафкуравий маҳдудликка олиб келган. Боқиманда одамнинг фикр эр-

кинлиги, сиёсий фаолияти чегараланган бўлиб, хукмрон мафкура нимани айтса, шуни қиладиган пассив, лоқайд, гоъвий калтабин кишилар қилиб тарбиялашга асосланган эди.

Миллий гоъ ва жамият мафкурасини шакллантиришнинг муҳим ички вазифаларидан бири — қурилаётган жамиятнинг муносиб гоъвий-мафкуравий заминини яратишдир. Халқимизда: «Сув бўлмаган жойда қамиш ўсмайди», деган ҳикматли сўзлар мавжуд. Маълумки, қамишни ўриб ташласангиз ҳам, ёқиб юборсангиз ҳам, бари бир ўсиб чиқаверади. Уни йўқ қилишнинг ягона чораси — сувни қуриштиришдир. Шунга кўра, миллий тараққиётимиз жараёнига салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган гоъларнинг мамлакатимиз ҳудудига ўтиши ва илдиз отишига имконият бермаслик учун миллий гоъга ишонч ва эътиқод алоҳида аҳамиятга эга. Бунинг учун миллий истиқлолимизга ёт бўлган гоъларнинг юртимизга кириб келиши, Ватанга эътиқоди суст, имони, иродаси бўш кишиларнинг онгини тезроқ забт этади. Чунки, гоъвий тарбия чора-тадбирлари — гоъвий-мафкуравий «инфекция»га нисбатан иммунитетни вужудга келтириш, унинг салбий оқибатларига қарши курашишга кўра самаралироқдир. Бунинг учун ҳар бири нисбатан мустақил, лекин бир-бири билан ўзаро боғлиқ бўлган: ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маънавий ҳаётни миллий-маънавий негизларимизга таянган ҳолда, унга мос тарзда қурилиши муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистоннинг бозор иқтисодиёти муносабатларига ўтиш давридаги ижтимоий вазиятини таҳлил қиладиган бўлсак, бир томондан, этнографик, демографик структураси, диний эътиқодлар хилма-хиллиги унинг халқининг ҳаёт тарзи негизларининг ранг-баранглиги ягона миллий истиқлол гоълари доирасида бирлаштиришга халақит қилмаслиги лозим. Ўзини Ўзбекистон фуқароси деб билган ҳар бир инсонни умумий Ватан туйғуси, халқ фаровонлиги, эркин ва фаровон ҳаёт қуриш, миллатлараро тотувлик билан узвий боғлиқ миллий гоъ бирлаштиради. Иккинчи томондан, агар шундай эътиқод ва ишонч бўлмаса, айнан шундай ижтимоий муҳит хусусияти гайриинсоний, гайримиллий гоъларнинг мамлакатимизга кириб келишига, маълум маънода қулай имкониятлар яратиш эҳтимолини қолдиради.

Мамлакатнинг босқичма-босқич янги жамиятга, бозор муносабатларига ўтиши, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар билан боғлиқ бўлган қийинчиликлар, аҳолини, айниқса, ёшларни иш билан таъминлаш муаммолари, аграр соҳадаги ислохотларда эришилаётган ютуқлар нисбатан суст кечаётганлиги, айтиш мумкинки, ёт гоёларга нисбатан кишиларнинг руҳий барқарорлигини келтириб чиқаради. Шунинг учун ҳам миллий истиқлол гоёсини кишилар онгига, ҳаёт тарзига сингдиришда иқтисодий ҳаётдаги ижобий ўзгаришларнинг салмогини ошириш зарур.

Мамлакатимизда демократик жамият қуриш, сиёсий соҳани эркинлаштириш, унинг қонуний-ҳуқуқий асосларини ва турмушга тадбиқ этишнинг мукамал механизмларини яратиш бир томондан, миллий истиқлол гоёсининг ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги ифодаси бўлса, иккинчи томондан, шу асос — миллий гоёларни халқ ишончи ва эътиқодига айлантириш ва ҳаётга жорий этишнинг имконияти ҳисобланади. Шу боис айтиш керакки, мамлакатдаги сиёсий партия-лар, турли диний конфессиялар миллий истиқлол гоёси асосида кишиларни умумхалқ манфаатлари йўлида муштарак мақсадларга сафарбар этишлари учун имкониятлари мавжуд.

Мустақилликка эришгандан кейин миллий қадриятларнинг, муқаддас динимизнинг тикланиши миллий тараққиёт учун маънавий муҳитни яратиб бермоқда. Буюк аجدларимизнинг маънавий мероси гоёвий баркамоллик учун озиқ бўлмоқда, лекин шуни ҳам айтиш керакки, бизнинг тарихимизга маҳлиё бўлиб, келажакни унутишга ҳаққимиз йўқ. Тарихий тажрибалардан сабоқ олиш, ундан хулосалар чиқариш миллий гоёни, жамият мафкураси сифатида халқ ишончи ва эътиқодига айлантириш учун зарур. Шунинг учун ҳам И.А.Каримов: «Жамиятнинг ҳар бир аъзоси ўз ўтмишини яхши билса, бундай одамларни йўлдан уриш, ҳар хил ақидалар таъсирига олиш мумкин эмас. Тарих сабоқлари инсонни хушёрликка ўргатади, иродасини мустаҳкамлайди»¹, деб таъкидлайди. Бу ҳақиқатни англаш муҳим. Бу миллий гоёга ишонч ва эътиқодни мустаҳкамлайдиган негиз — пойдевордир.

¹ Каримов И.А. Тарихий котирасыз келажак йўқ. Биз ўз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 1999, 137-бет.

**Миллий гоянинг
халқ ишончи
ва эътиқодига
айлантириш мезонлари**

Миллий гояни «ташувчиларнинг» эҳтиёжлари ва манфаатлари умумийлигига қарамасдан уларнинг ҳар бирига индивидуал ва дифференциал ёндашган ҳолда, уни халқнинг ишонч

ва эътиқодига айлантирилишининг ўзига хос мезонлари мавжуд. Яъни:

- миллатнинг ўзлигини, жаҳон умумий тарихий тараққлиётига мансублигини англаши айна тарихий жараёнга қўшаётган ҳиссасини эътироф қилиниши;

- миллатнинг ижтимоий-сиёсий, гоявий-мафкуравий мустақиллиги ва уни мустаҳкамлаш имкониятларининг яратилиши, Ватанга садоқати;

- жаҳон ҳамжамиятидаги мавқеини мустаҳкамланиши, ўзига хос ва мос нуфузга эга бўлиши;

- миллий тараққиётнинг истиқболларини белгилайдиган фаолият стратегиясини ишлаб чиқишда ва уни амалга оширишнинг тактикасини белгилашда миллий-маънавий қадриятларига ва умуминсоний маданиятнинг уйғунлигига миллий истиқлол гоясининг негизлари сифатида қараш заруриятини ҳисобга олиш.

Умуман, инсоннинг ишонч ва эътиқоди мезони — жамият тараққиёти даражасидан келиб чиқиб, умуминсоният цивилизацияси манфаатларига мос келиши билан белгиланади. Хусусан, миллий гояга ишонч ва эътиқод, муайян жамиятнинг мавжудлик ҳолати ҳамда ривожланиш истиқболларини англаш асосида амалий фаолиятни ташкиллаштириш, бошқаришнинг мотиви, субъектив омили тарзида намоён бўлади. «Бу масала ҳақида чуқурроқ ўйлаб кўрадиган бўлсак, шу тамойилларга таянган жамиятнинг ўзига хос ижтимоий шаклшамойили, унинг қиёфаси, ривожланиш йўллари, устувор хусусиятлари тўғрисидаги аниқ тасаввур турли фикрлар, баҳс-мунозаралар орқалигина аён бўлишини эътироф этишимиз ва буни ўзимизга мезон қилиб олишимиз зарур»¹.

Миллатнинг ижтимоий-маънавий эҳтиёжидан келиб чиққан ва манфаатларини ифодалайдиган гояларга садоқат-ишонч

¹ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. 8-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 2000, 489-б.

эътиқод мезони ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, миллий тараққиёт манфаатларига зид бўлган гайрининсоний гоъларга ишонч ва эътиқоднинг умуминсоният ишончи, эътиқоди билан ҳеч қандай алоқаси йўқ. Сохта ишонч ва эътиқод билан ҳақиқий ишонч ва эътиқодни фарқлаш муҳим.

Миллий гоъ ва мафкураи халқ ишончи ва эътиқодига айлантиришнинг ташқи имкониятлари ва истиқболдаги вазифалари. Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотлар, демократик, адолатли ҳуқуқий давлат, фуқаролик жамияти қурилишининг самараси ташқи омилларга ҳам боғлиқ. Хусусан, миллатни умумий манфаатлар асосида жипслаштирувчи гоъларни халқ ишончи ва эътиқодига айлантиришда, амалга оширишда халқаро ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маънавий муносабатларда эришилаётган ютуқлар алоҳида аҳамиятга эга. Буни фан, техника, технологиялар, маданият соҳасида эришилаётган ютуқларда кўриш мумкин. Уларни ҳаётда қўллаш муҳим. Бу миллий гоъни, жамият мафкурасини халқ ишончи ва эътиқодига айлантириш, мамлакатимизнинг халқаро нуфузини, мавқеини мустаҳкамлаш учун зарур. Чунки дунё халқларининг ютуқларига эътиборли миллат доимо халқаро ҳурмат-эътиборга лойиқ бўлиб келган. Хусусан, Ўзбекистоннинг Ўрта Осиёдаги стратегик жиҳатдан геосиёсий ўрни, бой маданий мероси биз билан ижтимоий, иқтисодий, маданий муносабатларни мустаҳкамлаш, дўст тутинишга интилган давлатларнинг, миллатларнинг манфаатларига мос келишини ҳаёт кўрсатмоқда.

Дунё сиёсий харитасида «социалистик» деб аталадиган тузум барҳам топиши муносабати билан муайян ўзгаришлар содир бўлишига қарамасдан, гоъвий-мафкуравий кураш барта-раф этилганича йўқ. Аксинча, постсоциалистик тузумдан кейин пайдо бўлган ижтимоий-сиёсий маконга таъсир ўтказишга нисбатан уринишлар кучаймоқда. бундай сиёсий чиранишлар халқаро экстремистик, фундаменталистик, террористик характер касб этиб, қонли тўқнашувларга, агрессив сиёсий ихтилофларга олиб келмоқда. Бу умуминсоний маданиятнинг ютуқларидан фойдаланишга, миллий тараққиётга зид ҳолатдир.

Маълумки, мамлакатлар ўртасидаги ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маданий муносабатларнинг самарадорлиги, энг аввало, гоъвий қарашларнинг мутаносиблигига боғлиқ бўлади. Бунда икки томонлама манфаатдорлик умумий муноса-

батларнинг самарадорлигини белгилайди. Яъни Ўзбекистон ўз истиқлол гоёларини бошқа мамлакатларнинг гоёвий-мафкуравий андозаларига механистик мослаштирмасдан, уларни ижодий ўзлаштириши, шу жумладан, бошқа миллат ва давлатларнинг ҳам бизнинг гоёвий-мафкуравий қарашларимизга ҳурмат-эътибор билан муносабатда бўлишини тақозо этади. Социалистик тузум емирилиши, хусусан, бу системада сиёсий-мафкуравий гегемонлик ролини бажариб келган СССРнинг парчаланиб кетиши билан жаҳон мафкуравий жараёнида қуйидаги хусусиятлар намоён бўлмоқда:

Биринчиси — миллий мустақилликка эришган давлатларнинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маданий, мафкуравий ва бошқа соҳаларда ҳамкорлик қилиш мумкин бўлган мамлакатларни танлашдаги муайян қийинчиликлар (шаклланган стереотиплар, шубҳаланиш) билан боғлиқ эди. Чунки, биз билан ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида ҳамкорлик қилишни хоҳлаган давлатларнинг ўз манфаатлари бўлиб, улар ҳамма вақт ҳам томонларнинг манфаатдорлигида, мувозанатни ўзлари томонга оғдиришга мойил эканлиги сир эмас.

Бундай шароитда Ўзбекистоннинг ўз йўлини танлаши, бозор иқтисодиёти муносабатларига ўтиши, демократик жамият қуришнинг «ўзбек модели»ни ишлаб чиқиши, мафкуравий соҳада фаолият стратегияси ва тактикасини белгилаб олиши қийин кечади. Шу нуқтага назардан, Ўзбекистон халқаро ҳамжамиятта кириб борар экан: ижтимоий-сиёсий, маънавий-мафкуравий тизими турлича бўлган мамлакатлар билан иқтисодий, сиёсий, маданий муносабатларда халқаро ҳуқуқ қонунларини, урф-одатларни, миллий манфаатларни ҳурмат қиладиган ҳамдўстларини топишга ҳаракат қилди.

Иккинчиси — ҳозирги даврда илмий-техника тараққиёти миллатлараро муносабатларнинг техник-технологик асосларини, алоқа воситаларини, оммавий ахборот инфраструктурасини ва мураккаб коммуникациясини вужудга келтириши билан халқаро мафкуравий муносабатларни интенсивлаштириб, универсаллаштириб юборди. Хусусан, ахборот айирбошлашнинг компьютерлаштирилиб: электрон почта, интернет, космик теле-радио алоқа тизимларнинг ривожланиши, бу соҳаларда интеллектуал салоҳиятининг миқдор ва сифат ўзгаришлари билан мафкуравий муносабатларнинг глобаллашув жараёни вужудга келди. Бу жараённинг муҳим хусу-

сиятларидан яна бири шуки, турли мамлакатларни инсонлар онгини ва қалбини эгаллаш орқали уни забт этиш гоят катта иқтисодий манфаатлар билан чирмашиб кетганлигидир. Яъни, жамиятни мафкурасизлантиришга, гојасизлантиришга йўналтирилган ахборотлар бозорида маънавий-маданий, гојавий-мафкуравий жиҳатлардан савияси гојат паст бўлган аудио ва видео кассеталар, ахлоқсизликка, тубанликка олиб келадиган адабиётлар ва бош-қа «санъат асарларининг» сотилиши жуда катта иқтисодий фойда манбаи бўлиб қолаётганлиги, айрим кишиларнинг ишонч-эътиқодига путур етказаётганлиги ҳаммага маълум.

Учинчиси — биринчи ва иккинчи хусусиятлардан келиб чиққан бўлиб, миллатнинг тарихий хотираси, анъаналари, маънавий мероси асосида жамиятнинг ҳозирги давр ривожланиш даражасига, истиқбол тенденцияларига хос онгини, тафаккурини шакллантириш ва мустаҳкам ишонч-эътиқодга айлантириш вазифасидир. Чунки гојат хилма-хил «ахборот босими» таркибидан миллий тараққиёт манфаатларига мосини танлаб олиш, ишонч-эътиқодга айлантириш муайян назарий-методологик билимларни талаб қилади. Шунинг учун ҳам омманинг дунёвий ва диний билимларини ривожлантиришга, интеллектуал салоҳиятини оширишга йўналтирилган миллий таълим-тарбия тизимини шакллантириш алоҳида аҳамиятга эга.

**Миллий гојанинг ишонч
ҳамда эътиқодга
айланишида объектив
ва субъектив омиллар**

Миллий гојани халқнинг ишончи, эътиқодига айлантириш асосларини, шартли равишда, объектив шарт-шароитлар ва субъектив омилларга ажратиш мумкин.

Миллий гојани халқ ишончи ва эътиқодига айлантиришнинг объектив шарт-шароитлари сифатида: ижтимоий-иқтисодий ҳаёт негизлари, маданий ҳаётни ривожлантириш манбалари, инсон салоҳияти, миллатнинг тарихий мероси ва унга бўлган муносабат; халқ яшаётган ҳудуднинг табиий-жўғрофий жойлашиши ҳамда табиий ресурслари; миллатнинг тарихий шаклланган менталитетига хос хусусиятлар; жамиятнинг демографик ҳолати, этник тузилиши; халқаро ижтимоий, иқтисодий, сиёсий муносабатлардаги ўрни ва мавқеи ва бошқа шу каби шарт-шароитларни кўрсатиш мумкин.

Субъектив омиллар жумласига эса, миллий гоёни халқ ишонч ва эътиқодига айлантиришга йўналтирилган инсонлар, турли ижтимоий гуруҳлар, оила, маҳалла, миллий-маданий марказлар, сиёсий партиялар, жамоат бирлашмалари, халқнинг интеллектуал салоҳиятини юксалтиришга йўналтирилган таълим-тарбия тизимининг қонуний ҳуқуқий асослари ва дастурлари; оммавий ахборот воситалари; умуман, жамият миллий гоёсини шакллантириш ва уни халқ ишонч эътиқодига айлаштиришнинг маънавий-маърифий комплекси билан боғлиқ омилларни ўз ичига олади.

Бу омилларнинг ҳар бири миллий гоёни кенг жамоатчилик онгига сингдиришда муҳим ўрин тутди. Масалан, ҳозирги замон таълим-тарбия тизимининг асосий вазифаларидан бири турли фан йўналишлари орқали ёшлар онгида Миллий истиқлол гоёсини изчил шакллантиришдан, халқнинг ишонч ва эътиқодига айлантиришдан иборат. Чунки, ҳар қандай таълим-тарбия соҳасининг марказида турувчи: инсонпарварлик, ватанпарварлик, миллатпарварлик, тинчликсеварлик гоёлари, энг аввало, Миллий истиқлол гоёси доирасида ўз мазмунини конкретлаштиради ва намоён қилади. Зеро, инсоннинг ҳар қандай эзгу гоёлари — Она-Ватанга муҳаббат, унинг мустақиллигини мустаҳкамлаш гоёларидан ташқарида ижтимоий-маънавий аҳамиятга эга бўлиши мумкин эмас.

**Ёшларда миллий
гоёга ишонч
ва эътиқодни
шакллантириш**

Ёшларда миллий гоёга ишонч ва эътиқодни шакллантириш ҳамда тарбиялаш жараёнида бир ҳақиқатни ўзимиз яхши англаб олишимиз керакки, миллий мафкурани фақат тепадан туриб яратиш ва ҳаётга жорий этиш бўлмайди. Бунинг устига жаҳон

тажрибасига назар ташласак, миллатнинг мафкураси бир эмас, балки бир неча авлоднинг умри давомида ишлаб чиқилиши ва такомилга эришувига гувоҳ бўлишимиз мумкин. Шу нуқтаи назардан миллий гоёнинг муҳим вазифаларидан бири комил инсонни, баркамол шахсни тарбиялашдан иборатдир. Комил инсонни, баркамол шахсни тарбиялашнинг муҳим воситалари бўлган таълим-тарбия, фан, маданият ва маърифат, адабиёт ва санъат, дин, спорт соҳаларига, фанларнинг мазмунига Миллий истиқлол гоёларини сингдириш алоҳида аҳамиятга эга. Миллий гоёга ишонч ва эътиқодли

бўлишда ёшларнинг тарихимизга, миллий қадриятларимиз, урф-одат ва анъаналаримизга, меросимизга, тарих ҳамда она тилимизга муносабати муҳим роль ўйнайди. Бу йўналишнинг бошқа таълим-тарбия соҳалари билан умумийлиги ва фарқи, ташкилий жиҳатдан олганда, қуйидаги хусусиятларга эга:

— ёшларнинг миллий ўзлигини англаши ва хулқ-атвори-ни шакллантирадиган ижтимоий-сиёсий, маънавий-маданий, маъмурий-ҳуқуқий, назарий-методологик асосларини интеграциялаштириш ва омилларнинг уйғун таъсирини ташкиллаштиришдан иборат.

— миллий манфаатларни, мамлакатимиз мафкуравий хавфсизлигини таъминлаш мақсадига йўналтириш, унинг самарадорлигини ошириш учун таълим-тарбия тизимининг барча бўғинларида ижтимоий-сиёсий фанларни ўқитишнинг узлуксиз, мувофиқлашган фаолияти талаб қилинади.

— таълим-тарбия тизимида ёшлар онгида Миллий истиқлол ғоясини шакллантириш ва ишонч-эътиқодига айлантиришда ижтимоий-гуманитар ва сиёсий фанларнинг нисбатан мустақил таълим ҳамда тарбия жараёнида: бир томондан, интеграциялашув, иккинчи томондан эса — дифференциаллашув хусусиятлари ўртасидаги узвий боғлиқликни таъминлаш тақозо қилинади.

Олий таълим тизимида Миллий истиқлол ғоясини шакллантиришга йўналтирилган таълим: талабаларнинг миллий онги ва тафаккурини ривожлантиришга, шунга оид зарур назарий билимларни, амалий кўникмаларни ҳосил этишга; миллий ғоявий тарбия эса — ёшларга она-Ватанни асраб-авайлаш борасидаги маънавий масъулият ҳиссини, фуқаролик бурчини, мажбуриятини англаш соҳасида фаол ҳаётий мавқеини шакллантиришга кўмаклашади.

Ижтимоий-сиёсий фанларни ўқитиш жараёнида, таълим-тарбиянинг турли усул ва воситалари ёрдамида, талабалар онгида миллий ғояга доир тушунчалар, тасаввурлар шаклланади. Бошқача айтганда, Миллий истиқлол ғоясини ёшлар ишончи ва эътиқодига айлантиришга қаратилган таълим-тарбиянинг самарадорлиги — фанларнинг шу мақсад асосида ўзаро муштараклигига боғлиқ. Яъни, турли соҳалардаги билимлар мажмуасининг Миллий истиқлол ғояси доирасида интеграциялашуви ва дифференциаллашуви, муқобиллашуви

ва мувофиқлашуви ёшлар билим савиясини, дунёқарашлари мазмунини белгилаб туради.

Миллий истиқлол ғояларини сингдириш — миллий гуруҳ, ифтихор ҳиссини ва маънавий маданиятни шакллантиришнинг пировард натижаларидан биридир. Ёш мутахассис-кадрларнинг ўқишни тугатгандан кейин жойларда Миллий истиқлол ғояларини, ижтимоий-сиёсий билимларни, амалий кўникмаларни кенг халқ оmmasига трансформация қилиб, ишонч-эътиқодига айлантиришида, мамлакатимиз мафкуравий хавфсизлигини таъминлашда «зиёли одам ўз тафаккур савияси, пок юраги, ички маданияти билан мутлақо бўлакча инсон» ғоявий-назарий жиҳатдан билимдон, ташаббускор раҳбарлар, биринчи навбатда, давлатнинг миллий-мафкуравий хавфсизлик сиёсати-га масъул шахслардир.

Миллий ғоянинг халқ ишончи ва эътиқодига айланиш мезонлари барча шахс, ижтимоий гуруҳлар учун умумийлиги билан характерланади ҳамда миллий истиқлолнинг Ватан равнақи, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлигини таъминлашдан иборат бош ғоясини амалга ошириш шахс сифатларини қарор топтириш бўлиб, булар қуйидагилардан иборат:

— ватанпарварлик туйғусини шакллантириш ва уни шахс ҳаёт тарзига айлантириш;

— тинчлик учун курашнинг ҳар бир шахснинг ижтимоий-сиёсий, ҳаётий эҳтиёж мазмунига айланиши;

— эл-юрт фаровонлиги учун фидоийлик хусусиятларининг шаклланиши ва амалий фаолият асосига қўйилиши;

— миллатлараро ва динлараро бағрикенглик ҳислатларининг вужудга келиши ва амалий фаолият дастурига айланиши;

— шахсий ва ижтимоий гуруҳ манфаатлари тизимида халқ, миллат манфаатлари устуворлигини таъминлаши;

— миллий ғоянинг асосий ва таркибий қисми бўлган, тарихий қадриятларимизни сақлаш ва жамият тараққиётига мос равишда ривожлантириш, уларни халқ ишончи ва эътиқодига айлантиришнинг шартлари сифатида намоён бўлади. Миллий ғояга ишонч ва эътиқод фақатгина жозибадор ва мафтункор ғояларда ифодаланмасдан, балки улар амалий фаолият дастурига айлангандагина моҳият-мазмунини намоён қилади.

**Миллий ғояга
ишонч ва эътиқод
ижтимоий фаолият
мезони**

Миллий ғоянинг халқ ишончи ва эътиқодига айланишини уларнинг ижтимоий фаолият йўналишларига мос равишда туркумлаштириш мумкин. Яъни, биринчидан миллий ғоянинг ишонч ва эътиқодга айланиши оилавий муносабат мадания-

тида намоён бўлади. Хусусан, ўзбек халқи оилавий муносабатларда нисбатан барқарорлиги, болажонлиги, катталарга ҳурмат, кичикларга иззат, умуман меҳр-мурувват кўрсатишга мойил. Бу сифатларнинг кўпроқ оилада намоён бўлиши — миллатнинг менталитетини, тарихий анъаналарга содиқлигини кўрсатувчи мезонлардир. Маҳалла миллий ижтимоий феномен сифатида миллий ва умуминсоний ғояларнинг халқ ишончи эътиқодига айланишида муҳим институтлардан бири ҳисобланади. Негаки, инсонларнинг яшаш муҳити ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маънавий муҳити барқарорлиги миллий ғояни халқ ишонч эътиқодига айлантиришда муҳим аҳамиятга эгаллиги билан бошқа ижтимоий институтлардан ажралиб туради. Маҳалла, Президентимиз ибораси билан айтганда, «демократия дарсхона»си сифатида миллий ғояни халқ ишончи эътиқодига айлантиришда, бир томондан, имконият, восита ролини бажарса, иккинчи томондан, миллий истиқлол ғоясининг халқ эътиқодига, ишончига айланиш даражасини кўрсатувчи дастлабки ижтимоий макон ҳисобланади. Ана шу маконни вужудга келтиришда — «...уни шакллантириш учун ҳар қайси миллатнинг энг илғор вакиллари, керак бўлса, мутафаккирлари, халқ ва Ватан равғақи учун ҳаётини бағишлайдиган фидойи зиёлилари меҳнат қилиши лозим»¹.

Миллий истиқлол ғоясининг халқ ишончи, эътиқодига айланишида меҳнат жамоалари, таълим-тарбия тизими ўзига хос фаолият мезони эканлигини қайд қилиш лозим. Зеро, меҳнат жамоалари ёки таълим тарбия муассасалари ходимларининг муайян фаолиятлари, эҳтиёжлари, манфаатлари умумийлиги асосида ташкил топганлигидан маълум ғояга нисбатан муносабатини мувофиқлаштириш имконияти катта.

¹ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. 8-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 2000, 501-б.

Шу билан биргаликда, бу омиллар уларни уюштириш ва сафарбар қилиш имкониятини кенгайтиради. Бошқача қилиб айтганда, миллий ғояни халқ ишончи ва эътиқодига айлантиришни ташкиллаштиришга катта имконият тугдиради. Шунингдек, уларнинг барчаси учун хос бўлган умумий қонуниятлар, талаблар ҳам мавжуд. Яъни:

— жамият маънавий маданиятини ривожлантиришнинг устувор мақсадларини, вазифаларини амалга ошириб, унинг истиқболларини, шахс баркамоллигини таъминлайдиган миллий ва умуминсоний манфаатлар бирлиги;

— инсонларнинг миллатидан, irqидан, диний эътиқодидан, иқтисодий аҳволдан, сиёсий партияларга мансублигидан, маданий савияси даражасидан қатъий назар, ҳуқуқ ва ижтимоий фаолият эркинликларининг устуворлиги;

— умуминсоният цивилизациясининг ахлоқий, ҳуқуқий, сиёсий, маънавий қадриятлари ва тарихий меросларига таъйини ҳамда миллий анъаналарини ривожлантириши;

— миллатнинг тарихий тараққиёт қонуниятларига, менталитет хусусиятларига мос тарзда маданий соҳани эркинлаштириш имкониятлари ва шароитларининг ўзгариши;

— мавжуд тузумнинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маданий муносабатларида кескин зиддиятга бормаслик, ғоявий-мафкуравий муроса хусусиятлари;

— ғоявий-мафкуравий муносабатларни эркинлаштириш — жамият маънавий-маданий ҳаётининг динамик ўзгаришларини демократик тамойилларга, умуминсоний ахлоқий нормаларга мувофиқлаштириб, босқичма-босқич амалга оширадиган сиёсий куч имкониятларини ошириш жараёнларига ҳам хосдир.

Бозор иқтисодиёти муносабатларига асосланган жамиятда ғоявий-мафкуравий муносабатларни эркинлаштиришнинг муҳим демократик тамойилларидан бири фикрлар ва мафкуралар хилма-хиллигини таъминлашдир. Зеро, демократик жамият фикр, сўз, матбуот, эътиқод эркинлиги учун шарт-шароит ҳамда имконият яратади. Шу нуқтага назардан, маънавий-маданий соҳани эркинлаштиришнинг демократик тамойиллари: бир томондан, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари устуворлигини эътироф этиши; иккинчи томондан, миллатнинг тарихий шаклланган маънавий-ахлоқий меъёрлари ва қадриятларига асосланиши, миллий ғояни халқ ишончи ва эътиқодига айлантириши билан умуминсоний моҳиятини намоён қилади.

Жамият ривожланиши билан барча соҳаларни мутаносиб эркинлаштиришнинг ижтимоий макон ҳамда тарихий замондаги хусусиятлари ўзгариб, уларнинг мақсадларида ва вазифаларида ички бирлик вужудга келаётир. Хусусан, республикамизда бозор иқтисодиёти муносабатларига ўтишнинг ҳозирги босқичида, ижтимоий-сиёсий соҳани эркинлаштириш мазмунидаги ўзгаришлар — гоёвий-мафкуравий муносабатларга умуминсоний демократик тамойиллар ва андозаларни кенгроқ қўллаш билан характерланади. Бу жараённинг самарадорлиги, давлат тизимидаги «қонунчилик, ижро ва суд тармоқларининг ўзаро мувозанати ва мутаносиблигини, шу билан бирга, уларнинг мустақиллигини таъминлаш, ҳар қайси тармоқ ўз вазифа ва бурчини бажариш учун амалий механизмларни ҳаётда ташкил қилиб бериш»¹ билан боғлиқ.

Ҳозирги даврда маънавий-маданий соҳани эркинлаштиришнинг гоёвий-мафкуравий асослари ва тамойиллари, унинг анъанавий шаклланган тарихий қадриятларидан келиб чиққан бўлиб, демократик ҳуқуқий давлатнинг туб сиёсий мақсадларини ифодалайди. Яъни, шахс ва жамият эркинликларини кенгайтириш, давлатнинг марказий ва юқори бошқарув органлари вақолатларини босқичма-босқич қуйи тизимларга, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш тузилмаларига ўтказиш; нодавлат, жамоат ташкилотлари — фуқаролик институтларининг гоёвий-мафкуравий муносабатларни бошқарувчилик ролини оширишдан иборат. Жамият маънавий-маданий тараққиётини ташкиллаштириш, бошқариш ва назорат қилишнинг демократик хусусиятлари, миллий гоё ва жамият мафкурасини халқ ишончи, эътиқодига айлантириш давлат ўз функцияларини қандай усуллар, воситалар билан амалга оширишига боғлиқ бўлади. Шу нуқтаи назардан, «давлатнинг куч қудрати — аввало, демократик институтларнинг мустақил фаолият кўрсатиши учун шарт-шароит яратиш, фуқаролар ва жамиятнинг барча сиёсий, ижтимоий салоҳиятини рўёбга чиқариш, тадбиркорлик ва иқтисодий ташаббуслар эркинлиги учун имкониятларни ташкил этиб бериш қобилияти билан ўлчанади»². Зеро, жамиятнинг гоёвий-мафку-

¹ Каримов И.А. Хавфсизлик ва тиричилик учун курашмоқ керак. 10-жилд — Т.: Ўзбекистон, 2002, 322-б.

² Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. — Т.: Ўзбекистон, 2000, 13-б.

равий муносабатларини қайта қуришда давлатнинг бош ислохотчилик роли айнан шу вазифаларни қандай уйдлаши билан белгиланади.

Ўзбекистонда миллий гоани халқ ишончи ва эътиқодига айлантиришнинг асосларини яратишда, давлатнинг бош ислохотчилик роли қуйидаги хусусиятларида намоён бўлмоқда:

— маънавий-маданий ҳаётни, гоавий-мафкуравий муносабатларни ташкиллаштириш, бошқариш ва назорат қилишнинг сиёсий институтлари тизимини, мукамал механизмларини, воситаларини вужудга келтириб, узлуксиз такомиллаштирмоқда;

— демократик конституционализмга асосланган амалдаги қонуний-ҳуқуқий асосларнинг такомиллаштирилиши, умуман, маънавий-маданий ҳаётни, хусусан, миллий гоани ривожланлаштириш манфаатларига мос келиши, ислохотчилик роли самарадорлигини белгилайдиган мезонлардан бири ҳисобланади;

— давлатнинг халқаро маънавий-маданий, гоавий-мафкуравий муносабатларни эркинлаштириш сиёсати миллий манфаатларга ва умуминсоний демократик тамойилларга мос келмоқда;

— гоавий-мафкуравий муносабатларни эркинлаштириш миллий давлатчиликнинг мавжудлиги ва демократик ривожланишини таъминлайдиган омиллиги англаниб, сиёсий фаолиятга асос бўлмоқда. Лекин, шуни ҳам алоҳида таъкидлаш керакки, маънавий-маданий соҳани, гоавий-мафкуравий муносабатларни эркинлаштириш жараёнига кенг халқ оммасини жалб қилиш, унинг интеллектуал салоҳиятини, сиёсий онги ва фаоллигини ошириш билан давлат функциялари устидан назорат қилишни кучайтириш мумкинлигини халқаро миқёсда эришилган амалий тажрибалар кўрсатиб бермоқда. Чунки, «ҳар қандай давлат тизими, унинг аппарати ва маъмурий органлари демократик андозаларга қанчалик жавоб бермасин — бари бир ўз кучини, қолаверса, ўз зўравонлигини ўтказишга ҳаракат қиладиган тизим бўлиб қолаверади»¹.

¹ Каримов, И.А. Янгилашиш ва ўзгаришлар жараёни ортга қайтмайди. Иккинчи чақриқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг саккизинчи сессиясидаги маърузаси. Ишонч. 2002 йил 5 апрел.

Хулоса қилиб айтганда, умуман, ижтимоий-иқтисодий муносабатлар тизимига, хусусан, гоёвий-мафкуравий соҳага давлат аралашувини чеклашда демократик тамойилларнинг қарор топиши:

— жамиятнинг гоёвий-мафкуравий зиддиятларини кескинлаштирувчи инқилобий ўзгаришлардан, сиёсий қарашлардаги радикализмдан воз кечиш ва умуминсоният манфаатлари устуворлигини эътироф қилиш орқали;

— гоёвий-мафкуравий муносабатларни демократиялаштириш, бу соҳада инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонун устуворлиги тамойилига амал қилишни таъминлаш, халқаро ҳуқуқ меъёрларига қатъий риоя этиш тўғрисида;

— миллатлараро маънавий-маданий, гоёвий-мафкуравий муносабатлар эркинлиги, маданиятлараро толерантлик, жамият мафкураси тараққиёти учун ҳар бир шахс, ижтимоий гуруҳ ва миллатларнинг масъулият ва имкониятлари тенглигини таъминлаш натижасида;

— гоёвий-мафкуравий муносабатларни бошқаришни эркинлаштиришга доир муқобил гоёларнинг мавқеларини эътироф этиш ва ҳурмат қилиш, халқаро муносабатларда сиёсий плюрализм, миллийлик ва умуминсонийлик уйғунлиги тамойилларига амал қилишда намоён бўлади.

Ўзбекистонда бозор муносабатларига ўтиш даврида бу вазифаларнинг изчил амалга оширилиши тарихий тараққиётнинг тақозоси бўлиб, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларидаги ислохотлар самарасини ва жамиятнинг эркинлаштиришнинг мазмунини белгилайди. Зеро, инсоннинг, жамиятнинг маънавий эркинлиги, ишонч ва эътиқод эркинлиги миллий истиқлол гоёсининг демократик тамойилларга асосланганлигини кўрсатувчи мезондир.

7-МАВЗУ
МИЛЛИЙ ҒОЯ — ЎЗЛИКНИ АНГЛАШ
ВА
ТАРАҚҚИЁТ ОМИЛИ

**Миллий ғоя ўзликни
англаш омили**

Инсониятнинг тарихий тараққиёти ўз-ўзини англаш, энг аввало, инсоний мавжудликнинг моҳиятини маънавий воқелик, шаън, қадр-қиммат, обрў-эътибор, ор-номус орқали намоён бўлишини кўрсатади. Ҳаётнинг маъно-мазмуни, мақсадини тушуниб етиш, ўзликни англашдан бошланади. Миллий ғояда унинг негизлари мужассам бўлганлиги учун ҳам ўзликни англашга хизмат қилади ва бир-бири билан узвий боғлиқ.

«Ўзликни англаш деганда мен тарихий хотирани тиклаш, насл-насабимиз ким эканини, кимларнинг вориси эканлигимизни англаб етишни, шундан келиб чиқиб, ўзимизга хос ва мос жамият барпо этишни тушунаман», дейди И.А.Каримов.

Ўзбекистонда фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш, давлат ва жамият ҳаётининг барча жабҳаларини янада демократлаштириш, авваламбор, ҳар бир фуқаронинг ва бутун жамиятнинг олий мақсадларини ўзида мужассам этган миллий ғоя атрофида жипслаша олиши, ўзини халқ, миллатнинг ажралмас қисми эканлигини англаб етишига ҳам боғлиқ. Зеро, буюк бобокалонимиз Амир Темур ўғит берганларидек: «Бирликсиз куч бўлмас». Бинобарин, «Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт» қуришдек улуғ иш, аввало, ўзликни англамаган жойда амалга ошмайди. Миллат бирлигида инсонни ўзлигини англаш омили алоҳида ўринга эга. Президент И.Каримов таъкидлаганидек: «Чинакам инсоний фазилатларга эга бўлган ёки эга бўлишга интилан одам демократия неъматларининг оддий истеъмолчиси эмас, балки уларнинг фаол яратувчиси ва ҳимоячисига айланади. Демократия, фуқаролик жамияти асосларини амалда барпо этиш, инсон ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаши мумкин бўлади. Шундагина инсон ўз мамлакатининг том маънодаги муносиб фуқароси бўла олади»¹.

¹ Каримов И.А. Биз тавлаган йул — демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йули. 11-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 2003, 34-б.

Бунда тилга олинган инсоний фазилатлар инсоннинг маънавий оламида ташкил этади. Маънавийят эса фикр, сўз ва иш бирлигида намоён бўлади. Ўзлигини англамаган одамда имон ва эътиқод заиф бўлади.

“Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт” гоясида муҳим бўлган миллий гоя оддий даъват эмас, жамиятни ҳар қандай келтирувчи кучга айланмоғи учун, у ўзлигини англаган ҳар бир фуқаронинг онгидан чуқур жой олмоғи ва яшаш таълимига айланмоғи лозим.

Демак, муҳимлик тўғрисида бир тизимдан иккинчи тизимга ўтиш даврида ўзликни англашнинг ўзи хос кўринишларини англамасдан маънавий юксалиш ва тараққиёт даражасини аниқлаб бўлмайди.

Жамият маълум бир ҳудудда жамланган одамларнинг оддий йиғиндиси эмас. Инсон мартабасига хос бўлмаган ўзликдан маҳрум, тарихий хотираси заиф, ўзининг келиб чиқиши ва кимлигининг вориси, авлодлари эканлигини англамаган, билмаган одамларни ҳалқимиз “тўда”, “оломон” деб атайдди.

Юксак ривожланган жамият эса ўзлигини англаган шахслардан таркиб топади. Инсон ижтимоий мавжудот сифатида талқин этилганда, унинг муҳим тафаккурга, эътиқодга, бунёдкорлик қудратига, ўзгалар ва бутун борлиқ олдидаги масъулият туйғусига эга эканлиги назарда тутилади. “Мен кимман?”, “Бу ёруғ дунёга нима учун келдим?”, “Менга ато этилган буюк неъмат — ҳаётимни нималарга сафарбар этмоғим лозим?”. Инсон борки, эртами-кечми ана шу саволларга жавоб излай бошлайди, камолот сари йўл олади. Бу йўлни — ўзликни англаш деб айтиш мумкин. Ўзлигини англаган ёки англай бошлаган кишигина шахс даражасига кўтарилади. Демак, ўзликни англаш, аввало, ҳар бир инсоннинг шахси, алоҳида «мени» билан боғлиқ.

“Кимки ўзлигини таниса, роббини танийди”. Бу ҳадисда буюк ҳикмат яширинган. Уни бугунги кун муаммолари нуқтаи назаридан қўйидагича талқин этиш мумкин: ҳар бир инсон ўзи интилмаса, мақсадлар қанчалик улур бўлмасин, бирор-бир натижа бермайди. Шунинг учун ҳам ислом аҳли, мутасаввиф алломалар инсонни “олам меҳвари” деб билганлар.

Миллий истиқлол мафкураси ва миллий гоя жаҳон халқларининг узоқ тарихий тараққиёт жараёнида яратилган меросидан ҳам озуқа олганлиги бежиз эмас. Зеро, инсоният жа-

мияти пайдо бўлибдики, турли халқ алломалари инсонни ўзликни англашга даъват этади. Ўзликни англаш борасидаги Шарқ ва Ғарб алломаларининг фикрлари миллий гоё ва ўзликни англаш билан чамбарчас боғлиқ эканлигини яққол намоён этади.

Дельфадаги Аполлон ибодатхонасининг деворларига ўйиб ёзилган ва анъана бўйича етти юнон донишмандларидан бири — спарталиқ Хилонга тегишли деб ҳисобланган “Ўзлигини англа” шиори қадимги юнон фалсафасининг ўзак масаласи бўлиб қолди. Юнон мутафаккирларини бу борада изланишга даъват этди. Эрамиздан аввалги V асрда Протагор, “инсон барча нарсаларнинг ўлчовидир”, деган фикрни илгари сурди. Суқрот учун эса “ўзлигини англа” ҳикмати донишмандликнинг қондасига айланди. Ўзлигини англаган инсон маънавий юксалишга эришади, ҳар қандай шароитда эзгуликка чоғланади. Шу нуқтаи назардан, инсон руҳий қувватининг рамзига айланган Суқротнинг ҳаёти ва ўлими ҳаммамизга сабоқ бўла олади. Шарқу Ғарб алломалари ўзларини ва ўз даврларини англашга ҳаракат қилишар экан, такрор ва такрор Суқротга мурожаат этишган. Суқрот даври билан бугунги кунни қарийб 2,5 минг йил ажратиб турган бўлса-да, биз ҳам яна бир бор бу улуг сиймони эсласак, фойдадан ҳоли бўлмас. Суқрот бир гуруҳ кишиларнинг фитнаси туфайли фуқаролик меъёрларини, ёшлар тарбиясини бузганликда айбланиб, ўлим жазосига ҳукм этилган эди. Ҳукм ижросини кутаётган Суқротга шогирдлари қамоқдан қочишни таклиф этишади. Гарчи ҳукм адолатсиз бўлса-да, Суқротнинг фикрича, ҳар қандай, ҳатто энг юксак ва адолатли мақсад ҳам унга эришмоқ йўлидаги паст ва жинойий воситаларни оқламайди. “Бизни ўлдиришга қодир бўлган кўпчилик бу фикрга кўшиладими, кўшилмай-дими, бундан биз кўпроқ ёки камроқ озор чекамизми, барибир, адолатсиз иш уни қилган киши учун ҳар қандай шароитда шармандалиқдир”, — дейди у шогирдига, — Ёки бундай қарайлик, агар биз бу ердан жуфтасанми ростлашга шайлансак, Қонун ва Давлат рўпарамиздан чиқса-да, сўраса: “Айт-чи, Суқрот, нима қилмоқчисан? Ўз қилмоқчи бўлган ишинг билан бизни, Қонунлар ва бутун Давлатни ҳалок қилмоқчимисан? Ёки суд ҳукмлари ҳеч қандай кучга эга бўлмаган, балки улар алоҳида одамларнинг истаги билан беқор қилинадиган бўлса, давлат бутун ва беэиён қолиши мум-

ким деб ўйлайсанми?”. Ўз юртини севган ва чинакам ватанпарвар бўлган Суқрот учун қамокдан қочиш бутун ҳаёти давомида ўзи риоя этган қоидаларга, ўзининг умр ишига ва демак, Ватанига хиёнат бўлар эди. Афина давлатидаги у ёки бу тартиблар билан келишмаган бўлса-да, чинакам ватанпарвар бўлган Суқрот ўлимни афзал кўради.

“Ўзини англаган инсон, — деган эди у, — ўзи учун нима фойдалилиги ва нималарга қодир эканлигини яхши тушунди. У кўлидан келадиган иш билан шугулланиш асосида ўз эҳтиёжини қондиради ва саодатга эришади. Ҳар қандай хато ва бахтсизликлардан холи бўлади. Бунинг натижаси ўлароқ, у ўзга одамларни қадрлай олади ва улардан эзгулик йўлида фойдалана билади. Оқибатда ўзини кулфатлардан асрайди”¹.

Ҳазрат Навоийнинг “Эл нетиб топқай мениким, мен ўзимни топмамон”, — деган сўзлари бугунги кунда ҳам чуқур маъно касб этади.

Жамиятнинг таянчи — оддий инсон. Шунинг учун ҳам юртбошимиз “Тафаккур” журнали бош муҳаррири билан суҳбатда “Мафкураининг шаклланишида кимнинг манфаатлари ва қарашлари юзага чиқиши керак”, — деган савол кўйиб, шундай жавоб берган эди: “Даставвал Ўзбекистонда яшайётган, ўз тақдири тимсолида минг-минглаб кишиларнинг тақдирини мужассамлаштирган ватандошимизнинг ҳаётини, унинг орзу-интилишларини, бугун ва эртанги кунга бўлган умидворлигини ўзимча тасаввур қилишга уриниб кўрардим. Ўзимни шу одамнинг ўрнига кўйиб, унинг кўзи, идроки, тафаккури, ёндашуви билан келажакка қарардим”².

“Ўзликни англаш”, “миллий ўзликни англаш” ва ниҳоят “умумбашарий ўзликни англаш” тушунчалари бир-биридан айри эмас, балки бир-бири билан узвий алоқадор, бир-бирини тақазо этади. Зеро, инсон ота-она, оила, миллат, аҳли башар, борингки, бутун борлиқ билан муносабатлар асосида ўзининг ким эканлигини англаб боради. Айни шу муносабатлар заминида шаклланган миллий ва умуминсоний қадриятлар асосида миллий ғоя тамойиллари шаклланган ва ўз навбатида, миллий ғоя уларни замон талаблари асосида бойитиб боради.

¹ Ҳақиқат мавзаралари. 96 мумтоз файласуф. — Т.: Янги аср авлоди, 2002, 226-б.

² Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз кўлимиз билан қураимиз. 7-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 1999. 91-б.

**Ўзликни англашнинг
турли талқинлари**

Инсоният фалсафий тафаккури тарихида ўзликни англаш масаласи турлича талқин этилган. Инсон жисмининг

ўткинчилиги, руҳининг эса абадийлиги (черков отаси Августиннинг “тан руҳ учун қафасдир” фикрини эсланг) масаласини зохирий (дунёвийлик нуқтаи назаридан) талқин этганлар инсон ўзлигини дунёдан юз ўгириб, ёлғизликда ибодат билан кун ўтказгандагина, оддий сўз билан айтганда, таркидунё қилгандагина топиши мумкин деган фикрга келадилар.

Ислом Шарқида дунёни ўткинчи билиб, ижтимоий фаолликдан қочиш, фақат Оллоҳ зикри билан яшаш тамойили алоҳида ўринга эга. Уларнинг фалсафасида “таркидунёчилик гоёсини тарғиб этиб, ижтимоий фаолликдан бутунлай четлашганлар, сурункали тоат-ибодат билан шугулланганлар”¹. Тасаввуфдаги “узлатга чекиниш” гоёсини ҳам баъзан тўғридан-тўғри таркидунёчилик маъносида талқин этишга уринишган. Аммо “ўзликни англаш” бош мақсади бўлган тасаввуф аҳли ва тасаввуф гоёларидан қувват олган улуг мутафаккирларимиз инсонни инсонга, Ватанга, халқига бўлган, ҳар қандай гараздан ҳоли, пок меҳрни тарғиб қилганлар.

Хусусан, улуг мутасаввиф аллома Баҳоуддин Нақшбанд инсон ўз-ўзини англаб етиш орқали Ҳақни, Ҳақиқатни танийди, Аллоҳ васлига етишади, дейди. Аммо ҳаётининг якуний мақсади бу эмас. Дялида Аллоҳ (“дилда ёр”) жо бўлган киши ишга киришмоғи (“даст ба кор”), эзгу ишларга қўл уриши лозим. У асло элдан, халқдан ўзини айирмаслиги, аксинча, Ориф одам Ҳақни дилда тутган ҳолда халқ билан бирга бўлиши лозим. (“Хилват дар анжуман”).

Шу нуқтаи назардан, Фаридиддин Аттор дунёни қайнаб турган қозонга менгзаб, инсонни ана шу “қозон”да қайнашга ундаган эди. Шундагина инсон пишиб етилади, комилликка эришади. Нажмиддин Кубро, Алишер Навоий, Бобур Мирзо ва юрт қайғусида яшаган жадид зиёлилар яна ўнлаб, юзлаб улуг аждодларимиз ҳаёти, ўз тақдирларини халқ, миллат, бутун инсоният тақдири билан узвий боғлиқликда кўрганлар. Инсон ўзлигини англашнинг ижтимоий муносабатлар асосида

¹ Комилов Н. Тасаввуф. Биринчи китоб. — Т.: «Ёзувчи» 1996, 15-6.

кўришни орзу қилган ҳазрат Алишер Навоий буни аниқ қилиб шундай ифода этган эди:

*“Одаме эрсанг демагиз одаме —
Ониким йўқ халқ гамидив гами”.*

«Ўзликни англаш», «Миллий ўзликни англаш» ва «миллий истиқлол ғояси» узвий бир-бири билан боғлиқ. Мустақиллик шароитида ўзбек халқининг ўз-ўзини англашни ривожлантириш давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Негаки, чоракан бир аср давомида ҳукмронлик қилган истибдод назарияси ва мафкураси ўз-ўзини англаш ҳиссини йўқотиб борди. Миллий ўзлигини англаш масаласи фалсафада ишланмади. Бунинг сабаби миллий ўзликни англаш мустақиллик ғояси билан боғлиқ эди. Шунга кўра, миллий истиқлол ғояси тарихий хотирани уйғотиш, ўтмишидан сабоқ чиқариш ва ўзликни англаш мезони сифатида халқимизнинг туб мақсадлари ифодаси ва жамият аъзоларини бирлаштирувчи ғояга айланиши мумкин. Шарқ ва Ғарбда, Осиё ва Европа халқлари ҳаётида ҳам ўзликни англаш туйғусининг уйғониши, пировард натижада, уларнинг юксалишига, бирлашишига, бошқа халқлар билан ижобий, ўзаро манфаатли ҳамкорликка киришувига туртки бўлган. Шунуқта назардан, миллий ғояни — миллий ўзликни англаувчи омил дейиш мумкин. Демак, миллат ўзини халқ сифатида, эл сифатида англамаса, у ўзининг шаъни, қадр-қиммати, орномуси ҳақида қайғуриб, миллий ғурур ва ифтихор туйғусини тўла ҳис эта олмайди.

Шарқ донишмандларининг фалсафий ғояларида синкретик (яъни турлича ғояларнинг бир бутунликда жойлашуви) ва синергетик (ўз-ўзини такомиллаштирувчи, кенг, кўп ўлчовли ва очиқ тизимли) тафаккур услубининг устуворлиги яққол кўзга ташланади.

Зеро, маънавий қадриятларга, ҳаётни эъзозлашга ундайдиган юксак аъмолларга эътибор сусайганда, жамият, давлат тараққиётдан тўхтайдди, инқироз томон юз тутарди. Бу ҳақда Алишер Навоий шундай ёзган эди:

**То ҳирсу ҳавас хирмави барбод ўлмас,
То нафсу ҳаво қасри барафтод ўлмас,
То зулму ситам жовга бедод ўлмас,
Эл шод ўлмас, мамлакат обод ўлмас.**

Демак, мамлакатимиз обод бўлиши, равнақ топиши, халқимиз фаровонлиги учун маънавият ва маърифат соҳасида, хусусан, шахсни камол топтириш борасида изчил иш олиб бориш керак. *“Бу ҳаётий ҳақиқат биз ҳамيشа амал қиладиган тамойилга, жамият ривожининг асоси ва шартига айланмоғи ҳамда ўзида яхлит бир тизимни мужассам этмоғи лозим. Бу тизим марказида маънавият, ахлоқ-одоб, маърифат каби ўлмас қадриятлар турмоғи керак”¹.*

Инсоннинг комиллик даражаси унинг жамиятдаги ўз ўрнини қанчалик билгани, ўзини жамиятнинг ажралмас қисми эканлигини қанчалик ҳис этиши билан белгиланади. Шундагина инсон ўзининг кадр-қиммати халқнинг, миллатнинг кадр-қиммати билан нечоғлик боғлиқ эканлигини, жамиятда, юртида содир бўлаётган воқеаларга дахлдорлигини англайди. Юртимиз мустамлакачилик асоратига тушган XX аср бошларида юрт қайғусида ёнғав Фитрат ўлканинг бошига ёғилган балоларда, аввало ўзини айбдор деб ҳисоблагани бежиз эмас. Амир Темур руҳига мурожаат этиб, у шундай ёзган эди: *“Юқорида айтдигим ишларнинг ҳаммасига ўзим сабаб бўлдим, барчасини ўзим қилдим.*

*Сенинг Туронингни ўзим талатдим,
Сенинг турклигингни ўзим эздирдим,
Сенинг омонатларингга хиёнат ўзим қилдим”².*

Шу эмасми комилликнинг белгиси? Миллий ўзлигини англаган инсонгина, Фитрат каби:

*“Туроним, сендан айрилмоқ — менинг учун ўлимим,
Сенинг учун ўлмоқ — менинг тириклигимдир”³, —*

дея баралла айта олади, Нажмиддин Кубро сингари жонини сақлашни эмас, ёв босган юртини ҳимоя қилиб, жон таслим беришни афзал кўради.

Бу ўзликни англашнинг аниқ ифодаси, юрт, Ватан учун ўзини бағишлаш ҳамдир.

¹ Каримов И.А. Биз ташлаган йўл — демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. 11-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 2003, 34-б.

² Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. 1-жилд. — Т.: Маънавият, 2000, 34-бет.

³ Уша манба, 32-бет.

Тарихий хотира
ва миллий
ўзликни англаш

Президентимиз Ислом Каримов ўзининг «Тарихий хотирасиз келажак йўқ» асарида: «Тарихий хотираси бор инсон — иродали инсон. Тарих сабоқлари инсонни хушёрликка ўртади.

Ўзликни англаш тарихни билишдан бошланади» деб таъкидлаганлар. Демак, тарихни билмасдан, яхши билмасдан туриб, юксак маънавиятга эришиш мумкин эмас. Собиқ иттифок даврида миллатимиз онгига шундай гоё сингдирилдики, у ўз юртида бошини баланд кўтариб юриши тақиқланган эди. Халқимизнинг шундай аҳволга тушиб қолишига асосий сабаблардан бири — унинг тарихий хотирасидан жудо бўлиши эди.

Миллий гоё халқимизга нафақат ўз тарихини одилона, объектив ва холисова ўрганиш имкониятини яратади, балки миллат сифатида шаклланиш давридаги мураккаб шароитлардан келиб чиқиш сабабларини кўрсатиб беради. Чунки, миллий гоё халқимизнинг қадимий ва бой тарихидан, улут аллома аждодларимизнинг ҳикматлари ва ҳаётий ўғитларидан, бунёдкор гоёларидан, яшаш ибратидан озуқа олган. Шунинг учун ҳам, тарихни буюк мураббий, тарбия ва ибрат манбаи дейилади.

Доно халқимизнинг “Етти пуштингни билгин”, — деган ўғитлари бекорга келиб чиқмаган. Шунинг учун ҳам қадимги Шарқ донишмандлари инсонни гавдаси олдинга, юзи эса ортга қаратган ҳолда тасвирлаганлар. Яъни, уларнинг наздида инсоният келажак сари интилар экан, ўтмишини доимо ёдда сақламоғи шарт. Бу кўҳна ҳақиқатни теран англаган Президент И.А.Каримов “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: ҳавсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари” асарида истиқболдаги вазифаларни белгилаб берар экан: “Тарих хотираси, халқнинг, жонажон ўлканинг, давлатимиз ҳудудининг холис ва ҳаққоний тарихини тиклаш миллий ўзликни англашни, таъбир жоиз бўлса, миллий ифтихорни тиклаш ва ўстириш жараёнида гоёт муҳим ўрин тутуди”¹, деб таъкидлайди.

Бу юртимизнинг узоқ ва гоёт мураккаб тарихида қайта-қайта исбот этилган ҳақиқат. Биргина Амир Темур ва тему-

¹ Каримов И.А. Ҳавсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 1998, 127-б.

рийлар даври тарихи бунинг ёрқин исботи бўла олади. “Инсонлик оламини қанотлари остинда олган” (Фятрат) темуррийлар салтанати бир неча асрлар мобайнида гуллаб яшнади, улуг алломаларни дунёга келтирди, илм-фан, маданиятда етакчиликка эришди. Бунинг сабаби нимада эди? Жавоб битта: Амир Темур мамлакат ижтимоий-сиёсий бўҳрон исқавжасига тушиб қолган, феодал тарқоқлик ва ўзаро нифок авж олган бир шароитда халқни ўз гоёлари атрофида бирлаштира олди. “Мен ўз салтанатимни дини ислом, тўра ва тузук асосида мустаҳкамладим, — деган эди улуг соҳибқирон, — Салтанатни бошқаришда учраган ҳар қандай воқеа ва ишни тузук асосида бажардим”¹.

Амир Темур наздидаги “тузук” бизнинг кундаги “миллий гоё” мазмунида келаётганини англаш қийин эмас ва буюк бобокалонимиз фикрича: “Давлат агар дину ойин асосида қурилмас экан, бундай салтанатнинг шукухи, қудрати ва таркиби йўқолади. Бундай салтанат ялангоч одамга ўхшарким, уни кўрган ҳар кимса, назарини олиб кочади. Ёхуд касу нокас тап тортмай кириб чиқадиган томсиз, зинги-тўсиғи йўқ уйга ўхшайди”². Амир Темур «дину ойин» деганда адолатли жамиятни назарда тутмоқда.

Тарихий хотира миллатга куч-қудрат бағишлайди, ҳаётнинг оғир синовларини муносиб енгиб ўтишга, ўзлигини сақлаб қолишга ёрдам беради. Шунинг учун ҳам ўзга халқларни тобе этишга уринган босқинчилар халқни ана шу қудрат манбаидан айиришга, шаҳар ва тарихий обидалари, маданий ёдгорликлари ва аждодларнинг маънавий меросидан маҳрум этиш орқали тарихий хотирасини заифлаштиришга ҳаракат қилганлар.

Демак, жамият ҳаётида бунёдкор гоёларга таянсагина, тараққиётга эришади, маънавий жиҳатдан юксалади. Бунёдкор гоёлар маданий мерос ва тарихий хотирага таянади.

Ёвуз мақсадни кўзлаган гоё тарафдорлари эса, аксинча, йўл тутган. Масалан, Туркистон ўлкасини ўз мустамлакасига айлантирган Чор Россиянинг генерали М.Г.Черняев подшога ёзган махфий хатида билдирган фикри бунинг ёрқин далилидир: “Бу ерда ҳар қандай қўшинни тўзғатиб юбора-

¹ Амир Темур ўғитлари. — Т.: Наврўз, 1992, 19-б.

² Ўша ерда, 18-19-б.

диган бир қудратли куч бор: бу туркистонликларнинг кечмиш хотираси... Демакки, туркларнинг биргина ўзини енгил кифоя эмас. Уларнинг хотираларини, тарихини дам енгмоқ керак” деб ёзади. Дарҳақиқат, чор Россияси босқинчилари ҳар бир ўлкани эгаллашда ўша халқ тарихига хужумнинг асл моҳиятини тушунган ҳолда фаолият кўрсаттавлиги унинг миллий тараққиётда кучини англаганидан эди.

Ҳоя халқнинг ўтмиши, бугуни ва келажagini боғлаб турувчи фикр экан, у, аввало, миллий маънавиятимизга таянади. Халқимизнинг маънавий меросидан озуқа олади, миллий ўзига хослигини сақлаб туришга, миллий манфаатларни амалга оширишга ва миллий тараққиёт йўлларини белгилашга хизмат қилади. Бунга турли мамлакат мутафаккирлари алоҳида эътибор беришган. Масалан, Европа жамияти ҳаётида улкан силжишлар содир бўлаётган XVIII асрда машҳур француз маърифатчиси Жан Жак Руссо миллийлик, миллий характер ҳақида шундай ёзган эди: “Биз таянишимиз керак бўлган биринчи тамойил — миллий характердир: ҳар бир халқ миллий характерга эга ёки эга бўлиши лозим; халқда у бўлмаган тақдирда ишни унга бундай характерни беришдан бошлаш керак бўларди”¹. Бир қарашда Руссонинг фикрида маълум бўрттириш бордек туюлади. Лекин унинг ватани Франция тарихига назар ташланса, бу фикр тарихий асосга эга эканлиги маълум бўлади. Дастлаб қирол Геярих IV Франциянинг миллий давлат сифатидаги яхлитлигини тиклади. Унинг ишини давом эттирган ва Францияни амалда бошқарган Людовиг XIII нинг биринчи министри — кардинал Ришелье “Ватан ва миллат манфаатлари барча нарсадан устун”, деган ғояни илгари сурди. Мамлакатдаги ички низоларга барҳам берди, сиёсий, ижтимоий, маданий ислохотларни амалга оширди. Жумладан, ўзи асос солган Француз Академиясига умумфранцуз адабий тили луғатини тузишни топширди, санъат ва адабиётга ҳомийлик қилиб, давлат яхлитлиги ва халқ бирлигини таъминлашга қаратилган ўзига хос миллий ғояни тарғиб этишга сафарбар этди. Шу тариқа Ватан ва халқ йўлидаги фидоийликни олий бурч, даражасига кўтарди, ишонч билан айтиш мумкинки, Франциянинг ўша даврда қудратли мамлакатга айлангани ҳамда кейинги

¹ Руссо ЖЖ. Трактаты. — М., 1969, с.268.

асрлар мобайнида Европанинг ўзига хос маданий маркази бўлиб қолганлиги айти шу даврда шакллана бошлаган “миллий характер” билан боғлиқ бўлди. Ана шу тарихни чуқур билган Руссо: “Ҳар қандай яхши ўзгаришларнинг умумий мақсадлари ҳар бир давлатда маҳаллий шарт-шароит ва аҳолининг ўзига хос хусусиятлари асосида шаклланадиган муносабатларга мувофиқ шакл олиши керак”¹, деган фикрга келди. Юртбошимиз И.Каримовнинг: “Биз халқни номи билан эмас, балки маданияти, маънавияти орқали биламиз, тарихининг таг-томиригача назар ташлаймиз”², деган сўзлари ҳам айти фикрнинг нақадар чуқур асосга эга эканлигини яна бир бор исботлайди. Аммо бу — миллий гоа ёки миллий ўзликни англашни ўз миллий қобилига ўралиш, ўза халқ-лардан ўзини устун қўйиш дегани эмас, албатта. Қолаверса, Ўрта Осиё ҳудудида азал-азалдан турли элат ва миллат вакиллари ёнма-ён иноқликда яшаб келишган. Бағрикенглик, меҳмондўстлик ўзбек халқининг қон-қонига сиғиб кетган қадриятига айланган “Меҳмон отангдек улуг”, дейди халқимиз ва остонасидан хатлаб ўтган бегона одамни ҳам уйининг тўрига олиб чиқади, ўзи емаса-да, меҳмонни сийлайди.

Ўзлигини англаган одамда меҳр, мурувват кучли бўлади. Манманлик каби салбий қусурларни хуш кўрмайди. “Манманлик, — деган эди машҳур маърифатпарвар Абдулла Авлоний, — жоҳилона кибру гурурдан пайдо бўладурган энг ёмон хулқларнинг биридурки, кишини ҳар ерда маънос ва маҳжуб қилур”³. Авлоний инсон манманлиги ҳақида гапираяпти. Агар манманлик касалига миллат, халқ ёки бирон бир дин вакиллари учраса не оқибатларга олиб келади? Мисоллар талайгина. Биргина ўз халқи онгига “олий ирқ”қа мансублик гоясини сиғдиришга уринган фашизмнинг бутун инсоният бошига ёғдирган балоларни ёки буюк давлатчилик шовинизми собиқ Иттифоқда яшаган элат ва халқларга келтирган азоб-уқубатларни эслаш кифоя. Айрим сиёсатдонлар бугунги кунда ҳам диний, ирқий, миллий зиддиятларни авж олдиришга ҳаракат қилаётгани ва оқибат ўлароқ дунёнинг турли чеккаларида уруш олови алангаланаётгани барчага маълум.

¹ Руссо Ж.Ж. Трактаты. — М., 1969, с.180.

² Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамиз 7-жилд — Т.: Ўзбекистон, 1999, 144-б.

³ Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. 2-жилд — Т.: Маънавият, 1998, 80-б.

Машҳур француз гуманист ёзувчиси фашизмга қарши урушда жонини фидо қилган Антуан де-Сент-Экзюпери қайғу ва ҳасрат билан одамларни бир-биридан айирадиган тажаввузкор миллатчилик, ирқчилик, мустамлака босқинлари ва урушлар ҳақида фикр юритиб: *“Турли цивилизациялар бир-биридан фарқланиши ёмон эмас, ... даҳшатлиси, уларнинг бир-бирини ейишга ҳаракат қилишидир”*, — деган эди. Кўпни кўрган, энг оғир ишларни зиммасига олишдан кўрқмаган Сент-Экзюпери инсоннинг ўзлигини англашни аҳли башар олдидаги масъулият ҳисси билан боғлайди. *“Инсон бўлиш — бу масъулият сезишингдир, — ёзади у, — ўзингга алоқасиздай туюлса ҳам қашшоқлик олдида андиша қилишингдир. Ўз гаштингни кўя туриб, дунёдаги бунёдкорликка кўмаклашганингни ҳис этишингдир”*¹. Лўнда қилиб айтганда, ўзга миллат ва халқларни камситган миллат ҳеч қачон буюк бўлолмайди. Буюк Алишер Навоий бу ҳақда шундай дейди:

*“Нафъинг агар халққа бешак эрур,
Балки бу нафъ ўзингга кўпрак эрур”*.

Шунинг учун ҳам миллий ғоя, бир томондан, *“Ўзбекистонда яшайётган барча миллат ва элатларнинг қадриятлари, тили, маданияти, диний эътиқоди, урф-одати ва анъаналарини ҳурмат қилиш, уларни асраб-авайлаш ва ривожлантиришга кўмаклашиш”*² ни назарда тутса, иккинчи томондан, *“Ўзбекистон ўз ташқи сиёсатида барча давлатлар билан тенг ҳуқуқлилиқ ва ўзаро манфаатдорлик асосида ҳамкорлик қилиш, уларнинг ички ишларига аралашмаслик, умуминсоний қадриятларга содиқлик, тинчлик ва хавфсизликни асраб-авайлаш, халқаро ҳуқуқ меъёрларининг устуворлиги каби тамойилларга амал қилади”*³. Демак, миллий истиқлол ғояси ўзликни англаш, миллий ўзликни англаш ва умумбашарий ўзликни англашни узвий боғлиқликда кўришга даъват этиб, миллий ва умуминсоний моҳият ҳам касб этади. Бу борада маърифатпарварлик ғояси, жадид боболаримиз фаолияти ва маънавий мероси муҳим ўрин тутди.

¹ Тафаккур гулшани. Ватандош ҳамда хорижий алломаларнинг афоризмлари ва ҳикматли сўзлари. — Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989, 34-б.

² Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. — Т.: Ўзбекистон, 2000, 35-б.

³ Ўша ерда. 39-б.

АБДУЛЛА АВЛОНИЙ

Янги давр ўзбек маданияти, адабиётининг асосчиларидан бири, болалар адабиёти, ўзбек миллий театри, драматургияси, матбуоти, ўзбек миллий педагогикасининг тамал тошини қўйган, халқимизнинг асл фарзанди Абдулла Авлонийдир.

Авлоний 1878 йил 12 июлда Тошкентнинг Мерганча маҳалласида тўқувчи Миравлон ака оиласида таваллуд топди. Аввал Ўқчидаги бошланғич мактабда, сўнг шаҳар мадрасаларидан бирида таҳсил олди. Бироқ қўпроқ мустақил ўқиб-ўрганди, тез орада ўз даврининг саводхон, маърифатпарвар кишисига айланди. Авлоний асримиз бошларида ўлкамизда авж олган жадинчилик ҳаракатининг фаол иштирокчиси сифатида миллат болаларини саводхон қилиш, улардан етук олимлар, мутахассислар тайёрлаш, Ватанни озод кўриш, фаровон этиш йўлида фидойилик билан меҳнат қилди. Ана шу мақсадда жуда кўп соҳаларда фаол иш олиб борди. 1907 йилда ўз уйида «Шухрат» номли газета нашр қилди.

У маҳалласида янги усулдаги мактаб очди. «Усули жадин» мактаблари учун тўрт қисмдан иборат «Адабиёт ёхуд миллий шеърлар», «Биринчи муаллим», «Иккинчи муаллим», «Мактаб гулистони», «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ» каби дарслик ва ўқиш китоблари тузди. Мактаб-маориф ишларига ёрдам кўрсатиш мақсадида хайрия жамияти ташкил қилди. «Нашриёт» ширкати тузиб, Хадрада «Мактаб кутубхонаси» китоб дўконини очди.

Абдулла Авлоний ўзбек театрининг тараққиётида ҳам алоҳида хизмат кўрсатди. Унинг «Турон» труппаси (1913) ўлкамизда ташкил этилган биринчи профессионал театр труппаси эди. Адиб драматургияда ҳам унумли фаолият олиб борди. Татар, озарбайжон драматургларининг асарларини ўзбек тилига таржима қилди, ўзи ҳам «Пинак», «Адвокатлик осонми?», «Биз ва сиз» номли песалар ёзиб, сахнага қўйди.

Феврал ва октябр воқеаларидан сўнг Авлоний «Турон» номли газета нашр этиб, унда илғор қарашларни илгари сурди.

1919—1920 йилларда Афғонистон элчихонасида бош консул вазифасида ишлади. Хизматдан қайтгач, маърифатпарварлик фаолиятини давом эттирди. Ҳарбий ўқув юртида, Ўрта Осиё давлат университетиде ўзбек тили ва адабиётидан дарс берди, профессор даражасига кўтарилди.

Маърифатпарвар адиб, драматург, педагог, ношир ва жамоат арбоби Абдулла Авлоний 1934 йил 25 августда Тошкентда вафот этди. Тошкентдаги Боткина қабристониде дафн этилган.

АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ

Абдулла Қодирий янги давр ўзбек адабиётининг асосчиларидан бири, ўзбек миллий романчилик мактабининг тамал тошини қўйган буюк адибдир.

У 1894 йил 10 апрелда Тошкентда боғбон оиласида туғилган. 9-10 ёшларида эски усулдаги мактабда таҳсил кўради. Сўнг рус-тузем мактабиде ўқийди. 17-18 ёшларида бир сав-

догарга приказчиликка ёлланиб, уч-тўрт йил ишлайди. Сўнг боғбонлик билан тирикчилик ўтказди.

Абдулла Қодирий ижоди 1913—1914 йилларда бошланди. У шу йиллари барча илғор фикрли ёшлар қатори жадинчилик ҳаракатига қўшилган ва ўзининг илк асарларида маърифат, миллат тараққиёти ва хурлиги ғояларини тарғиб эта бошлаган. Қодирий дастлаб маърифий шеърлар ёзди. «Аҳволимиз», «Миллатимиз», «Тўй» каби шеърлари жадин матбуотида эълон қилинди.

1915 йили у Беҳбудийнинг «Падаркуш» фожиаси таъсирида «Бахтсиз куёв» пьесасини ёзди. Сўнг ўзи «миллий рўмон» деб атаган «Жувонбоз» ҳикоясини яратади. Бу асарлар ҳам, аввало, маърифатпарварлик қарашлари маҳсули бўлиб, жамиятдаги чиркин иллатлар ва қоқоқ урф-одатларни кескин танқид қилишга йўналтирилган.

1916 йилда ёзилган «Улоқда» ҳикояси А.Қодирий ижодида бадий изланишлар ривожини кўрсатадиган муҳим ҳодисалардандир.

1917 йил феврал ва октябр воқеаларидан кейин А.Қодирий ҳаётида ҳам, ижодида ҳам ўзгаришлар рўй берди. У шўро идораларида ишлади. «Иштирокиюн» ва «Қизил байроқ» газеталарида адабий ходим, «Муштум» журнали ташкилотчиларидан бўлди. Москвада В.Брюсов номидаги журналистлар институтида таҳсил олди.

А.Қодирий 1925—1926 йилларда «Ўтган кунлар» романини эълон қилади. Бу тўлақонли реалистик илк ўзбек романи бўлиб, Қодирийнинг жадинона сиёсий қарашлари юксак бадий ифодасини топган асар эди.

1928 йили ёзувчи «Меҳробдан чаён» романини эълон қилди. Бу роман ҳам адибга катта шухрат келтирди. Бундан ташқари, А.Қодирий «Обид кетмон» қиссасининг, «Тошпўлат тажанг нима дейди?», «Калвак маҳзумнинг хотира дафтари-дан» туркум сатирик ҳикояларнинг, рус ва Ғарб адабиётидан ўтирилган қатор таржималарнинг ҳам муаллифидир.

Абдулла Қодирий 1937 йил охирларида ҳибсга олиниб, 1938 йил 4 октябрда Тошкентда Бўзсув бўйида қатл этилган.

АБДУРАУФ ФИТРАТ

Йирик давлат ва сиёсат арбоби, шоир ва олим, носир ва драматург, маърифатпарвар Фитрат 1886 йили Бухорода зиёли оиласида дунёга келди. Дастлаб эски мактабда ўқиди, кейин Мирараб мадрасасида тахсилни давом эттирди.

Асримиз бошларида вужудга келган «Тарбияи атфол» жамияти кўмагида 1909—1913 йилларда Истамбулда тахсил олди. Бу ерда кизгин ижод қилди. Шунинг самараси ўлароқ, 1911 йили «Сайҳа» («Фарёд») номли шеърий тўпламини чоп эттирди. Туркиядан қайтгач, Бухорода ўқувчилик қилади. «Ёш бухороликлар» ҳаракатида фаол иштирок этади, унинг бош мафкурачиси, ғоявий йўлбошчиларидан бирига айланади.

1917 йил апрелидан 1918 йил мартигача Самарқандда чиқиб турган «Хуррият» газетасига муҳаррирлик қилади. 1918 йили Фитрат Тошкентга келади.

У бу ерда асосан илмий, ижодий, маърифий ишлар билан кўпроқ банд бўлди. У бир қатор дарсликлар тузади, «Чигатой гурунги» номли ижтимоий-адабий ташкилотда фаол иштирок этади.

1921 йили Бухорога таклиф этилади. У халқ хўжалигининг бир қатор соҳаларини яхшилашда, айниқса, маориф соҳасида сезиларли ишларни амалга оширади. Унинг ташаббуси билан бир гуруҳ иқтидорли ёшлар Истамбул, Берлин, Москва каби шаҳарларга ўқишга юборилади. Бухоро мактаблари учун ўқув қуроллари, дарслик ва қўлланмалар нашр этиш йўлга қўйилади.

Фитрат 1921—1922 йилларда бир қатор юқори лавозим-

ларда ишлаб, ўзининг давлат арбоби сифатидаги истеъдодини кўрсата олди.

У 1923—1924 йилларда Москва ва Ленинградда яшади, Шарқ тиллари институтида ишлади. Турк, араб, форс тиллари ва адабиётидан ёшларга дарс берди. Ленинград дорилфунуни профессорлигига сайланди. «Абулфайзхон», «Бедил», «Қиёмат», «Шайтоннинг тангрига исёни» каби асарлар ёзиб, чоп эттирди. Москвадан қайтгач, республикамизнинг илмий, маданий-маърифий ҳаётида фаолият кўрсатади.

Фитрат тилшунос олим сифатида ўзбек тилининг қоидалари тўғрисида «Сарф», «Наҳв» асарларини ёзди.

Муסיқашунос олим сифатида «Шашмақом», «Ўзбек классик муסיқаси ҳам унинг тарихи», «Шарқ муסיқаси» каби тадқиқотлар яратди. 30-йилларда у илмий-тадқиқот муассасаларида, ўқитувчилар малакасини ошириш институти ва дорилфунунда ишлади.

1937 йили «халқ душмани» сифатида ҳибсга олиниб, 1938 йили Тошкент шаҳрининг ҳозирги Юнусобод тумани Бўзсув қирғоғидаги қатлгоҳда отиб ташланган.

АБДУЛВОҲИД БУРҲОНОВ — МУНЗИМ

Маърифатпарвар шоир, давлат ва жамоат арбоби Мирзо Абдулвоҳид Бурҳонов 1875 йили Бухорода таваллуд топади. Дастлабки таълимни эски мактабда олади.

XIX асрнинг 90-йилларидан Абдулвоҳид Бурҳонов Мунзим таҳаллуси билан маърифий шеърлар ёза бошлайди, кейинчалик эса амалий фаолиятида ҳам маърифатпарварлик билан шуғулланади.

XX асрнинг биринчи ўн йиллигида Мунзим янги усулдаги мактаб очиш учун ҳаракат қила бошлайди. Бухородаги дастлабки жадинд мактабининг очилиши ҳам унинг номи билан боғлиқ. У 1908 йили Самарқандга бориб, жадинд мактабларидаги ўқитиш услубини ўрганади ва шу йили ўз ҳовлисида жадинд мактаби, 1909 йилда эса катта ёшдагилар учун кечки мактаб ташкил этади.

Бухорода 1909 йилдан шаклланган жадиндлар ташкилоти аввал маърифатпарварлик ишларини олиб борди. Мунзим бу ташкилот ишга фаол қатнашиб, шу йили бир қатор ҳамфикрлари билан «Тарбияи атфол» жамиятини тузишда иштирок этди. Бу жамият бухоролик маърифатпарварлар ва ҳур фикрли зиёлилар ўртасида илғор демократик гояларни тарғиб этиб, халқнинг сиёсий онгини уйғотишда катта аҳамият касб этди.

1917 йил феврал инқилобидан сўнг Бухоро жадиндлари А.Бурҳонов бошлиқ эски жадиндларга, Ф.Хўжаев ва А.Фитрат бошлиқ янги жадиндларга бўлинади. Биринчи гуруҳнинг асосий фаолияти маърифатпарварлик бўлса, иккинчи гуруҳ кенг ислохотлар тарафдори эди. Кейинчалик бу икки гуруҳнинг бирлашуви натижасида «Ёш бухороликлар» партияси тузилиб, Мунзим унга раис этиб сайланади.

1918 йилдан 1920 йилнинг сентябригача Мунзим Тошкентда яшайди. Бухоро Халқ Совет Республикаси тузилгач, у аввал Марказий ижроия қўмитаси раисининг ўринбосари, кейинчалик Халқ маорифи нозирини, Соғлиқни сақлаш нозирини лавозимларида ишлайди.

Халқ маорифи нозирини лавозимида ишлаган Мунзим 1922 йил июнида миллий кадрлар, хусусан, муҳандислар тайёрлаш мақсадида бир гуруҳ бухоролик ёшларни Германияга юбориш тўғрисидаги БХСР ҳукумати қарорининг қабул қилинишига катта ҳисса қўшади. Шу қарорга асосан, у мазкур ишни ташкил этиш бўйича комиссия раиси этиб тайинланган эди. 1922 йилнинг ёзида Мунзимнинг шахсан ўзи бухоролик 44 кишини Германияга олиб бориб, Берлиндаги ўқув юртрага жойлаштиради.

1920 йилларнинг ўрталаридан бошлаб Мунзим ўзини тамоман ижодий ва публицистик фаолиятга бахшида этади.

Абдулвоҳид Мунзим 1934 йилда узоқ давом этмаган касалликдан сўнг вафот этган.

АБДУЛҲАМИД ЧЎЛПОН

Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпон янги ўзбек шеърятининг асосчиларидандир.

Чўлпон 1897 йили Андижон шаҳрида зиёли оилада дунёга келган. Чўлпон аввал эски мактабда, сўнг мадрасада ўқийди. Андижондаги рус-тузем мактабида таълим олади. Шарқ адабиёти, араб, форс тилларини ўзлаштиради, рус тили ва адабиётини ўрганади. Чўлпон 10-йилларнинг ўрталаридан ижтимоий ва ижодий фаолият билан шуғуллана бошлайди. У «Қаландар», «Андижонлик», «Чўлпон» тахаллуслари билан матбуот нашрларида мақола, шеър ва турли хабарлар билан чиқиб туради.

Унинг «Дўхтир Муҳаммадёр», «Ватанимиз Туркистонда темир йўллар», «Адабиёт надир?» каби илк ҳикоя ва мақолаларида ҳамда ўнлаб шеърларида жадиличлик ғояларининг ошқора ифодаланганини кузатишимиз мумкин.

Шоирнинг қисқа умри давомида «Тонг сирлари», «Уйғо-ниш», «Булоқлар» каби шеърый тўпламлари нашр этилган. Унинг театр соҳасида қилган ишлари ҳам алоҳида эътиборга сазовор. Чўлпон ўзбек давлат драма театрида адабий эмак-дош вазифасида ишлаш билан бирга ўнга яқин пьесалар, театр мақолалари яратган, унинг «Ёрқиной», «Ўртоқ Қарши-боев», «Чўрининг исёни», «Муштумзўр», «Замона хотуни» каби сахна асарлари ўзбек драматургияси тараққиётига муҳим ҳисса бўлиб кўшилди.

Чўлпон «Кеча ва кундуз» номли роман эълон қилиб, ўзбек романчилиги ривожига ҳам катта таъсир кўрсатди. Бу аса-рида халқимизнинг аср бошларидаги ҳаёти манзараларини

тасвирлар экан, истибдод ва жаҳолат миллатнинг тараққиётини ва ҳурлигини бўғувчи манфур ҳодисалар эканини бадий акс эттиради.

Ўзбек адабий таржима мактабининг ривожланишида ҳам Чўлпоннинг беқиёс ҳиссаси бор. У М.Горкийнинг «Она» А.С.Пушкиннинг «Дубровский», «Борис Годунов» ҳамда Шекспирнинг «Ҳамлет» трагедиясини ва яна ўнлаб хорижий асарларни ўзбек тилига мохирлик билан ўтиради.

Чўлпон бутун онгли ҳаёти давомида ўз Ватанининг озодлиги, эрки, келажаги учун қайғурди ва ёниб шеърлар ёзди, турли жанрларда асарлар яратди. У 1928 йилдан бошлаб то умрининг охиригача тазйиқ остида яшади, чунки унинг бутун ижодида миллий ғоя қизил ип бўлиб ўтган. У мустабид тузум остида эзилиб ётган миллатни, халқни куйлар эди. Лекин тазйиқлар ниҳоятда кучайган бир шароитда ҳам ўз эътиқодидан қайтмади. Ана шу эътиқоди ва иродаси туфайли 1937 йил катагон қурбони бўлди.

Чўлпон 1938 йил 4 октябрда Тошкентдаги Бўзсув бўйида қатл этилган.

АШУРАЛИ ЗОҲИРИЙ

Таниқли маърифатпарвар, йирик тилшунос, луғатшунос, адабиётшунос олим, журналист ва таржимон, Туркистондаги жадиждчилик ҳаракатининг кўзга кўринган намояндаларидан бири Ашурали Зоҳирий 1885 йили Қўқонда тугилган. У дастлаб Қўқондаги Мадалихон мадрасасида таҳсил кўради, араб ва форс тилларини пухта эгаллайди, ўзбек ва форс-тожик мумтоз адабиётини ўрганади. Ҳар томонлама билим

соҳиби бўлган А.Зоҳирий 1907 йилдан бошлаб рус-тузем мактабида, шунингдек, жаҳид мактабида ўзбек тили ва адабиётидан дарс беради. 1912—1919 йилларда эса педагогик фаолият билан бирга журналист сифатида ҳам қизгин иш олиб боради. 1917—1918 йилларда Туркистон Мухторияти ҳукуматининг барпо этилиши А.Зоҳирий фаолиятига янгича йўналиш бағишлайди. У «Эл байроғи» газетасига муҳаррирлик қилиб, Мухторият ҳојларининг кенг халқ оммаси ўртасида тарқалишига муносиб ҳисса қўшади.

А.Зоҳирий фаолиятининг 1917 йилдан кейинги асосий йўналиши маърифатпарварлик билан боғлиқ. У Қўқондаги биринчи дорилмуаллимнинг ташкилотчиси ва дастлабки замонавий мактабларнинг муаллими сифатида Фарғона водийси учун кўплаб ўқитувчиларни етиштириб берди. У асос солган дорилмуаллимин кейинчалик педагогик техникумга айлантирилди. 1930 йили эса шу техникум базасида Фарғона давлат педагогика институти ташкил этилди.

А.Зоҳирий эрқарвар ҳојлари учун 1929 йил ноябрида ҳибсга олиниб, ўн йил муддатга озодликдан маҳрум этилди. Қамок муддатини тугатгач, аллома яна севимли касби — маърифатпарварлик билан шуғулланади. Аммо 1937 йилда қатағон бўрони авж олгач, у яна қамокқа олиниб, ўша йилнинг 4 декабрида отиб ташланади.

А.Зоҳирий қабрининг қаердалиги номаълум.

АБДУҚОДИР ШАКУРИЙ

Маърифатпарвар, педагог Абдуқодир Шакурий 1875 йилда Самарқанднинг Ражабамин қишлоғида боғбон оиласида туғилди.

Шакурий эски усулдаги мактабни тамомлаганидан кейин Самарқанд шаҳридаги мадрасага ўқишга киради. Шакурий рус гимназиясига бориб, унинг ички тартиб қоидалари ва ўқитиш усуллари билан танишади. Шундан кейин ёш муаллимда ўз халқининг болалари учун ҳам шу тартибдаги янги мактаб ташкил қилиш орзуси пайдо бўлади.

Абдуқодир Шакурий Самарқанд гимназиясида кўрган ва ўзи орзу қилган янги ўқитиш усуллари Россиянинг турли жойларида яшаган бошқа туркий халқларда ҳам мавжудлигини газеталардан билиб олади.

Шакурий дўстлари ёрдамида Қўқон шаҳрига боради ва у ерда янги мактабдаги ўқитиш усуллари билан танишади. Самарқандга қайтиб келгач, ўз қишлоғи Ражабаминда 1901 йилнинг кузида биринчи янги усулдаги мактабни ташкил қилади.

Шакурий мактабининг шуҳрати кенг тарқала бошлади, Ўрта Осиёдаги бошқа маърифатпарвар кишиларнинг диққатини жалб этди.

Шакурий фақат ўқитувчилик қилиш билангина чекланиб қолмаган, у ўз мактаби учун дарсликлар ёзиб, уларни шахсий маблағлари ҳисобига нашр қилдирган. Масалан, унинг «Раҳнамой савод» («Савод чиқариш қўлланмаси») деб аталган китоби шу тариқа чоп этилган.

Шакурий, дастлаб, қизлар учун ҳам янги усулдаги мактаб ташкил қилган. Унда ўзи раҳбарлигида рафикаси муаллималик қилган. Кейинчалик ўғил ва қиз болалар гуруҳини бирлаштириб ўқита бошлаган.

1921 йилда Самарқанд шаҳридаги 13-мактабга мудир қилиб тайинланади. У болаларни тарбиялаш, ўқитишга катта ғайрат билан киришди, кўп йиллар давомида шу мактабнинг мудирини ҳамда она тили ва адабиёт ўқитувчиси вазифаларида ишлади.

1925 йилда А.Шакурийнинг ташаббуси билан қишлоқ аҳолиси ўз маблағлари ҳисобига тўрт синфли янги мактаб қуриб ишга туширади.

Абдуқодир Шакурий 1943 йилда вафот этган.

БОБООХУН САЛИМОВ

Давлат ва сиёсат арбоби, маърифатпарвар Бобоохун Салимов 1874 йили Гурлан беклигида қозикалон Салимохун оиласида дунёга келди.

Асли исми Муҳаммад бўлиб, унга ҳурмат юзасидан Бобоохун деб тахаллус берилган. У бошланғич таълимни олгач, Хива шаҳридаги Оллоқулихон мадрасасида таҳсилни давом эттиради. Араб, форс, рус тилларини ўрганади, шеърлар машқ қилади. 1910—1918 йилларда Хива хони Асфандиёрхон саройида отаси ўрнида шайхулислом лавозимини адо этади. 1917 йил Хивадаги инқилобий воқеаларда иштирок этиб, парламент сифатида ташкил этилган Мажлис аъзолигига сайланади. 1918-1920 йилларда Тўрткўлда яшаб, «Ёш хиваликлар» партиясига аъзо бўлиб киради. 1920 йили халқ вакилларининг Бутунхоразм I қурултойида Хоразм Халқ Совет Республикасининг Адлия нозири лавозимига сайланади. Кейинчалик у Хоразмдаги мактаб, маориф ишларида қатнашади. 1924 йилда Хоразм руҳонийларининг I-қурултойи чакрилиши ва ўтказилишига раҳбарлик қилди.

Б.Салимов ислом ғоялари асосида янгиликка интилишга, шариатда тенгликка эришишга, хон амалдорларининг ҳуқуқлари билан ўсиб келаётган савдогарлар ва саноатчилар, ҳунармандлар ва зиёлилар ҳуқуқларини тенглаштиришга интилди. Дастлаб у хонликда майда ҳуқуқий ва иқтисодий ислохотларни амалга ошириш билан тараққиётга эришиш мумкин, деб ҳисоблаган.

Бобоохун Салимов 20-йиллар охирида коммунистик то-

талитар тузум томонидан зиёлиларнинг таъқиб қилиниши натижасида давлат ишларидан четлаштирилади. Унинг қарашлари, мақсад ва ғоялари большевистик сиёсатга зид эди. Шунинг учун у 1929 йил 10 май куни кечқурун совет ҳокимияти томонидан судсиз, сўроқсиз отиб ўлдирилади.

Бобоохун Салимов қабрининг қаердалиги номаълум.

ИСХОҚХОН ТЎРА ИБРАТ

Исҳоқхон Ибрат маърифатпарвар шоир, забардаст тилшунос, тарихшунос олим, илк ўзбек матбаатчиларидан бўлиб, 1862 йилда Наманган яқинидаги Тўрақўрғон қишлоғида туғилган.

Дастлабки маълумотни эски мактабда, сўнгра онасининг қўлида олади. Кейинроқ Қўқонга бориб мадрасага ўқишга киради.

Исҳоқхон Ибрат 1886 йилда мадрасани тугатиб, Тўрақўрғонга қайтиб келади. У ўз фаолиятини педагог сифатида қишлоқда маърифат тарқатиш билан бошлади. Ўша йили эски маҳаллий мактаблардан анча фарқ қилувчи янгича мактаб очади.

Исҳоқхон Ибрат 1887 йилда ҳаж сафарига отланади. Сўнг у Шарқ мамлакатлари бўйлаб саёҳатни давом эттиради. Европанинг Истамбул, София, Афина, Рим каби марказий шаҳарларида бўлди, анча вақт Жидда шаҳрида истиқомат қилади, Бомбей ва Калкуттада яшайди. Исҳоқхон у ерларда кўп ишлатиладиган араб, форс, ҳинд-урду ва инглиз тилларини мукаммал ўрганди. У 1896 йилда ўз ватанига қайтиб келди. 1901 йилда «Луғати ситта алсина» асарини босмадан чиқара-

ди. Мазкур луғат жадид мактабларида шарқ ва рус тилларини ўрганишда бирдан-бир қўлланма сифатида фойдаланиб келинди.

Исҳоқхон Ибрат 1912 йилда ёзувлар тарихига бағишланган «Жомеъ ул-хутут» («Ёзувлар мажмуаси») асарини яратди ва ўз матбааси «Матбааи Ишоқия»да босмадан чиқарди.

Ибрат чин қалбдан ўз халқининг илмли, маърифатли бўлишини истади. Кейинги 20 йил ичида 14 та илмий-тарихий, лингвистик асар ёзди. 30 йиллик поетик ижодининг мажмуи бўлмиш «Девони Ибрат» шеърлар тўпламини тузди. Тарихшуносликка оид «Тарихи Фарғона», «Тарихи маданият» ва «Мезон уз-замон» илмий асарларини яратди.

Ибратнинг сўнги йиллардаги ҳаёти анча таҳликали ўтди. 1935 йилдан эътиборан у ҳамма лавозимлардан олиб ташланди. 1937 йилнинг апрел ойида 75 ёшли кекса шоир ва маърифатпарварни ҳибсга оладилар. Ибрат Андижон турмасида вафот этади.

Исҳоқхон Ибрат қабрининг қаердалиги номаълум.

МАҲМУДХҲҲА БЕҲБУДИЙ

Жадидчилик ҳаракатининг дарғаси, буюк маърифатпарвар Маҳмудхўжа Беҳбудий 1875 йилнинг 19 январиди Самарқандда руҳоний оиласида туғилди.

Тоғаси Муҳаммад Сиддиқ ёрдамида хат-савод чиқаради. Эски мактаб-мадрасада ўқийди. Араб тилини ўрганади. Қозихоналарда мирзалик, қозилик вазифаларида ишлайди. 1893-1900 йилларда Маккага ҳаж сафарига боради.

1903-1904 йилларда Москва, Петербург, кейинроқ Козон, Уфа шаҳарларига боради. 1914 йилда Арабистон, Миср, Туркия каби бир қатор мамлакатларда бўлади.

У ўз даврининг йирик исломшуносларидан бири, муфтилик рутбасига эришган зот эди. Бехбудий шу билан бирга ҳамиша бидъатга қарши кураш олиб борди ва ўз асарларида динни тўғри тушунишга ва тарғиб этишга даъват этди.

Вақтли матбуот саҳифаларида замонасининг долзарб мавзуларига бағишланган ижтимоий-сиёсий, тарихий-адабий мақолалари билан фаол иштирок этади. Унинг 10-йиллар Туркистон матбуотида 300 дан ортиқ мақолалари эълон қилинган маълум. Ушбу мақолаларнинг марказида мактаб, маориф, маданият, маърифатпарварлик ғояларининг тарғиботи туради.

1913 йилда у Самарқандда «Самарқанд» газетаси ва «Ойна» журналини ташкил этади. Ҳар иккала нашрнинг асосини маърифат-маданият, миллат ва озодлик ғоялари ташкил қилади. У 1911 йили «Падаркуш» драмасини яратди.

Бехбудий янги усулдаги мактабларнинг илк тарғиботчи ва асосчиларидан бири, шунингдек, ана шу мактаблар учун дарсликлар ҳам яратган йирик маърифатпарвардир.

Бехбудий 1917 йилги феврал ва октябр воқеаларидан кейин Туркистоннинг мустақил, озод бўлиши учун тинмай курашди ва шу йўлда ўз жонини фидо қилди. У Туркистоннинг миллий давлат қурилиши масаласини ўртага ташлади. Ўз халқи тараққиётини нафақат маърифатда, балки унинг сиёсий мақомининг кескин ўзгаришида, ўз мустақиллигини қўлга киритишида деб билди. Унинг «Ҳақ олинур, берилмас!» деган сўзлари жаҳидларнинг шиорига айланди. У Туркистон Мухториятини олқишлади. Унинг ҳукуматига аъзо сифатида сайланди. Туркистон Мухторияти қонга ботирилгандан сўнг у сиёсатдан бош тортди ва Самарқандда маориф бўлими мудури бўлиб ишлади. Лекин мустақиллик умидларидан воз кечмади.

Советлар ҳукуматининг қирғинлари, адолатсизликлари авжига келганда, бу ҳолни жаҳонга маълум қилиш учун йўлга отланган Бехбудий Бухоро амири томонидан ҳибсга олиниб, 1919 йилнинг баҳорида Қарши шаҳрида қатл этилади.

М.Бехбудий қабрининг қаердалиги номаълум.

МУНАВВАР ҚОРИ АБДУРАШИДХОНОВ

Адиб, мураббий, муҳаррир, маърифатпарвар, жамоат ар-боби Мунаввар қори Абдурашидхон ўгли 1878 йилда Тошкент шахрининг Шайх Хованд Тоҳур даҳаси Дархон маҳалласида мударрис оиласида туғилди. Тошкентдаги Юнусхон мадрасасида ўқиди, сўнгра таҳсилини Бухорода давом эттирди, Тошкентга қайтгач, Дархон масжидида имомлик вазифасини бажаради.

Мунаввар қори XIX асрнинг охиридан бошлаб жадидчилик ҳаракатларида фаол иштирок эта бошлади. 1901 йилда ўз ховлисида, кейинчалик Тошкентнинг турли даҳаларида жадид мактабларини очади. Бу мактаблар учун 1907 йилда «Адиби аввал», «Адиби соний» дарсликларини яратади. «Тажвид ал-Қуръон», «Ер юзи» сингари қўлланмаларни тузиб, нашр этади. Болалар учун қатор шеърий ва насрий ҳикоялар ёзади.

У 1909 йили Тошкентда «Жамияти хайрия» уюшмасини тузади ва «Турон» номли жамиятни очади. Мунаввар қори 1906 йилда дастлабки ўзбек матбуоти намуналаридан бири «Хуршид» газетасини нашр этди. Кейинчалик «Нажот», «Кенгаш» газеталарида бош муҳаррир, «Садои Туркистон»да эса бўлим муҳаррири бўлиб хизмат қилади.

Мунаввар қори 1917 йил феврал инқилобидан кейин Туркистонда демократик миллий давлатчиликни тузиш гоясини илгари сурди. У Қўқонда ташкил топган Туркистон Мухториятини қўллаб-қувватлади.

Шўро даврида у ўзининг очиқ маърифий ишларини ва яширин сиёсий ҳаракатларини давом эттирди. 1918 йилнинг

апрелида Туркистон халқ дорилфунунининг асосчиси ва ректори этиб сайланади. Унинг саъй-ҳаракати билан 1918 йил 2 июнда дорилмуаллимин иш бошлайди. У 1918 йилда «Турк ўчори» илмий-маърифий жамиятини ташкил қилади.

Мунаввар қори 20-йилларда ўзбек юртининг мустақиллиги учун кураш вазифасини ўз олдига қўйган «Миллий иттиҳод» ва «Миллий истиқлол» яширин ташкилотларига раҳбарлик қилган.

20-йилларнинг ўрталарида миллий зиёлиларни таъқиб қилиш кучайиши натижасида Мунаввар қори ҳамма лавозимлардан четлаштирилади. Бироқ ҳатто катағон ҳам Мунаввар қори Абдурашидхон ўғлини истиқлол ғояларидан қайтара олмади.

У 1929 йилда қамокқа олинади ва 1931 йилда отиб ўлдирилади. Унинг хоки Москвадаги Ваганково қабристонидадир.

МУСО САИДЖОНОВ

Бухоро жадиdчилигининг йирик намояндаларидан ва тараққиёт йўлида миллий ҳаракатнинг фаол қатнашчиларидан бири. Мусо Саиджонов 1893 йили Бухоро шаҳрида савдогар оиласида туғилган. Мирараб мадрасасини битириб, Когондаги рус-тузем мактабида ўқиган. М.Саиджонов илмга қизиқиб, араб, форс, туркий тиллар, адабиёт, тарих ва география билан жиддий шугулланади. 1913 йилдан жадиdчилик ҳаракатига қўшилиб, 1917 йилда «Ёш бухороликлар» партиясининг ташкилотчиларидан бири бўлади.

У партия марказий қўмитасининг аъзоси этиб сайланган. Лекин Мусо Саиджонов табиатан инқилобий ҳаракатларга қарши бўлиб, ислохотларни тадрижий йўл билан ўтказиш

тарафдори эди. Шунинг учун ҳам у 1917 йил Бухородаги жа-
дидлар томонидан уюштирилган намоёишга қарши бўлган.
Амир билан жадидлар ўртасидаги музокарада қатнашган. Мусо
Саиджонов ўзбек халқи ўзгача миллий тараққиёт йўлидан
боришига ишонган. Унинг сиёсий қарашлари коммунистик
мафкурага зид бўлган, шунинг учун ҳам у 1920 йилда Ёш
бухороликларнинг коммунистик йўналишдаги гуруҳига кир-
маган. Кейинчалик у сиёсатдан узоқлашиб, маориф соҳасида
фаолият кўрсатган.

Мусо Саиджонов умрининг охиригача илмга садоқатли
бўлган ва Ўзбекистондаги тарих фани бўйича йирик олим ва
биринчи профессорлардан эди. Унинг сафдошлари Саиджо-
новни зеҳни баланд, заковати юксак, маданиятли, покиза
ахлоқли инсон сифатида билишган.

У 1935 йилда ўзбек олимларидан биринчи бўлиб шарқшу-
носларнинг III конгрессида қатнашади. Унинг илмий асарла-
ри тарихнинг энг муҳим даври — ўрта асрлар архитектура
ёдгорликлари ва нодир қўлёмаларини тадқиқ этишга бағиш-
ланган.

Ўзбек миллий зиёлиларининг кўзга кўринган вакили си-
фатида тоталитар тузумнинг жадидчилик тарихини бузиб
кўрсатганига қарши чиққани, ўзбек давлатчилиги тарихига
холисона ёндашгани учун у 1937 йилда қатағон қилинган.

Мусо Саиджонов қабрининг қаердалиги номаълум

МУҲАММАДШАРИФ СЎФИЗОДА

Маърифатпарвар зиёли, шоир Муҳаммадшариф Сўфизода
ўзбек маданияти тарихида ёрқин из қолдирган зотлардандир.

Муҳаммадшариф Эгамберди ўгли 1869 йил 29 январда Чустда туғилди, унинг отаси пичоқчи — хунарманд эди. У маҳалласидаги кўшниси Манзура отинда савод чиқарди. 1893—1898 йилларда у Кўқонда яшади ва мадрасада таълим олди. Кўқон адабий муҳитининг машҳур шоирлари Муқимий, Муҳий, Завқий, Нодим Намангоний билан яқин муносабатда бўлди. Бўлажак шоир дастлабки шеърларига Муқимий тавсияси билан «Ваҳший» тахаллусини қўлади.

Сўфизода 1893 йилда она шаҳри Чустда боёнларни, чор амалдорларини, мутаассибларни ҳажв қилувчи шеърлари учун «бадасл», «беадаб», «дахрий» деб айбланади ва ўлимга ҳукм қилинади. Шоир ўз ватанини тарк этишга, 14 йил турли мамлакатларда истиқомат қилишга мажбур бўлди.

Сўфизода 1900—1913 йилларда Ўрта Осиёнинг турли шаҳарларида, Тифлис, Боку, Арабистон, Ҳиндистон, Туркияда бўлди. У қаерда яшамасин, Тошкент, Кавказ, Қрим, Оренбург, Туркияда чоп этиладиган газеталар билан алоқасини узмади. Унинг мақолалари, шеърлари «Туркистон вилоятининг газети», «Садои Туркистон», «Садои Фарғона» газеталарида мунтазам чиқиб турди.

1913 йилда Сўфизода чет эл сафаридан Чустга қайтиб келади ва усули жаҳид мактаби очади. Камарсада қишлоғида етим болалар учун «Дорулайтом» («Етимлар уйи») ва катталар учун кечки мактаб ташкил қилади. Бу мактабларда у она тили, ҳандаса каби фанларни ўқитди.

1914 йилда Сўфизода Туркистон миқёсида ҳукм сураётган ижтимоий-сиёсий, маънавий таназулни фош этувчи «Чустилар бизлар» шеърини эълон қилади. Шеър бошидан охиригача «усули қадим»чиларга — мутаассибларга нисбатан аччиқ киноя, асар қахрамонларининг ўзини ўзи фош этиши услубида ёзилган эди.

Бу тўқнашувдан кейин Сўфизода ўз ватани Чустдан қувгин қилинди. У Тўрақўрғон яқинидаги Шаҳанд қишлоғида усули жаҳид мактаби очди. Сўфизоданинг бу ишида Тўрақўрғон қозиси, маърифатпарвар, шоир, педагог Ишқонхон тўра Иброт яқиндан ёрдам берди.

Сўфизода шўролар ҳукумати даврида ҳам халқига чин дилдан хизмат қилаверди ва адабий-ижодий, педагогик фаолият билан шуғулланди. 1937 йилда шоир «халқ душмани» деб эълон қилиниб, қамоққа олинди.

М.Сўфизода қабрининг қаердалиги номаълум.

ОБИДЖОН МАХМУДОВ

Давлат, жамоат ва сиёсат арбоби, Туркистоннинг йирик сармоядорларидан бири. Обиджон Абдулхолиқ ўғли Махмудов Фарғона тараққийпарварларининг пешқадам вакилидир. У Петербург университетини тамомлаган, халқимиз орасидан етишиб чиққан биринчи тор-кон муҳандиси эди.

Унинг ташаббуси ва бевосита раҳбарлиги остида 1914 йили Қўқонда босмахона ташкил қилинади ва Фарғона жадиdlарининг «Садои Фарғона» газетаси нашр этила бошлайди. Мазкур босмахонада «Садои Фарғона» билан бирга рус тилида «Ферганское эхо» газетаси ҳам нашр этилади. «Садои Фарғона» газетаси нафақат Туркистонда, балки Россия мусулмонлари орасида ҳам машхур бўлган.

Обиджон Махмудов жадид матбуотида долзарб мақолалари билан қатнашиб, маърифат, озодлик, хурлик ғояларини тарғиб этишга, халқнинг онгини, савиясини кўтаришга интилди.

О.Махмудов Туркистоннинг мустақил республика бўлиши тарафдори ва бунга етишиш учун фаол ҳаракат қилган жадидлардан бири эди.

1917 йилда Туркистон Мухторияти ҳукумати ташкил этилгач, О.Махмудов Озиқ-овқат нозири вазифасига сайланади. Орадан кўп ўтмай, 1918 йил феврал ойида Туркистон Мухторияти болшевиклар томонидан зўрлик билан ағдарилади. Шундан сўнг жадидларнинг бир қисми ўз ғоя ва мақсадларини совет ҳокимияти идораларига жойлашган ҳолда амалга оширмоқчи бўладилар. О.Махмудов ҳам шу кезларда совет

давлати идораларида хизмат қилиб, миллатпарварлик, тараққийпарварлик фаолиятини давом эттирди.

Атоқли маърифатпарвар Обиджон Маҳмудов 1936 йилнинг 21 ноябрида вафот этган.

ПОЛВОННИЁЗ ҲОЖИ ЮСУПОВ

Ўзбек халқининг тараққийпарвар сиймоларидан, Хива жаидлари ва «Ёш хиваликлар» партиясининг раҳбарларидан бири Полвонниёз ҳожи Юсупов 1863 йили Хива шаҳрида савдогар оиласида туғилган. 1871 йилга қадар ота-онасининг, улар вафотидан кейин эса амакиси Юсуфбойнинг қўлида тарбияланган. 13 ёшида эски мактабда ўқиб, савод чиқарган. Мактабни биткизгач, савдо ишлари билан шуғулланган.

Полвонниёз 1877 йилда амакиси билан Москвада бўлади. Кейинчалик 1885 йилда жаид мактабини тугатади. У араб, форс ва рус тилларини яхши билган. 1904 йилда Туркия, Миср, Сурия мамлакатларида ва Макка шаҳрида бўлади. Полвонниёз 1917 йил 4 апрелда Хива хонига тақдим этилган давлат бошқарувида ислохотлар ўтказиш тўғрисидаги манифестнинг тузувчиларидан бири эди. Хива хонининг жаидларга қарши сиёсати натижасида у 1918-1920 йилларда Тошкентга ўтиб кетади ва у ерда муҳожирликда бўлиб, «Ёш хиваликлар» партиясини ташкил қилади ва унга раис этиб сайланади. Хива хонлиги тугатилгач, 1920 йил 30 апрелда Хоразм Халқ Совет Республикаси Нозирлар кенгаши раиси лавозимига тайинланади. 1926 йил 10 январдан Хоразм вилоят Ижроия қўмитаси раисининг хўжалик бўйича ўринбосари бўлиб ишлайди. Кейинчалик Ичанқалъа музейида хизмат қилади.

Полвонниёз Юсупов 1936 йилда вафот этган.

САИДАҲМАДХЎЖА СИДДИҚИЙ — АЖЗИЙ

Миллий уйғониш даврининг йирик вакилларида бири, шоир.

Саидахмад Сиддиқий — Ажзий 1864 йил Самарқанд вилоятининг Жомбой тумани Халвойи қишлоғида ҳунарманд оиласида таваллуд топди. Ёшлиғида отаси вафот этиб, бобоси қўлида вояга етди. Янгаси қўлида савод чиқарди. Кейин Самарқанд ва Бухоро мадрасаларида таҳсилни давом эттирди. Шарқ классик адабиётини кунт билан ўрганади, араб, форс, озарбайжон ва кейинчалик рус тилини ўзлаштиради.

1880-йиллардан ўзи ҳам анъанавий усулдаги шеърлар машқ қила бошлади. Бироқ замонасининг буюк кишиларидан бири сифатида эътироф этилишига унинг маърифатчилик фаолияти ва ижоди сабабдир.

1901йил ҳаж сафарига отланади. Бир қатор Шарқ мамлакатларида бўлиб, ислом дунёсидаги янгиликлар билан танишади, бир неча муддат Жиддадаги Русия элчихонасида тилмочлик қилади. Сўнг Москва, Петербург шаҳарларини айланиб, Тифлисга ўтади. Ниҳоят, Самарқандга қайтиб, 1903 йил Халвойи қишлоғида янги мактаб очади.

Шоир кейинги бутун ҳаётини ана шу муқаддас ишга сарф этди. Ўзи очган мактабда табиий фанлар, араб ҳамда рус тилларидан сабоқ берди, дарсликлар тузди.

Сиддиқий вақтли матбуот нашрларида ҳам фаол иштирок этди.

Ватан, илм-маърифатга бағишланган мақолалари билан Қозон, Оренбург ва Кавказдаги нашрларда ҳам қатнашди. 1914 йили ўз ташаббуси билан «Зарафшон» номли кутубхона очди.

1910-йилларда шоир «Айн ул-адаб» («Адаб кўзи») ва «Ганжинаи ҳикмат» («Ҳикматлар хазинаси») номли ўзбек ва тожик тилларидаги икки шеърий тўпламини ҳамда «Миръоти ибрат» («Ибрат ойнаси»), «Анжумани арвоҳ» («Рухлар йиғини») номли дostonларини яратди.

Сиддиқий 1917 йили «Иттифоқ» ташкилоти томонидан шаҳар думасига вакил қилиб сайланди. Самарқанд мусулмон шўросининг раис муовини, вилоят адлия нозири бўлиб ишлайди. Лекин у 1921 йилдан барча расмий ишлардан воз кечиб, қишлоғида, ўзи очган мактабда муаллимликни давом эттиради.

1926 йили қаттиқ касалланиб, 1927 йилнинг июль ойида Самарқандда вафот этган.

САИДНОСИР МИРЖАЛИЛОВ

Атоқли маърифатпарвар, Туркистондаги миллий озодлик ҳаракатининг таниқли намояндаларидан бири Саидносир Миржалилов 1884 йили Туркистон шаҳрида таваллуд топган.

Ёшлигидан ўта зийрак, тадбиркор ва меҳнаткаш бўлган Саидносир тужжорлик фаолиятини кичик бир газлама дўконини очишдан бошлаган. Кўп ўтмай, у Туркистонда биринчи жаҳид мактабини ташкил этган. 1914 йилда пахта заводини қуриб, Туркистоннинг таниқли бойлари ва савдогарларидан бири сифатида шуҳрат қозонган.

С.Миржалилов 1917 йил сиёсий фаолиятга ўтади. Феврал инқилобидан сўнг у Тошкентда ташкил этилган «Шўрои исломия» ташкилотининг фаол аъзоларидан бирига айланди. Туркистон мустақилликка эришишини орзу қилган Саидно-

сир Миржалилов тижоратчи сифатида топган сармойсининг катта қисмини миллий иттиҳод ва истиқлол учун олиб борилган курашга бағишлади. Туркистон Мухторияти ҳукуматининг барпо этилишида фаол иштирок этди ва ҳукумат аъзоси этиб сайланди. Мухторият қонга ботирилиб, унинг раҳбарлари таъқиб остига олинган, С.Миржалилов хорижга кетишга мажбур бўлди ва дастлаб Самарага бориб, Туркистонда рўй бераётган хунрезликларга чек қўйиш йўлларини ахтарди, сўнг Туркия ва Тифлисида бир муддат яшади. Болшевиклар эълон қилган умумий афвга ишониб, у 1921 йили ватанига қайтди. У «Туркистон» савдо-саноат ширкатини ташкил қилиб, ундан тушган фойда эвазига «Кўмак» жамияти орқали истеъдодли ёшларни Германия ва бошқа мамлакатларга ўқишга юбориш, «Нашри маориф» жамияти фаолиятини авж олдириш ишига ўз улушини қўшди. Лекин болшевиклар кузатувидан озод бўлмаган С.Миржалилов 1925 йил 12 декабр куни ҳибсга олиниб, Соловецк оролларида қамоққа юборилди. У уч йиллик қамоқ муддатини ўтаганидан кейин 1932 йили яна беш йил муддатга қамалади, ниҳоят 1937 йил 21 июл куни такрор ҳибсга олиниб, ўша йилнинг 25 октябрида отиб ташланди.

Саидносир Миржалилов қабрининг қаердалиги номаълум.

ТўЛАГАН ХЎЖАМЁРОВ — ТАВАЛЛО

Тўлаган Хўжамёров — Тавалло ХХ аср бошлари Тошкент адабий муҳитининг кўзга кўринган намояндаларидан эди.

У 1882 йили Тошкентнинг Кўкча даҳасида зиёли оилада

туғилди. Аввал эски мактабда, сўнг Бекларбеги мадрасасида таҳсил олди. Бекларбеги мадрасаси бу даврларда Тошкент адабий ҳаётининг марказларидан бири эди. Тавалло шу ерда Каримбек Камий, Мискин, Хислат, Юсуф Сарёмий каби замонасининг атоқли шоирлари билан танишади. Айниқса, Юсуф Сарёмий билан яқин алоқага киришиб, уни ўзининг пири, устози сифатида эътироф этади. «Тавалло» деб тахаллус олиши ҳам мазкур устоз даъвати билан бўлади.

Тавалло ўзи яшаб турган воқелик моҳиятини, Туркистоннинг чор истибдоди остида хуқуқсиз, забун бир қисматга маҳкум эканлигини англаган паллада, яъни 1905 йиллардан бошлаб жаҳидчилик ҳаракатларига қўшилади. Бу ҳаракатнинг барча муҳим жабҳаларида иштирок этади. Хусусан, миллий матбуотимизнинг илк намуналари ҳисобланган «Таракқий», «Шухрат», «Садои Туркистон», «Садои Фарғона» газеталарида унинг шеър ва мақолалари мунтазам чиқиб туради. 1914 йил августида тошкентлик таракқийпарвар ёшлар томонидан ташкил этилган «Нашриёт» ширкати муассислари қаторида Тўлаган Хўжамёров номи ҳам учрайди. 1913 йилнинг ўрталарида Тошкентда биринчи миллий театр труппаси фаолият бошлайди. 1914 йилнинг 27 февралда «Колизей» театр бивосида намойиш этилган «Падаркуш» спектакли шу труппанинг илк миллий театр томошаси эди. Тавалло бу ҳаракатнинг ҳам ташкилотчилари ва жонқуярлари қаторида кўринади. Ана шу воқеага бағишлаб махсус шеърлар ёзади.

1916 йили Тавалло ўзининг матбуотда эълон қилинган ва босилмаган шеърларини тўплаб, «Равнақ ул-ислом» номи билан чоп эттиради. Тўпланда етмишга яқин шеър жамланган бўлиб, уларнинг деярли барчаси маърифатпарварлик руҳи билан йўғрилган.

Тавалло 1917 йил октябр тўнтаришидан сўнг турли идораларда ишлади. «Муштум» журналида ҳажвий шеърлар билан фаол иштирок этди.

Шоир 1937 йили кўплаб сафдош ҳаммаслаклари қатори ҳақсизлик қурбони бўлди. Ҳибсага олиниб, қамоқда вафот этди.

Тавалло қабрининг қаердалиги номаълум.

УБАЙДУЛЛА ХЎЖАЕВ

Жадидчилик ҳаракатининг йирик намояндаларидан бири, давлат ва сиёсат арбоби Убайдуллахўжа Асадуллахўжа ўгли 1880 йили Тошкент шаҳрида туғилган. Рус-тузем мактабини тамомлагач, давлат муассасаларида таржимонлик билан шуғулланган. Кейинчалик Саратов университетининг ҳуқуқшунослик факультетини муваффақият билан тамомлаган. Убайдулла Хўжаев дастлабки ўзбек адвокатларидан бири эди. Ўқишни тугатгач, у Тошкент округ судида адвокат бўлиб хизмат қилади. Ўз атрофига ёшларни тўплаб, «Умид» яширин жамиятини тузди. Кейинчалик бу ташкилот «Тараққийпарвар» деб номланиб, жадидларнинг асосий ташкилотларидан бирига айланди.

Убайдулла Хўжаев 1914 йилда маҳаллий сармоядорларнинг кўмагига таянган ҳолда «Садои Туркистон» газетасини ўз муҳаррирлиги остида чоп этади. У ушбу газета саҳифаларида миллий ўзликни англашга даъват этувчи, маҳаллий халқнинг сиёсий онгини оширишга хизмат қилувчи кўплаб мақолалар эълон қилади. Газета ёпиб қўйилгач, Убайдулла Хўжаев Андижонга келади ва рус тилида «Туркестанский голос» газетасини нашр этади.

1917 йил феврал инқилобидан кейин у Туркистондаги мустақиллик ва тараққиёт учун миллий ҳаракатнинг фаол раҳномаларидан бирига айланади. Тошкент «Шўрои исломия» ташкилотига раис, Бутунроссия мусулмон шўросига эса аъзо этиб сайланади. У 1917 йилда бўлиб ўтган барча Туркистон ва Бутунроссия мусулмонлари съездларида иштирок этади. Қўқонда бўлиб ўтган фавқулодда ўлка мусулмонларининг съезди уни

Туркистон Мухториятининг Ҳарбий нозири этиб сайлайди. Туркистон Мухторияти тор-мор этилгач, Убайдулла Хўжаев Оренбургга боради ва Бошқирдистон Мухторияти ҳукуматини тузишда фаол иштирок этади.

1920—1938 йилларда совет ҳокимиятига зид бўлган сиёсий қарашлари учун уни бир неча бор тазйиқ остига оладилар. 1938 йилда барча тараққийпарвар ўзбек зиёлилари қатори у ҳам қатағонга учрайди ва отиб ташланади.

У.Хўжаев қабрининг қаердалиги номаълум.

ФАЙЗУЛЛА ХЎЖАЕВ

Атоқли давлат ва сиёсат арбоби, Бухоро жади́дчилигининг фаол иштирокчиси, «Ёш бухороликлар» партиясининг раҳбарларидан бири Файзулла Хўжаев 1896 йили Бухоро шаҳрида йирик савдогар оиласида туғилган. У ёшлигида эски мактабни битириб, Бухоро мадрасасида ўқиган. 1907—1912 йилларда Ф.Хўжаев Москвада шахсий ўқитувчилардан таълим олган. 1913 йилдан жади́длар сафида фаолият кўрсатган ва халқ орасида маърифат тарқатиш билан шуғулланган. 1917 йилдан у «Ёш бухороликлар» партиясининг ташкилотчиларидан биридир. Бухоро жади́длари сўл қанотининг инқилобий руҳдаги аъзоларидан бўлиб, 1920 йилда амирни тахтдан ағдаришга ҳаракат қилади.

1920 йилда Туркистонда мухожирликда бўлиб, «Ёш бухороликлар» партиясининг Туркистон бюросини ташкил қилган. Ф.Хўжаев томонидан тузилган партиясининг дастури шариат асосида бўлиб, халқнинг миллий анъаналари ва ўзига хос хусусиятларини эътиборга олган ҳолда Бухорода халқ демократик республикасини ташкил этишни мақсад қилиб қўйган эди.

Бухоро амири тахтдан ағдарилгач ва ҳокимият Ёш бухороликлар қўлига ўтгандан сўнг Ф.Хўжаев ҳукумат раҳбари этиб сайланади. Бу лавозимда у мустақил сиёсат олиб боришга, Россия ва хорижий мамлакатлар билан тенг мулоқот қилишга интилган. 1922 йилда у Германияга чет эл савдо компаниялари ва йирик савдогарлар билан шартнома тузишга борган.

1925 йилда Ф.Хўжаев Ўзбекистон Халқ нозирлари кенгашининг раиси этиб сайланди. У ўз фаолиятида ўзбек халқининг иқтисодий ва маданий равнақига хизмат қилувчи тadbирларни амалга оширишга интилди. Ф.Хўжаев совет тузуми томонидан миллий зиёлиларнинг фаолиятини чеклаш сиёсатига қарши чиқди. У узоқ йиллар давомида марказнинг тазйиқи остида ишлашга мажбур бўлди. 1926 йилда жадинчилик тарихига бағишланган «Бухоро инқилоби тарихига материаллар» китоби учун компартия томонидан қаттиқ таъқибга олинди.

Ф.Хўжаев ҳукумат раҳбари сифатида Ўзбекистоннинг халқ хўжалиги (пахтачилик, ирригация, капитал қурилиш, чорвачилик)ни ривожлантиришга, маориф ва маданиятни равнақ топтиришга ҳаракат қилди, бироқ янгича тусдаги мустамлака шароитида бу интилишларнинг бефойда эканини кейинроқ англаб етди.

Ф.Хўжаев 1937 йилда қатарон қилинди ва ўлимга маҳкум этилди.

Ф.Хўжаев қабрининг қаердалиги номаълум.

**Миллий маданият,
тил ва тарихдан
бегоналашишнинг
зарарли оқибатлари**

Миллий истиқлол гоёси ўз қиёфасига эга бўлган ва башарият тараққиётига ўзининг улкан ҳиссасини қўшган халқимизнинг бой ва узоқ тарихий тараққиёт йўлини босиб ўтган маънавияти сарчашмаларидан озуқа олган. Бир пайтнинг ўзида у бутун халқимизнинг ўзлигини англаши, маънавий юксалиши омили бўлиб хизмат қилмоқда.

Бир қарашда масаланинг бундай қўйилиши мантиқсизликдек бўлиб туюлади. Биз кечагина дунёга келган эмас балки узоқ тарихга эга бўлган ва ким эканлигимиз маълум халқ эканмиз, ўзлигимизни англатишга не ҳожат? Аммо масаланинг бошқа бир жиҳати бор. Афсусларким, халқимиз узоқ вақт истибдод остида яшади. Аввало, Чор Россияси, сўнг

қизил Империя даврида кўплаб маданият дурдоналари йўқ қилинди, динимиз ва тилимиздан бегоналаштиришга ҳаракат қилишди, маънавиятимиз сарчашмаларидан озуқа олишимизга йўл қўйилмади, “миллийлик”, “миллий гурур” сўзларини тилга олиш гуноҳи азимга айланди. “Ким эдик?” деган саволга “ёзувинг, маданиятинг, тилга олишга арзирлик тарихинг йўқ сартсан” жавобини олдик. “Ким бўлдик?” — деган саволга ўзгаларнинг “ёрдами” билангина маданиятли бўлган халқсан” дея жавоб эшитдик.

Натижада, тарихий хотирани зўр бериб йўқ қилишга, халқни манқуртлаштиришга қаратилган сиёсат туфайли, ўзлигимизни йўқотиш даражасига келиб қолдик. Бунинг асосий сабабларидан бири миллий маданиятимиз, тилимиз, урф-одатларимизга болта уришда, афсуски, халқимиз орасидан ҳам айрим «кимса»лар топилди. Демак, ўзимиз ҳам «катта ҳисса» кўшдик.

Миллий ўзликдан бегоналашиш ҳақида сўз борар экан, бунинг бир учини ўлканинг ички ҳолати билан боғлиқ эканлигини ҳам унутмаслик керак. Маълумки, XVI асрдан бошлаб минтақадаги сиёсий, иқтисодий таназзул ва парчаланиш ҳамда у билан боғлиқ равишда маънавий-маданий эврилиш жараёни борган сайин кучайиб борди. Ўлка жаҳон тараққиёти йўлларида четда қолди. Русия мусулмон ўлкалари илғор зиёлиларининг устози бўлган, жаҳидчилик ҳаракатининг тамал тошини қўйган Исмоилбек Гаспарали сўнгги асрлар давомида Туркистон ўлкасининг таназзули сабабларини шундай кўрсатади: *“Шоҳ Темур замонинда ҳар бири бир арслон ўлан туркистонийлар бу замонда таъсири зулм ва истибдод ила бирор соҳсиз хотин соқолли заифалар поясина кирмиш эди. Эски илм ва уламодан ҳам деярли асар қолмаган. Холис ва ҳалол (киши) қолмай, узун чопонларга, хилъатларга ўрлаган риёкор кўпайган эди. Золимлар йўлини тўсадиган шарият аҳли тугаб, золимларга фатво топиб бериб, 5-10 тилла-олтун учун сабоқдан оқшома қадар “омин”, “омин” айтиб, миллатни хароб ва барбод этганлар саноксиз эди. Қандай бахтсизликки, бир учи Сабди Чинга, дигар учи Ўрта Ер денгизига чиққан салтанат баҳодирларининг авлоди ёшликда баччалик, сўнг эса баччабозлик ҳаромликлари ичида умр кечирадирлар эди. Шижоат майдонида Темурларнинг, Шайбонийларнинг исми-шарифлари унутилгани каби илм*

майдонида Ибн Синолар, Форобийлар, маориф майдонида Али Қушчи, Улугбеклар ёддан чиқиб, бутун Мовароуннаҳр бир хонақойи паришон ва диёри дарвешон ўлмиш эди. Илм, ҳилм, маориф, иззат-нафс ва ҳайсият (ҳурмат-эътибор) риёкорликка айланган эди. Бу сўзлар балки аччиқ сўзлардир, лекин тўғри сўзлардир. Тарих ёзадиган муаррих мадҳия ёзадиган мирза эмас”¹. “Ҳиндистонда бир фаранги ила бухороли мударриснинг жаид мактаблари хусусинда қилган мунозараси” асарида Фитрат ўлканинг даҳшатли иқтисодий қоқоқлиги, аҳолининг руҳий эврилиши суратини чизиб беради. Бухоролик мударриснинг юртнинг аҳволи ҳақидаги гапларини тинглаган фаранги ҳайратдан ёқасини ушлайди: “Бай, бай, бай! Бу нечук мусулмонлик! Бу қандай диёнат!!! Воқеан, мусулмонларнинг ўз шариятларини шунчалар таҳқирлашлари олдида биздан қўрқиб кутаётган заллат (адашиш)лари ҳеч нарса эмас экан”, — дея хитоб қилади.

Шунинг учун ҳам жаҳолат ичра қолган жамиятдаги иллатлар, ахлоқсизликка қарши кураш XX аср бошларидаги илғор зиёлиларимизнинг бош мақсадига айланган эди. Беҳбудий “Падаркуш” фожеасида ўз отасини ўлдирган Тошмурод жинояти ҳақида Зиёли тили билан шундай дейди: “Илм ва тарбиясиз болаларни оқибати шулдир... Оқ, ҳақиқатда бойни ўлдургон ва йигитларни азоби абадийга гирифтор қилган беилмликдир. Бизларни хонавайрон баҳагирён ва беватан ва банди қилган тарбиясизлик ва жаҳолатдур, беватанлик, дарбадарлик, асорат, фақир ва зарурат ва хорликлар ҳамма илмсизлик ва бетарбияликни меваси натижасидур...”².

Абдулла Авлоний ҳам “Биз ва Сиз” асарида юрти фожеасини жамиятнинг иллатлар ботқоғига ботганлигида, ахлоқсизлик илдиз отганда кўради. Ўзини ўлдиришга қарор қилган асар қаҳрамони Камолнинг сўзлари жамиятга айбнома сифатида жаранглайди: “Сиз! ... Сиз, мени бу ҳолга солган, сиз, сиз — жаҳолат қурбонлари, сиз! Сиз, эски турмуш асирлари. Сиз”³.

¹ Кучирма: Б.Қосимовнинг “Миллий уйғониш” китобидан олинди. 189-190-бетлар.

² Беҳбудий М. Асарлар. 2-жилд. — Т.: Р.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1994, 271-272-бетлар.

³ Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. 2-жилд. — Т., 1998, 185-188-бетлар.

“Ўзингдан чиққан балога, қайга борай давога”, — дейди халқимиз. Шунинг учун ҳам тарихий вазиятни тўғри англаган илғор зиёлилар, кишилар онгини, аввало, жаҳолатдан халос этишга, Чўлпон таъбири билан айтганда “илгари миллий ҳиссини ўстириб ўз миллатини танитиш”га, “ўчган, ярадор кўнгилга руҳ бермак”ка интилдилар.

Мустақиллик бу йўл қўйилган таъқиблар ва хатоларни тузатиш имкониятини берди. Мустақиллик шарофати билан “аждодларимиз томонидан кўп асрлар мобайнида яратиб келинган гоят улкан, бебаҳо маънавий ва маданий мерос тиклана бошланди” ва “халқимиз ўзига хос миллий маданиятининг содибига айланди”¹. Собиқ иттифоқ ҳудудидаги республикаларнинг сўнгги 10-15 йиллик тарихи шуни кўрсатдики, сиёсий эркинликни анча тез ва қон тўкмасдан қўлга киритиш мумкин. Инсон, миллат табиий равишда фаровонликка интилар экан, унга замин ҳозирлайдиган иқтисодий эркинликка ҳам қисқа вақт ичида эришиш мумкин. Аммо, тафаккур эркинлигига эришиш, инсон онгига зўрлик билан сингдирилган ёлғон ақидалардан, шўролар даврида орттирилган иллатлардан, фикрий қарамликдан, маънавий қулликдан халос бўлиш анча мураккаб. Албатта, узоқ давом этган ягона мафкуравий тазйиқларга қарамай, халқимиз тарихи ва қадриятларини, ўзига хос анъаналарини сақлаб қолишга муваффақ бўлди. Бироқ миллий ғоя замирида ётган ўзлигини англаш, ҳаққоний тарихни бутун бойлиги ва мураккаблиги билан билгандагина мумкин бўлади. Акс ҳолда у қуруқ сафсатага айланади, кундан-кунга саёзлашиб бораверади, оддий манманликдан нарига ўтмай қолади.

Шунинг учун ҳам Президент И.Каримов тарихчи олимлар ва журналистлар билан суҳбатида: “Мадомики, ўз тарихини билган, ундан руҳий кувват оладиган халқни енгиб бўлмас экан, биз ҳаққоний тарихимизни тиклашимиз, халқимизни, миллатимизни ана шу тарих билан қуроллантиришимиз зарур. Тарих билан қуроллантириш, яна бир бор, қуроллантиришимиз зарур”², — дея алоҳида таъкидлаган эди. Мил-

¹ Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 1998, 125-б.

² Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурашимиз. 7-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 1999, 149-б.

лий истиқлол гоёси мустаҳкам ҳаётӣ заминга, халқимизнинг чуқур тарихий илдизларига таянади. “Ким эдик?” деган саволга жавобни тинимсиз излашга даъват этиб, миллий ўзлигимизни теран идрок этишга ёрдам беради.

**Миллий истиқлол
гоёси — миллий
ўзликни тарбиялаш,
қадрлаш, сақлаб
қолиш омили**

Инсон “бир парча гўшт” бўлиб дунёга келади ва у дастлаб табиий инстинктлар билан яшайди. Секин-аста ўзи яшайдиган оила муҳити, кейинроқ маҳалла, таълим олган билим даргоҳи, жамият таъсирида инсон дунёқараши шаклланади, шахсга айланиб боради. Жамиятдан ташқарида эса, у ҳайвонот дунёсининг бошқа вакиллари билан унчалик фарқ ҳам қилмайдиган, ўзлигини англашга қодир бўлмаган оддий жонзодлигича қолади. Жамиятдан ташқарида ўзининг инсоний сифатларини сақлаб қолган Робинзон Крузо ёки Маугли каби адабий қаҳрамонлар фақат ҳаёлот маҳсулидир.

Машҳур инглиз ёзувчиси Даниэль Дефони Робинзон образини яратишга туртки берган реал шахс — Александр Селькирк тарихи бунга ёрқин мисол бўла олади. Ўзи билан зиддиятга борган бу матросни кема капитани кимсасиз оролга тушириб қолдиради. У атиги 4 йилдан сал кўпроқ вақтни ёлғизликда ўтказди. Аммо шу қисқа вақт ичидаёқ у одамдек сўзлашни, муомала қилишни унутади, бир сўз билан айтганда, буткул инсоний қиёфасини йўқотади.

Демак, кишининг Инсон мартабасига эришмоғи, ўзлигини танишида маънавий-ижтимоий муҳит ва жамиятда орттирган тажрибаси, билимлари, тарбияси муҳимдир. Инсон тафаккурига оила, жамиятдаги тарихий шарт-шароит, жамиятдаги сиёсий, иқтисодий ва мафкуравий ҳолатлар ўз таъсирини кўрсатар экан, унинг ўзлигини — миллий ўзлигини англашда таълим-тарбиянинг аҳамияти бениҳоя катта. “Фақатгина чинакам маърифатли одам инсон қадрини, миллий қадриятларини, бир сўз билан айтганда, ўзлигини англаш, эркин ва озод жамиятда яшаш, мустақил давлатимизнинг жаҳон ҳамжамиятида ўзига муносиб, обрўли ўрин эгаллаши учун фидойилик билан курашиши мумкин”¹.

¹ Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 1998, 325-б.

Шунинг учун ҳам, миллий гоа воқеликка айлаиши, таракқиётга хизмат қилиши учун миллий-маънавий тикланиш замирида фуқароларимиз онгу-тафаккурини ўстириш зарур. Миллий ўзлик туйғусини, уни қадрлашни тарбиялаш лозим. Абдулла Авлонийнинг айтган “тарбия бизлар учун ё ҳаёт ё мамот, ё нажот — ё фалокат масаласидур”, — деган сўзлари бугунги кунда янги мазмун касб этиб, ўз долзарблигини йўқотмаган. Авлоний ява дейди:

*Худонинг раҳмату файзи ҳама инсонга яксардур,
Ва лекин тарбият бирла етушмак шарт акбардур.
Туғуб ташлов ила бўлмас бола бўлгай бало сизга,
Вужуди тарбият топса, бўлур ул раҳнамо сизга.
Темурчининг боласи тарбият топса, бўлур олим,
Бузулса хулқи, Лукмон ўғли бўлса, бўлеуси золим.
“Ёмонларга қўшилди Нурдин ўғли, бўлди беимон,
Юруди Қоҳф ити хўблар ила бўлди оти инсон”¹.*

“Маънавият билан қувватланмаган билим ёввойи одам қўлидаги чўқморга айланади”, деган эди бир аллома. Кишилик тарихида ўз билими, истеъдодини нопок ишларга, бузгунчиликка сарф этиб, ўз яқинлари, халқи, бутун инсоният бошига кулфат ёғдирган кимсалар оз бўлган дейсизми? Ёзувчимиз Ўлмас Умарбеков шу маънода “Одам бўлиш қийин” деган қиссасини ёзади ва унда жамиятимиздаги маънавий қашшоқлик жараёни кўрсатилган. Шу жиҳатдан жаҳид зиётиларидан бири Муҳаммад Саъид “Ойна” журналидаги мақоласида (1914 йил 31-сон) комил инсон тарбияси ҳақида фикр юритар экан, Ибн Маъсуднинг гапларини келтирадики, жаҳидларнинг бу борадаги фикрлари бугунги кунда ҳам ўз долзарблигини йўқотмаганини кўраимиз: “Ҳар кишининг иймони илми қадар, ҳар кишининг илми сазйи қадар, ҳар кишининг сазйи номуси қадар, ҳар кишининг номуси виждони қадар ва ҳар кишининг виждони ҳам анинг адаб ва тарбияси қадардир!”².

“Жамият маданиятсиз, маънавий ахлоқий қадриятларсиз яшай олмайди. Уларни писанд қилмаган жамият пировард — оқибатда таназзулга юз тутади”. Президент И.Ка-

¹ Абдулла Авлоний. Ташлабган асарлар. 2-жилд. — Т., 1998, 35-36-б.

² “Ойна” (1914-1915 й.) — Т.: Академия, 2001, 22-б.

римовнинг хикматга айланган бу сўзлари башарият тарихи, хусусан, халқимизнинг минг йиллик маънавий ахлоқий юксалиш тарихи борасидаги чуқур билимлар эътирофи натижасидир. Шунинг учун ҳам юртбошимиз Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи чакриқ IX сессиясида (29 август 1997 йил) сўзлаган нутқларида таълим-тарбия соҳасидаги ислохотлар мазмунини шундай белгилаб берган эди: *“Бизга битирувчилар эмас, мактаб таълими ва тарбиясини кўрган шахслар керак”*¹.

Айни шундай таълим ва тарбия кўрган шахсларгина “ким эдик?”, “ким бўлдик?”, “ким бўлмоқчимиз?” деган саволларга тинимсиз жавоб излайди. Шунда кишиларимиз миллий маданиятимиз сарчашмаларига авайлаб муносабатда бўлишни ўрганади, жаҳон маданиятини чуқурроқ билишга, умуминсоний қадриятларга таяниб яшашга интилади. Анъанавий қадриятларимизни ҳозирги демократик жамиятнинг қадриятлари билан уйғунликда кўра билади. Шундагина халқимиз миллий ўзлигини кундан-кунга теран англаб, маънавий юксалишга эришади, келажакка равшан кўз билан қарайди. Ана шунда миллий гоа ижтимоий ҳаёт соҳаларига тадбиқ этилиб, моддийлашади ва тараққиёт омили бўлиб хизмат қилади.

¹ Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 1998, 331-б.

МИЛЛИЙ ҒОЯ ВА МАЪНАВИЙ ҚАДРИЯТЛАР

Миллий маънавий
қадриятлар тушунчаси,
унинг таърифи ва
тавсифи

Хар қандай ижтимоий ҳодисанинг, шу жумладан, миллий ғояни ва миллий маънавий қадриятларнинг моҳиятини очиб бериш учун қуйидагиларга аниқлик киритиш: тушунчанинг таърифи (дефиницияси); тушунчанинг тавсифи (характеристикаси); миллий маънавий қадриятларнинг мазмуни; уларнинг келиб чиқиши ва ривожланиши (эволюцияси); ижтимоий мақсади ва вазифалари (функциялари); тузилиши (структураси); амал қилиш усул ва воситалари (технологияси); шакллари ва кўринишлари таснифи (классификацияси) ва ниҳоят, жамият ҳаётининг бошқа соҳаларига таъсирини билиш лозим.

«Қадрият» тушунчаси — жуда кенг тушунча. Унинг бир қисми — маънавий қадриятлардир. Миллий-маънавий қадриятлар — «миллийлик», «маънавият» ва «қадрият» тушунчалари кесишган нуқтада жамланган ижтимоий ҳодисаларни ўз ичига олади.

«Миллий маънавий қадриятлар» тушунчасига қуйидагича таъриф бериш мумкин: *Муайян миллат вакиллари учун зарур ва аҳамиятли, азиз ва ардоқли бўлган, манфаати ва мақсадларига хизмат қиладиган маънавий бойликлар, амаллар ва тамойиллар, ғоялар ва меъёрлар миллий маънавий қадриятлардир.*

Хар бир халқнинг ўзи учун эъзозли, қимматли бўлган маънавий бойликлари бўлади. Булар асрлар давомида авлоддан-авлодга ўтиб келган, ҳозирги кунда ҳам ўзининг аҳамияти ва қадрияти йўқотмаган, шу халқнинг *ифтихор манбаи*га айланган дурдоналардир. Масалан, қирғиз халқи «Манас» дostonи билан, мисрликлар қадимий пирамидалар, французлар Париждаги Лувр саройи, ўзбеклар Самарқанду Бухоро ва Хива билан ҳақли равишда фахрланадилар.

Миллат ва элатларнинг ўзига хос тарихий мероси, санъати ва адабиёти билан бир қаторда уларнинг урф-одат ва маросимлари, маданий муносабат ва ахлоқий фазилатлари ҳам маънавий қадриятлар тизимига киради. Булар халқнинг ўзига

хослигини сақлаб қолишда, ёш авлодни тарбиялашда, шах-
снинг ижтимоийлашувида муҳим роль ўйнайди.

Миллий маънавий кадриятларда халқнинг дунёқараши ва
ҳаётга муносабати, ички табиати ва турмуш тарзи ўз ифо-
дасини топади. Буларда миллатнинг руҳий олами ва тафак-
кур тарзи, орзу-умидлари ва идеаллари, виждони ва ор-
номуси акс этади.

Миллий кадриятлар халқнинг кундалик ҳаёти ва турмуш
тарзида ўзига хос мезон вазифасини ўтайди. Ушбу кадрият-
лар воситасида турли ҳодиса ва ҳолатларга, янги пайдо бўла-
ётган фаолият турлари ва расм-русумларга баҳо берилади.
Ёш авлоднинг ҳаётий мўлжаллари, «замона қаҳрамони»
ҳақидаги тасаввурлари ҳам маънавий кадриятлардан келиб
чиқиб шаклланади.

**Миллий ғоя
ва маънавий
кадриятларнинг
узвий боғлиқлиги**

Миллий маънавий кадриятлар —
ижобий ахлоқий сифатларни такомил-
лаштириш, давлат ва миллат риво-
жига тўғаноқ бўладиган салбий иллат-
ларни бартараф этиш омилидир.

Миллий ғоя ва маънавий кадрият-
лар орасида узвий алоқадорлик, ўза-
ро таъсир мавжуд бўлиб, бу қуйидагиларда ўз ифодасини
топади:

биринчидан, миллий кадриятлар миллий ғоя учун маъ-
навий негиз, манба бўлиб хизмат қилади;

иккинчидан, миллий ғоя кадриятларни бойитиш, янада
юксак босқичга кўтариш, одамлар онги ва қалбига миллий
кадриятларни сиғдириш омили бўлиб ҳисобланади;

учинчидан, миллий ғоя халқнинг туб манфаатлари нуқ-
таи назаридан мавжуд маънавий кадриятларга баҳо беради,
ижобий жиҳатларни ривожлантириш, салбий ҳолатларни
инкор этишнинг маънавий мезони бўлиб майдонга чиқади.

Юксак маънавият — келажак пойдевори.

Ислом Каримов

Маънавият, кадриятлар ва миллий ғоя — жамият ҳаёти-
нинг жуда мураккаб ва серқирра, ўзаро узвий алоқадорлик-
да бўлган соҳаларидир.

Маънавият, миллий кадриятлар ва истиқлол ғоялари ало-

ҳида олинган ҳар бир шахс ҳаётида ҳам, жамиятдаги турли гуруҳ ва қатламлар фаолиятида ҳам, умуман инсоният тараққиётида ҳам катта аҳамиятга эга. Миллат ва давлат тараққиётининг маълум даврларида маънавият ва миллий ғоя энг долзарб, ҳал қилувчи омил бўлиб майдонга чиқади.

Ўзбекистон истиқлолининг асосчиси Ислом Каримов томонидан мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб тараққиётнинг ўзига хос ва ўзига мос йўлини белгиловчи миллий маънавий қадриятлар масаласига жуда катта эътибор қаратилди. Халқимиз маънавиятини юксалтиришнинг илмий-назарий, фундаментал концепцияси ишлаб чиқилди.

Айни пайтда, буюк келажакни яратиш йўлида халқни бирлаштириб, яқдил қила оладиган, бунёдкорлик ишларига сафарбар этиб, руҳий таянч бўла оладиган миллий ғояни шакллантириш муаммоси юртбошимиз Ислом Каримовнинг диққат назаридан бир дақиқа ҳам четда қолмади.

«Ўзининг ҳаётини, олдига қўйган мақсадларини аниқ тасаввур қиладиган, ўз келажаги ҳақида қайгурадиган миллат ҳеч бир даврда миллий ғоя ва миллий мафжурасиз яшамаган ва яшай олмайди»¹.

Ислом Каримов

Бинобарин, маънавият, қадрият ва миллий ғоя — халқнинг бугунги ҳаёти учун ҳам эртанги истиқболи учун беқиёс аҳамиятга эга бўлган маънавий-ижтимоий соҳалардир.

Миллий ўзликни англаш айнан маънавий қадриятларни ўзлаштириш, ўз халқининг тарихи, маданий меросини ўрганиш, бугунги ҳолати ва эртанги истиқболини аниқ тасаввур этишдан бошланади. Ҳар бир инсоннинг меҳнати, фаолияти, ҳаётий мақсадлари маълум бир қадриятларга эришиш, моддий ва маънавий бойликларга эга бўлишга йўналтирилган бўлади.

Миллий маънавий қадриятлар кўп асрлик тарихга эга.

Ўзбекистондаги тарихий обидалар, маданий ёдгорликлар ё урф-одат ва маросимларни таҳлил қилиш, буларнинг пайдо бўлиши жуда қадим замонларга бориб тақалишини кўрсатади.

¹ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. — Т.: Ўзбекистон, 2001, 5-6-бетлар.

Мисол учун, «Авесто»ни олайлик. Бундан 2700 йил муқаддам ўн икки минг мол терисига олтин ҳарфлар билан битилган бу асар пайдо бўлиши учун ундан аввал ҳам камида неча минг йиллик давр ўтгавляги, теран ҳаётий тажриба ва ҳикматлар тўпланганлиги, шубҳасиз. Бу асар юксак маданий ҳаёт, фалсафа ва фан, хаттотлик ва муштарийлик ривожланиши натижасида яратилганлиги учун ҳам шу пайтгача ўз қимматини йўқотмади.

Даврлар ўтиши билан миллий маънавий қадриятлар ҳам ўзгариб, ривожланиб, янгиланиб, бойиб боради. Замон руҳига ва тараққиёт талабларига мос келмай қолган меъёр ва талаблар инкор этилади. Янгича тасаввур ва ёндашувлар, фазилят ва одатлар ҳаётга кириб келади. Бунга кундалик ҳаётимиздан, турмуш тарзи — кийиниш, овқатланиш, тўй-ҳашамларни ўтказиш ва бошқалардан кўплаб мисоллар келтириш мумкин.

Инсониятнинг охири ярим минг йиллик умри давомида жаҳон бозори пайдо бўлди, иқтисодиёт ва маданиятларнинг ўзаро таъсири кучайди. XXI аср бошига келиб ахборот технологиялари туфайли глобаллашув жараёни янги босқичга кўтарилди. Бу шароитда миллий қадриятларга четдан бўладиган таъсир беқийс даражада зўрайди. Бу таъсир, бир томондан, миллий маданиятларнинг бойиши, қадриятларнинг қайта баҳоланиши ва юксалишига, иккинчи томондан эса, миллатнинг руҳияти ва қадриятига ёт бўлган одат ва ҳаракатларнинг кириб келишига сабаб бўлди.

И.Каримов мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб миллий маънавий қадриятларни юксалтиришга алоҳида эътибор бериб келмоқда. Бир тузумдан бошқасига ўтиш даврида аҳолининг руҳияти ва қадриятларида жиддий ўзгаришлар содир бўлади. Ўз умрини яшаб бўлган гоюлар ва мафкураравий ақидалар, замонга мос келмайдиган муносабат ва фазилятлар ўрнини янгилари билан тўлдириш осонликча кечмайди. Шуларни ҳисобга олиб, айтиш мумкинки, миллий ўзликни сақлаш, тарихий хотирани тиклаш, келажакка комил ишонч ҳиссини уйғотиш учун маънавий, миллий маънавий қадриятлар беқийс аҳамиятга эга.

**Миллий маънавий
мерос,
қадриятларнинг
таркиби,
кўринишлари**

Миллий маънавий мерос ва қадриятлар тушунчаси кенг қамровли тушунча бўлиб, унинг таркиби қуйидагилардан иборат:

— тарихий мерос ва тарихий хотира;

— маданий ёдгорликлар, осори-

атикалар, қадимий қўлёзмалар;

— илм-фан ютуқлари ва фалсафий тафаккур дурдоналари;

— санъат ва миллий адабиёт;

— ахлоқий фазилатлар;

— диний қадриятлар;

— урф-одат, анъана ва маросимлар;

— маърифат, таълим-тарбия ва ҳоказолар.

Миллий маънавий қадриятлар тизимида *тарихий мерос* ва *тарихий хотира* муҳим ўрин тутди. Маънавиятни юксалтириш ва халқнинг руҳини кўтаришда тарихий мерос ҳамда тарихий хотиранинг жуда катта аҳамияти бор. Тарихни ҳаққоний ўрганиш, ундан сабоқлар чиқариш лозим.

Ўзбек халқи жаҳон маданияти ҳазинасига муносиб ҳисса қўшган миллатлар қаторидан фахрли ўринни эгаллайди. *Маданий ёдгорликлар, меъморчилик санъати намуналари, қадимий қўлёзмалар* — миллий маънавиятнинг бебаҳо дурдоналари, халқимиз учун энг қадрли ва муқаддас бўлган бойликлардир. Буларни авайлаб-асраш, келажак авлодларга етказиш маънавият соҳасидаги энг долзарб вазифадир.

Илм-фан ва унинг ютуқлари — миллий ёки ҳудудий чегарадан чиқадиган, бутун жаҳон эътироф этадиган, умуминсониятга хизмат қиладиган бойликдир. Бироқ олимнинг ижоди ва унинг илмий кашфиёти, аввало, унинг миллати ва Ватанини дунёга танитади, миллий қадриятни жами башариятнинг ютуғига айлантиради.

Миллийлик, халқнинг руҳияти ва маънавияти, айниқса, *санъат ва адабиёт* ривожига ёрқин ифодаланади. Эзгулик ва покликни, инсонийлик ва ҳаққонийликни қуйлаган буюк асарлар, қайси жанрда ёки қайси тилда яратилганидан қатъий назар, жаҳонга танилади, пировардида яна шу миллатнинг халқаро нуфузини юксалтиради.

Миллий маънавий қадриятлар тизимида *ахлоқий сифатлар*, *диний қадриятлар* муносиб ўрин эгаллайди ва миллий

Ўзликни англашнинг муҳим шарти, омили сифатида намоён бўлади. Ахлоқий ва диний қадриятлар аксари ҳолларда ўзаро боғлиқ бўлиб, жамиятнинг маънавий юксалишида, ёш авлод тарбиясида бирдек муҳим аҳамиятга эга.

Шуларни ҳисобга олиб, президент Ислон Каримов «Туркистон-Пресс» агентлиги мухбирининг саволларига жавоб берар экан, маданий, маънавий, ахлоқий қадриятларни сақлаб қолиш ва авлоддан-авлодга етказишда диннинг беқилс хизмати борлигини уқтиради: «Диний қадриятлар, исломий тушунчалар ҳаётимизга шу қадар сингиб кетганки, уларсиз биз ўзликимизни йўқотамиз»¹, деб таъкидлайди.

Ҳар бир халқ, миллат яратган маънавий қадриятлар, унинг дунёга қараши ва ҳаётга муносабати, ўзига хос бетакрор хусусиятлари, айниқса, урф-одат ва маросимларда тўлақонли намоён бўлади. Маросимчилик бир қатор ижтимоий функцияларни бажаради, миллий ўзликни сақлашда, ёшларни тарбиялашда, муайян ғояларни руҳиятга сингдиришда катта аҳамият касб этади.

Тарбия ва таълимнинг миллий хусусиятлари ҳам маънавий қадриятлар тизимида ўз ўрнига эга. Халқнинг келажаги ёшларга боғлиқ эканлиги қанчалик ҳақиқат бўлса, буларни миллий руҳни тарбиялаш зарурати ҳам умумэътироф этилгандир. Миллий тарбия халқнинг ўз-ўзини сақлаш ва ис-тиқболини таъминлаш омилидир.

Хулоса қилиб айтганда, миллий маънавий қадриятларнинг ҳар бир таркибий қисми халқнинг мустақиллигини мустаҳкамлаш ва келажагини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

**Миллий қадриятлар
— миллий ғоянинг
маънавий негизи**

Миллий ғоя — миллат тафаккурининг мақсули, ижтимоий онинг юқори даражадаги шакли, халқ фалсафасининг ўзагидир.

Турли халқларнинг миллий ғояси уларнинг мақсад-муддаоларини, орзу-умиди ва ишонч-эътиқодини ифодалайди, айни пайтда, муайян тамойил ва негизларга асослашиб ривожланади. Тарих сабоқлари гувоҳлик беришича, ўткинчи манфа-

¹ Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. 7-жилд — Т.: Ўзбекистон, 1999, 349-355-б.

ат ва ғализ ниятларга таянган, ўзга халқлар ва юртларга тажовуз қилишни, босқинчиликни кўзлаган ёвуз гоя ва мафкуралар миллат ва давлатларни таназзулга дучор этган. Фақат эзгу гоялар ва юксак кадриятлар негизида шаклланган миллий гоялар халқларни тараққиётга элтган.

Ўзбекистон халқининг миллий истиқлол гояси умумянсоний ва миллий кадриятларга таянади. Буларнинг бири иккинчисини инкор этмайди.

«Миллий истиқлол гояси: асосий тушунча ва тамойиллар» рисоласида қуйидаги миллий хусусиятлар қайд этилган:

— халқимиз ҳаётида қадим-қадимдан жамоа бўлиб яшаш руҳининг устунлиги;

— жамоа тимсоли бўлган оила, маҳалла, эл-юрт тушунчаларининг муқаддаслиги;

— ота-она, маҳалла-қўй, умуман, жамоатга юксак ҳурмат-эътибор;

— миллатнинг ўлмас руҳи бўлган она тилига муҳаббат;

— каттага — ҳурмат, кичикка — иззат;

— меҳр-муҳаббат, гўзаллик ва нафосат, ҳаёт абадийлигининг рамзи — аёл зотига эҳтиром;

— сабр-бардош ва меҳнатсеварлик;

— ҳалоллик, меҳр-оқибат ва ҳоказо»¹.

Ўзбек миллий кадриятлари инсон ва миллат ҳаётининг барча жабҳаларида намоён бўлади. Миллий табиатимизга хос бўлган меҳр-оқибат, мурувват, андиша, ор-номус, шарму-ҳаё, ябониффат каби бетакрор фазилатлар, халқимизни кўп жиҳатдан ажратиб турадиган бағрикенглик, меҳмондўстлик, оқкўнгиллик хусусиятларини тавсиялаш орқали уларни бутун кадрият даражасида ўринга эга эканлигини таъкидлаш лозим.

Инсониятнинг кўп минг йиллик тарихи мобайнида оила, оилавий муносабатлар жуда катта тараққиёт йўлини босиб ўтди. Турли даврлар буларга ўз таъсирини ўтказди. Моҳияти бир бўлса-да, турли халқларда оилавий муносабатлар турли хил шаклларда намоён бўлди.

Ўзбек оилаларида уч-тўрт, ҳатто беш авлод вакиллари (яъни, бобо-бувилар, ота-оналар, фарзандлар, неваралар ва чеваралар) ўзаро аҳилликда, баҳамжиҳат умр кечирадилар.

¹ Миллий истиқлол гояси: асосий тушунча ва тамойиллар, 49-бет.

Ҳар бир бўғиннинг ўз бурчи ва масъулияти, ўз эрки ва мавқеи бор.

Оила — муқаддас. Оила қуриш — ўта масъулиятли ишдир. «Оила — эскилик унсури эмас». У муқаддас, оилада миллат келажаги мужассам. Ёшларни тарбиялаш, камолотга етказиш, илм-ҳунар бериш, уйли-жойли қилиш — аксарият оилаларнинг энг олий мақсадидир. Ўзбекнинг ҳаётдан кўзлаган асл муддаоси — бола-чақали бўлиш, буларнинг тўйини, орзу-ҳавасини кўриш. Ёш авлодни ҳаётга йўллантириш, булар учун муайян бошланғич нуқта — старт позицияси яратиб беришга нисбатан муносабат турли миллатларда турличадир. Айрим халқлар менталитетида фарзандлар вояга етгач, оиласи, ота-онасини ташлаб, фақат ўз кучи билан мустақил оёққа туриш учун уйини тарк этади. Ўзи ҳам оила қуриб, фарзанд кўриб, уни катта қилганда — у ҳам авлодлар ворислигига чек қўйиб, оиласини тарк этади.

Ўзбекларда ёшлар учун жуда юқори старт позицияси яратиб, ҳаётга йўлланади. Уйланаётган йигитга камида 1-2 хонали уй, турмушга чиқаётган қизга мебел жиҳозлари ва уй анжомлари тақдим этилади. Икки ёш фарзандли бўлгач, ўз навбатида, эстафетани қабул қилиб, кейинги авлодни ҳаётга тайёрлай бошлайди. Ушбу миллий қадрият оилавий муносабатларда ҳам вужудга келиши мумкин бўлган бегоналашув жараёнини бартараф этади, авлодлар ворислиги учун замин яратади. Айни пайтда, бу қадрият, ёшлардаги боқимандалик, беғамлик, ўз ҳаёти учун масъулиятни фақат катталарга топшириб қўйиш каби иллатларни инкор этади, ўз келажagini ўз кўли билан яратишга иштиёқни рағбатлантиради. Аҳил оилаларда аксарият масалалар ўзаро фикр алмашув, маслаҳат ва кенгаш орқали ҳал этилади. Эр-хотин, қайнона-келин, ака-укалар орасида содир бўладиган баъзи ихтилофлар маҳалла ва қариндош-уруғлар воситачилигида бартараф этилади.

Маҳалла — ўз-ўзини бошқаришнинг ўзбек халқи яратган энг катта ютуғи, оқилона шаклидир. Маҳалла — тарбия маскани, ҳар бир оилага таянч ва суянч эканлиги кўпчиликка аён. Ўзбек халқининг ҳаёти, кундалик турмуши, қадриятлари билан танишган холис фикрли хорижликлар маҳаллани ноёб қадрият, буюк кашфиёт сифатида эътироф этмоқдалар.

Қўни-қўшничилик муносабатлари узоқ тарихга эга бўлиб, асрлар давомида бу борада муайян қадриятлар шакл-

ланган. Жаҳон тарихининг охириги бир неча асрида ҳукмрон бўлган бегоналашув жараёни бу соҳага ҳам ўз таъсирини ўтказган. Айрим ерларда кўшчиларга мутлақо бефарқлик юзага келган. Бундай ҳолатнинг олдини олиш муҳим.

Ўзбек халқининг қадриятлари тизимида кўшчиларга муносабат катта ўрин эгаллайди. Халқ яратган мақол ва маталлар (мас, «Ён кўшним — жон кўшним», «Узоқдаги қариндошдан яқиндаги кўшни афзал», «Ховли олма — кўшни ол» ва ҳ.к.) унинг бу масалада ўзига хос фалсафаси борлигидан далолат беради.

Яхши кўшничилик муносабатлари бузилган, арзимас сабаб билан кўшчилар юз кўрмас бўлган ҳолларда қанчалар теран миллий қадрият оёқ ости бўлганлиги, бағрикенглик ва мураса тамойили лат еганлиги аён бўлади.

Кексаларга ҳурмат — инсон ҳаётий тажрибаси давомида шаклланган қадрият. Жонли табиатда ҳаёт учун кураш қонунияти мавжуд. Насл қолдириш, янги авлодга меҳр қўйиш, уни оёққа тургазгунча жон фидо қилиш ҳоллари аксарият ҳайвонларда кузатилади. Аммо, қарияларни эъзозлаш, кексаларга эҳтиром, меҳр-мурувват кўрсатиш — инсоний фазилатдир. Буларсиз миллий гоямизни тасаввур эта олмаймиз.

Ривоят қилишларича, бир қабилада шундай одат бўлган экан: отаси қариб, кучдан қолгач, ўғли орқалаб, кимсасиз тоққа элтиб ташларкан. Бир фарзанд отасига раҳми келиб, яширинча овқат олиб бориб, падарини ўлимдан сақлабди. Ўлини парижон кўрган ота бунинг сабабини сўраганда, юртда вабо тарқалгани, чораси топилмаётганини билибди. Довишманд чол айтган йўл-йўриқ туфайли бало даф бўлибди. Яна бир пайт табиий офатдан, кейинги сафар душманнынг ҳужумидан қариянинг маслаҳатлари қабилани кутқарибди. Йигитнинг «доно»лиги сабабларини юртдошлари сўраганда, у ўлим жазоси хавф солса ҳам, отасини асраб қолганини, унинг ўтиг ва маслаҳатлари ас қотганини айтибди. Шу-шу кексалар ҳурматини жойига қўйиш расм бўлибди. «Кексани қопда сақла, ўлигини ҳафта сақла».

Катталарни ҳурмат қилишдек миллий қадрият, баъзан ёши ва илми улуглар қолиб, мансаби юқориларга қуллуқ қилиш каби салбий ҳолатларни эътироф этмайди. Айни пайтда, халқ томонидан кўрсатиладиган юксак эҳтиром кексаларга ҳам катта масъулият юклайди.

Аёл зотига эҳтиром — инсониятнинг ярмидан кўпини ташкил этадиган хотин-қизларга бўлган муносабатнинг энг юқори

чўққисидир. Тарихда аёллар иқтисодий ва ижтимоий жиҳатдан ҳукмрон бўлган давр матриархат деб аталган. Ҳукмронлик эркакларга ўтган даврларда аёлнинг ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликларини камситадиган муносабатлар жорий этилган. Демократиянинг энг муҳим ютуғи — ҳар икки жинснинг тенг ҳуқуқли ва эркин бўлишини таъминлашдир.

Ўзбекистонда истиқомат қиладиган барча миллат ва элатлар хотин-қизларга муносабатда асосий қонуннинг халқаро ҳуқуққа мос қоидаларига амал қиладилар. Ўзбеклар аёлга, аввало, Она, меҳрибон опа-сингил, ардоқли қиз деб қарайдилар. Оилада аёлнинг ўзига хос мавқеи ва ўрни бор. Халқнинг бой маданий мероси, адабиёти, санъати ва фалсафаси миллий ғоясида акс этади. Шунингдек, аёлларининг гўзаллик ва нафосати, уларнинг вафо ва садоқати тимсоли сифатида гавдаланади.

Онага бўлган ҳурмат ва садоқат — энг олий қадриятдир. Шунинг учун Ватанга, миллий тилга нисбат берилганда, Она номи кўшилади. Миллий истиқлол ғояси оналар учун, жамиятдаги барча аёллар учун фаровон ҳаёт, гўзал турмуш яратишни мақсад қилиб, хотин-қизларнинг эркинлиги ва ўз қадр-қимматини англаб етишига, ўз салоҳият ва имкониятларини юзага чиқаришига шароит яратишни бош ғоясида мужассамлаштирган. Миллий ғояга маънавий пойдевор бўладиган миллий қадриятлар доирасига урф-одат ва маросимлар, уларга асос бўлган инсонийлик ва жамоачилик тамойиллари, ахлоқий фазилатлар кирди. Унинг таянчи, негизи бўлиб ҳам хизмат қилади. Чунки, бу қадриятларда миллатнинг, халқнинг руҳи мужассам.

**Миллий маънавий
қадриятларни
бойитишда миллий
ғоянинг аҳамияти**

Миллий маънавий қадриятлар ва миллий истиқлол ғоясининг узвий алоқадорлиги уларнинг ўзаро таъсирида намоён бўлади.

Миллий ғоя маънавиятга таяниши, ундан ҳаёт ва озуқа олиши билан бирга, маънавий-руҳий ҳаётга ҳам ижобий таъсир ўтказади. Миллий ғоя қадриятларни янада юксалтириш, уларни одамларнинг онги ва қалбига сингдириш, истиқлол ва истиқболга хизмат қилмайдиган жиҳатларини бартараф этиш вазифаларини ҳам амалга оширади. Маънавий ҳаётдаги беҳисоб ҳодисаларни, қадрият ва неъматларни халқ манфаат-

лари ва эътиқоди нуқтаи назаридан баҳолаш — миллий гоя мезонлари билан ўлчанади.

Миллий гоя даставвал, ҳар бир инсон учун энг яқин бўлган оилавий муносабатлар — ота-она ва фарзандлар, ака-ука ва опа-сингиллар, қариндош-уруғлар орасидаги алоқаларни юксак маънавий қадриятлар асосига қуришни тақозо этади. Ўзбек халқи яратган, жаҳон аҳли эътироф этган бетакрор ва буюк қадрият — маҳалланинг ҳурмати ва эътиборини, унинг ўз-ўзини бошқаришдаги ролини ошириш ҳам миллий гоянинг муҳим вазифасидир.

Оламда ўзи туғилган, вояга етган юртни Ватан деб билмайдиган, қаерда қорин тўйиб, тирикчилик ўтса — шу юртда қоладиган одамлар ҳам бор. Лекин, Ватан туйғуси, ватанпарварлик ҳисси — фақат етук ва фидойи, ҳақиқий ватанпарвар инсонларга хос бўлган улкан қадриятдир. Миллий гояга садоқат — юксак ватанпарварликда, мустақилликни мустаҳкамлаш ва Ватан равнақини таъминлашга шахсий ҳисса қўшиш истагида намоён бўлади.

Ўз миллатининг тили ва маданиятидан, шу миллатга мансублигидан ор қиладиган, унинг маданияти ва меросидан ўзини четга оладиган айрим кимсалар ҳам баъзан топилади. Аммо, ҳақиқий миллатпарвар инсон ўз халқи бошига кулфат келганда уни ташлаб кетмайди, миллий гурур ва миллий орномусни ҳимоя қилишни, қадрлашни энг улуг қадрият деб билади. Миллий гоя бу қадриятни ҳар бир юртдошимизнинг онги ва қалбига сингдиришга хизмат қилади.

Дунёдаги ҳамма халқларда ҳам бунга англаш ва қадрлаш туйғуси мавжуд, унинг турли кўринишлари бор. Масалан, меҳмоннавозлик миқёси ва меъёри ҳаммада ҳар хил. Бу болада ҳам халқимиз ўзига хос маданият ва қадриятлар тизimini яратган. Ошна-оғайнигарчилик, дўст-дугона тутиниш инсоннинг руҳий эҳтиёжларидан келиб чиқади, унинг маънавий дунёсини бойлатади. Ушбу қадрият ҳам турли халқларда ўзига хос тарзда намоён бўлади.

Бизнинг элда шоир Рудакийнинг:

*«Жаҳон шодликлари йиғилса бутун —
Дўстлар дийдоридан бўломмас устун»,*

деган байти ҳам, Эркин Воҳидовнинг: «Дўст билан обод уйинг, гар бўлса у вайрона ҳам», деган сатрлари ҳам бирдек такрорланади.

Маросимлар, урф-одат ва анъаналар ҳар бир халқнинг бетакрор бойлиги, меросидир. Инсоннинг ҳаёти, у туғилганидан бошлаб, вафот этгунга қадар турли маросимлар доирасида ўтади. Маросимчилик миллатнинг ўзига хослиги ва тарихий тажрибасини сақлаш ва анъаналарни келажакка етказиш воситасидир. Айни пайтда, миллий маънавий қадриятга айланган бундай урф-одат ва расм-русумлар замон талаблари асосида, миллий ғоя руҳида қайта баҳолашиб боради. Келажак тараққиётга аҳамияти бўлган қадриятлар алоҳида эътиборни талаб этади. Миллий маънавий қадриятлар таркибига кирувчи қисмларни ўзгармас ва бир даражада қотиб қолган деб ҳисоблаш мумкин эмас. Булар доимо ривожланиб, ўзаро таъсир натижасида ўзгариб, давр руҳи ва миллий ғоянинг талаблари асосида янгиланиб, маънавий бўлиб, ривожланиб боради.

Миллий маънавий қадриятлар минг йиллар давомида шаклланиб, тарих синовларига дош бериб, неча-неча авлодлардан ўтиб келадиган маънавий бойлик эканлиги, шубҳасиз. Лекин бу бойликлар ўз-ўзидан ва осонликча қадриятга айланмайди. Улар жамият аъзолари, турли гуруҳ ва жамоалар томонидан ўзлаштирилганда, ҳаётий қўлланма сифатида қабул қилингандагина қадриятга айланади. Том маънодаги қадрият мақомини олиш учун булар одамлар ва ижтимоий гуруҳларнинг ички дунёси ва турмуш тарзига сингиши, фаолиятини йўлга солиш ва баҳолаш мезонига айланиши керак.

Маънавий қадриятларнинг аҳоли кенг қатламлари, айниқса ёш авлоднинг «мулки»га айланиши ўз-ўзидан содир бўлмайди. Бунинг учун шу миллат тақдири ва истиқболига бефарқ қарамайдиган илгор вакилларнинг саъй-ҳаракати талаб этилади. Моддий ва маънавий бойликлар, агар миллий тарбия тўғри йўлга қўйилмас экан, чанг босган китоблар, нураётган осори-атиқалар, мазах қилинадиган удумлар даражасига тушиб қолади.

Жамиятдаги турли кишиларнинг, ҳар хил гуруҳ ва табақаларнинг маънавий бойликлар ва мезонларга муносабати турлича бўлади. Ҳар бир шахс ва гуруҳ ўз манфаатларидан келиб чиқиб, қадриятларни идрок этади, ўз тарбияси ва савиясидан келиб чиқиб, маънавиятни ўзлаштиради.

Хулоса қилиб айтганда, миллий маънавий қадриятлар ижтимоий ҳаётнинг ва маънавий борлигимизнинг муҳим ва сер-

қирра соҳаси бўлиб, инсон ва жамият камолотида муҳим аҳамият касб этади. Миллий қадриятлар муттасил ривожланиб, такомиллашиб боради. Буларнинг ижтимоий гуруҳлар ва алоҳида шахслар томонидан ўзлаштирилиши таълим ва тарбияни талаб қилади.

**Миллий қадриятларни
инкор этишнинг
миллий ғояга зидлиги**

Миллий қадриятлар баъзилари ўтмиш мустабид тузум шароитида тазйиқ ва таҳқирга учраган, уларга «эскилик сарқити», «ўтмишнинг қолдиги» деган

тамгалар босилган эди. Хатто, болани бешикка белаш, исирик тутатиш, махси-кавуш кийиш, оёқни сандалда иссиқ тутиш каби беғубор одатлар ҳам шу таҳқирдан четда қолмаган.

Мустамлакачилик сиёсати сохта қадриятлар, бегона таомилларни зўрлаб киритишга уринди. Халқимизнинг руҳи ва табиатига зид бўлган — ичкиликбозлик ва гиёҳвандлик, беҳаёлик ва андишасизлик иллатлари илдиз ота бошлади. Миллий маънавий қадриятларни ҳимоя қилиш миллатчилик деб баҳоланди.

Ўзбекистоннинг мустақиллиги маънавий қадриятларни юксалтириш учун мустаҳкам пойдевор яратди. Миллий истиқлол ғояси бу қадриятларни тиклашни янада юқори босқичга кўтаришга хизмат қилади.

И.Каримов: «Ота-боболаримиздан қолган эзгу удумга мувофиқ, кексаларга ҳурмат, кичикларга иззат кўрсатишдек ноёб инсоний қадриятни янги мазмун ва амалий ишлар билан бойитиш ва мустаҳкамлаш зарур», деб таъкидлайди. «Нуроний отахонларимиз, мунис онахонларимизга ҳамиша ҳурмат-эҳтиром билан муносабатда бўлиш, уларнинг хизмати яни қилиб, дуосини олиш, жажжи гўдакларга, азиз фарзандларимизга ғамхўрлик қилиш, уларни ардоқлашдек халқимизга хос бўлган, асрлар давомида сақланиб келаётган олижаноб одатга ҳар биримиз содиқ бўлишимиз, уни асраб-авайлашимиз, ривожлантиришимиз ҳам фарз, ҳам қарзидир». Лекин бу ҳаммага ҳам бир хилда хуш келмаётир. Бизни ўзимизга хос қадриятлардан маҳрум этишга уринишлар ҳозир ҳам давом этмоқда. «Анъанавий қадриятлар»ни йўқ қилиб тараққиётга эришиш мумкин деган ғоя хавфлидир.

«Нур борки — соя бор» деганларидек, ўз фарзандлик ёки

ота-оналик бурчларини унутаётган, муқаддас миллий қадриятимизни оёқ ости қилаётган айрим кимсалар баъзан учраб турибди. Ўзларини дунёга келтирган оталари ё волидаларини «Қариялар уйи»га жойлайдиган, фарзандларини «тирик етим» қилиб, «Меҳрибонлик уйи»га ташлаб кетадиган кимсаларда нафақат миллий ор-номус, оддий инсоф ва виждон, умуман, одамгарчилик йўқлиги миллий қадриятларимизга зид бўлган ачинарли хол.

Ўзбекистон давлати қарияларни қадрлаш, ёшларга ғамхўрлик кўрсатишни ўз тараққиётининг устувор тамойили қилиб белгилаган. Бинобарин, турли сабабларга кўра боқувчисиз қолган кексаю, ёш ҳеч маҳал меҳр-мурувватдан четда қолмаслиги аниқ. Айни пайтда, миллий истиқлол ғояси ҳар бир ватандошимизнинг ўз фуқаролик бурчларини чуқур англаб етишини, инсонийлик ва меҳрибонликни энг эзгу қадрият сифатида эътироф этилади. Даҳшатли уруш йилларида юз минглаб етим болаларни асраб олиб, миллий бағрикенглигимизни дунёга танитган инсонларга муносиб бўлиш — миллий ғояга садоқатнинг амалий ифодасидир.

Миллий ғоя руҳига ёт бўлган салбий хислатлардан бири — боқимандалик, лоқайдлик бўлиб, бу меҳнат кишиларининг ғайратини, ташаббусини бўғиб келган ўтмиш тузумдан мерос бўлиб ўтди ва ҳозир ҳам айрим кишиларнинг фаоллигига салбий таъсирини ўтказмоқда.

Мустабид тузум шароитида халқнинг кундалик онги, ижтимоий руҳияти билан расмий мафкура орасида кескин тафовут, зиддият вужудга келган. Мунофиқликка асосланган, якка ҳукмронликни даъво қилган расмий мафкура реал ҳаётни, одамларнинг ҳис-туйғулари ва орзу-ниятларини акс эттирмай қўйган эди. Ижтимоий ондаги бу узилиш натижасида одамларда ички норозилик ортар, вазиятдан чиқиш йўли йўқлиги учун тушқунлик, умидсизлик кайфияти кучаяр эди. Айримлар бу сохта ғояга ишонар эди.

Миллий мафкуранинг муҳим вазифаси — келажакка комил ишонч, эркин ва фаровон ҳаётга умид ҳиссини тарбиялашдир. Халқимиз азалдан ноумидликни, руҳий тушқунликни қоралаб келган. Миллий қадриятларимиз орасида борига шукур қилиш, йўғига сабр қилиш, ёруғ кунларни орзу қилиб, армонлар ушालишига ният қилиш устувор бўлиб келган. Қийинчиликлар олдида чекиниш, ғайрат қилиш ўрнига ҳасрат билан

кун ўтказиш, пана-панада иғво-бўхтон тарқатиш миллий ғоя руҳига ёт, қадриятларимизга зид иллатлардир.

Халқимизга хос миллий хусусиятлар, айниқса, тўй-тананалар ва марҳумни хотирлаш маросимларининг ташқил этилишида ёрқин намоён бўлади. Бундай маросимлар қариндош-уруғчилик, қўни-қўшничилик ва ёр-дўстлик муносабатларини янада мустаҳкамлайди, киши учун энг даҳшатли бўлган ёлғизликни бартараф этади. Собиқ мустабид тузум чоғида тазйиқ ва таҳқирга учраган миллий урф-одат ва расм-русумлар мустақиллик туфайли қайта тикланди. Рухий таянч ва мадад берадиган бундай маросимларни очиқ-ойдин, эмин-эркин адо этиш имконияти пайдо бўлди. Биз ўзлигимизни миллий қадриятларимизга садоқатсиз тасаввур эта олмаймиз. У тараққиётнинг, ўзига хос ва мос ривожланишнинг негизидир.

«Эркинлик — масъулият» бўлгани каби, миллий маросимчиликни ҳозирги замон руҳига мос равишда таҳлил ва таҳрир қилиш зарурати, миллий ғояга мувофиқ тарзда ривожлантириш масъулияти вужудга келди.

Масалан, тўй ва маъракалардаги ортиқча исрофгарчиликка, қим ўзарликка чек қўйиш, бу маросимларни маънавиятга хизмат қиладиган даражада файзли, фаровонликни таъминлайдиган даражада камхарж қилиб ўтказиш, уни миллий қадриятларимизга мос бўлиши лозимлиги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонида ҳам алоҳида таъкидланди.

Миллий истиқлол ғояси миллий ва умуминсоний тамойилларга асосланади. Умуминсоний қадриятлар — моҳияти эътибори билан аксарият халқлар эътиқод ва ҳурмат қиладиган, аммо генезиси (келиб чиқиши) га кўра бир ёки бир қанча миллатлар ҳаётидая олинган, умумэътироф этилган тамойиллар эканлиги, шубҳасиз.

Муайян миллий муҳитда амал қилганлиги учун ҳам умумбашарий қадриятларда маълум даражада миллийлик либоси сақланиб қолади. Масалан, қонун устуворлиги миллий истиқлол ғоясининг умуминсоний тамойили деб эътироф этилган. Ҳуқуқий демократик жамият барпо этаётган Ўзбекистон учун бу тамойилни ижтимоий ҳаётнинг барча соҳалари ва аҳолининг барча қатламлари онга ва фаолиятига таъсирли мафкуравий воситалар орқали чуқур сингдириш ҳозирги даврнинг энг долзарб вазифаларидан биридир.

Ўтмиш замонлардан мерос бўлиб қолган қонунга беписанд-

лик, ундан устун туришга интилиш каби салбий ҳолатлар миллий ғоявий тарбия воситасида бартараф этилиши зарур. Айрим ёшлар онгидаги, қонунни менсимаслик ғуё «зўравонлик» аломати, ҳуқуқ ҳимоясида туриши лозим бўлган шахс ва хизматлар қонунга риоя этмаса ҳам бўлади қабилдаги сохта қарашларни тугатишда миллий тарбия, ҳуқуқий саводхонлик ва сиёсий маданиятнинг аҳамияти катта.

Ўзбекистонда истиқомат қилаётган кўп миллатли халққа хос бўлган миллий қадрият — бағрикенглик, ўзаро аҳиллик, маданий-маърифий яқинликдир. Халқимиз шовинизм ва агрессив миллатчиликнинг, мутаассиблик, жаҳолат ва ақидапарастликнинг ҳар қандай кўринишларини қатъиян инкор этади, буларнинг тараққиёт ва барқарорлик, маънавият ва маърифат учун хавфини чуқур англайди.

XX асрнинг 90-йилларида ядро полигонига нисбатан ҳам кўпроқ кучга эга бўлган мафкуравий майдонда халқаро терроризм ва диний экстремизмга асос бўлган ақидапарастлик бош кўтарди. Одамларнинг онгини захарлашга, уларни ўз ғализ мақсадлари йўлида қурол қилиб, жамиятда беқарорлик ва низолар келтириб чиқаришга ҳаракат қилди. Ғоявий иммунитетни тўлиқ шаклланмаган айрим ёшлар бегона ва сохта ғоялар домига илинганда, Юртбошимиз, жиноятчилик кўчасига адашиб кириб қолган ёшларга нисбатан халқимизга хос бағрикенглик ва мурувват қадриятини устувор билиб, уларнинг тавба-тазаррусини инobatга олишга даъват этди. Бу кўпгина ёшларимиз учун эркин, фаровон ҳаёт қуришда фаол иштирок этиш имкониятини яратиб берди.

**Маънавиятни
юксалтиришда
миллий ғоянинг
аҳамияти**

Миллий ғоя халқнинг кўнглидаги орзу-умидларни, мақсад ва интилишларни назарий тарзда ифода этади.

Миллий ғоя мавзуси баланд-парвоз мавҳум орзулар эмас. У ҳар бир инсон, жамият олдида турган мақсадлар ифодасидир.

Миллатнинг туб манфаатлари, унинг ўз ўтмишига берган баҳоси ва келажакка ишончи миллий ғояда ўз аксини топади. Юксак маънавиятга, покиза ахлоққа, демократия тамойилларига таянган миллий ғоялар жамиятни ривожланишга етаклайди.

Ўзбекистон халқининг миллий истиқлол ғояси, теран за-

минга, тарихий илдиэларга эга бўлса ҳам, тизим сифатида мустақиллик шароитида шаклланди ва ривожланмоқда. Бинобарин, миллий гоё мустақилликни мустаҳкамлаш, кадриятларни юксалтириш омили ва мезонидир.

Миллий истиқлол гоёси янги давр кадриятларини, эркин жамият ахлоқини яратишга назарий асос бўлиб хизмат қилади. Маълумки, ахлоқий фазилатлар халқнинг ўз-ўзини идора қилиш, жамиятнинг юксалишини таъминлаш, баркамол шахсни вояга етказиш омили сифатида шаклланган ва авлоддан-авлодга ўтиб келмоқда.

Ватанга ва миллатга, ўз маданияти ва менталитетига, ўзига ва атрофдагиларга муносабатлар ахлоқ доирасига киради. Ватанпарварлик ва халқпарварлик — энг юксак маънавий-ахлоқий кадриятлардандир. Миллий гоёда Ватан равнақиға, унинг гуллаб-яшнаши, озод ва обод бўлишиға устуворлик берилган. Ватан туйғуси, ватанпарварлик ҳисси маданий меросимизда салмоқли ўрин эгаллайди. Қай бир буюк мутафаккир ва шоирни олмайлик, унинг ижодида Она-юрт, жонажон ўлка, кадрдон гўша фахр билан куйланган. Алишер Навоийнинг куйидаги сатрлари Ватанга бўлган беқлём мухаббатнинг ёркин ифодасидир:

*«Боқингиз, бир тараф Рус, бир тараф Чин,
Демасмен: Хинд ё Эронни ортуқ.
Ватан бўлмас, ёронлар, бизга лекин
Қадим тугости шу Турондин ортуқ».*

Ҳозирги дунёда меҳнатсиз фаровонликка эришган халқ йўқ. Ривожланган тузумлар, давлатлар ва миллатлар тараққиёт чўққисига фақат самарали, ижодий, тинимсиз меҳнати билан кўтарилган. Меҳнатсеварлик — ҳам шахсий, ҳам миллий, ҳам умуминсоний кадриятга айланган. Миллий истиқлол гоёси бу кадриятга алоҳида баҳо беради, уни буюк келажакнинг ишончли гарови деб эътироф этади.

Меҳнат — инсон фаолиятининг энг муҳим тури, фаровон ҳаёт кечиришнинг асосий шартдир. Лекин меҳнатга муносабат, унинг роли ва аҳамияти турли давр ва доираларда турлича талқин этилган. Аксарият одамлар яхши яшаш учун зарур бойликларни меҳнатдан топишга ҳаракат қиладилар. Булар учун меҳнат ҳаётий эҳтиёжға айланган. Меҳнат қилишга зарурияти ва иштиёқи бор қанча одамлар ишсизликдан

азоб чекадилар. Айримлар эса, ишёқмаслик ва текинтомоқлик домида юрадилар.

Ўзбекистонда меҳнат қилиш ҳуқуқи Конституция билан қонунлаштирилган. Ҳар бир фуқаронинг ҳалол меҳнат қилиши унинг муқаддас бурчига айланган. Меҳнаткаш инсонни қадрлаш маънавий юксаклик ифодаси деб тан олинган. Меҳнат ва унинг неъматларини қадрлаш, илму урфон, маърифатта интилиш, касб-ҳунар эгаллаш каби фазилатлар ҳамма миллатларда, шу жумладан, ўзбек халқида ҳам юксак эътиқодга айланган. Меҳнатсеварликнинг акси бўлган ишёқмаслик, дангасалик, лоқайдлик ўткир танқид тиги остига олинган. «Бекорчидан худо безор», дейди халқимиз. Бекорчилик — ҳамма иллатнинг негизидир.

Таълим инсон тарбиясида муҳим ўринга эга Халқимиз бу борада ҳам ўзига хос меросга эга. Зардуштийликнинг асосчиси Спитама шундай деб ёзган: «Тарбия ҳаётнинг энг муҳим тиргаги (таянчи) бўлиб ҳисобланиши лозим. Ҳар бир ёшни шундай тарбиялаш зарурки, у аввало яхши ўқиши ва сўнгра ёзиши ўрганиши билан энг юксак поғонага кўтарилсиз».

Ўзбек халқига хос азалий қадриятлардан бири — сабрдир. Абдулла Авлоний таъбири билан айтганда, «Сабр деб бошимизга келган бало ва қазоларга чидамли бўлмоқликни айтилур... Сабр инсонлар учун буюк бир фазилатдур». Қуръони каримда: «Аллоҳу маъ ас-собирийн», яъни худо сабрлилар билан биргадир» дейилган. Халқимиз «Сабр қилсанг — етарсан муродга» деб бежиз айтмаган.

Сабр билан боғлиқ ва унга яқин тушунчалар — қаноат, тоқат, чидам, бардош кабилардир. Сабр қилиш — узлатга чекиниш, ҳаракат ва фаолликни сусайтириш, нуқсонларга муроса соз бўлиш деган маънони англатмайди. Сабр-бардошмиллий гоя руҳида талқин қилинса — қатъият ва чидам билан меҳнат қилиш, қийинчяликларни енгиш, нафсни жиловлаш, ҳасратдан йироқлашиш, илм-фан сирларини эгаллашдир.

Ўзбек халқига хос бўлган, бошқа тилларга таржима қилиш мушкул бўлган қадриятлар — савоб, мурувват, савҳоват, андиша каби тушунчаларда инсоний моҳият мужассамлашган.

Савоб кенг маъно ва дунёвийлик касб этган, халқнинг иймон-эътиқодидан чуқур ўрин олган тушунчадир. Савоб ахтариш, савоб ишлар ва беминнат яхшилик қилиш — маъ-

навиятнинг юксак белгиси, энг халқчил қадриятдир. Президент И.Каримов халқ фалсафасидан келиб чиқиб, «савоб ишни ҳар ким, ҳар вақт қилиши керак», деб таъкидлайди.

Меҳр ва мурувват — инсонийликнинг ажралмас белгиларидир. Меҳр тушунчасига муҳаббат, садоқат, оқибат каби тушунчалар ҳамоҳанг бўлиб, буларнинг ҳар бирида халқ доғишмандлиги ва миллий қадриятлар ўз ифодасини топган. Мурувват эса, саҳоват ва раҳмдил, ўзгаларга шафқатли бўлиши, кўли очиглик ва бағри кенгликни ҳам англатади.

Ўзбекистонда 2004 йилни «Меҳр ва мурувват йили» 2005 йилни «Сихат-саломатлик» деб номланиши, бозор муносабатлари ривожланаётган ҳозирги даврда бу ахлоқий қадриятларнинг аҳамияти ошиб бораётганидан далолат беради.

Миллий гурур ва ор-номус, даставвал, ҳар бир инсон учун зарур бўлган уят, ҳаё, рўй-хотир, андишадан бошланади. Халқимиз уятни қанчалик эъзозласа, ортиқча андишасизлик, бетга чопарлик, беҳаёликни шунчалар қоралайди.

Ҳалоллик — инсоният яратган энг олижаноб ахлоқий фазилатлардан биридир. Қадимги ривоятларда ҳаром-ҳаришдан ҳазар қилмаган, ахлоқсизлик ва разолат домига тушган қабилла ва қавмлар бўлганлиги, булар ҳалокатга маҳкум этилганлиги баён қилинган. Инжилда Содом ва Гоморрани Парвардигор айнан ҳаром ишлари учун жазолагани айтилган. Ҳалоллик жамият ҳаёти ва инсон турмушининг ҳамма жабҳаларида ўз аксини топади. Ватанга ва миллатга муносабатда ҳам, сиёсат ва иқтисодда ҳам, меҳнат ва роҳатда ҳам ҳалоллик, тўғрилиқ бўлиши маънавиятдан далолат беради. Овқатланиш ва кийинишда, муомала ва муносабатда поклик, ҳалоллик устувор бўлиши лозим. Маърифат бахт-саодатга, фаровонликка элтади. Маърифатсизлик эса жоҳилликни тугдиради.

Одиллик ва ҳақиқатпарварлик, ростлик ва тўғрисўзлик, жамиятда «бутун ҳаётимиз ва фаолиятимизнинг бош ғояси» бўлган адолат ва ҳақиқатнинг намоён бўлишидир.

Тарихда адолатсизлик, ҳақсизлик, мунофиқлик ҳукм сурган даврлар кўп бўлган. Абдулла Авлоний: «Адолат деб бошқаларнинг мол ва номусини риоя қилмакни айтулур. Ҳар бир миллатнинг тараққий ва таолийси, давлат ва ҳукуматларнинг узун яшамоғи адолатга боғлиқдур. Адолатдан айрилган подшоҳларнинг давлатлари йўқ бўлуб, тарих саҳифаларида

фақат исмлари қолганлиги ҳаммага билгулидир», деб уқтирган. Инсоннинг жамиятдаги ўрни, қадр-қиммати, эркинлиги, манфаатлари — ҳозирги жамиятимизда адолат мезони бўлиб ҳисобланади. Адолатга интилиш халқимиз рухий дунёсига хос энг муҳим хусусиятдир. Адолатпарварлик гоёси бутун иқтисодий ва ижтимоий муносабатлар тизимига сингиб кетиши лозим. Миллий мафкура — гоёвий таъсир кўрсатиш йўналишларида бири — адолатни улуғлаш, адолатпарварлик ҳис-туйғусини ривожлантириш бўлса, унинг манқеи, қудрати ошган бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, асрлар давомида авлоддан-авлодга ўтиб келган миллий маънавий қадриятлар миллий гоёга маънавий замин, негиз бўлиб хизмат қилмоқда. Унга халқ, миллат, жамият амал қилиш учун кучли, қудратли, таъсирли миллий мафкура керак.

9-МАВЗУ

МИЛЛИЙ ҒОЯНИНГ УМУМБАШАРИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ

Миллий ғоянинг миллий тамойиллари

Миллий истиқлол ғояси-
нинг маъно-мазмунини ва
унинг миллат ҳаётидаги
ўрнини мукамал тушуниб
етиш учун энг аввало, унга

замин бўладиган назарий ва амалий негизни аниқлаб олиш муҳим аҳамиятга молик. Шу нуқтаи назардан, миллий истиқлол ғоясининг тарихий, фалсафий илдизлари унинг тамойиллари ҳам бир-бири билан узвий боғлиқликдадир. Уларнинг узвий боғлиқлиги негизда умуминсоний қадриятлар устуворлиги ётади. Демак, унинг асосий тамойилларидан бири инсонпарварлик ғояси билан боғлиқдир. Дарҳақиқат, бугунги кунда бу сўзни жуда кўп ишлатамиз. Шу ўринда нега инсонпарварлик миллий ғоянинг асосий тамойилларидан бири бўлиб қолмоқда, деган савол туғилади. Бунинг биринчи сабаби мустақиллик туфайли инсонпарвар ва демократик жамият барпо этиш имконияти пайдо бўлди. Ана шу имкониятни воқеликка айлантиришда иккита муҳим масалани ҳал этиш зарурати вужудга келади.

Улардан биринчиси — одамларнинг оғи ва тафаккуридаги мустабид тузум асоратларидан, унинг гайрининсоний ғояларидан, шунингдек, яқка мафкурачилик тамойилидан тозалашдир. Бунга эришишнинг бир қатор йўналишлари мавжуд. Энг муҳими, янги жамиятда инсоннинг туб манфаатларига мос ижтимоий муносабатларни шакллантиришдан иборатдир. Бунда миллий ғоянинг инсонпарварлик ва демократик тамойиллари инсон ва жамият манфаатлари уйғунлигини белгилаб берувчи таянч нуқта ва жишлаштирувчи куч ҳисобланади.

Иккинчи сабаби — инсонпарварлик тамойилида умумбашарий тамойиллар билан бир қаторда миллат тафаккури, руҳияти ва фикрлаш тарзи, қарашлар хилма-хиллиги ўзаро уйғунлаштирилади. Бу жараён мамлакатимиз тараққиётида барқарорлик, хавфсизлик масалалари билан ҳамжиҳатликда туташган ҳолда намоён бўлади.

Миллий ғоянинг умумбашарий тамойиллари ҳақида фикр

юритганда мустақиллик йилларида инсонпарварлик масаласининг устувор йўналишга эга бўлаётганлиги тасодифий ҳол эмас. Маълумки, инсонпарварлик ҳақида жуда кўплаб Шарқ ва Ғарб мутафаккирлари ўз фикрларини баён этишган. Масалан, қадимги Хитойда илк инсонпарварлик гоясининг ижтимоий фикрлари Конфуций (э.о. 511–479 й.й.) таълимотида, қадимги Марказий Осиёда «Авесто» китобида, буддизм динида, Христиан динининг ажр гоясида, яъни жафокашлар ва бечораларга илоҳий салтанатда бахт ва озодлик беришни ваъда қилганлиги, ислом динида етти ақидада ўз ифодасини топган. Шунингдек, халқаро ҳуқуқдаги «Инсонпарварлик ҳуқуқи» атамаси ҳам мавжудки, ушбу атама биринчи марта қуролли можаро юзага келган ҳолатда маданий қадриятларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги конвенцияда ишлатилган эди¹.

Миллат тақдирига дахлдор бўлган гоялар энг аввало, миллий замин билан боғлиқ бўлади. Унга таянмаган, ундан баҳра олмайдиган ёки ундан узилиб қоладиган гоялар миллат манфаатларига ҳам хизмат қила олмайди.

Бу жараёнда икки муҳим қонуният амал қилади:

Биринчи қонуният миллатнинг ўзига хос хусусиятлар ва менталитетга эга эканлиги. Улар миллат тараққиёти ва истиқболи учун асосий манба ҳисобланади. Ўз негизлари асосида ривожланиш йўлидан бормайдиган миллат истиқболда, ўзлигини йўқотади. Уни ҳисобга олиш, амал қилишини миллатнинг ўз негизларига таяниб ривожланиш қонунияти — деб айтиш мумкин бўлади.

Иккинчи қонуният ҳар қандай жараёнда бўлгани каби миллий ривожланишда ҳам ворислик қонуни амал қилади. Унинг мазмуни шундаки, барча жараёнлар ўз-ўзидан пайдо бўлмайди, балки улар шу йўналишда мавжуд бўлган олдингилари билан боғлиқ бўлади. Унинг негизида юзага келади, ундан кейинги тараққиёт учун хизмат қилиши мумкин бўлган элементларни қабул қилиш асосида, янгиси шакллана бошлайди. Бу жараён ворислик қонуни ҳисобланади.

У миллатнинг ўз негизига асосланиб ривожланиши шарт бўлгани учунгина эмас, балки барча жараёнлар учун ҳам амал қилади. Бу ворисийлик қонуниятнинг характерли хусусиятидир.

¹ Қараг: Гаага, 1954 йил, 14 май. Матн: Сборник договоров ООН, 249-том.

Унинг миллий тараққиёт учун аҳамияти шундаки, у миллатнинг ўз негизлари асосида ривожланиши учун имкониятлар салмоғининг мустаҳкам бўлишига хизмат қилади.

Миллий гоյ шаклланишида ана шу икки қонуниятнинг уйғунлиги асосий ҳисобланади.

Албатта, миллий гоյ негизлари фақат миллатнинг тор доирадаги заминлари билан чекланмайди. Шунинг билан бир қаторда, умумбашарият эришган илғор ютуқларга ҳам таянади.

Шунинг учун ҳам Президент Ислам Каримов мамлакатимиз ўз мустақиллигини қўлга киритгандан кейин ижтимоий ривожланишнинг қуйидаги тўртта асосий негизини белгилаб берган эди. Булар:

- умуминсоний қадриятларга содиқлик;
- халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;
- инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиши;
- ватанпарварлик¹ кабилардир.

Кўриниб турибдики, уларда миллий гоյ тамойиллари умуминсоний қадриятлар билан ўзаро уйғунлашиб кетган.

Ана шу негизлар асосида миллий гоյмизнинг асосий тамойиллари шаклланади. *Хўш, бу принцип нима? Тамойил бирор бир таълимот, дунёқараш ёки фаолиятнинг қатъий амал қиладиган қондаси ва меъёрини англатувчи тушунча ҳисобланади.*

Шу маънода ҳам миллий гоյнинг ўзига хос тамойиллари мавжуд бўлиб, улар асосида миллий ривожланишнинг долзарб вазифалари амалга оширилмоқда.

Миллий гоյнинг асосий тамойилларини қуйидагилар ташкил қилади:

- миллий онг, миллий тафаккурнинг ва миллий ўзлиқни шакллантиришга йўналтирилганлиги;
- миллатни бирлаштиришга қаратилганлиги;
- миллат манфаатини ифодалаши;
- илғор миллий урф-одатлар, анъаналар ва қадриятларнинг мустаҳкамланиши ва ривожланишига асос бўлиши;
- миллий гурур, ифтихор ва масъулиятнинг шаклланиши ва мустаҳкамланишига замин бўлиши;

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сўёсат, мафкура. 1-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 1996, 76-б.

— кўп миллатли мамлакатимиз аҳолисида ягона Ватан руҳиятини шаклланишига асос бўлиши;

— миллий мерос, тарихий хотираи асраш, ўзлаштириш ва кейинги авлодга етказишнинг маънавий-руҳий манбаси бўлиши;

— ёшларимизда Ватанпарварлик, миллатпарварлик, халқпарварлик ва умуминсонийлик маънавий, руҳий салоҳиятини шакллантиришга қаратилганлиги;

— миллатимизнинг мустақил субъект сифатида мақомини акс эттириш;

— миллатимизнинг озодлиги, мустақиллиги ва тараққиётига маънавий-руҳий таянч бўлиш;

— миллатимизнинг ўзи билан ёнма-ён яшаётган миллат ва элат вакилларини ўз атрофига уюштириш, улар билан тинч-тотув яшаш, уларга ҳурмат, эҳтиром билан қараш, ёрдам кўрсатиш, ҳамкорликни мустаҳкамлаш ва улар асосида ягона Ўзбекистон халқи туйғуларининг шаклланишига манба бўлиши;

— миллатимизнинг замонавий цивилизацияларига муносиб ҳисса қўшишига маънавий-руҳий куч-қудрат ва илҳом бағишлаши;

— Ўзбекистон халқида миллий хавфсизлик ва миллий тараққиёт руҳиятини шакллантириш ва мустаҳкамлашнинг назарий асоси бўлиш;

— комил инсон гоёсини ўзида акс эттириш кабиларни ташкил қилади.

Миллий гоё миллий онг ва тафаккур маҳсули ҳисобланади. Уларнинг ривожланиши натижасида миллий ўзликни англаш юзага келади. Миллий тафаккур миллат ҳаёт тарзи, хусусиятлари ва фаолияти, унинг мақсадлари ва манфаатлари негизларининг миллий онгда намоён бўлишидир.

Миллий онг миллатнинг ўзига хослиги асосида ривожланиб боришидаги кўрсаткичи бўлса, миллий ўз-ўзини англаш манфаатларни ҳимоя қилишда ҳаракатга келтирувчи ички маънавий-руҳий салоҳиятидир¹.

Аслида, миллий онг, миллий тафаккур ва миллий ўзликни англашдан иборат бўлган учликка амал қилмаган, уни ўзида акс эттирмаган ёхуд уни ривожлантиришга ва мустаҳ-

¹ Отамуратов С., Отамуратов С.С. Ўзбекистонда маънавий-руҳий таълавиш — Т.: Янги аср авлоди, 2003, 27-бет.

камланишга йўналмаган гоя ўзига миллий гоя мақомини ҳам олаолмайди. Чунки, ана шу учликнинг миллат мавжудлигининг ҳам реал ифодаси ҳисобланади. Миллий гоя миллий онг ва миллий тафаккурнинг олий кўриниши, унинг реалликка айланишининг белгиси ҳисобланади. Уларнинг ўзаро таъсири натижасидагина миллий ўзликини англаш омили шаклланади ва миллатнинг «мен» я юзага келади. Миллат ўз-ўзидан шаклланмайди, балки у жамият тарихий тараққиётининг мевасидир. Унинг тўлақонли миллат мақомига етиши учун ҳар бир этник бирлик, миллий тилнинг, маданият, урф-одат, анъаналар, қадриятлардаги ўзига хослигини яъни, миллий ўзлигини англаши лозим¹.

Ана шу ўзига хослик орқали миллий гоя намоён бўлади. Миллий гоя ўзига хосликни мустаҳкамлайди, ва унинг миллат вакиллари дунёқарашига айланишида асосий омил бўлиб хизмат қилади. Бу жараён, ўз навбатида, миллий тотувлик, ҳамжиҳатликнинг вужудга келишига олиб келади.

Шу маънода унинг энг муҳим тамойили миллатни бирлаштиришга қаратилганлиги ҳисобланади.

Миллий манфаатлар миллий гояда мустаҳкам ифодаланган бўлсагина миллий ҳамжиҳатлик мустаҳкам бўлади. Шу маънода ҳам миллий гоянинг қудрати миллий манфаатларни тўлақонли ифодалаш билан белгиланади.

Миллий гоянинг яна бир тамойили, унинг миллий урф-одат, анъана ва қадриятларни мустаҳкамлаш ва ривожланишига асос бўлиши ҳисобланади. Улар миллатнинг ўзига хослигини энг юксак даражада ифода этади. Унинг мустаҳкамланиши ва ривожланиши миллий гояга боғлиқ бўлади.

Миллий гурур, ифтихор ва масъулият каби туйғуларнинг шаклланиши ҳам миллий гоя билан боғлиқдир.

Миллий гурур ҳар бир инсоннинг миллат вакили сифатида ўз-ўзини англаши натижасида содир бўладиган ички руҳий ҳолат ҳисобланади. Бу туйғу ўз она замини, авлод-аждодлари томонидан қолдирилган моддий, маънавий меросдан, ўз миллатининг жаҳон цивилизациясига қўшган ҳиссасидан, ўз Ватанининг тараққиётда эришган ютуқларидан, миллатининг ўзга миллатлар олдидаги қадр-қиммати, обрў-эътиборидан руҳининг кўтарилиш ҳиссиётидир.

¹ Отамуратов С., Отамуратов С.С. Ўзбекистонда маънавий-руҳий танланиш. — Т.: Янги аср авлоди, 2003, 163-бет.

Миллий ифтихор ҳар бир миллат вакилининг ўз миллатининг, тараққиётнинг барча йўналишларида эришган ютуқларидан фахрланиш, шодланиш кайфияти ҳисобланади.

Миллий масъулият эса ҳар бир миллат вакилининг ўз миллати бугунги, эртанги кун ва истиқболи учун ўзини даҳлдор эканлигини ҳис қила билишидир.

Бу туйғулар негизида миллий ғоя туради. Унинг асосий вазифаси ҳам ана шу туйғуларни шакллантиришга йўналганлиги билан белгиланади. Чунки, улар ҳар бир миллатнинг тараққиётга эришиш ва юксалишида асосий омил бўлади.

Инсоният ақл заковати юксалиб бораётган, унинг олдида ечиш мураккаб бўлган глобал муаммолар кўлами кенгайиб бораётган бугунги кунда миллий ғоя тор манфаатлар эмас, балки мамлакатда яшётган барча халқларнинг манфаатларини ифода этиб ягона Ватан туйғусини шакллантиришга хизмат қилади. Албатта, умумий Ватан туйғусини шакллантириш бу ҳар бир миллатта хос бўлган хусусиятларнинг барбод бўлишига эмас, балки умумхалқ руҳиятининг шаклланишига олиб келади. Ягона Ватан руҳияти нафақат мамлакат номи билан аталувчи миллат вакилида, худди шунингдек, унда яшётган ўзга миллат ва элат вакилларида ҳам ватанпарварлик, унга эгаллик қилиш, унинг истиқболи олдида масъуллиқ каби ҳиссиётнинг шаклланишига олиб келади. Шунинг учун ҳам миллий ғоя бугунги кунда бир миллат доирасидан умумхалқ доирасигача бўлган манфаатларни уйғунлаштиришга асос бўлмоқда.

Миллий мерос, тарихий хотираяни асраш, ўзлаштириш ва уларни кейинги авлодга етказишда миллий ғоя маънавий-руҳий манба ҳисобланади. У ана шу маънавий-руҳий салохиятдаги миллийликни «асраш», уларга куч-қувват бағишлаб туриш вазифасини амалга оширади. Шунинг билан бир қаторда, миллат вакиллари миллий-маънавий бойликлар билан озиқлантиради, уларда ўз меросини асраш ва уни кейинги авлодга етказиш руҳиятини ҳам шакллантиради.

Бу жараёнда миллий ғоя бир томондан миллий-маънавий бойликларни асраш омили бўлса, иккинчи томондан, миллат авлодларини ўзаро боғлаб туриш вазифасини ҳам бажаради. Ундаги мавжуд миллийлик омили авлодларни ўзаро маънавий-руҳий жиҳатдан боғлаб туради ва шу тариқа миллий мерос ва тарихий хотирага умрбоқийликнинг бахш этилишида миллий ғоя асосий омилдир.

Миллий ғоянинг миллий мерос ва тарихий хотиравнинг асоси бўлиши нафақат миллий ўзига хосликни, шунингдек, миллат вакилида юксак ирода, эътиқод каби фазилатларни шаклланишида манба ролини бажаради. Президент Ислон Каримов таъкидлаганидек «Тарихий хотираси бор инсон — иродали инсон... Ким бўлишидан қатъий назар, жамиятнинг ҳар бир аъзоси ўз ўтмишини яхши билса, бундай одамларни йўлдан уриш, ҳар хил ақидалар таъсирига олиш мумкин эмас. Тарих сабоқлари инсонни ҳушёрликка ўргатади, иродасини мустаҳкамлайди»¹.

Мамлакат ёшларида ватанпарварлик, миллатпарварлик, халқпарварлик ва умуминсонийлик каби туйғуларни шакллантириш ҳам миллий ғоянинг муҳим тамойили ҳисобланади. Чунки, бошқа ҳар қандай ғояларга қараганда ҳам унда ўзини англаган ҳар қандай инсон қалби, юраги ва онгига таъсир этувчи нозик туйғулар мужассамлашган. Хусусан, инсон ўзини-ўзи англаб, мен кимман, менинг авлод-аждодаларим ким, қайси миллатга мансубман, менинг она заминим қаерда, — деган саволларни ўзига бериш ва унга жавоб топишни миллий ғоядан, унинг улкан негизларидан излайди. У саволларга бошқа биронта ғоя жавоб бера олмайди.

Миллий ғоянинг яна бир тамойили, бирининг иккинчисига ўхшамайдиган хусусиятларга эга эканлиги, ўзгаларнинг маънавий-руҳий ҳолатини айнан қабул қилаолмаслиги билан боғлиқдир. Бир миллатнинг маънавий-руҳий салоҳияти шакл ва мазмун жиҳатдан иккинчисида такрорланмаслиги уларнинг ҳар бирига ўзига хос индивидуаллик бахш этади. Ана шу индивидуаллик миллий ғояда ўз ифодасини топади. Бу ҳар бир миллатнинг мустақил субъект сифатидаги мақомини таъминлаб туради. Ўзига хос индивидуаллик миллий-маънавий тараққиёт гўзаллигини ифодалайди ва уларнинг илғор қирралари орқали умумбашарийликка дахлдор бўлган маънавий бойлик вужудга келади.

Миллий ғоянинг асосий тамойилларидан яна бири миллатнинг озодлиги, унинг мустақиллигини таъминлашда маънавий-руҳий манба бўлишидир.

Миллатнинг мустақил бўлиши, унинг ўз тақдирини ўзи

¹ Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамоқ 7-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 1999, 137-б.

ҳал этиш имкониятига эга бўлишида миллий ғоя асосий манба бўлади. Чунки, у нафақат миллатга мустақил субъект мақомини бахш этади, шунинг билан бирга, унинг мустақил тараққий қилишани зарурият ва эҳтиёжга айланишани ҳам таъминлайди.

Чинакам миллий тараққиёт ғоялари, ҳар доим ўзида адолат, тенглик, тинчлик ва демократия тамойилларини акс эттиради. Улар ҳар бир миллат учун энг зарур эҳтиёж ҳисобланади. Чунки, адолат бузилган жойда зиддият, тенгсизлик мавжуд бўлган шароитда ишончсизлик, тинчлик бўлмаган жойда парокандалик, демократия бўлмаган жойда инсоннинг эркин нафас олиши имкониятини юзага чиқариш мумкин бўлмайди.

Кўриниб турибдики, уларнинг ҳар бири миллатнинг истиқболи учун зарур бўлган омиллардир. Миллий ғоя шу маънода ҳам уларни ўзида мужассамлаштириши ҳамда миллий тараққиётнинг асосий кўрсаткичларига айланишига хизмат қилиши зарур.

Улар ҳар қандай илғор миллий ғоянинг умумбашарийликка дахлдор бўлган қирралари ҳисобланади. Улардан маҳрум бўлган миллий ғоя, чинакам умуммиллий ғоя даражасига кўтарила олмайди.

**Миллий ғоянинг
умумбашарий
тамойиллари**

Миллий ғоя миллатнинг манфаатлари ва эҳтиёжларини умуминсоний тамойилларни ўзида уйғун ҳолда акс эттириши билан характерланади. У умуминсоний тамойилларга зид эмас, балки унинг негизида, шаклланади. Яъни, миллий ғоянинг тамойиллари умуминсоний тамойиллар негизида шаклланмайди, аксинча миллий тамойилларнинг илғор, барча халқлар манфаатлари ва эҳтиёжларига жавоб берадиган жиҳатлари ҳисобига умуминсоний тамойиллар шаклланади.

Ана шу худосага мувофиқ миллий ғоянинг умуминсоний тамойилларини қуйидагилар ташкил қилади:

— миллий маҳдудлик, агрессив миллатчилик ва шовинизмдан холи бўлиш;

— уруш оловини ёқиш, ўзга миллатларга зулм ўтказишдан холи бўлиш, мамлакатлараро беқарорликни вужудга келтириш воситасига айланмаслик;

— адолат, тенглик, тинчлик, бунёдкорлик ва демократия
ғояларини ўзида ифода эттириш;

— жаҳон халқлари яратган цивилизация ютуқларини ас-
раш ва кейинги авлодга етказишда маънавий-руҳий омил
бўлиш;

— инсониятга хавф солаётган глобал муаммоларнинг
таҳдидини кенг таъшиқот қилиш ва унга қарши курашда жа-
ҳон халқлари бирлигини вужудга келтиришга хизмат қилиш;

— диний бағрикенглик ғояларини ўзида ифодалаш;

— инсон ҳақ-ҳуқуқлари, шахс эркинлиги ва ҳур фикрли-
ликни ҳимоя қилиш;

— қонун устуворлигини, миллатлараро ҳамжиҳатлилик-
ни ва сиёсий барқарорликни вужудга келтириш ва мустаҳ-
камлашга асос бўлиш;

— ҳар бир миллатнинг урф-одатлари, анъаналари ва қад-
риятларини ҳурмат қилиш, илғор тажрибаларини ўрганиш
ва ўз миллати эришган ютуқларини уларга етказиш;

— вайронкор ва турли таразли ғояларга қарши кураш ва
бунёдкор ғоялар ривожланишининг омили бўлиш кабилар-
дир. Улар ўз мазмун ва моҳияти жиҳатдан ҳар бир миллий
ғоя учун хос бўлган умуминсоний тамойиллардир.

III БЎЛИМ

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИ — ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЎЗИГА ХОС ВА МОС РИВОЖЛАНИШ КОНЦЕПЦИЯСИ УЧУН АСОС

10-МАВЗУ

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИНИНГ БОШ МАҚСАДИ — ОЗОД ВА ОБОД ВАТАН, ЭРКИН ВА ФАРОВОН ҲАЁТ ҚУРИШ

**Озод ва обод
Ватан, эркин
ва фаровон ҳаёт
қуриш ғоясининг
негизлари**

Халқимиз асрлар давомида озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт орзусида яшаб келди. Бу ғоя халқимизни ўз мустақиллигидан жудо бўлган даврларда ҳам тарк этмади. Бугунги кунда Ўзбекистон халқининг миллий тараққиёт йўлидаги асосий мақсади — озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт

барпо этиш бўлиб, бу ғоя миллатимизнинг азалий орзу-умидларини, интилишларини, бунёдкорлик фаолиятининг маъно-мазмунини ифодалайди. Моддий оламда инсон муайян маконда туғилади ва ҳаёт кечиради, шахс сифатида шаклланади. Ана шу макон унга Ватан саналади. Дилида Ватан туйғуси шаклланмаган, киндик қони тўкилган заминга меҳр туйғуси жўш урмаган кишини чинакам Инсон деб бўлмайди. Шу билан бирга, инсон бахт-саодат учун туғилади. У ана шу бахт-саодатга ўзи туғилиб-ўсаётган Ватанида эришмоқни орзу қилади. Бу унга ўз бахт-саодатини юрт ривож, унинг озод ва ободлиги билан уйғун кўришни аниқлатади.

«Озод Ватан», «Обод Ватан», «Эркин ва фаровон ҳаёт» тушунчалари шу жиҳатдан ўзига хос маъно ва мазмун касб этади.

Озод Ватан — ўз тақдирини ўзи мустақил ҳал этиш ҳуқуқини тўла рўёбга чиқара олган миллатнинг яшаш макони бўлиб, жаҳон ҳамжамиятида ўз ўрнига, нуфузига ва мавқеига эга бўлган мамлакатдир.

Обод Ватан — фуқаролари эркин ва озод, яратувчилик фаолияти билан банд бўлган, тўла ижтимоий-сиёсий хавфсизликда фаровон ҳаёт қуриш иштиёқида яшаётган худуддир.

Эркин ва фаровон ҳаёт — одамларнинг юқори даражадаги моддий ва маънавий неъматларга эркин тарзда, ўзларининг бор қобилиятлари ва имкониятлари эвазига эришишидир.

Мустақиллик миллий қадриятлар, мадавият ва анъаналарни, маънавиятни тиклаб, одамларимиз қалбида миллий гурур ва ифтихор ҳамда ватанпарварлик туйғуларини камол топтиришга замин яратди. Шунингдек, мустақиллигимизнинг ўзига хос мафкурасига айланган миллий истиқлол гоёси минг йиллар давомида шаклланиб, сайқалланиб келган миллатимиз маънавияти сарчашмаларидан, бутун инсоният тўплаган тажриба ва қадриятлардан озиқ олади. Шу билан ушбу гоёнинг миллий ва умуминсоний жиҳатлари ҳақида батафсилроқ тўхталиб ўтиш жоиз.

«Бу соҳадаги энг асосий вазифамиз, — деб таъкидлайди Президент Ислам Каримов, — миллий қадриятларимизни тиклаш, ўзligимизни англаш, миллий гоё ва мафкурани шакллантириш, муқаддас динимизнинг маънавий ҳаётимиздаги ўрни ва ҳурматини тиклаш каби мустақиллик йилларида бошланган эзгу ишларимизни янгилик билан давом эттириш, уларни янги босқичга кўтариш ва таъсирчанлигини кучайтиришдир.

Лекин турли қараш ва фикрга эга бўлган ижтимоий қатламлар, сиёсий куч ва ҳаракатларнинг ўзига хос мақсадларини уйғунлаштирувчи гоё — юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ манфаати — барчамиз учун бирдек муқаддас бўлиши шарт.

Том маънода мана шундай олижаноб туйғулар миллий гоё ва миллий мафкураимизнинг маъно-мазмунига, мана шу юртда яшайдиган ҳар қайси инсоннинг ҳаёт дастурига айланишига эришиш даркор»¹. Юртимизда яшаб ижод қилган ислом фалсафаси намояндалари — имом Бухорий, имом Ат-Термизий, Аҳмад Яссавий, Абулқосим Замахшарий, Абдухолик Ғиждувоний, буюк қомусий олимлар — Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Улугбек, мутафаккир шоирлар — Юсуф Хос Ҳожиб, Алишер Навоий, улуг саркардалар ва давлат арбоблари Амир Темур, Бобур, Абдуллахон ижодида ва амалий фаолиятларида эркин, фаровон жамият гоёлари акс этганлиги бежиз эмас. Шу би-

¹ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. 8-жылд — Т.: Ўзбекистон, 2000, 341-342-б.

лан бирга, Шарқ мутафаккирлари инсонпарвар жамият қуриш ғоясини одил шоҳга боғлайдилар (Фаридиддин Аттор, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Жалолоддин Румий, Баҳовиддин Нақшбанд, Нажмиддин Кубро, Ғаззолий, Бедил ва б.)¹. Бу каби мутафаккирлар ҳоким ва халқ, шоҳ ва салтанат муносабатларида адолатли иш тутиш, давлатни қонунлар орқали бошқариш, қабул қилинаётган тadbирларнинг халқ томонидан қўлланиши каби ижтимоий муаммоларни кўтардилар². Бу озод Ватан, халқпарвар тузум идеалларини асослаш эди.

Тасаввуфнинг кўпгина намояндалари ҳам ўз илмий ва амалий фаолиятларида эркин жамият ғоясини илгари сурганлар. Ҳасан Басрий, Абдулла Ансорий, Абулҳасан Ҳарақоний, Баҳоуддин Нақшбанд, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Хўжа Аҳрор Валий, Махдуми Аъзам Косоний адолат, ҳақиқат куйчилари бўлдилар.

Дарҳақиқат, барча даврлар ва халқлар мутафаккирлари бахт-саодат келтирадиган тузум ҳақида орзу қилиб келганлар. Бу ҳақда кўплаб мутафаккирларимиз қарашлари тўғрисида кўп ва хўп гапириш мумкин. Лекин биргина Форобий қарашлари мисолида бахт-саодатга, фаровонликка жамият аҳли қандай эришади, деган ғоянинг миллий ғоямизда акс этган жиҳатларига тўхталиб ўтиш жоиз.

Форобий фикрига кўра, ҳар бир инсон ўз табиати билан шундай тузилганки, у яшаш ва олий даражадаги етукликка эришмоқ учун кўп нарсаларга муҳтож бўлади, у бир ўзи бундай нарсаларни қўлга кирита олмайди, уларга эга бўлиш учун инсонлар жамоасига эҳтиёж тугилади. Шу сабабли кўп кишиларнинг бирлашуви орқалигина одам ўз табиати бўйича интилган етукликка эришуви мумкин. Бундай жамоа аъзоларининг фаолияти бир бутун ҳолда уларнинг ҳар бирига яшаш ва етукликка эришув учун зарур бўлган нарсаларни етказиб беради. Шу маънода, Форобий фикрига кўра, ҳақиқий бахтга эришиш мақсадида ўзаро ёрдам қилувчи кишиларни бирлаштирган жамият фозил жамиятдир.

¹ Бу ҳақда батафсилроқ қаранг: Комилов Н. Тасаввуф ёки қонил инсон ахлоқи. 1-китоб. — Т.: Ёзувчи, 1996; Искандаров Б. Тасаввуф фалсафаси (ўқув қўлланма). — Т., 1995.

² Жомий А. Танланган асарлар. — Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1971, 11-15-бетлар.

Абу Наср Форобий ўзининг «Талхису Наволиси Афлотун» («Афлотун қонунлари моҳияти») асарида фозил жамият концепциясини баён қилишни қонунлар ҳақида фикр юришдан бошлайди. Буюк мутафаккирнинг фикрига кўра, инсоннинг хавфсиз яшаши учун биргина фаровонликнинг ўзи етishмайди. Инсон жасорати эса ташқи урушдаги жасорат эмас, балки одамларнинг ўз иллатлари устидан голиб келиб, тинчликни таъминлашларидир¹. Демак, инсонларнинг ўзаро муносабатларини такомиллаштиришга қаратилган ҳаракатидан фаровон жамият сари янгилишнинг илк босқичи келиб чиқади.

Форобийнинг қарашларига кўра, «энг мушкул иш — қонунни жорий қилишдир. Қонунга шубҳа билан қараш ҳамда қонун устидан арз қилиш эса энг осон ишдир.» Бугунги ҳуқуқий давлат барпо этиш жараёнларида бу каби ўғитларнинг ўзига хос ўрни бор. Айниқса, унинг қонунга ҳурмат билан қарашнинг аҳамияти ҳақидаги фикрлари эътиборга молик. Буюк аллома шундай деб ёзади: «Қонуннинг ўзи ўз ҳолича олийжаноб ва юқори мартабали бўлиши керак ва унинг номидан ҳамда у (қонун) ҳақда нимаюки гапирилса ҳам муътабар ҳисобланиши лозим... Халқ қонунларга эҳтиёж сезиши ва уларни чуқур ўрганиши зарур, чунки улар кейинчалик халқнинг ўзига фойда келтирадилар. Акс ҳолда қонундан кўзланган мақсадга эришиб бўлмайди»².

Демак, Форобий ҳар қандай одамда ҳам таҳсинга лойиқ инсоний қувват ҳам ҳайвоний куч мужассамлигини таъкидлаган ҳолда қонун айнан таҳсинга сазовор инсоний қувватни ривожлантиришга қаратилган бўлиши зарурлигини уқтиради. Шаҳарнинг ҳамма аҳолисига келганда, агар улар таҳсинга сазовор қувват касб этишга кучлари етмаса, йўл кўрсатувчи қонун соҳибларининг адолатларига бўйсунishi керак бўлади.

Фозил жамият ҳақидаги тасаввурларни бугунги кунда демократия деб номланаётган қадриятлар тизимига кўп жиҳатдан мослигини кўрамиз. Хусусан, демократиянинг асосий мезонларидан бири бўлган қонунларни жорий қилиш муаммоси ҳам бундан мустасно эмас. Унинг фикрига кўра, чинкам қонун ўрнатувчи янги қонун қабул қилаётганида мамла-

¹ Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. — Т.: Абдулла Кодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993, 18-бет.

² Уша жойда, 21-бет.

катдаги барча табақалар, авлодларга, вилоятлар аҳолисига бахт-саодат, шод-хуррамлик, эркинлик ва фаровонлик келтиришини ҳисобга олади. Қовун турли-туман феъл-атвор ҳамда хислатларга эга бўлган одамлар хайрихоҳлик билан кутиб олишига арзийдиган бўлиши зарур¹.

Маълумки, Форобий фозил жамиятнинг асосий хусусияти деб бахт-саодатга интилишни тушунади ва бахт-саодатга интилмайдиган жамиятни жоҳил жамият деб баҳолайди. Бахт-саодат эса олий даражадаги эзгулик бўлиб, унга соғлиқ, гўзаллик, бойлик каби қадриятлар етаклайди. Жоҳил ва адолатсиз одамлар учун эзгулик йўқ ва улар бахтга эриша олмайдилар. Улар учун ҳатто ҳаёт ҳам бир кулфатдир. Мутафаккир фикрига кўра, саодатга оқиллик ва унга ҳамиша интилиб яшаш орқали эришиш мумкин. Шундай экан, қовун мустаҳкам руҳ ва оқил идрок тарбиясига йўналтирилгандагина фаровонлик томов етаклайди. Демак, раҳбар халқ, оммани тарбиялашга, унинг руҳи ва идрокини мустаҳкамлашга ҳаракат қилмоғи зарур.

Бугунги кунда биз барпо этаётган жамиятнинг олий мақсадларидан бири инсонларнинг фаровон ҳаётини таъминлашдир. Жамиятни бошқаришда одамларни фароғатда яшашга имкон берувчи, бирдамликка етакловчи, интизомни шакллантирувчи қонунларни яратиш айни биз кўзлаган мақсадга хизмат қилади. Шунга боғлиқ тарзда айтиб ўтиш жоизки, XX аср бошларида озод юрт қайғусида яшаган Абдулла Авлоний бу ҳақда шундай деган эди: «Интизом деб, қиладурган ибодатларимизни, ишларимизни ҳар бирини ўз вақтида тартиби ила қилмакни айтилур. Агар ер юзида интизом бўлмаса эди. Инсовлар бир дақақа яшолмас эдилар... Алҳосил, ҳар бир миллатнинг тараққий ва таолийси ишларини вақтида низомадан чиқармай тартиб ила юритмакга боғлиқдур... Ишларини тартиб узра юритган кишиларнинг ишлари ерида, ўзлари тинч ва роҳатда умр ўтқарурлар»².

Ўз юртларини озод ва обод кўришни орзу қилган жадид зиёлилар ҳам тарбия масаласига алоҳида эътибор қилганлари бежиз эмас эди. Яна бир бор Авлонийнинг Форобий фикрла-

¹ Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. — Т.: Абдулла Кодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993, 24-бет.

² Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. 2-жилд. — Т.: Маънавият, 1998, 52-53-бетлар

рига ҳамоҳанг мулоҳазаларига эътибор берайлик. «Ҳар бир миллатнинг саодати, давлатларнинг тинчи ва роҳати, — деб таъкидлайди Авлоний, — ёшларнинг яхши тарбиясига боғлиқдур».

Кўриниб турибдики, Форобий ва Авлоний турли даврда яшаганликларига қарамай, одамларни эркин ва фаровон жамиятга тарбия орқали етаклашга даъват қилганлар.

Форобий тоясига кўра, фозил жамият фақатгина одамлар жамоаси борлиги учунгина фозил деб аталмайди, балки адолатли қонунларга ва бошқарув қоидаларига риоя қилгани, доно раҳбарга эга бўлишга, одамларнинг таҳсинга лойиқ одатлари ва ахлоқини рўёбга чиқаришга шарт-шароит яратган жамият бўлгани учун ҳам фозилдир.

Мамлакатдаги тузумнинг гўзал ва яхши бўлиши ҳукмдорнинг билимдонлиги ва ўзга тузумлардаги фаровонлик ва бошқа ижобий жиҳатлардан хабардорлик билан боғлиқ деган фикр ҳам Форобийни замонавий демократия назариётчилари қаторига қўйишимизга имкон беради. Бунинг устига, фуқаролик жамияти ҳақидаги ҳозирда кўплаб билдирилаётган фикр-мулоҳазалар ҳам мутафаккирнинг назаридан четда қолмаган. Форобий мамлакат аҳолиси хушхулққа эга бўлмаган тақдирда кучли ҳокимиятга эҳтиёж тугилади деб таъкидлайди. «...Ҳокимият ихтиёрий қабул қилинганда кўпроқ маъқул ва ҳар томонлама қулай ҳисобланади... жоҳил одамлар устидан ҳукмронлик ва уларни ҳокимиятга бўйсундириш ҳақиқатан тўғри иш бўлиши билан бирга, эркин ва меҳр-шафқатлиларни бўйсундириш ўта бемаъниликдир»¹. Дарҳақиқат, комил инсон устидан ҳукмронликка эҳтиёж йўқ. Комилликка интилувчи инсонлар фаолияти фозил жамиятнинг шакллантирувчи омиллардан биридир.

Мутафаккир фозиллар шахрининг зидди бўлган шаҳарлар (жамият) ҳақида ҳам фикрлар билдирадики, бу ҳолат ҳозирги замон жамиятининг айрим жиҳатларига танқидий муносабатда бўлишни талаб қилади. Форобийнинг огоҳлантириши шундаки, жоҳил жамият аҳолиси бахт-саодатга интилмайди, бахт-саодат нималигини билмайди ҳам. Чунки, жоҳил одам ҳеч қачон бахт топмаган ва бахт-саодатга ишонмайди ҳам. Фаровонликка келсак, жоҳил одам (ҳақиқий ободонликни билмасдан) баъзилар назарида бахту давлат бўлиб

¹ Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. 2-жилд. — Т.:Маънавият, 1998, 33-бет.

кўринадиган ўткинчи, юзаки нарсаларни, мол-дунёни, жисмоний лаззатларни, хирсу шахватни, обрў, амал, шон-шуҳратни ҳақиқий бахт, фаровонлик деб ўйлайди. Шу неъматлардан ҳар бири жоҳил одам назарида ҳаётдан мақсад, бахт-саодат бўлиб кўрилади.

Моддий ва маънавий неъматларнинг барчаси биргаликда уйғунлашган чордагина ҳақиқий бахт-саодатта эришиш мумкин. Бу неъматларнинг тескариси – тан касалликлари, камбағалчилик, завқ ва лаззатдан маҳрумлик, ҳурмат ва обрўнинг йўқлиги — бахтсизликдир. Ёлғиз жисми талабларини, хирсини қондириш, ишрат, кайф-сафога интилиш бахт-саодатни билдирмайди. Эҳтирослар тизгинини жиловламай, шахсий истакларини тинимсиз қондиришга интилишлар ҳам шулар жумласидандир. Форобий, шунингдек, бир-бирларини мақташни, кўкка кўтариш, бир-бирларининг олдида ёки бегоналар кўзига улугвор, шон-шавкатли бўлиб кўринишга сохта уринишларни ҳам жоҳилликнинг кўриниши сифатида баҳолайди.

Фаровонликка интиладиган жамият аъзоларининг ўз гоялари, ихтиёрий амал қилишга жазм этган қадриятларига собитлигини талаб этади. Форобий фикрига кўра, фозил жамият аҳолисининг назарий қарашлари ва амалий ишларига нисбатан бегона гоялар аста кириб олиб, уларнинг қарашларини ўзгартириб юбормаслиги керак. *Зеро, инсон бахт-саодат нималигини тушунган бўлса-ю, унга эришишни мақсад қилиб олмаса, гоя ва хоҳишига айлантирмаган бўлса, унга нисбатан озгина бўлса-да, шавқ ва завқ сезмаса, истак ва мулоҳазасини, куч ва қувватини бошқа нарсаларга сарфласа, бу қилмишлари ноўриндир.* Инсонлик моҳияти ҳақиқий бахт-саодатга эришув экан, инсон бу мақсадни ўзининг олий гояси ва истагига айланттириб, бу йўлда барча имкониятлардан фойдаланса, у бахт-саодатга эришади. Инсон, аввало, бахт-саодатнинг нима ва нималардан иборат эканлигини билиши, унга эришувни ўзига гоя ва энг олий мақсад қилиб олиши, бутун вужуди билан мафтун бўлиши керак. Кейин бу бахт-саодатга олиб борадиган амал ва воситаларнинг нималардан иборат эканлигини билиб олиши зарур. Сўнгра эса бахт-саодатга эриштирадиган ишларни шахсан бажаришга киришмоғи лозим бўлади. Форобийнинг ушбу фикрлари бугунги кунда ўз миллий гоясининг пировард мақсади сифати-

да фуқаролик жамиятини барпо этишни кўзлаётган жамиятимизнинг мақсадларига ҳамоҳанг эканлигини англаш мушкул иш эмас.

Хуллас, фаровон жамият гоёси мустақил ва барқарор тараққиёт йўлига кираётган жамиятлар учун икки ҳисса қадрлидир. Шу маънода, унинг умуминсоний жиҳатларига, демократик моҳиятига улкан эътибор берилаётганлиги табиийдир. Президент Ислам Каримов миллий ва умуминсоний қадриятларга таянган ҳолда озод ва обод Ватан, демократик жамият қуриш жараёнига давлат сиёсати даражасида эътибор қаратаётганлиги ҳам шундан. Зеро, мамлакатимизда фаровон, илгор жамият барпо этиш — мақсад, амалга оширилаётган ислохотлар — восита бўлиб, жамиятимизда ҳукм сураётган ижтимоий-сиёсий барқарорлик, ўз навбатида, ислохотлар учун шарт-шароитдир.

**Миллий гоё —
эркин ва фаровон
ҳаёт қуриш омили
сифатида**

Мамлакатимизда демократик институтлар ва фуқаролик жамияти асосларининг шаклланиши ҳақида фикр юритар экан, Президент Ислам Каримов жамиятнинг демократиялашувини узоқ муддатли жараён сифатида баҳолайди, демократия гоёларини шунчаки баён қилиш, юқоридан тушириш билан уни одамларимиз ҳаётига сингдириб бўлмаслигини уқтиради. «Демократия, — деб таъкидлайди И.А.Каримов, — жамиятнинг қадриятига, ҳар бир инсоннинг бойлигига айланмоғи керак. Бу эса бир зумда бўладиган иш эмас. Халқнинг маданиятидан жой ололмаган демократия турмуш тарзининг таркибий қисми ҳам бўла олмайди. Бу тайёргарлик кўриш ва демократия тамойилларини ўзлаштиришдан иборат анча узоқ муддатли жараёндир»¹.

Демократияни жамиятнинг устувор қадриятига, унинг барқарор тараққиёти омилига айлантириш учун адолатли жамият орзуси йўлида инсоният тўплаган тажриба ва амалиётни муттасил ўзлаштириш зарур. Бунда шарқона демократия тамойиллари таянч бўлиб хизмат қилади.

Аммо, инсон табиати зиддиятлидир. У бошқалар инти-

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 1998, 160-бет.

лишларига тескари бўлган интилишларга эга бўлиши ва шу вақтнинг ўзида ўзгалар билан ҳамкорликка мойил бўлиши мумкин. Инсон табиатига хос ана шу қарама-қаршилик унинг жамиятдаги ҳаёти ва хатти-ҳаракатларини ҳам белгилайди. Одамлар бир томондан шахсий эркинликка интилсалар, иккинчи томондан ижтимоий тенгликни талаб қилишга мойил бўладилар. Одамлар ўз манфаатларини кўзлашлари билан бирга умумижтимоий манфаатларга ҳам интиладилар. Аммо бу қарама-қарши майл (тенденция)ларни, шахсий манфаат билан жамият манфаатларини қандай қилиб мувофиқлаштириш мумкин? Жамият бу муаммонинг ечимига демократия механизмларини ишга солиш орқалигина кела олади. Айнан демократия ва умумий манфаатлар вобасталиги ижтимоий муносабатларни мувозанатга келтиришга хизмат қилади. Демократия доимий кутб — «зиддият — келишув — бирдамлик» орқали ўзига йўл очар экан, кишиларнинг ўзаро розилиги, келишувига таянади. Гап шундаки, демократия — бу ёлғиз ўз мақсад ва талабларини амалга ошириш воситаси бўлмай, балки ўзаро муносабатларнинг мақбул қоидаларига риоя этишдир. Умуминсоний, хусусан, демократик қадриятларга таянган миллий истиқлол гоёси ана шу кутбий интилишларни мувофиқлаштириш орқали умумий манфаатларни ўзида ифода этади.

**Жамият
барқарорлиги —
эркин ва фаровон
ҳаёт қуриш омили**

Ўзбекистоннинг мустақил тараққиёти йилларида шу нарса аниқ исботини топдики, озод ва фаровон ҳаётни барпо этишнинг асосий омилларидан бири — барқарорликдир. Охирги йилларда жаҳон ҳам-жамиятида барқарор ривожланиш

концепцияси кенг оммавийлашмоқда. Хусусан, БМТ ҳужжатларида ҳам барқарор тараққиёт олий қадрият сифатида талқин қилиниши баробарида унинг универсал хусусиятлари, турли моделларининг кучли ва заиф томонлари таҳлил этилади.

Мутахассислар орасида барқарорлик деганда демократик тузилмаларнинг тез ўзгарувчан ижтимоий жараёнларга нисбатан акс-таъсир кўрсата олиш қобилияти тушунилади. Бунда барқарорлик демократиянинг вазифаси деб қаралади, у кишиларнинг фуқаролик жамияти институтлари воситасида давлатни бошқаришдаги иштирокини ҳам ўз ичига қамраб

олиши зарур. «Кучли давлатдан — кучли жамиятга ўтиш» қондаси ҳозирда демократик институтларни жорий этишни жадаллаштириш, жамиятдаги ижтимоий барқарорлик жамоатчилиқнинг фаоллигига асосланиши зарурлигини кўрсатмоқда.

Ўз ўрнида айтиб ўтиш жоизки, «барқарорлик» тушунчаси кўплаб ёндашувларни ўзига жамлаган. Уларни қуйидаги кўринишда умумлаштириб келтириш мумкин: а) жамиятда ноқонуний зўрлик ва куч ишлатиш таҳдидининг бўлмаслиги; б) бирмунча узоқ вақт давомида бир ҳукуматнинг амал қилиши, унинг ўзгарувчан шароитларга самарали тарзда мослашувчанлиги; в) конституцион тартибнинг барқарорлиги; г) легитим ҳокимиятнинг барқарор мавжудлиги; д) сиёсий тизимда тузилмавий ўзгаришларни бошқариш имкониятининг мавжудлиги; и) сиёсий кучларнинг мувозанати ва б.

Фикримизча, бундай хусусиятлар демократлашув жараёнини бошдан кечираётган жамиятларга хос умумий меъёрлардир. Аммо умумийлик доимо хусусийликдан таркиб топади. Бизнинг мамлакатимизда барқарор тараққиёт, унинг асосий омиллари ва шартлари Ислом Каримовнинг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» китобида батафсил келтирилган. Мамлакатимизнинг барқарор тараққиёти мавжуд шарт-шароит билан боғлиқ ҳолда таҳлил этилган ва унинг шартлари кўрсатилган. Булар: а) маънавий қадриятлар ва миллий ўзлиқни англашнинг тикланиши; б) давлатчилиқни шакллантириш ва мудофаа қобилиятини мустаҳкамлаш; в) демократик институтларни ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш; г) бозор муносабатларининг қарор топиши ва мулкдорлар синфининг шаклланиши; д) кучли ижтимоий сиёсат ва аҳоли ижтимоий фаоллигининг ортиши¹.

Бир сўз билан айтганда, барқарорлик бирор-бир сиёсий объект ёки институтнинг ҳолатинигина эмас, балки ички ва ташқи муносабатлар тизимини ҳам ифодалаши зарур. Ижтимоий-сиёсий барқарорлик демократик тартиб билан бирга узвийликни, давомийликни ҳам талаб этишини айтиб ўтиш зарур.

¹ Қараг: Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 1998, 125-190-бетлар.

Шундай қилиб, демократиятни таъминлаш бошқарув тизимини, фуқаролик тартибини, бошқарувнинг қонунийлиги ва ишончлилигини ифодаловчи ижтимоий-сиёсий барқарорлик шароитидагина амалга оширилиши мумкин. Ўз навбатида, демократик тараққиёт озод ва обод Ватан барпо этиш йўлини таъминлайди.

Демократик жараёнлар самараси фақатгина сиёсий институтларга эмас, фуқароларнинг ушбу жараёнларда иштирок этишига ҳам боғлиқ. Сиёсий ҳаётдаги иштирок демократик тартибот ва жараённинг муҳим мезони бўлиб, унда сиёсий субъектларнинг сиёсий муносабатлар ва ҳокимият тизимига жалб этилганлиги даражаси, айниқса, сайловлар жараёнида яққол кўзга ташланади. Шу маънода, демократия жамиятда сайловчилар овози учун ошқора, барчанинг кўзи олдида ҳалол рақобатта киришиши ва аҳолининг кенг гуруҳларининг сиёсий жараёнга «киритилганлигини» тақозо этади.

Ўрта ижтимоий қатламнинг шаклланиши ва фаровон ҳаёт қуришнинг ўзаро алоқадорлиги

Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт қуриш гоёси эркинлаштириш, эркин меҳнат фаолияти ва тадбиркорликни ривожлантириш жараёнлари билан узвий боғлиқ. Божимандалик ёки сохта «умумий тенглик» гоёсига асосланиб эркин ва фаровон ҳаёт қуриб бўлмайди. Дунёдаги бирорта жамият бу йўл билан фаровон ҳаётга эришган эмас. Эркин иқтисодий фаолиятга асосланган бозор иқтисодиёти учун хос бўлган эркин ва соғлом рақобат муҳитида ўрта мулкдорлар қатлами шаклланиб боради. Бу эса, ўз навбатида, озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт қуришнинг социал негизи ҳисобланади.

Хўш, ўрта ижтимоий қатламнинг ўзи нима? Ўрта ижтимоий қатлам — бу ўз шахсий мулки, яъни турар жойлари, шахсий транспорт воситаларига эга бўлган, ўз ояласининг ҳаётини муносиб тарзда таъминлай оладиган, ўзининг ва оила аъзоларининг фундаментал эҳтиёжларини (таълим олиш, дам олиш, сифатли тиббий хизматдан фойдаланиш) қондириш учун етарли моддий имкониятлари мавжуд бўлган, маънавий ҳаёти мазмуни бўлган ва энг муҳими — бу имкониятни ўз иш ҳақи ва даромадлари эвазига таъминлай оладиган ҳамда

фаол равишда жамият ижтимоий-сиёсий ҳаётида иштирок этадиган фуқаролардир.

Жамиятнинг айнан ўрта қатлами миллий бойликнинг асосий қисмини яратади, давлат қарамоғида боқимандаларча кун кечирмайди ва жамиятнинг “умуртқа суяги” ни ташкил этади. Бундай қатламнинг шаклланиши, шунингдек, жамиятнинг кескин табақалашувиغا — ошиб-тошиб кетган бойлару, камбағал-қашшоқларга бўлиниб кетишига йўл қўймайди. Жамиятда турли ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини уйғунлаштириш, фуқаролар бирдамлигини таъминлаш асосида умумий фаровонликни ўрнатишнинг энг синалган воситаларидан бири ҳам жамиятда ўрта қатламни барпо этиш эканлигини кўрсатади.

Мамлакатимизда бозор муносабатларининг шаклланиб бориши жараёнида даромадлари, турмуш даражаси ва сифатига кўра бир-бирларидан фарқланувчи қатламлар шаклланмоқда. Бу табиий ҳол. Аммо бундай ҳолатни ҳамма ҳам тўғри баҳолайвермайди. Бунга айрим шахсларнинг бойликка ружу қўйиши, очкўзлик, исрофгарчилик, ўзаро ёрдам ва қариндош-уруғчиликнинг яхши жиҳатларини менсимаслик, ўзини кўз-кўз қилишдек иллатлар ҳам сабаб бўлмоқда. Бунга айримлар учун ҳаёт тарзига айланган таъмагирлик, порахўрлик, тўрачилик каби жирканч қиёфага кираётган ҳолатларни қўшадиган бўлсак, ҳалол меҳнат кишисининг рухий изтиробларини тушуниш қийин эмас. Шу маънода Президентимизнинг бозор механизмларини ҳаётга тадбиқ этиш билан бирга қонунчилиكنи мустаҳкамлаш ва бунда маънавий асос бўлиб хизмат қиладиган ахлоқ нормаларини ҳам ижтимоий ҳаётда кенг ёйиш тўғрисида куюниб гапириши бежиз эмас. Унинг қалб сўзлари адолатли жамият қуришга нисбатан халқимизнинг интилишини ифодалайди.

Бозор муносабатлари қарор топаётган ҳозирги кунда баъзилар фақат яхши еб-ичиш, кийинишнигина ўз ҳаётларининг бош мақсади деб билдилар. Бундайлар ўртасида кўзга ташланиб турувчи истеъмолчилик ҳол нисбатан “зиёнсиз” бўлиб туюлган маънавият ва ахлоқни менсимасликдан бошланиб, охир-оқибат қонунни четлаб ўтиш, кейинчалик уни бузиш каби жамият учун ўта хавфли оқибатларга олиб келиши тайин.

Ҳозирда мамлакатимиз ижтимоий-сиёсий тараққиётини барқарор тараққиёт манфаатлари асосида йўлга қўйишнинг

назарий-амалий ва илмий асосларини ишлаб чиқиш талаб этилади. Айниқса, ижтимоий жараёнлар ривожини олдиндан кўра билиш, уни прогнозлаш, зарур ўзгартиришлар кири-тиб, уларнинг самарасига гувоҳ бўлгач, тажрибаларни кенг-роқ кўламда тадбиқ этиш кўзланган мақсадга олиб келиши мумкин.

Шундай экан, ҳозирги даврда ижтимоий жараёнларнинг ривожланиш тенденцияларини олдиндан башорат қилиш, ислохотлар учун ўта муҳим йўналишларни лойиҳалаштириш, моделлаштириш катта аҳамиятга эга. Зеро, уларнинг натижалари ва хулосалари ислохотни юритиш сиёсатида катта ёрдам беради.

Мамлакатимизда эркинлик тамойилларининг борган сари кенг илдиз олиши, эркин меҳнат фаолияти, тадбиркорликнинг ривожланишида мулкдорлар қатламининг шаклланиши ва мустақамланиши учун замин яратмоқда.

Президент Ислам Каримов 2004 йил 7 февралда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил якунлари ҳамда 2004 йилда иқтисодиётни янада эркинлаштиришнинг асосий йўналишларига бағишланган мажлисида қилган маърузасида жамиятимизда тадбиркорлик руhini қарор топтириш йўлидаги, хусусан, кичик ва ўрта бизнес ривожига тўсиқ бўлаётган бюрократик иллатларни асосли танқид қилди, бу соҳадаги долзарб чора-тадбирларни белгилаб берди.

Умуминсоний тамойилларга асосланган фаровон ҳаёт қуриш гоёя халқ ҳукуматга эмас, ҳукумат халққа хизмат қилишини талаб этади. Лекин бунга эришиш учун демократияни яратиш, уни ижод қилиш, унга кўникиш, у билан яшаш кўникмалари, тажрибаси, бир сўз билан айтганда, демократик маданият ҳам зарур. Демократик жараёнлар тарихи шундан гувоҳлик берадики, уни ўрганишдаги энг осон йўл — тақлид, энг ишончлиси — ўрганиш ва энг аччиги — тажрибадир. Омманинг сиёсий-ҳуқуқий маданиятини такомиллаштиришда демократия маданияти муҳим ўрин тутди. Ўз шахсий манфаатидан келиб чиқиб, ўз ҳуқуқларидан фойдалана олувчи, ўз тақдири учун масъулиятни кўлга ола билиш билан бирга ўзи ва фарзандлари учун эркинликни амалга оширишнинг ижтимоий ва сиёсий воситаларини ўрганиш қобилияти ҳам зарур. Демократия иложи борича кўпроқ одамларнинг сиёсий, ҳуқуқий, қолаверса, умумий мада-

нияти билан, уларнинг жамият ҳаётидаги кенг иштироки билан боғлиқ.

Одамларнинг турмуш даражаси ва фаровон ҳаётнинг боғлиқлиги

Биз интилаётган барқарор тараққийга эришишда инсонларнинг турмуши яхши бўлиши, маълумотли бўлишлари, ҳалол даромад топа олишлари, ижтимоий таъминотга боғланиб қолмасликлари

ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Муҳими, фаровон ҳаётга эришиш учун одамлар эркин меҳнат маҳсулининг «таъмини» тоғиб кўришлари, ҳалол йўл билан юқори даромад қилиш ҳақсини олишлари зарур. Фуқаролар иқтисодий эркинлигининг ошиши эса уларнинг сиёсий эркинлигини ҳам юксалтиради, ижтимоий-сиёсий жиҳатдан фаоллаштиради.

Мамлакатимизда фаровон ҳаётни барпо этиш йўлида даставвал, иқтисодий турғувлаштиришга қаратилган саъй-ҳаракатлар даври кейинчалик амалда демократик институтларни барпо этиш, иқтисодда сезиларли жонланиш жараёнлари билан бирга кечди. Юзлаб замонавий савоат корхоналари ва иншоотлари барпо этилди. Эндликда иқтисодий юксалиш даври бошланиб, бунда жамият ҳаётининг барча соҳаларини қамраб олувчи жараёнлар янада жонланиб, одамларимизнинг ҳаёти яхшиланмоқда. Лекин, иқтисодий фаровонлик ва сиёсий самарадорликнинг ўзи эркин ва фаровон ҳаёт учун етарлими? Бу фақатгина иқтисодий ва ижтимоий шарт-шароитларгагина эмас, балки сиёсий институтлар тизимига ҳам боғлиқ бўлиб қолмоқда. Бошқача айтганда, Ўзбекистонда демократия мустаҳкам оёққа туриши жараёнида уни эркин ва фаровон ҳаёт қуриш воситасига айлантириб бориш зарур. Фуқароларимиз эса иқтисодий ҳаётда ҳам, инсонлараро муносабатларда ҳам бир томондан эркинликни, иккинчи томондан тартиб-интизомни назорат қилиш уйғунлаштириш олиш салоҳиятини ҳисобга олувчи маданиятини эгаллашлари лозим бўлади.

Албатта, ўтиш даврида иқтисодий демократия муҳим роль ўйнайди, зеро у аҳолининг ўз даромадларига кўра юқори ва қуйи қатламлари ўртасидаги тенгсизлик даражаси тез ўсиб боришини олдини олади. Ўзбекистонда мулкий қутбланиш, жамиятнинг оқиб-тошиб кетган бойлар ва камбағал-қашиқларга ажралиб қолишига йўл қўймаслик сиёсатининг белги-

лаб берилганлиги куртак отаётган демократияни муҳофаза-
лаш эҳтиёжидан ҳам келиб чиқади. Бу сиёсатнинг изчил амалга
ошрилиши мамлакатимизда демократиянинг келажагини кўп
жиҳатдан белгилайди.

**Эркинлик ва тараққиёт
ғояларининг муштараклиги**

Маълумки, мамлака-
тимизда эркинлаштириш
жамият демократлашуви-
нинг муҳим йўналиши си-

фатида эътироф этилади. Бу ҳам бизнинг ғоямиз ҳисоблана-
ди. Лекин бу, ўз навбатида, эркинликни ўзига хос ижтимо-
ий-сиёсий қадрият сифатида англашни талаб этади.

Ўз ўрнида шахсий мазмунда эркинлик тушунчасининг ижо-
бий ва салбий жиҳатларга эга эканлигини таъкидлаган бўлардик.
Унинг *ижобий жиҳати* шахснинг ўз манфаатларига мувофиқ
равишда хатти-ҳаракатлар содир қилиш имкониятини ифода-
лайди. Бунда шахс маълум хатти-ҳаракат содир қилиши мум-
кинки, унинг бу интилишлари, ўз навбатида, бошқаларнинг
манфаатларига зид келмаган тақдирда адолат чегараси, эрklar
тенглиги уйғунлашади. Аксинча, шахс хатти-ҳаракати ташқи таъ-
сирлардан бутунлай озод бўлган тақдирда ва у ўз мақсадларига
эришишга интилиши чоғида ҳеч бир акс таъсирни тан олмаган
тақдирда эркинликнинг *салбий ҳолати* юз беради.

Албатта, эркинликнинг ҳар икки жиҳати ўртасида му-
раккаб, зиддиятли ва ҳатто қарама-қарши муносабатлар мав-
жуд. Эркинликнинг ижобий ва салбий хусусиятлари мувоза-
нати шахс эркинлигини белгилайди. Шарқ ва Ғарб жамият-
шунослари аввалдан шахс эркинлигининг руҳий-лирик (На-
войй, Бедил), ижтимоий-руҳий (Фаробий, Лебон, Тард,
Ортега-И-Гассет), руҳий-индивидуал (Фрейд), контракцион
(Дьюи, Мид), хатти-ҳаракатли (Вебер), социометрик (Мо-
рено), ижтимоий (Франкфурт мактаби), феноменологик
(Шюц), бегоналашув (Фромм), аномик (Дюркгейм, Мертон),
манфаатли (Рассел), зиддиятли (Дарендорф), экзистенциал
(Хабермас) талқинини баён этиб келганлар. Аммо ҳозирда
масаланинг асос моҳиятини шахс эркинлигини таъминлашда
сиёсий ва ҳуқуқий-юридик институтларнинг адолатли тузил-
масини шакллантиришга эътибор қилиш ташкил этмоқда.

Ўз ўрнида яна шуни таъкидлаб ўтиш зарурки, сиёсий
фикриёт тарихида эркинлик ва тенглик нисбати муаммолари

баҳсларга сабаб бўлиб келмоқда. Аслида, энг асосий муаммо — бу кадриятлардан қай бирига кўпроқ аҳамият беришда эмас, балки уларни ўзаро мувофиқлаштиришдадир. Аслида, фуқароларнинг ўз тараққиётлари бўйича имкониятларга тенг ҳуқуқларини кафолатлаш муҳимроқ. Акс ҳолда тенгликка путур етади, агар бундан кўпроги талаб қилинса — эркинликка зарар етади. Бошқача айтганда, шахс эркинлиги, тенг имкониятлар, ҳуқуқлар ҳамда бурчлар тизимига асосланган ҳар қандай демократик жамият эркинликлар ва тенглик зиддиятларида шахс такомилгига таяниш зарур. Зеро, фаровон ҳаётни таъминлаш, аввало, шахснинг фаоллигига боғлиқ.

Ўзбекистон фаровон жамият куриш йўлида аниқ натижаларга эришмоқда. Шу ўринда инсоннинг жамият ҳаётида тутган ўрни ва ролининг миллий ва умуминсоний мезонларини англаш муҳим. Бунинг яна бир жиҳати шундаки, демократик тараққиёт йўлига ўтган ва ўтаётган мамлакатларда инсоннинг жамиятдаги ўрни масалаларига қарашда туб ўзгаришлар содир бўлмоқда. Инсоният тараққиёти тўғрисида сифат жиҳатдан янги концепциялар ҳам қарор топдики, бу жаҳон ҳамжамиятининг диққат эътиборига сазовор бўлди.

Тадқиқотчиларнинг кўрсатишича, иқтисодий юксалиш ва инсоний тараққиёт ўртасида бевосита боғлиқлик мавжуд. Одамларга сарфланадиган инвестициялар одамларнинг ўзига керакдир. Ўзига тўқ, соғлом аҳоли, яхши таълим олган ва малакали ишчи кучи жамият юксалишида асосий омили ҳисобланади. Халқаро экспертларнинг ҳисобларига кўра, иқтисодий самарадорликнинг 60 фоизи инсон омили воситасида ва қолган 40 фоизи табиий капитал аталмиш захиралар (ер ости бойликлари ва б.) ва техник капитал — машиналар, жиҳозлар ва ҳ.к. эвазига таъминланади. XXI асрда инсон омилини сафарбар қилмай ижтимоий тараққиётга эришиб бўлмайди. Инсоният тараққиёти муаммоларини сиёсат марказига қўйиш механизмлари йирик мутахассисларни ўйлантирмоқда. Бу соҳада йирик ўзгаришлар юз бериши керак. Янги аср учун тараққиёт стратегиясини таянлашда инсон учун, унинг имкониятларини очиш учун, яъни инсонни ривожлантиришга мамлакатимизда алоҳида эътибор берилмоқда.

Дарҳақиқат, ҳар бир инсон салоҳияти аввалгидан ҳам кўп аҳамиятга эга бўлмоқда. Даромадни аҳоли жон бошига ҳисоблаганда энг юқори даражага эга бўлган дунё давлатлари ора-

сида табиий захиралари виҳоятда кам давлатлар оз эмас (Япония, Швейцария, Дания). Шу вақтнинг ўзида табиий захираларга ўта бой бир қатор мамлакатлар (Россия, Бразилия, Аргентина) аҳоли жон бошига ҳисоблаганда паст даромадлар даражасига эга. Демак, мамлакат тараққиёти меҳнат қишисининг яратувчилик кучини сафарбар этишга кўп жиҳатдан боғлиқ. Ҳар бир жамият аъзосининг ҳиссаси эвазига мамлакатнинг юксалиши мумкинлиги Германия, Япония, Жанубий Корея, Хитой тажрибасидан маълум.

Узоқ муддатли даврда иқтисодий юксалиш ва инсоний тараққиёт йўналишлари бир-бирига мос келса ҳам, бу алоқа ҳар бир мамлакат учун давлат сиёсатига боғлиқ бўлади. Айрим мамлакатлар пухта ўйланган давлат сиёсати туфайли аҳоли соғлигини сақлаш, таълим даражасини ошириш ишида иқтисодий юксалишдан олинган самарадан фойдаланишда катта ютуқларга эришмоқда. Ўзбекистон ҳукумати бу йўналишдаги кўпгина дастурларни эълон қилди ва уларни амалга оширмоқда. Бу эса мустақиллик шароитида инсон ислохотлар учун эмас, ислохотлар инсон учун хизмат қилиши, инсоннинг жамиятга муносабати унинг жамиятда ўз ўрнини топишига боғлиқлигини терав англашга олиб келади. Демак, инсон омили асосида фаровон ҳаётга эришилади. Бугунги кунда бу ҳам миллий истиқлол роҳида акс этаётган қадриятларимиздан биридир.

**Ёшлар — эркин
ва фаровон
ҳаёт бунёдкорлари**

Президент И.А.Каримовнинг «Биз ҳеч кимдан кам эмасмиз ва кам бўлмаймиз» деган чақирғинининг заминида бой мазмун мужассам. Бунда бугунги ютуқларимиздан фахр туйғуси ҳам, эркин бунёдкорлик фаолиятига чорлов ҳам, мамлакатимизнинг буюк келажагига ишонч ҳам ўз ифодасини топган. Лекин бу аввало ёшларимизга, ўсиб келаётган авлодга рамхўрлик, меҳр-муҳаббат, уларнинг куч ва имкониятларига катта ишончни англатади. Мустақиллик даврида ҳар бир ёшнинг қобилиятлари ва имкониятларини намоён қила олишлари учун тўлиқ имкониятлар яратиш том маънода давлат сиёсатига айланди. Бунда ёшларни жисмонан бақувват, маънан баркамол, ақдан юксак, руҳан уйғоқ авлод қилиб тарбиялаш миллат роҳи сифатида илгари сурилди. Таълим со-

ҳасини тубдан ислоҳ қилишдан тортиб, болалар ва ўсмирлар спортини ривожлантиришгача бўлган барча кенг миқёсдаги ислоҳотларнинг мақсади ҳам шунга қаратилган.

“Яшаш қаерда яхши бўлса, шу ер мен учун Ватан” деб юрганлар топилади. Бундай қарашда, ҳақиқий ватанпарварлик туйғусининг мужассам эмаслигини кўрамиз. Чунки, биринчидан, “яшаш”дан маъно ва мақсад фақат яхши еб-ичиш, роҳат ва фароғатни ўйлаш, ўзи учун “барча қулайликларга” эга бўлган “ҳузур-халоват”дангина иборат эмас. Фақат шу билан ҳаётнинг маъно-мазмунини, яшашдан мақсад белгиланмайди; Иккинчидан, бундай тоифа одамлар, ҳақиқий Ватан туйғусини англамайдилар ёки уни англашдан йироқ, ўзининг шахсий манфаатларини ҳамма ҳам ўйлайди, лекин уни фақат ўз қобилигида “ялонғоч” ҳолда тасаввур этиб, “Ватан” туйғусини идрок этмаслик, охир оқибатда бу одамни тутилган жой, улғайтириб ҳаётга йўлланма берган ота-она, жамоа, эл-юрт, халқ, миллатининг мақсад ва муддаоларидан, орзу-истакларидан, тарихи, қадриятларидан ўзини бегона тутишга олиб келади. Бундай одамда Ватанин англамаслик ва ундан “бегоналик” туйғуси мужассам. Бундай одамда Ватанда яшаб, Ватандан ташқарида ўзини кўриш билан борлиқ руҳий ҳолат мужассам.

Уни бунга нима ундайди дейиш мумкин? Қандай сабаблар шунга олиб келади? Бунинг сабабини шундай тоифа “одамларнинг ўзлигидан” қидирмасдан, саволга жавоб топиб бўлмайди. Одам ўзлигини қандай анласа, Ватанини ҳам шундай англайди. Ўзлигини англамаган одам Ватанини ҳам англамайди. Уни Ватани, тарихи қизиқтирмайди. У ўзи учун яшашнинг маъносини қаерда бўлмасин яхши яшашда деб билади. У ўзининг халқи, ота-онаси, миллати, мамлакати олдида ҳам фарзандлик, фуқаролик бурчини сезмайди. Унинг мақсади нима қилиб бўлса ҳам “пул топиш”, яхши яшаш”. Шу қоида унинг учун “ота-онадан”, эл-халқдан ҳам юқори, Ватанидан ташқари “Ватан” бўлиб кўринади.

Бундай одамларнинг маънавий дунёси жуда “мўрт” ва моддийлик асосига қурилган. Бир томонлама, инсоний моҳиятдан йироқ, Ватанидан бегона “мени”га эгадир. Ҳар бир инсон ўз “мени”га албатта эга бўлиши табиий ҳол. Лекин унинг “мени” бошқа “инсонлар” “мени” билан, халқи, миллатининг “борлиги” билан муштарак ҳолда шаклланади. Ҳақиқий Ва-

танпарвар инсонлар ўзининг “мени”ни Ватанининг тақдиридан, миллати, халқининг маданий қадриятларидан, орзу-истакларидан айри ҳолда тасаввур эта олмайди. “Мен”нинг ўзига хослиги ана шу миллий руҳиятга таянса, унга амал қилиб умуминсоний моҳият касб этсагина киши ўзининг ҳақиқий “мени”га эга бўлади. Албатта, ҳар бир инсон учун Ватандан азиз ва муътабар, муқаддас макон йўқ. Ватан дегани қандир қони тўкилган шунчаки жой эмас, у ундан кўра азиз бўлган халқининг ўтмиши, бугуни ва келажаги ҳамдир. Шунинг учун ҳам “Ватан” муқаддас. Ватан учун ҳар бир инсон ўзлигини бахшида этса, Ватан ободлиги, озодлиги йўлида, ўзининг фарзандлик бурчини адо этган бўлади. “Ватан учун чала иш қилиб бўлмайди”. Ватан учун чала иш қилиш, бу энг катта гувоҳ ёки унинг учун ҳеч нарса қилмасликдир.

Шунинг учун ҳам, Ватанни англамаслик, унинг учун ўзлигини бағишламаслик маърифатдан, маънавиятдан йироқ, ўзлигини англамаган одамнинг ишидир. Бундай одамлар “бахт”, “саодатни” фақат моддий нарсаларда кўрадилар. Моддий бойликка эга бўлишни бахт деб тасаввур этадилар. Лекин, “бойлик”нинг фақат моддий томонини кўришнинг ўзи етарли эмас. Ҳақиқий бахтни моддий ва маънавий бойликни ўзида уйғун мужассам эта олган одамгина аниқ ва мукаммал ҳис эта олади. Инсоннинг қорни тўқ, моддий ҳаёти бутун бўлиши, лекин бахтиёр бўлмаслиги мумкин. Ҳаётнинг ана шу дилеммаси, доимо инсонларни ўзининг синовидан ўтказиб келган ва келмоқда.

Шунинг учун ҳам инсон Ватандан ташқарида яхши яшаши, қорни тўқ, усти бутун, халқимиз тили билан айтганда “егани олдида, емагани ортида” бўлиши мумкин, лекин у ҳақиқий бахтли бўлмаслиги мумкин. Бахтни инсон ўзидан, ўз Ватанидан қидириши, топиши мумкин холос. Уни четдан қидириш, охир оқибатда афсуслик, маънан қониқмаслик йўлидир.

Инсон ёшлик даврида, унинг ўзига хос баландпарвозли юқори кайфияти, шижоатга ундайдиган руҳий қувватлари мустаҳкам бўлади. Унинг Ватан меҳри билан уйғун бўлишига эришиш, шуни ҳис этиб яшаш, кишини Ватанга хизмат қилишга ундайди. Инсон Ватанда яшаб, ундан ташқарида бўлиши ҳам ёки Ватанидан ташқарида бўлиб, ўзининг Ватанидан ҳеч қачон айри ҳолда ҳис этмаслиги ҳам мумкин. Гап, унинг қаерда яшаши тўғрисида эмас, энг муҳими, Ватанга

муносабати, Ватан учун нима қилаётганлигидадир. Ватанини ўйласа, Ватан учун қайғурса, халқининг эркин ва фаровон ҳаётга эришишида озгина бўлсада, ўзининг ҳиссасини кўша олса, шунинг ўзи ҳақиқий ватанпарварликдир. Бу Ватанининг шарафя, шони-шухратини баланд тутиш, уни қадрлаш ва қадрига етиб, қайғура олиш билан боғлиқ маънавий ҳодисадир. Бу Ватани бор ҳар бир одамга берилган улугъ неъматдан, ҳар бир киши тириклик пайтида тўғри фойдалана олиши керак.

Эркин ҳаёт — бу инсоннинг ўз ихтиёри, қобилиятини эркин намоён эта олишидир. Ҳаёт эркин бўлган жойда тараққиёт бўлади. Шунда инсон ўз салоҳиятини юзага чиқара олади. Унинг салоҳияти тараққиётнинг муҳим омилига айланади. Эркин ҳаёт инсонга қобилиятини, салоҳиятини юзага чиқаришга, ўзи севган касб, меҳнат фаолиятини эркин танлашига ва ҳаммага бир хил имконият ярата олинган ҳаётдир. Бу фаровон ҳаётга эришишнинг муҳим ўлчовидир. Ана шундай ҳаётни яратишни ўзининг олдига мақсад қилиб қўйган мамлакатда, фуқаролар озод ва обод Ватанга эга бўладилар. Бу унинг миллий истиқлол ғоясининг бош ғояси эканлиги, шубҳасиз, чуқур фалсафий маъно ва аҳамият касб этади.

“Эркин ҳаёт” дегани бу хоҳлаган ишни қилиш, эл, халқ, Ватан олдида ҳеч қандай маъсулият сезмаслик дегани эмас. Бу инсонларга ўз касбини эркин танлаш, ўзининг қобилиятига мос ишни, бировнинг таъсири, кўрсатмаси билан эмас, ўз хоҳиш-истаги билан бажариши учун имконият эканлигини билдиради. Инсон уни ўз халқи, Ватани равнақ йўлида фойдаланишни кўнглида тугиб ишлаши лозим. Унинг қўли, ақл-заковати буюк бунёдкорлик ишларига йўналтирилиши муҳим. Ҳаёт эркинлиги кенг маъно касб этади. Уни жамият миқёсида кўрганда: мулк хилма-хиллиги, бозор иқтисодиёти билан боғлиқ эркин рақобат, сиёсий институтлар, фикрлар хилма-хиллиги ҳам ижтимоий ҳаётнинг асосларини эркинлик тамойилига қўйилганлигини билдиради. Эркин ҳаёт дегани бу рақобатга кириша олиш имкониятидир. Ўз салоҳиятини юзага чиқариш учун баҳслашиш, ўзлигини намоён эта олиш, бунёдкорлик йўлида орзу-мақсадларга етишиш учун яшаш, шунга интилиш, хоҳиш-истак сезишдир.

Бугун Ўзбекистон ёшлари мустақиллик туфайли дунёнинг турли жойларида ўқияпти, ишлаяпти. Улар орасида хизмат

вазифасини бажариб юрганлар билан бирга турли соҳаларда фаолият юритаётган тадбиркорлар, ишбилармонлар ҳам кўплаб топилади. Шубҳасиз, бу катта имконият. Бу имкониятдан Ўзбекистон учун, ўз халқи, Ватанининг келажаги учун фойдаланишни кўнгилларига тутиб олган ёшларимиз кўп. Лекин афсуски, бу имкониятдан бошқа мақсадлар йўлида фойдаланиб юрган айрим ёшлар ҳам топилади. Яқинда, Ўзбекистон телевиденияси орқали бир журналистнинг хорижда бўлиб, у ерда таҳсил олаётган ўзбекистонлик айрим ёшлар билан учрашув таассуротлари ёзилган кўрсатувни томоша қилдим. Шунда Ватандан ташқарида таҳсил олаётган ёшларга қарата, хайрлашиш олдидан, эртага Ўзбекистонга қайтишини, Ватанларига қандай истак ва фикрларнинг борлигини сўраганларида, аксариятлари бир-бирларига қараб, “ҳеч қандай гап йўқ” дегандай маъносиз бир кайфиятда ўзларини тутишлари, кишида таажжуб туйғуларини уйғотмасдан қолмайди.

Бугун қаерда ўқимайлик ёки ишламайлик, қандай меҳнат фаолияти билан банд бўлишимиздан қатъий назар, унинг самарасидан кўзланган мақсад Ўзбекистоннинг истиқболи ва истиқлолига хизмат қилиши керак. Бунинг учун эса қалбимизда ана шу Ватан ва халқимизга бўлган ишонч ва эътиқод қанча мустаҳкам бўлса, шунча унга хизмат қилган бўламиз. Шунда биз “қаерда яшаш яхши бўлса, шу ерни Ватан” деб эмас, тугилиб ўсган, халқимизнинг тақдири билан тақдири туташ бўлган Она Ватан — Ўзбекистонни Ватан деб биламиз. Ватан ягона ва битта бўлади.

Бугунги кунда Юртбошимизнинг узоқни кўзлаган ёшлар слёсатининг ҳаётийлиги ўзининг тасдиғини топмоқда. Мамлакатимиз фуқароси ўзбек ўғлини Рустам Қосимжоновнинг Ливиянинг пойтахти Триполи шаҳрида ўтказилган шахмат бўйича жаҳон чемпионатида барча рақиблари устидан голиб келиб, жаҳон тожига эга бўлганлиги бунга ёрқин мисол бўла олади, албатта. Бу каби оламшумул галабалар озод Ватанга муносиб фарзанд бўладиган ҳар томонлама етук авлоднинг, миллат шаъни ва гурурини ҳимоя қила оладиган истеъдодли, соғлом, ақлий ва жисмоний салоҳияти билан ўз мамлакатининг шуҳратини янада оширишга тайёр бўлган ёш авлод улғайиб келаётганининг далилидир. «Юртимиз ҳаётидаги бу тарихий воқеа — дейилади Президент И.А.Каримовнинг шахмат бўйича жаҳон чемпиони Рустам Қосимжоновга юборил-

ган табригда, — мустақиллик одамларимиз учун, аввало, ёш авлод учун нақадар катта имкониятлар очиб берганини, бизнинг ҳеч кимдан кам эмаслигимиз ва ҳеч кимдан кам бўлмаслигимизнинг яна бир амалий тасдиғидир».

Дарҳақиқат, келажакка йўналтирилган миллий истиқлол ғоясининг ҳаётийлиги мана шу каби натижалар билан ўз тасдиғини топиб бораверади. Зеро, баркамол авлод тарбияси миллий истиқлол ғоясининг мақсадларидан биридир.

Албатта, Ўзбекистонда меҳнатни ҳар томонлама улуглаш, касб-ҳунарни ривожлантириш, мустақил фикрлашни, тadbиркорликни такомиллаштириш муҳитини яратишга катта аҳамият берилаётганлиги фаровон ҳаётни таъминлашга умуммиллий вазифа сифатида қаралаётганлигининг далолатидир. Шу билан бирга, фаровон ҳаёт фақатгина моддий неъматларга эгаллик бўлмай, балки касб-ҳунар, замонавий технологияларни ишлаб чиқаришга қаратиш ва, энг муҳими, — буларнинг асосига эркин ва яратувчанлик фаолиятини қўйишни англатади. Буларнинг барчасига инсон эркинлигисиз, ёшларнинг онгида миллий ғоянинг ҳаётбахш сарчашмаларини авайлаб-асраб ўстирмасдан эришиб бўлмайди. Ёшларимиз жами моддий ва маънавий неъматларнинг уйғунлиги асосидагина ҳақиқий фаровонликка эришиш мумкинлигига ишонч ҳосил қилсинлар.

11-МАВЗУ МИЛЛИЙ ҒОЯ ВА ДЕМОКРАТИК РИВОЖЛАНИШ

Демократик
ривожланишда
миллий
мустақиллик ғояси

Истиқлол, демократия ва тараққиёт ўзаро вобаста тушунчалар. Чунки агар миллий мустақиллик бўлмаса, эркинлик ҳам, эркин ривожланиш ҳам бўлмайди. Шахс эркинлиги миллат эркинлигидан айри тушунча эмас. Шу боис, Ўзбекистон ўтган аср бошларида истиқлолни қўлга киритганда бир-бири билан вобаста икки вазифа кун тартибда турарди: бири — мустақилликни мустаҳкамлаш бўлса, иккинчиси — бозор иқтисодиётига асосланган демократик жамият қуриш.

Ҳозирги пайтда Ўзбекистонда бу икки жараён муваффақият билан давом этмоқда ва мамлакатимиз тобора иқтисодий тараққий этган давлатлар сафига кириб бормоқда. Яна шу нарса ҳам аниқ бўлдики, иқтисодий тараққиёт ижтимоий-сиёсий ва маънавий-маърифий юксалиш билан узвий алоқада кечиши шарт экан. Бошқача айтганда, иқтисодий тараққиёт осмондан тушадиган мўъжиза эмас, балки уни Ўзбекистон халқининг ўзи амалга оширади. Ўрни халқимизнинг маънавий-маърифий савияси, билим ва малакаси, салоҳияти, умуммаданий даражаси қанчалик баланд бўлса, иқтисодий тараққиёт ҳам шунча тезлашиб, «эркин, фаравон ҳаётни таъминлашга шарт-шароит яратилади»¹. Аҳолининг ҳар бир қатлами, ҳар бир фуқаро буни яхши англаб етиб, шунга қараб фаолият олиб бориши лозим бўлади. Аммо бу жабҳада муаммоларимиз кўп. Зеро, демократия — эркин яшаш ва эркин фаолият олиб бориш, фикр билдириш, ўз иродасини ифодалаш, ҳақ-ҳуқуқларидан бемалол фойдаланиш ва жамият ишларига фаол қатнашишни англатади. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси бунга тўла қафолат беради ва ҳар бир фуқаронинг ҳуқуқини ҳимоя қилади. Бироқ, айни вақтда, демократия юксак маънавийат эгаси бўлиш, масъулият ва жамият олдидаги бурчини ҳис қилишни талаб этади. Қо-

¹ Қаримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаравон ҳаёт — пировард мақсадимиз 8-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 2000, 19-бет.

нун, ҳуқуқ имкониятлар берса, ахлоқ, бурч, ўзгалар манфаати билан ҳисоблашиш, инсонийлик удумлари, виждон эса масъулият юклайди, ҳар бир индивидуал шахс манфаати билан жамият манфаати чамбарчас боғлиқ эканини ҳар соатда бизга билдириб туради. Шу боис ҳуқуқ ва бурч, эркинлик ва масъулият ҳамма вақт бирга, узвий алоқада амал қиладиган тушунчалардир. Ўзаро рақобат, ақлу заковат кураши ва тадбиркорлик, ишбилармонлик хислатлари ҳам шу заминда адолат ўзанига тушади, кишининг киши томонидан ноҳақ эзилиши, зўравонлик қилинишига йўл қўйилмайди.

Демократия ҳамма соҳаларда шахсий қобилиятни чарқалайди, рақобат ва «ким ўзар»га бардош беришни талаб қиладди. Бу муттасил ва мунтазам равишда изланиш, ихтироларни амалга оширишни, ҳар доим олга интилишни талаб қиладди. Сусткашлик қилган, янгилик яратишга ноқобил одам тараққиётдан орқада қолиб кетаверади. Бунинг оқибатида шахсда худбинлик, шахсий манфаатни устун қўйишга майллик вужудга келиши муқаррар. Худбинликнинг бир неча жиҳатлари бор: ўз истеъдоди ва қобилиятини ишга солиб, фикри ва режаларини ҳаётга тадбиқ этиш ҳам аслида худбинлик, яъни шахс сифатида ўзликни намоён қилишдир. Буни ижобий маънодаги худбинлик деб аташ мумкин. Бундай худбинлик, индивидуал саъй ҳаракат жамият ривожига ёрдам беради. Аммо фақат ўзини ўйлайдиган, бошқалар меҳнати эвазига бойишга интилувчи шахслар ҳам бор. Улар ўзларини энг доно, энг кучли ҳисоблаб, атрофдагиларга беписанд муносабатда бўладилар, қибру ҳавога бериладилар ва жамият ривожига наф келтирмайдилар. Мана бундай манманлик ва ҳукмфармонликка асосланган худбинлик аслида маънавий қашшоқлик туфайли пайдо бўладиган ахлоқий қусурдир. Зеро, «ўзим бўлай» фалсафаси миллий ватанпарварлик туйғусини сўндиради. «Ўзим бўлай» деб интиладиган одам иймон-эътиқодни ҳам поймол этади. Бундай одам ҳаром-ҳалол, яхши-ёмонни ҳам фарқламайди, қандай бўлмасин, қаерда бўлмасин ўзлаштириб олса бўлгани, бошқаси билан иши йўқ.

Шуниси маълумки, бизнинг улуғ шоирларимиз, мутафаккир боболаримиз, авлиё-шайхларимиз ҳирс ва ҳасадга, шайтоний нафсга берилиш, бу йўлда одамларга жабр-зулм қилишга қарши чиққанлар. Халқимиз ахлоқининг энг яхши жиҳатлари шу боис ҳозир ҳам ўз кучини кўрсатмоқда. Биз

тарихимиз, улут маданиятимиз обидалари, маънавий қадриятларни тикладик. Халқимизнинг руҳияти тикланди. Улут маънавий меросимиз билан фахрланамиз, улут Ватан фарзандлари эканлигимиз дилимизни гурурга тўлдиради. Бунинг ўзиёқ Ватанимизнинг бугуни ва келажаги учун қайгуриш ҳиссини уйғотади. Биз чинакамга уйғоқ халқ сифатида дунёга боқмоқдамиз, дўсту душманни ажратиб, миллий манфаатларимиз учун курашмоқдамиз.

**Миллий гоё,
демократия ва миллий
давлатчилик**

Сир эмаски, демократия эркин фуқаролик жамияти экан, унда очик мулоқотлар, қонун асосидаги муносабатлар қатъий асосга қўйилиб, у ошкораликни юзага келтиради ва қонун асосида ижтимоий адолат тикланишига эришилади. Инсон ҳуқуқини таъминлаш ва ҳимоя қилиш биринчи даражали аҳамият касб этади.

Бошқача айтганда, жамият ичидан туриб фаоллашиб, мустақкамланиб боради, ўз-ўзини бошқариш сари дадил қадамлар қўйилади. Аммо, бундан демократия шароитида давлатнинг бошқарувчилик, ташкилотчилик роли барҳам топади, деган хулосани чиқармаслик керак. Айрим Фарб файласуфлари (чунончи, Карл Поппер) ўзининг «Очик жамият ва унинг душманлари» китобида мустақкам миллий давлат демократия тараққиётига тўсқинлик қилади, деган фикрни олга суради. Унинг назарида давлатнинг кучайиши «очик жамият» кишиларининг эркин фаолият кўрсатиши, фикри, иродасини ифодалаш, қобилиятини ишга солишга халақит беради. Унинг асосий сабаби давлат ҳукмрон мавқени эгаллаб, ҳокимият, мансаб идеаллаштирилади. Натижада, давлат раҳбарининг фикри асосий фикр бўлиб, қолган фикрларни бўлади. Унинг фикрича, бу авторитаризмни юзага келтиради. Демак, чинакам демократияга амал қилмай қолади, дейди. Унинг назарида, шундай қилиб, миллий гоё ҳам охир-оқибатда миллатчиликка олиб боради ва тоталитаризм хавфини тугдиради. К.Поппер Платон, Аристотел ва айниқса Гегел фалсафий қарашларини танқид қилиб, ҳар бир шахснинг фардий (индивидуал) фикри, интилиши ва дунёқарашини эътиборга олмай, балки муайян қолипдаги гоёларга ҳамманинг бўйсунушини талаб қилиб келганлар. Одамларни «Олий

ҳақиқат» тарзида тақдим этиладиган ғоялардан халос этиш керак. Шунда шахс эрки таъминланади, дейди К.Поппер. Бундай фикр билан тўлиқ қўшилиб бўлмайди. Ғояларнинг мутлақлаштирилиши давлатнинг ва давлат раҳбари бўлган якка шахсларнинг мутлақлаштирилишига олиб келади. Натижада, бундай шахслар ўзларини нуқсонлардан холи, танқиддан юқори деб ҳис эта бошлайдилар. Бу эса жамият ва давлат орасида бегоналашувни юзага келтиради. Натижада, тоталитар ғоя ҳукмронлик қилиб, турғунлик юз беради. Маддоҳлар, ахлоқий нопок одамлар мансабларни эгаллаб, соғлом фикрни бўғадилар. Бундай шароитда иқтисодий ва ижтимоий тараққиёт тўхтаб қолади.

«Давлатни илоҳийлаштириш қуллик ва истибдод ҳукмрон бўлган даврлардан қолган кишилар саждапарастлигининг энг ёмон кўринишидир», деб ёзади К.Поппер.

Умуман, К.Поппернинг кўпгина фикрлари анча баҳсли. Бироқ, демократик тамойилларга амал қиладиган жамиятда бундай илоҳийлаштиришларга ўрин қолмайди. Аммо, шуниси борки, демократия шароитида ҳам давлат ижтимоий-сиёсий институт сифатида сақлаб қолинади ва унинг функциялари тўла амал қилади. Давлатнинг обрў-эътибори, нуфузи баланд бўлиши жамият тараққиёти учун зарур. Кучли, адолатпарвар жамият давлатсиз яшай олмайди. Негаки, давлат жамият барқарорлиги, миллат осойишталиги ва иқтисодий тараққиётининг бош ислохотчисидир.

Ҳар бир халқ ўзининг миллий мустақил давлати билан ўзлигини кўрсата олади. Халқаро ривожланиш шароитида бошқа мамлакатлар билан рақобат қила олади. Хуллас, халқ (миллат), мамлакат ва давлат тушунчалари ажралмас яхлитликдир.

Ўзбекистоннинг мустақил мамлакат сифатидаги мавжудлиги унинг миллий давлатчилиги тараққиёти билан биргаликда олиб қаралгандагина мазмун-моҳиятга эга бўлади. Тарихий тажрибалар айнан ўтиш даврида давлатнинг ислохотчилик роли бениҳоя катта бўлишини тасдиқламоқда. Шу маънода, мустақил Ўзбекистон давлатини халқимизнинг иродаси ва руҳини ифодалайдиган, унинг бирлигини таъминлашдаги ўрни беқиёсдир.

Давлатни шунчаки маъмурий инструмент, бошқарув аппарати, холос деб талқин этиш етарли эмас. Бу таъриф демократия шароитида ҳам миллий бирлик ва халқнинг маъ-

навий яхлитлиги, демак, уюшиб, жипслашиб, ривожланиш йўлига чиқишига халақят беради. Қолаверса, тараққиёт ҳам, демократия ҳам ўз-ўзидан содир бўлмайди. Мамлакат хавфсизлигини, осойишталигини таъминлаш, сиёсий манфаатлар тўқнашувига дадил туриб, миллий манфаатни ҳамоя қилиш давлат зиммасыдадир.

Демократия шароитида, албатта, давлат ва унинг таркибий қисми бўлган ҳокимиятга муносабат ўзгаради. Чунки ҳокимият жамият назорати остида бўлади. Сайлаш ва сайланиш механизмининг амал қилиши, давлат раҳбарларининг ҳисоб бериб туриши, матбуот эркинлиги, жамоат ташкилотларининг фаоллиги — буларнинг ҳаммаси давлатнинг мутлақ ғояларга берилишига йўл қўймайди. Яъни шахс, жамият ва давлат ўзаро яқинлашиб боради, бир-бирига ҳисоб бериш кучаяди. Натижада, шахс ва давлат манфаатлари уйғунлашиб боради.

Ана шундай шароитда миллий ғоя қандай аҳамиятга эга бўлади, у демократик қадриятларнинг халқ онига сингиши ва жорийланишига тўсқинлик қиладими ёки давлатнинг илоҳийлашувига сабаб бўладими?

Бунга фақат «йўқ» деб жавоб бериш мумкин.

Биринчидан, миллий ғоя — бу ҳар бир шахс ва бутун жамиятга тегишли ғоядир. Миллий истиқлол ғояси фикрлар ва мафкуралар хилма-хиллигига асосланади; миллий ғоя — жамият мафкураси, давлат мафкураси эмас;

Иккинчидан, миллий ғоя негизида ватанпарварлик, миллатпарварлик туйғуси ётади. Демак, миллий ғоя ва миллий тараққиёт, юрт ривожини вобаста. Шу нуқтаи назардан ҳам юртбошимиз Ислом Каримовнинг «Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт қуриш — пировард мақсадимиз» деган ҳикмати сўзида маъно кўп. Бу жумлада мустақилликнинг абадийлиги, демократик эркинликлар, Ватан равнақи, ҳар бир фуқаро ҳаётининг фаровонлашуви кўзда тутилади.

Учинчидан, миллий ғоя ҳеч нарса, жумладан, давлатни ҳам, алоҳида шахсларни ҳам илоҳийлаштиришни назарда тутмайди, балки халқнинг энг эзгу ҳис-туйғулари, интилишларини ифодалаб, бунёдкорлик ишларига рағбатлантиради.

Тўртинчидан, миллий ғоя аллақандай тоталитар хусусиятга эга мафкура эмас, у бирон бир шахс ишлаб чиққан ва зўрлаб жамиятга тиқиштираётган ёки тепадан туширилган

«ягона гоя» ҳам эмас. У халқнинг ўз тафаккури меvasи бўлиб, миллий-маънавий негизга таянади.

Бешичдан, миллий гоя умумбашарий фикрлар, илмий ютуқларни жамлаб сингдиришни ҳам кўзда тутаяди. Европа мутафаккирларидан бири К.Гельвещий ёзган эди: «Ватанга мухаббат бутун дунёга мухаббат билан мувофиқ келаяди. Илму маърифат нуридан бахраманд бўлган ҳар бир халқ бу билан ўз қўшниларига зарар етказмайди. Аксинча, давлатлар қанчалик маърифатли бўлсалар, улар ўзаро гоялар, билимлар алмашишга мойил бўладилар ва оқибатда шу туфайли бутун дунё ақли ортиб бораверади». Шу боис, миллий гоя мамлакатни яқкалаб қўяди, тараққиётни сусайтиради, дегувчилар хато қиладилар.

Шундай қилиб, миллий гоя — миллий ривожланиш локомотиви. Турган гап, бунда давлатчилик гояси, давлат ва унинг раҳбарига ҳурмат, миллий давлат салоҳияти билан фахрланиш ҳам муҳим ўрин тутаяди. «Бу — менинг халқим, бу — менинг «Ватаним», деб фахрланган одам «Бу — менинг давлатим» дея фахрлана олиши ҳам керак. Давлат бир организм сифатида ўзини такомиллаштириб, демократик жамиятни ташкил этувчи куч сифатида ҳар доим миллат раванқига раҳнамо бўлиб туради.

Ўзбекистоннинг истиқлол давридаги ривожланиши, ўзига хос тараққиёт йўли буни исботлаб турибди.

Донишманд Гегель ёзган эди: «Халқ (миллат)нинг туб мақсади давлат бўлиш ҳамда ўзини шу ҳолатда сақлашдир. Халқ (миллат) давлатсиз ҳеч қандай тарихга эга бўлмайди... Давлат халқ ҳаётининг, яъни санъат, ахлоқ, дин, фаннинг асоси ва уларни атрофига тўплайдиган халқ руҳидир».

Гегель назарида ўзликни англашнинг олий кўриниши ҳам миллий ўзликни англашдир. Чунки, токи кишилар ўзларини бир тарих, бир руҳият, бир макон кишилари деб ҳис этмасалар ва шу асосда бирлашмасалар, тарих саҳнасига чиқа олмайдилар, зеро тарихнинг ўзи «миллатлар руҳининг рақобатлашувидир» (Гегель).

Демак, миллий ривожланиш омиллари қуйидагилардан иборат:

1. Миллий истиқлол гоясига асосланган бунёдкорлик, фидойилик ва ватанпарварлик.

2. Миллий-маънавий юксалиш ва илмий салоҳият, маданий даражанинг баландлиги.

3. Миллий яқдиллик, сиёсий барқарорлик.

4. Мустақкам миллий давлатчилик асосларининг мавжудлиги.

5. Миллий ўзлиқни англашнинг юксак даражада бўлиши ва бошқалар.

Миллий гоё демократия ва миллий давлатчиликнинг негизларини ташкил этади.

**Миллий гоё,
эркин фуқаро
ва озод шахс**

Президент Ислон Каримов биринчи чакриқ Олий Мажлиснинг XIV сессиясида сўзлаган маърузасида¹ кўлга киритилган ютуқларни сарҳисоб этиб, таҳлилий назардан ўтказар экан, яқин йиллардаги муҳим устувор йўналишлардан бири сифатида «жамият маънавиятини янада юксалтириш» деб эълон қилди. Хўш, бунинг энг устувор йўналиши ҳисобланмиш «мамлакат сиёсий, иқтисодий, давлат ва жамият қурилишини янада эркинлаштириш» вазифаси билан қандай алоқаси бор? Айтиш мумкинки, бевосита алоқаси бор. Чунки сиёсий ва иқтисодий ҳаётни эркинлаштириш деган гап жамоат тизимларини, фуқароларнинг ўз-ўзини бошқаришни ривожлантириш демакдир. Буни ким амалга оширади? Албатта, фуқароларнинг ўзи. Шундай экан, фуқаролар ўз ҳақ-ҳуқуқини танимасдан, фаоллашмасдан, сиёсий онги ошмасдан, чинакамига ватанпарвар, фидойи бўлмасдан бу вазифаларни адо эта олмайди.

Бу улкан вазифани бажариш учун ҳар бир фуқаро чинакамига фуқаролик бурчини англаган, курашчан ва фаол бўлиши лозим.

Эркин фуқаро ва озод шахс қўйидаги тўрт жиҳатни, яъни:

1) ўз ҳақ-ҳуқуқини танийдиган ва бунинг учун курашади-ган;

2) ўз кучи ва имкониятларини ишга солиб унинг самарасини кўрадиган;

3) атрофида содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга мустақил муносабат билдира оладиган;

4) шахсий манфаатини мамлакат ва халқ манфаати билан уйғун ҳолда кўриб фаолият юритадиган бўлиши лозим.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. — Т.: Ўзбекистон, 1998, 18-бет.

Бу — Ўзбекистон ўғил-қизлари фазилатлари ҳақидаги замонавий аниқ ва тўлиқ таърифдир. Диққат қилинса, бунда сўз ҳар кун бизга керак бўладиган, ҳар биримизни ва бутун жамиятни безайдиган хислатлар ҳақида бораётгани маълум бўлади. Ушбу талаблар ўзаро бир-бири билан боғлиқ. Демокчимизки, ўз ҳақ-ҳуқуқини таниган одам, ўз кучига таяниб имкониятларини ишга сола олади. Ўзи ҳам фойда кўради, жамиятга ва давлатга ҳам фойда етказа олади. Иккинчидан, ўз ҳақ-ҳуқуқини таниган одам ўз юртида бўлаётган ва унинг атрофида кечаётган воқеаларни таҳлил қилишни ўрганади, оқ-қорани ажратиб, яхши нима, ёмон нима — фарқига боради. Энг муҳими, мамлакат ва миллат манфаатини ҳимоя қила олади. Ўз ҳақини танимаган одам миллат ҳақ-ҳуқуқини ҳам танимаydi, халқаро майдонда Ўзбекистон манфаатини ҳимоя қилишга қурби етмайди. Масала ана шу тарзда олиб қаралиши керак. Фуқаронинг камолоти бу юрт камолоти, фуқаронинг эркинлиги — бу юрт эркинлиги, деб тушуниш муҳим. Айнан ана шундай эркин, озод фуқаролар ижтимоий ҳаётни янгилаш, ислоҳ этишнинг пешқадам кишилари бўладилар. Куюнчаклик, фикрий изланувчанлик, янгилик яратишга яштиёқ, бунёдкорлик янги авлоднинг фазилатидир. Бундай шахслар безовта қалби, беором тафаккури, эзгуликка йўналтирилган шуур ва шуқуҳи билан халқни олға бошлайдилар, миллат руҳини уйғотадилар, кучига куч қўшадилар.

Миллий тарбия бундай одамларни қанчалик кўп етиштириб чиқарса, олға боришимизга шунча имконият вужудга келади. Ислом Каримов мамлакатимизда яшаётган барча ёшлар ана шундай пешқадам, ўзини ўзи уддалайдиган, ўз ишидан, фаолиятдан рози бўладиган кишилар бўлишини хоҳлайди; карахтлиқ, боқимандалик, ношудликни инсонга хос бўлмаган иллат ва нуқсон деб билади. Президент ўзининг Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги муҳбири саволларига берган жавобларида («Хушёрликка даъват») буни аниқ тушунтириб беради: «Агар биз ўз кучи, салоҳиятига ишонадиган, боқимандаликни ор деб билладиган, энг ривожланган малакатларнинг илғор кишилари билан теппа-тенг муомала қила оладиган, оқни қорадан, яхшини ёмондан ажрата оладиган, бу мураккаб, бешафқат ҳаётнинг пасту баланд, чангу тор кўчаларидан Аллоҳ берган ақл-заковати билан тўғри йўлни топа олишга қодир бўлган баркамол ав-

лодни тарбиялаб етиштирсак, ўйлайманки, ўз мақсадимизга тўла эришган бўламиз»¹.

Демократияга хос бўлган амалиётчилик рақобат муҳити айни вақтда шахсда кучли ақлий салоҳият, илмий-таҳлилий қобилият бўлишини ҳам талаб қилади. Бунинг натижаси ўлароқ илм-маърифатнинг қадри ортиб боради. Айниқса, ахборот алмашиш тезлашиб бораверади. Илмий тафаккур, фундаментал тадқиқотларга талаб кучаяди. Кишининг маърифати ва маънавияти юксак бўлсагина, амалиётчилик қобилияти самара бериши мумкин. Интернетга, кундалик хабарларга ташналик билан бирга, китобга муҳаббат ҳам сусаймаслиги лозим. Чунки китобдан олинadиган билимни ҳеч нарса билан тўлдириб бўлмайди. Ахборот назарий билимни эмас, маълумотий билимни (хабардорликни) оширади. Назарий билим, таҳлилий-муҳокамавий малака китоб асосида ҳосил қилинади. Бундан ташқари, китоб руҳ ва қалбга ҳам озиқ беради. Ақлий қобилият ҳам маънавий тарбия, қалб орқали тўлишса яхши, акс ҳолда у ёвузлик манбаига айланиши ҳеч гап эмас. Совуқ, бепарво мушоҳада инсонни меҳру шафқатдан маҳрум этади. Шу боис ҳам, ақл қалб туфайли юксалса, ахборотлар ҳиссий фазилатлар билан кўшилса, камолот юз бериши, комил инсон вояга етиши мумкин. Шу боис ҳам шахсни маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялашнинг аҳамияти тобора ортиб бормоқда. Иқтисодий ўнгланиш маънавий ўнгланишдан ажралган бўлмайди.

Ҳаёт шуни кўрсатадики, инсон аввало, муайян мафкура, дунёқараш тизимига, асрлар давомида шаклланган маънавий тажрибага таяниб яшайди. Одамни шаклланган дунёқарашдан ажратиб бўлмайди. Агар дунёқараш тўғри эзгулик асосида шаклланган бўлса, инсон шу йўлда ҳаракат қилаверади, илми, қобилиятини ҳам шунга сарфлайди. Агар бунинг акси бўлса, демак нотўғри йўлни таялайди, адашади ёки ўзини «ҳақ» деб бузғунчилик қилади. Бунёдкор шахс эзгулик гоялари руҳида тарбияланган эркин шахсдир. Шу боис миллий гоя ҳар бир фуқаронинг ва бутун халқимизнинг қалбидан жой олган бўлиши, уни руҳлантириши, чидамли ва шижоатли қилиб тарбиялашга хизмат қилиши керак. Миллий

¹ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. 8-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 2000, 26-б.

ғоя бизнинг тарихимиз, бугунимизни ва келажакимизнинг бир-лаштиради.

Озод шахс —
демократия
ривожланишининг
мезонларидан
бири

Умуман миллий ғоя, эркин фуқаро ва демократия — юқори даражада ривожланган кишилар жамияти, инсоният эришган буюк неъмат, кўпчиликка маъқул яшаш тарзи. Аммо унинг амалга ошиши барча мамлакатларда бир хил эмас. Ҳар бир мамлакат демократиянинг умумий қадрият ва тамойилларини ўз миллий қадриятлари заминида, ўз халқининг узоқ тарихи давомида шаклланган анъаналари билан кўшиб қабул қилганини биламиз. Масалан, АҚШ ёки Англия, Франция (бошқа Европа мамлакатлари ҳам) демократик давлатлар бўлсалар-да, лекин ҳар бири ўз миллий руҳи, анъаналарини ҳам сақлаган. Шу каби Япония, Корея, Малайзия каби мамлакатларда ҳам демократик тузум миллий ва диний-эътиқодий удумлар негизида амал қилмоқда.

Шубҳасиз, Ўзбекистонда ҳам биз ана шундай бўлиши учун интилоқдамиз. Юртбошимизнинг жамики асарларида бунга алоҳида эътибор қилиниб, миллий қадриятларни тиклаш, миллий ахлоқ-одобни мустаҳкамлаш учун жидду жаҳд қилинаётир. Халқ ўзлигини йўқотмаслиги керак. Бу эса ҳақиқий ватанпарварлик заминида, ҳар бир фуқаронинг юксак онглиги асосида қўлга киради.

Шундай қилиб, миллий ғоя ҳаётий ва истиқболли ғоядир. У тараққиятга ва мамлакат фуқароларини чинакам ҳамжихатликка, маърифатга олиб борадиган инсонпарвар ва тараққиятпарвар ғоядир.

Шунга кўра миллий ғоя, ҳар қандай «измлар» (коммунизм, панисломизм, пантуркизм каби) зарарли ва умрини ўтаб бўлган фикрларни ҳам рад этади. Ватанга, халқига мухаббатли одамгина етук маънавиятли, маърифатлидир. Маърифатли одам ўз эркини бошқалар эрки билан бирга деб билади, ўзгаларнинг яшаш тарзи, эътиқоди ҳуқуқини ҳурмат қилади. Бизнинг улуғ аждодларимиз Форобий, Баҳовуддин Нақшбанд, Алишер Навоий ана шундай етук, комил одамлар учун курашганлар. «Нақшбанд учун шоху гадо баробар эди, у қул сақламас ва ўзи ҳам ҳеч кимга қул эмаслигидан фахрланарди», деб ёзди Навоий. Ҳазрат Навоий

асарларида куйланган гоълар бутун ҳам бизга ибрат ва сабоқдир.

Миллий тарбия бутун маънавий бойликни, башарий ютуқларни қамраб олади, эркин шахсга қанот бағишлайди. Уни руҳлантиради.

XXI аср ҳар жиҳатдан мураса ва келишувлар асри бўлади. Динлар, мазҳаблар, таълимотлар орасида мурасасозлик юзатга келиши, инсон бахти учун хизмат қиладиган нарсалар энг муҳим қадрият деб қабул қилиниши лозим. Нимаики инсон учун яроқли бўлса, у мақбул, нимаики инсонлар ҳаётига хавф солса, тараққиётга, ўзаро яқинлаштишга халақит берса, у номақбул ва зарарлидир. Инсоният тарихи шунга гувоҳки, дунё илм-маърифати жамланган, синтезлашган жойда юксак тараққиёт вужудга келади, инсон шахси камол топади.

Зотан, Ислом Каримов ўзининг «Истиқлол ва маънавият»¹ номли тўпламида умумбашарий гоъларни миллий маънавиятнинг негизларидан бири деб кўрсатган эди. Чунки миллий маънавият куруқ ерда пайдо бўлмайди, у халқнинг тарихан шаклланган урф-одатлари ва умуминсоний қадриятлар билан кўшилиб бойиб боради. Бошқача айтганда, умумжаҳонийлик, миллийлик руҳида онгига мазмун касб этади ва ривожлантирилади. Шу руҳда тарбияланган одам эса демократик тамойилларга мойил, озод руҳли киши бўлади.

Биз болаларимизни чин маънода жаҳон билан баҳслаша оладиган ўқтам, дили ва тилидан одамлар озор чекмайдиган, шарқона одоб-ахлоқли, аммо ҳақини бировга бермайдиган ҳам жисман, ҳам ақлан, ҳам руҳан соғлом, бардам қилиб тарбиялашимиз лозим. Улар Форобий, Ибн Сино, Баҳовуддин Нақшбанд, Мирзо Улугбек каби улут боболаримиз меросини ҳам Шекспир ва Данте, Л.Толстой ва Гёте, Байрон ва Гюго меросини ҳам ўргансин, баҳра олсин, халқига ва замонага муносиб фарзандлар бўлиб етишсин.

Миллий тарбиянинг бош мақсади деганда:

- а) эски тоталитар мафкурадан озод;
- б) куллик, мутеъликни тан олмайдиган;
- в) маънавий зулмдан озод;
- г) ҳақ-ҳуқуқини таниган;
- д) ўз кучи, имкониятларига ишонган;

¹ И.А.Каримов. Истиқлол ва маънавият. — Т.: Ўзбекистон, 1998, 64-бет.

е) ўз фикри, қарашига эга бўлиб, атрофдаги воқеа-ҳодисаларни ҳолисона таҳлил қила оладиган;

ж) ҳирсу ҳаволардан қутулган, салоҳиятли, фидокор, эзгу ниятли шахслар, комил инсонни шакллантириш тушунилади.

Шахслари ана шундай камолга етган юрт ҳар жиҳатдан тараққий топади, халқи ҳам тўқ ва фаровон яшайди. Ғайрат-шижоат, қобилият, билим ва самарали тадбиркорлик — мамлакат тараққиётининг бош мезонидир. Улуғ француз адиби В.Гюго айтган эди: «Дунёда кичик халқлар йўқ... Одамнинг улурлиги унинг бўй-баста билан ўлчанмаганидай, халқнинг буюклиги ҳам ҳеч қачон унинг сонининг кўплиги билан ўлчанмайди». Аммо ўзликни англаш баробарида унинг ўзига хос хусусиятини сақлаш ва такомиллаштириш ҳам муҳим ўринга эга бўлади. Маънавий қадриятларни тиклаш орқали, ўзбек халқи ўз аجدодлари ким, дунё харитасида қандай мавқега эга эканлиги билиб олмоқда. И.А.Каримов «Биз ҳеч кимдан кам эмасмиз ва ҳеч кимдан кам бўлмаймиз» деганда икки жиҳатни назарда тутди:

1) Жаҳон маданиятига ҳисса қўшган, тарихимиз ана шу миллий гурур, қобилият, интилиш негизида жиҳслашиб бир мақсад сари ҳаракат қилишга замин бўлмоқда.

2) Эндиги вазифа — ана шу заминга имкониятни ишга солиш, яъни ўқиб-ўрганиб, билим-малака ҳосил қилиб, дунё майдонига дадил кириб бориш, ҳамда ўз ўрнини эгаллаб олишдан иборатдир.

Аммо ана шу йўлда ўзликни йўқотмаслик, ўз миллий тафаккури, анъаналари, ажойиб хусусиятларини сақлаб қолиш лозим. Бу эса анча мушкул вазифа. Чунки тараққий этган мамлакатларнинг ҳаммаси ҳам бизни қучоқ очиб қарши олаётгани йўқ. Бу — биринчидан. Иккинчидан, улар ҳар бир ҳолатда ҳам ўз миллий манфаатида келиб чиқиб муносабатда бўлади. Ҳатто, демократияни «экспорт» қилишдан ҳам манфаатдор айрим кучлар бор. Чунки бу уларга мамлакат бойликларини ўзлаштириш, арзон ишчи кучидан фойдаланиш имкониятини яратади. Демократияни ягона, европача турмуш тарзи мезонлари билан баҳоламоқчи бўлади.

Ана шунинг учун ҳам миллий тарбия масаласи ҳозир долзарб бўлиб турибди. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури айнан шу мақсад учун қабул қилинди. Фарзандларимиз янгича

яшашга тайёр бўлиши ва энг муҳими, Ўзбекистоннинг гуллаб-яшнашига ҳисса қўшиши керак. Замонавий билим, замонавий малака, замонавий қобилият эгалари бўлиб етишсин. Миллий гоининг бош мақсади ҳам шу!

Лекин бу ерда гап фақат таълим-тарбия тизими ҳақида бораётгани йўқ. Бу ерда гап умуман жамият тизими, яхлит олганда, Ўзбекистон халқини юксалтириш устида бормоқда. Миллий ўзликни англаш билан миллий ўзликни сақлаш ўзаро вобаста, бири иккинчисини ривожлантиради. Очиги, миллий ўзликни сақлаш ҳозир муҳимроқ бўлиб қолди. Бу нима дегани? Бу шундан иборатки, биз миллий кадриятларни тиклаш билан чегараланмасдан, улар етилиб келаётган авлод томонидан қанчалик қабул қилинмоқда, севилмоқда, давом эттирилмоқда, деган саволлар устида ҳам бош қотиришимиз лозим. Зеро, энг катта хавф ҳам илгир мамлакатлар мафкурасидаги индивидуализм таъсирига тушиб ўзликни йўқотишдир.

Мана шунинг учун ҳам миллий гою руҳидаги кенг миқёсдаги тарбия бениҳоя муҳим ва биз учун ҳаёт-мамонт масаласидир. Бунда ахлоқий ва ҳуқуқий тарбия бирга ривожлантирилиши, миллий ўз-ўзини таҳлил ва танқид ҳам муайян ўрин эгаллаши лозим. Чунки миллат ўзини ўзи маънан тозалаб, поклаб бориши керак.

Миллий-маънавий кадриятлар миллий гоининг энг муҳим асосларидандир. Миллий ватанпарварлик руҳи қанчалик банд бўлса, бу кадриятлар шунчалик англанади, шууримизга сингиб боради. Оқибатда, кадриятлар бизнинг ўзлигимиз, шахс сифатидаги борлигимиз, намоён бўлишимизнинг белгисига айланади.

Аммо бу ҳодиса ҳозир батамом содир бўлаётгани йўқ. Ҳали миллий гою бизнинг ҳаммамизнинг онгу шууримиз, тафаккуримизни банд этган эмас. Албатта, истиқлол йилларида тафаккуримизда ўзгаришлар содир бўлди. Чунончи:

— мулкчиликка муносабат ўзгарди, хусусий мулк ва уни кўпайтириш мумкинлиги одатий ҳол бўлмоқда;

— ўзбек миллатининг буюк тарихи, маънавий бой мероси борлиги аёнлашди;

— шахсий ташаббус, саъй ҳаракат қилган одам ўзини ҳам, юртини ҳам обод қила олиши тобора ҳис қилинаётир;

— хориж мамлакатлари билан бемалол савдо-сотиқ

қилиш, шартномалар тузиш, мулоқотлар уюштириш тажрибаси ўзлаштирилмоқда ва ҳ.к. Лекин, барибир, айрим кишилар фаолиятида ҳамон сусткашлик, боқимандаликдан тўла қутулгани йўқ. Кўпгина ҳолларда тадбиркорликни фақат олиб-сотарлик даражасида англаш содир бўлмоқда. Айниқса, дунё бозорини эгаллайдиган маҳсулот ишлаб чиқариши билан эътиборни қозониши, сервис хизмат соҳалари юқори даражада бўлишига эришилгани йўқ. Бунинг сабабларидан бири ички, онгли интизом шаклланимаган, ҳар бир одам вақтдан фойдаланиши, ўзгалар вақтини банд этмаслик, ҳар бир нарсани белгилангандек аниқ ва тўғри бажариш шарт эканлигини ҳис этмаётганлигидир. Эски одат бўлиб қолган бепарволигимиз, масъулиятсизлигимиз кўп нарсани бой беришимизга сабаб бўлмоқда. Айбни бошқаларга тўнкаш, масъулиятни ўз бўйига олмаслик касалидан қутулганимиз йўқ. Ҳали исрофгарчилик бор, тежамкорликни ўрганганимиз йўқ ва ҳ.к.

Шу боис кенг маънода тафаккуримизни, ҳаёт тарзимизни қайта қуришимиз, хушёр, оқилу фозил кишилар каби юқори даражали меҳнат, фаолият ва турмуш интизомига эришишимиз лозим. Қачонгача раҳбар кўрсатма ёки дўқ-пўписа қилса ишлаймиз? Нега ҳар бир одам ташаббускор эмас? Нега кимдир биз учун ўйласин, биз учун фикр қилсин, ҳукм чиқарсин деган кайфиятда юрамиз?

Шўро даврида маҳаллий ташаббуслар инobatта олинмаган. «Фикр биздан, буйруқ биздан, бажариш сиздан» дегандай иш тутилди. Яъни, Кремль сиёсатдонларининг айтганини бажариш асосий вазифа деб қаралган. Миллий манфаат, миллий тараққиётга қаратилган фикр «интернационализм»га қарши деб қораланган. Энди-чи? Энди тақдиримиз ўз қўлимизда, энди юртимиз, уйимиз, шаҳримизни ўзимиз обод этишимиз, фаровон турмуш тарзини яратишимиз ҳар биримизнинг қўлимизда.

Президентимиз бунинг кенг дастурини ишлаб чиқиб, ҳам назарий, ҳам амалий жабҳаларда ҳаётга тадбиқ этмоқда. Биргина истеъдодлар тарбиясини олинг. Бир нечта жамғарма тузилиб, истеъдодли ёшлар орасида таяловлар ўтказилмоқда. Аммо истеъдодлар тарбияси билан ҳар бир устaxonа, корхона, ўқув муассасаси шугулланмоғи лозим. Истеъдодли ёшлар — бизнинг келажакимиз. Ҳозир Ўзбекис-

тонга юзлаб муҳандислар, энг янги фан соҳаларида ишлайдиган, янгилик қиладиган одамлар керак. Мамлакатни иқтисодий кўтарадиганлар ҳам шулардир.

Миллий гоа адабиёт ва санъат воситаси ила одамлар қалбига сингади. Бу соҳада муаммо анча. Аввало, тақлидчилик касалидан қутилиш зарур, юксак, профессионал санъат руҳида тарбияланиш ва тарбиялаш шарт.

Енгил, масхарабозлик спектакллари, ҳазил-мутойиба кўпайиб, жиддий санъатга эътибор сусайди. Юмор ҳам, мутойиба ҳам керак. Аммо жиддий санъат унутилмаслиги лозим. Кишиларнинг диди, туйғулари майдалашиб, бачканалашиб бормаслиги керак. Чунки дид майдалашса, тафаккур ҳам майдалашади, муҳим, залворли фикру гоалар, чуқур фалсафий-мушоҳадавий асарлар қабул қилинмай қолади. Бу эса, ўз навбатида, фундаментал тадқиқотларга эътиборни сусайтириб кўяди. Демак, миллий тарбияда майда-чуйда нарса йўқ, урф-одатлардаги нуқсонларга нисбатан кескин чоралар кўриш вақти келди.

Биз инсон қадри учун жонбозлик қилайлик. Агар ўз болаиғ эмас, кўшнининг боласи истеъдодли бўлса, ўшанга ёрдам қилиб, тарбиясига ҳисса кўшмоқ улуг савоб эканини англаб етайлик.

Хуллас, миллий гоа демократик қадриятларни оқилона ҳаётта тадбиқ этиш омилидир.

Ҳозир амалиётчи тадбиркорлар жамиятимизнинг етакчи қатламига айланди. Улар орасида бир неча хорижий тилни билладиган, янгича фикрлайдиган, дунё кезиб тажриба ортирганлар, халқаро савдо-сотик ишларида иштирок этаётганлар, банкирлар, бизнесменлар бор. Тан олиш керакки, улар орасида Ғарб турмуш тарзига маҳлиё бўлганлари ҳам, туну кун фақат пул кўпайтиришни ўйлайдиган «амалиётчиллар» ҳам йўқ эмас. Бироқ, масаланинг диққатга сазовор жиҳати шуки, кўпчилик бизнесменлар, тадбиркорлар қадимий удумларимизга, дину диёнатимизга содиқ қолишга улар бутун вужудлари билан Ўзбекистон учун қайгурадилар. Зеро, шундай кишилар яъни, инсонийлигини, асил наслу насабини унутмаган инсон ҳар қандай шароитда ҳам ўзлигини сақлай олади, шарафли бўлади.

Ҳозир ёшларимиз иқтисодий, ҳуқуқий билимларни ўрганишга берилганлар. Бу яхши. Шу билан бирга тарих, она

тили, адабиёт, санъатни ҳам севиб ўрганиш лозим. Кишининг маънавий дунёсини кенгайтиришда мусиқа, театр, расомлик санъати ва айниқса, бадиий адабиётнинг роли бениҳоя катта. Адабиёт ҳисларни тарбиялайди, кўнгли мулкини обод қилади, тафаккур ва шуурни бойитиб улғайтиради. Қадимда мадрасаларда «балогат илми» ўтилган. Бу, асосан, адабиётдан лаззатланиш, шеърни, сўзнинг куч-қудратини англаш ва фасоҳатли сўзлаш илмидир.

Зотан, етук одам фақат илмининг кўплиги билан эмас, унинг кучли мантиқи, воизлиги, суҳандонлиги билан ҳам ажралиб туради. Ҳар бир одам нимагадир меҳр кўяди, нимагадир қобилият кўрсатади, ўз касбининг устаси бўлади. Бироқ ҳаммадан талаб қилинадиган нарсалар борки, бу касбий сифатдан ташқари, инсоний сифатлардир. Яъни юқорида зикр этганимиз ватанпарварлик, миллатпарварлик, фидойилик, ҳалоллик, ростгўйлик, ҳақгўйлик, Ҳақ ва ҳақиқатни севиш ана шундай сифатлар сирасига киради. Бозор иқтисодиёти шароитида яна саховат, ҳимматбаландлик, футувват кўпроқ кўзга ташланадиган, қадрланадиган сифатлар бўлиб қолди.

Айтмоқчимизки, маънавий мезонлар даврлар ўтиши билан тўлдирилиши, такомиллашиши мумкин. Аммо умуминсоний ахлоқий қадриятлар ҳамيشа одамийлик шарафи бўлиб қолаверади. Чунки жуда ақлли бўлган одамларнинг ҳаммаси ҳам юксак маънавият эгаси эмас. Баъзан оддий боғбон, деҳқон ва ҳунарманднинг ҳиммати ва саховати кишини лол қолдиради. Ҳолбуки, беҳисоб мол-мулки бўлатуриб, қурумсоқ, хасис ва паст бўлганлар ҳам анча. Илгари ҳам бўлган, ҳозир ҳам бундайлар бор. Халқ тилидаги «яхши одам», «бамаъни одам», «беозор одам», «ҳамиятли одам», «кўнгли тоза» одам каби баҳо ва сифатлашларда маъно кўп. Халқ обдон синаб кейин бундай сифатларни қўллайди. Бундай тушунчалар кишилар ҳақида аввало, маҳалла, гузарда шаклланади. Маҳалла аҳли одамларнинг юриш-туриши, майшати, оила тутиши, хулқ-атвориға қараб баҳо беради. Яъни одамлар обрў-эътиборни, аввало, маҳаллада қозонадилар. Одамнинг камолоти, маънавий етуклиги ҳам шу маҳалласи, жамоасидаги маъқеи, обрўси билан ўлчанади. Мана шу обрў-эътибор кенгайиб, ривожланиб, бутун жамият, мамлакат миқёсига кўтарилиши мумкин.

**Миллий гоя,
демократия
ва миллий
ривожланишнинг
аҳамияти**

Бобокалон шоиримиз Алишер Навоий комил инсон сифатлари ҳақида фикр юритиб, иймон, вафо, ҳаё, билимдонлик, адолат, саховат, маърифат, карампешаликни тилга олади. Чунончи, у “Маҳбуб-ул кулуб” асарида саховат ҳақида ёза-

ди: “Саховат инсоният боғининг мевали дарахтидир, балки ул дарахтнинг ширин мевасидир. Одамийлик кишварининг мавжли денгизи, балки шу денгизнинг гавҳари деса арзийди. Саховатсиз киши ёғинсиз булут ёки ҳиди йўқ райҳондай гап. Саховат одамийга бадандур ва ҳиммат анга руҳ ва ҳиммат аҳлидин оламга юз минг футух”.

Яъни ҳиммат орқали янги шаҳарлар, қалъалар бунёд этилади, каналлар қазилади. Бир кишининг ҳиммати билан не-не улуг зафарларга муяссар бўлиши, буюк галабалар қўлга кириши мумкин. Ҳиммат одамни олижаноб қилади, юксалтиради. Улуг ишларга сафарбар этади. Бундай зот қаҳрамонликларга ўзини чорлайди, энг қийин пайтларда кўкрагини қалқон қилиб, эл-юртини ҳимоя эта олади. Улуг ишларни бажара олган одам улугдир, комилдир. Ҳимматли одамда ҳамият, номус кучли, у яратиш, бунёдкорлик ишқи билан ёнади, одамларни хурсанд, бахтиёр этишдан кўнгли яйрайди, ўз бахтини эли, юрти бахтида деб билади, эл бахтида ўз бахтини кўради. Ҳамиша улуг ишларга бош бўлиш, юксалиш ва юксалтириш ташвиши билан яшайди.

Жалолоддин Румий айтганидай:

**Оқил ул бўлгайки, машъал бирла ул,
Неча карвон аҳлига йўл кўрсатур.
Пайрави нури Худодир пешров,
Элни бошлаб ўзни этмишдир гаров.**

Шундай нажиб инсоний хислатлар юртбошимиз Ислом Каримовда мужассам топганини кўрамиз. Бу комил инсоннинг машъалдай ёниқ қалби, улуг ишларга сафарбар этувчи назарий таълимоти, фидоийлиги ҳаммамизга ибратдир. Ватани севишни, эл-юрт дарди билан ёниб меҳнат қилишни, тафаккур теравлигини шу инсондан ўргансак арзийди.

Ўйлаймизки, комиллик йўли, чин инсонийлик мана шудир.

МИЛЛАТЛАРАРО ТОТУВЛИК, МИЛЛИЙ ВА ДИНИЙ БАҒРИКЕНГЛИК

Миллий ғоянинг
миллатлараро
тотувлик, миллий-
диний бағрикенглик
билан муштараклиги

Миллий ғоя кенг мазмунга эга. У миллатлараро тотувлик ва миллий, диний бағрикенглик ғоялари билан ўзаро муштарак. Шу нуқтаи назардан айтиш мумкинки, миллий ғоя бу фақат биргина миллатнинг эмас, балки жамият

тараққиётига, равнақига умумий мақсад йўлида баҳоли қудрат ҳисса қўшаётган мамлакат фуқароларининг миллати, ирқи, диний эътиқодидан қатъий назар барчанинг мақсад ва манфаатларини ифода этади.

Миллий ғоя — барча соҳаларда мавжуд миллатлар манфаатларини ўзида ифода этган ҳолда орзу қилинган келажак жамиятнинг асосини яратиш, мустаҳкамлаш ва ривожлантириш учун бўлган умуммақсад йўналишидаги ҳаракатлар мажмуини миллий ва диний бағрикенгликни уйғотувчи фикрлар, қарашларни, ғояларни ҳам ўзида ифода этади.

Бугунги кунда мамлакатимизда 130 дан зиёд миллат ва элат вакиллари яшайди. Бу жамиятимиздаги миллий ўзига хосликни ифодалайди.

Миллатлараро тотувлик ғояси — умумбашарий қадрият бўлиб, турли халқлар биргаликда истиқомат қиладиган минтақа ва давлатлар миллий тараққиётида муҳим омилдир.

Бу ғоя — бир жамиятда яшаб, ягона мақсад йўлида меҳнат қиляётган турли миллат ва элатларга мансуб кишилар ўртасида ўзаро ҳурмат, дўстлик ва ҳамжиҳатликни қарор топтириш ва мустаҳкамлашнинг маънавий асосидир.

Миллий ғоя — ҳар бир миллат вакилининг истеъдоди ва салоҳиятини тўла рўёбга чиқариш учун шароит яратади ва уни Ватан равнақи, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлиги каби эзгу мақсадлар сари сафарбар этади.

Муайян мамлакатта ном берган (титул) миллат билан унда яшайдиган бошқа халқлар ўртасида ҳамжиҳатлик бўлиши ижтимоий тараққиётнинг энг муҳим омилларидан биридир. Аксинча, миллий ғоянинг аҳамиятини тушуниб етмаслик жа-

мият ҳаётини, тинчлик ва барқарорликни издан чиқариши мумкин.

Миллатлараро тотувлик ва ҳамжиҳатликка раҳна солувчи иллат, бу — тажаввузкор миллатчилик ва шовинизмдир. Бундай зарарли ғоялар таъсирга тушган жамият беқарорлик ҳолатига юз тушиши муқаррар. XX асрда Европа халқларини асоратга солган ва айрим давлатларнинг таназзулига сабаб бўлган фашизм ёки миллий хусусиятлар билан ҳисоблашмаган ва сохта байналмилалчилик ғоясига асосланган коммунизм ғояси бунга яққол мисол бўлади.

Ўзбекистон ҳудудида қадим-қадимдан кўплаб миллат ва элат вакиллари баҳамжиҳат истиқомат қилиб келади. Улар ўртасида асрлар давомида миллий низолар бўлмагани халқимизнинг азалий бағрикенглигини кўрсатади.

Шу боис, бугунги кунда мамлакатимизда яшаб келаётган миллатларни ўзаро ҳамжиҳатлик руҳида тарбиялаш мақсади истиқлол мафкурасининг асосий мақсадларидан биридир. У халқимизга бўлган олижаноблик ва инсонпарварлик фазилатларига асосланади.

У дўстона муносабатлар устун бўлган шароитда ижтимоий тараққиётнинг омили сифатида майдонга чиқади. Республика Президенти И.А.Каримов бу ҳақда шундай ёзади: “Жаҳон тажрибасидан миллатлар ёки этник гуруҳлар ўртасидаги ўзаро муносабатларда анъанавий уйғунлик вужудга келган мамлакатларда кўп элатлилик омили давлатларнинг сиёсий-иқтисодий ривожланишига самарали, рағбатлантирувчи таъсир этишини кўрсатувчи мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Бу мамлакатларда этник гуруҳлар ва ирқлар ўртасида маълум муаммолар мавжуд. Шунга қарамай, кўп элатлилик омили уларнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти йўлидаги тўтавоққа айланиб қолмаган, аксинча, тараққиётнинг жадаллашувига ёрдам берган миллатларнинг ва маданиятларнинг бир-бирига таъсир кўрсатиши бу давлатларда яшаётган халқларнинг ижтимоий-ақлий бойиши учун яхши мавбага айланган. Шундай қилиб, бу мамлакатларда кўп миллатлилик омили демократик ўзгаришларни жадаллаштириш ва ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг, фуқаролар жамияти қурилишининг таъсирчан васитасига айланиб қолган”¹.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. — Т.: Ўзбекистон, 1998, 70-бет.

Ўзбекистон Президенти бу фикрларни янада чуқурлаштириб, кўп миллатлик бизнинг бебаҳо бойлигимиз эканлигини, ҳамма нарса ундан фойдаланишда эканлигини қайта-қайта таъкидлайди. Дарҳақиқат, ҳар бир миллат ўзининг бетакрор маданий-маънавий қадриятларига эга. Бундай миллатлар вакилларининг бир мамлакат ҳудудида яшашлари, биргаликда меҳнат қилишлари, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида ўзаро таъсирида бўлишлари халқларнинг ҳар жиҳатдан тараққиётини тезлаштиради.

Дейлик, айрим миллатлар тарихий тараққиёт давомида ишлаб чиқаришнинг маълум саҳасида юксак лаёқатли шакллантирган тарбия, тафаккурнинг таъсири йўналишига эътибор беради. Миллий характерида, ҳаётга, ижтимоий ҳодисаларга муносабатида ўзига хосликлари бор. Ахлоқий, ҳуқуқий, сиёсий маданият соҳаларидаги хатти-ҳаракатларда ҳам маълум ижобий тафовутлар учрайди. Бунга ўхшаш ранг-баранглик нафақат бойлигимиз, балки тараққиётимиз суръатини тезлаштирувчи омил бўлиши мумкин.

Адолатли миллий сиёсат олиб борилганида кўп миллатлик мақсадимиз ягоналигини, тақдиримиз бирлигини, ҳамжиҳатлик зарурлигини тушунишга ёрдам беради, умуминсоний ғояларнинг устувор бўлишини, шахсий манфаатларни тўғри англаб олишни осонлаштиради. Аксинча, миллий муносабатларга зийраклик ва нозиклик билан ёндашмаслик, умуммиллий тамойилларга биров эътиборсизлик ҳам тинчлик ва барқарорликка салбий таъсир кўрсатиши мумкин. И.А.Каримов ўз фикрини давом эттириб, шундай ёзади: “Айни чоғда инсоният тарихида бунинг аксини, яъни кўп элатли давлатлардаги миллатлараро муносабатларда уйғунликнинг йўқлиги, бутун-бутун халқлар ва мамлакатларни анча орқага улоқтириб ташлаган ижтимоий-сиёсий фалокатларга олиб борганини кўрсатувчи мисоллар ҳам оз эмас. Зеро, кўп элатлик нафақат айрим мамлакатларнинг, балки бутун-бутун минтақаларнинг ҳам ички сиёсий барқарорлиги ва миллий хавфсизлигига путур етказувчи бош омилга айланган”¹.

Миллатлараро ҳамжиҳатлик қарор топмаса, тажовузкор миллатчилик ва шовинизмнинг ҳалокатли ғоялари тарқали-

¹ Уша манба. 70-71 бетлар.

ши учун қулай вазият яратилади. Миллий истиқлол ғоясининг амал қилишига, кишилар қалби ва онгига сингдирилишига жиддий зарар етказилади. Шунини ҳисобга олиб, мамлакатимизда бу муаммо илмий асосда, ҳолисона ҳал қилинмоқда. Миллатлар ўртасида можароларга йўл қўймаслик учун: этник сиёсатда шахс ҳуқуқлари ҳимоя қилинишининг устувор бўлишини, мамлакатлараро зиддиятларни амалий тарзда ҳал қилдиришга усулларга асосланиши бош йўлимиз эканлигига, бозор муносабатларини иқтисодий тараққиётда барча миллатларга мансуб аҳолининг манфаатларига мос келишига, ҳар бир миллат маданияти, тили, урф-одат ва анъаналари, маданий меросини ривожлантиришга алоҳида аҳамият берилмоқда.

Мамлакатимизда статистик маълумотларга кўра, 136 миллат, элат, халқ ва этник гуруҳларнинг вакиллари яшайди. Уларнинг ҳар бири ўз миллий маданий урф-одатлари, анъаналари, тилига, конституциявий ҳуқуқий тенгликка эга. Ўзбекистонда бугунги кунда 100 дан ортиқ миллий-маданий марказ фаолият кўрсатмоқда. Шу йўналишда марказлар тузиш бўйича 15 та ташаббускор гуруҳ иш олиб бормоқда. Ўзбекистонда барча миллат вакилларига тенг ҳуқуқли муносабат давлат қонуни билан мустаҳкамланган. Бунинг ижобати мактабларимизда 9 та миллий тилда ўқитиш ишлари, 20 тилда оммавий ахборот нашрлари фаолият кўрсатаётганлигида кўринмоқда¹.

Турли миллат вакилларининг ижодий тадбирлари, бадий кўрғазмалари, бир томондан, айни миллатнинг Ўзбекистон фуқароси сифатида ўз ўрни борлигини кўрсатса, иккинчи томондан, шу заминда яшовчи барча миллатларнинг Ўзбекистон халқи — Ўзбекистон фуқароси эканлигини намоён этувчи, мустаҳкамловчи миллий ғоя атрафида бирлашувига олиб боради.

Башарият тушунчаси ранго-ранг миллатлар ва элатлар, шунингдек, турли дин ва ирққа мансуб инсонларни ўзига қамраб олади. Демак, ҳар бир инсон башарият ва айни вақтда ўз халқи, ўз Ватанининг фарзанди ҳамдир. Ҳар бир кишида ўз халқининг тили, руҳияти, анъаналари, қадриятлари барқ уриб туради.

Миллий истиқлол ғояси ўз мазмун-моҳиятига кўра барча миллатларнинг умумий манфаатларини рўёбга чиқаради. Мам-

¹ Қарағ: Абилов Ғ.М. Ўзбекистон тараққиётининг оптимистик руҳи. — Т.: Истиқлол, 2003, 184-бет.

лакатда фуқаролараро ва миллатлараро тотувлик ҳамда ижтимоий барқарорлик муҳитини таъминлашга хизмат қилади.

Зотая, ҳар қандай полиэтник давлатда турли миллатлар ўртасидаги муносабатлар давлат ва жамият тараққиётига замин яратувчи омиллардан ҳисобланади.

**Миллатлараро
тотувлик ва
бағрикенгликнинг
асослари**

Жаҳон кенг, дунёда мамлакат кўп, лекин бу оламда бетакрор она юртимиз, Ўзбекистонимиз якка-ю ягонадир. Ўзбекистон деб аталмиш юртнинг ягоналиги унинг бетакрор табиати, бой тарихи, заҳматкаш инсонлари билан бир қатор-

да бу заминда турли миллат ва элат вакилларининг ягона оила фарзанларидек яшацларида намоён бўлмоқда. Бундай аҳиллик, дўстлик ва ҳамкорлик ўзининг чуқур тарихий илдицларига ва асосига ҳам эга. Бу асослар мамлакатимиз Конституциясида мустаҳкамлаб қўйилган. Хусусан, унинг 18-моддасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар, қонун олдида тенгдир", — деган қоида мустаҳкамлаб қўйилган¹.

Эътибор берилса, мазкур қоидада миллий ҳаётга, фуқароларнинг миллий ҳис-туйғуларига дахлдор муҳим аҳамиятга эга бир қатор тамойиллар белгилаб қўйилганига ишонч ҳосил қилиш мумкин.

Биринчидан, фуқароларнинг миллий мансубликларидан қатъий назар қонун олдида тенглиги мустаҳкамланган:

Иккинчидан, фуқароларнинг диний эътиқодидан қатъий назар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эгаллиги таъкидланган. Диний қадриятлар миллат маънавиятининг ажралмас қисми эканини инобатга оладиган бўлсак, мазкур қонуннинг амалий аҳамияти ойдинлашади.

Учинчидан, фуқароларнинг ирқий тенглиги қайд этилган. Ирқчиликдан тайриинсоний мафкура ва амалиётнинг тарихимизда умуман кузатилмаганини алоҳида қайд этиш лозим. Аммо айрим мињақаларда тажовузкор миллатчилик гоялари билан қуролланган айрим гуруҳлар диний ақидапарастлик ва ирқчилик қарашларидан ўз мақсадлари йўлида фой-

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. — Т.: Ўзбекистон, 2003.

далаянишга уринаётганини ҳам унутмаслик зарур. Демак, муайян ҳолларда улар омухталашган шаклда ҳам чиқиши мумкин. Ахборот глобаллашуви кузатилаётган бугунги кунда турли ғоялар ҳеч қандай чегараларни тав олмай кяриб келишини эътиборга оладиган бўлсак, ушбу тамойилнинг аҳамияти янада яққол намоён бўлади.

Тарихий тажриба кўп миллатли давлатнинг барқарорлиги миллатлараро муносабатларга дахлдор ҳуқуқ ва эркинликларни тўғри белгилаб қўйиш билан бир қаторда амалиётда унга қавчалик риоя қилишга ҳам боғлиқлигини кўрсатади.

Маълумотларга кўра, 2000 йилда 36 мамлакатда 40 та, 2001 йилда эса 30 мамлакатда 36 ҳарбий низо содир бўлган. Уларнинг 27 таси, яъни 75 фоизи бундан 10 йиллар олдин бошланган. Бу низоларнинг аксарияти бир мамлакат ичида кечганини эътиборга оладиган бўлсак, уларнинг миллий, диний ва ирқий асослардан келиб чиққан фуқаролик урушлари эканини англатади.

Бемалол айтиш мумкинки, жаҳоннинг турли нуқталарида алангаланиб турган бундай низолар аксарият ҳолларда миллатлараро муносабатларда миллатлараро тотувлик, бағрикенгликнинг йўқлиги ҳам сабаб бўлмоқда. Шу нуқтаи назардан, республикамиз миллий сиёсатининг асосий тамойиллари ҳаётда ҳам ўз ифодасини топаётганини таъкидлаш зарур. Хусусан, миллатлараро муносабатлар соҳасидаги амалиёт ҳақида гап кетар экан, истиқлол юртимиздаги турли миллат ва элат вакилларига ўзининг тарихий ватанлари билан алоқалар ўрватишга имкон берганини қайд этиш лозим. Ўрнатилган алоқалар ова тилини ўқитиш ва ўрганишни йўлга қўйиш, турли қўлланмалар ва адабиётларни ўз вақтида олиш, ёшларни таълим олиш учун ривожланган мамлакатлар, баъзан эса уларнинг тарихий ватанига юбориш имкониятларини яратди. Шунингдек, кенг қамровли маданий-маърифий дастурларни амалга ошириш учун шароит юзага келди.

Ўзбекистон ҳозир ва бундан кейин ҳам ўз мустақиллигини ҳимоя қила олиши учун кўп миллатли ўзбекистонликларнинг ҳар бир авлоди миллий истиқлол ғоялари руҳида тарбиялаб бориши барқарорлик ва умуммиллий тотувлик ва бағрикенгликни янада мустаҳкамлаб боради. Зеро, миллий ғоя — барча ўзбекистонликларнинг манфаатларини ҳам ифодаловчи ғоядир.

Республикада истиқомат қилиб турган 130 дан ортиқ мил-

лат ва элатнинг ҳар бири ўзига хос маданиятга ва кўп асрлик анъаналарга эга. Ўзбекистон Республикаси ўтказаяётган миллий сиёсатнинг энг муҳим устувор йўналиши барча миллатларнинг раванқи учун тинч шароит ва имконият яратиш, миллатлараро муносабатларни уйғунлаштиришдан иборат. Бу соҳада кейинги йиллардаги энг катта ютуғимиз умумий уйғимиздаги тинчлик ва барқарорлик, миллатлараро ва фуқаролараро тотувликдир. Одамларимиз онгида ана шу қадрият ва унинг ўзгармас аҳамияти тушунчаси кун сайин ошиб бораётганлигидир дейиш мумкин¹.

Дувёнинг қарийб барча мамлакатлари кўп миллатли. Республикамиз ҳам ана шундай бой, турфа маданиятлар гуллаб-яшнаётган мамлакатлардан бири экани ҳар бир ўзбекистонликка ифтихор бахш этади. Ўзбекистонни ўз Ватани деб билиб, унинг тараққиёти йўлида фидокорона меҳнат қилаётган турли миллатга мансуб юртдошларимиздан ҳар бири буни дилдан теран ҳис қилмоқдалар. Олиб борилаётган оқилона миллий сиёсат туфайли республикада қарор топган тинчлик, ижтимоий тотувлик, ўзаро ҳамкорлик тобора мустаҳкамланиб бормоқда.

Республика Байналминал Маданият Маркази (РБММ) ва миллий маданият марказлари (МММ)нинг фаолияти бу ерда яшовчи халқларнинг миллий анъаналари, урф одатлари ва маросимларини қайта тиклаш, маънавият ва маданиятни ривожлантириш, миллатлараро муносабатларни уйғунлаштиришга қаратилган. Турли миллатларга мансуб фуқароларимизнинг катта умумхалқ байрамларига тайёргарлик кўриш ва уларни ўтказиш, мамлакат маданий турмушидаги шонли воқеаларни нишонлашда фаол иштирок этаётганликлари самимий саҳоват ва меҳр оқибат муҳитини яратмоқда. Бу муҳит бизга ягона оила туйғусини қайта-қайта ҳис этиш "Ўзбекистон умумий уйғимиз" деган сўзлар замиридаги чуқур маънони англаб олиш имконини беради.

Дастлабки миллий маданият марказлари корейслар, қозоқлар, яхудийлар, арманлар томонидан Республика вилоятларида 1989 йилда тузилди. Уша пайтда уларнинг фаолиятини мувофиқлаштириб туриш мақсадида Ўзбекистон ҳукуматининг қарорига биноан Маданият ишлари вазирлиги

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилоқда. — Т.: Ўзбекистон, 1999, 30-бет.

хузурида Республика миллатлараро маданият маркази ташкил этилди. Аммо бу марказларнинг чинакам ривожланиши ва равнақ топиши 1991 йилдан мамлакатимиз мустақилликка эришгандан кейин бошланди. 1992 йилнинг январида Президент И.А.Каримовнинг ташаббуси билан Республика миллатлараро Байналмилал маркази қошидаги Маданият ишлари вазирлиги Республика байналмилал маданият марказига айлантирилди. Шу тариқа унинг фаолияти негизда миллатлар ва элатларни жипслаштиришга асосий эътибор қаратилди.

РБММ тўғрисидаги вазомда унинг мустақил муассаса эканлиги белгилаб қўйилган. Марказ миллий-маданий марказларнинг фаолиятига рахбарлик қилади. Ўзбекистонда яшовчи миллий гуруҳларнинг маданий эhtiёжларини қондиришда давлат идораларига ва жамоат ташкилотларига кўмаклашади.

Республика Байналминал Маданият Марказининг моддий техникавий база билан таъминланиши РБММ ва МММ ишларини фаоллаштирди, уларнинг бирлашуви ва самарали ҳамкорлик қилиши учун кенг истиқболлар очди.

**Миллий-диний
бағрикенглик гоёси.
Унинг тарихий ва
хуқуқий асослари.**

“Динлараро бағрикенглик гоёси — хилма-хил диний эътиқодга эга бўлган кишиларнинг бир замин, бир Ватанда, олийжаноб гоё ва ниятлар йўлида ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиб яшашини англатади”¹. Дин қадим-қадимдан аксарият маънавий қадриятларни ўзида мужассам этиб келади. Миллий ва диний қадриятларнинг асрлар оша безавол яшаб келаётгани ҳам уларни бир-бирлари билан яқин муштарак мақсадларга эгалитидадир. Чунки дунёдаги динларнинг барчаси эзгулик гоёларига асославади, яхшилик, тинчлик, дўстлик каби фазилатларга таянади. Одамларни ҳалоллик ва поклик, меҳр-шафқат ва бағрикенгликка даъват этади. Ҳозирги заминда бу гоё эзгулик йўлида, нафақат диядорлар, балки бутун жамият аъзоларининг ҳамкорлигини назарда тутаяди, тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлашнинг муҳим шарти ҳисобланади. Масалан, азал-азалдан диёримизда турли диний таълимот-

¹ Миллий истиқлол гоёси: асосий тушувча ва тамойиллар. — Т.: Ўзбекистон, 2000, 60 бет.

лар ёнма-ён яшаб келган. Асрлар давомида йирик шаҳарларимизда масжид, черков, хонақоҳларнинг мавжуд бўлиши, турли миллат ва динга мансуб қавмларнинг ўз диний амалларини эркин адо этиб келаётгани бунинг тасдиғидир.

Тарихимизнинг энг мураккаб, оғир даврларида ҳам улар ўртасида диний асосда можаролар бўлмагани халқимизнинг динлараро бағрикенглик гоёсига амал қилиб яшаб келганларидан далолат беради.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда 15 та конфессияга мансуб диний ташкилотлар фаолият кўрсатмоқда. Уларнинг ўз фаолиятини амалга ошириши ва мамлакат ҳаётида иштираш учун ҳамма шарт-шароитлар яратилган. Бу борадаги ҳуқуқий асослар Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида, "Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида"ги қонунда ўз ифодасини топган. Ана шу асослар мамлакатимиздаги барча дин вакилларининг ҳамкор, ҳамжиҳат бўлиб, улуг ва муштарак гоёлар йўлида ҳаракат қилиши учун имкон яратади.

**Ўзбекистонда
миллий-диний
бағрикенглик
ва дунёвийлик**

Динларнинг умуминсоний моҳияти, мақсади бир бўлиб, улар аслида бир-бирларига зид эмас.

Диний бағрикенгликнинг моҳияти шундан келиб чиқади. Жамият тарихидан турли динга мансуб кишиларнинг ёнма-ён яшаб келганлигига кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Бизнинг мамлакатимиз ҳудудида ҳам ислом, ҳам насронийлик, иудаизм қайси динлар ёнма-ён яшаб келган, диний амаллар эркин ижро этиб келинган. Уша даврларда ҳам зиёлилар, олимлар бир-биридан ўрганганлар, устоз-шогирд бўлишган. Уларнинг турли динларга мансублиги бундай муносабатларга ҳалал бермаган.

Айтиш мумкинки, диний онг ривожланиб, диннинг моҳиятини чуқурроқ авглаш билан диний бағрикенглик ҳам ривожлана борди. Бу ҳозирги даврда диний бағрикенгликни янада кучайтирмоқда. Ҳозирги вақтда Ўзбекистондаги турли конфессияга мансуб диний ташкилотлар ўз фаолиятини ўзаро тенг ҳуқуқлилик, ҳамдўстлик ва ҳамкорлик асосида амалга оширмоқда. Диний бағрикенглик турли динларнинг, турли динларга мансуб кишиларнинг ҳамдўстлик муносабатлари-

нигина назарда тутмайди, балки эътиқодидан қатъий назар барча кишиларнинг тенглиги, умумий эзгу мақсад йўлида ҳамкорликни ҳам қамраб олади. Диний қарашга кўра ҳам, маданий, жумладан, илмий қарашга кўра ҳам инсон энг олий мавжудотдир. У ўзига берилган умри давомида яшашга, маънавий ақлий жиҳатдан такомиллашиб, ердаги ҳаёт шароитларини яхшилаш учун курашишга, ижод қилишга ҳақли. Маънавий камолотга эришиш учун инсон яшаши, яхши шароитларга эга бўлиши керак. Демак, ердаги ҳаётни сақлаб қолиш, ривожлантириш барча кишиларнинг умумий мақсадларидир. Динийлик дунёвийликни инкор қилмайди, у билан баъзан ёнма-ён яшаса, айрим вазиятларда ўзаро яқинлашади, дунёвийликнинг ривожига хизмат қилади. Дунёвийлик, яъни шу моддий ҳаётни ривожлантиришга йўналганлик динийликнинг ҳам мақсадлари билан мос тушади. Динийлик дунёвийликка хизмат қилиши мумкин деганда, дунёқарашнинг эзгулик, яхшилик, ҳалоллик, тинчлик, дўстлик каби юксак инсоний фазилатларни тарбиялашни назарда тутамиз. Ҳақиқатан ҳам диний таълимотлар, у дунё ҳаётини тасвирлаш воситасида бу дунёда юксак фазилатларга эга бўлишга ундайди.

Диний бағрикенгликнинг қарор топиши, мустаҳкамланиши, ривожланиши барча кишиларни эътиқодидан қатъий назар миллий гоя ва мафқурани амалга ошириш йўлида бирлаштиради. У мафқурани миллий гоя ва кишилар онги ҳамда қалбига жойлашишига ёрдам беради.

Аксинча, диний бағрикенгликни тор маънода тушувиш, бир томовлама талқин қилиш умумий мақсадлардан чалғитиб, кишиларни ўзаро гуруҳларга бўлиб юбориши мумкин. Шунингдек, айрим гуруҳларнинг ғаразли манфаатларига хизмат қилувчи диний ниқобни юзага келтиради. Бу ҳақида мамлакат Президенти И.А.Каримов шундай ёзади: "Афсуски, инсоният тарихида диний онгнинг ажралмас қисми бўлган одамлардаги эътиқоддан фақат бунёдкор куч сифатида эмас, балки вайрон қилувчи куч, ҳатто фанатизм (ўта кетган мутасиблик) сифатида фойдаланилганлигини кўрсатувчи мисоллар кўп. Фанатизмнинг ўзига хос хусусияти ва кўринишлари, авваламбор, ўз динининг ҳақиқийлигига ўта қаттиқ ишониш, бошқа диний эътиқодларга муросасиз муносабатда бўлишдан иборатдир. Айнан фанатизмга йўлиққан одамлар

ёки уларнинг гуруҳлари жамиятда беқарорлик тўлқинини келтириб чиқаришга қодир бўладилар”¹.

Ўзбекистонда янги демократик, фуқаролик жамияти асосларини яратишга киришилган ҳозирги ўтиш даврида диний бағрикенглик қанчалик муҳим бўлса, диний бағрикенглик учун миллий мафкура ҳам шунчалик муҳимдир. Миллий мафкуранинг юксак гоёлари, ўз навбатида, диннинг ҳақиқий моҳиятини жамият тараққиётидаги ўрнини англаб олишга ёрдам беради. Диний бағрикенглик гоёсини тўғри тушунишга ёрдам бериб, барча кишиларни эътиқодидан қатъий назар бирлаштиради. Миллий истиқлол мафкураси кишилар онги ва қалбига сингганда диний мутаасибликка, айирмачиликка ҳеч қандай ўрин қолмайди.

Республикамиз аҳолисининг миллий қиёфаси фақат Шарқ эмас, балки, Ғарб цивилизациясига мос умуминсоний тамойиллар, ислом, христианлик ва бошқа динларга эътиқод, анъана ва урф-одатлар, ранг-баранг турмуш тарзидан иборат маънавий мезонларни ўзида акс эттиради. Бунда юртимизда яшаётган халқларнинг ўтмиши, бугунги ҳаёти, келажак билан борлиқ орзу умидлари асрлар оша ёнма-ён яшаш жараёнида шаклланган ҳамжихатлик, бағрикенглик, қардошлик туйғулари уйғунлашган тарзда намоён бўлади.

Ҳозирги кунга келиб республикамиз бўйича жами 2104 та диний ташкилот, шу жумладан, Ўзбекистон мусулмонлари идораси, Рус православ черкови, Тошкент ва Ўрта Осиё епархияси, Евангелъ христиан баптистлар черковлари Иттифоқи, Рим-католик черкови, Тўлиқ инжил христианлар маркази, Ўзбекистон библия жамияти, 1906 та масжид, 163 та христиан черкови, 7 та яҳудийлар жамоаси, 7 та баҳойлар жамоаси, 2 та Кришнани англаш жамияти ва 13 та диний ўқув юрти (1 та Ислом масжиди, 10 мадраса ва 1 та православ ва 1 та тўлиқ инжил христианлари семинарияси) давлат рўйхатидан ўтган.

Ўзбекистонда дунёвийлик билан динийлик ўртасида андоза сифатида қўллаш мумкин бўлган янги нисбатнинг шаклланиши натижасида динлараро бағрикенглик ва миллатлараро тотувликнинг таъминлангани, қолаверса, табаррук заминимизнинг азалдан умумжаҳон тамаддуни марказларидан бири бўлгани барчага аён.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. —Т.: Ўзбекистон, 1998, 37-бет.

Бугун Ўзбекистон диний бағрикенглик (толерантлик) ва динлараро муроса борасида фақат МДХ давлатларига эмас, балки бутун дунёга намуна бўлмоқда. Бу ҳақда Москва ва Бутунрус Патриархи Алексей II, АҚШ сенатори Хиллари Клинтон хоним, АҚШнинг собиқ давлат котиби Мадлен Олбрайт ва Иордания қироллиги шахзодаси Ҳасан бен Талол юртимизга зиёратлари вақтида таъкидлаб ўтганлар. Албатта, халқимизга азалдан хос бўлган бу хислат ўзининг узоқ тарихига эга.

Тарихимизнинг ҳар қайси даврида дин доимо одамларда яхши хислатларни кўпайтириб, ёмонларидан халос бўлишга чорлаган. Юксак умуминсоний қадриятларга асосланган. Бугунги кунда маънавий ва диний жабҳаларда кечаётган мураккаб жараёнда барча миллат ва дин вакиллари бир-бирларига нисбатан ҳамжихатлик, бағрикенглик ва ўзаро ҳурмат тамойилларига амал қилишлари доимий барқарорликнинг муҳим омилларидан биридир.

Президентимиз И.А.Каримовнинг “Мустақиллик виҳоли кўкариши учун унга тинчлик, осойишталик, тотувлик, миллатлараро чидам ва бардош каби кучли илдизлар керак. Шунда у ҳар қандай шамол, довул, бўронларда эгилмайдиган бўлиб улғаяди”, деган сўзлари ҳаётга изчиллик билан тадбиқ этилмоқда. Илгари сурилган мазкур гоъни амалга оширишда бугунги кунда икки муҳим масала, бир томондан, тинчлик ва эзгулик, дини исломни “сохта исломчи”лардан, яъни маърифий исломни сиёсийлашган жангари исломдан ҳимоя қилиш, иккинчи томондан, кўп миллатли, кўп динли жамиятимизда эътиқод эркинлиги кафолатланган шароитда айрим жамоаларнинг миссионерлик руҳида фаолият юритишларининг олдини олиш муҳим. Бу, ўз навбатида, юртимиздаги миллатлараро ҳамжихатлик ва диний бағрикенгликни янада мустаҳкамлайди.

Сўнгги йилларда бутун дунё, шу жумладан, минтақамизда кучайиб бораётган диний ақидапарастлик ва жангарилик исломнинг асл моҳияти бўлган бағрикенгликка зид бўлган ҳаракатларга сабаб бўлмоқда. Бу ҳаракат ва ғаразли оқимларнинг номлари ва шиорлари турлича бўлишига қарамай, мақсадлари бир — диндан ниқоб сифатида фойдаланиб, давлат сиёсатига аралашиб, ҳокимиятни қўлга киритишдир. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов “Ўзбе-

кистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари” китобида диннинг жамият ҳаётида тутган ўрни ҳақида, жумладан, шундай дейди: “Биз дин бундан буён ҳам аҳолини олий руҳий, ахлоқий ва маънавий қадриятлардан, тарихий ва маданий меросдан баҳраманд қилиш тарафдоримиз. Лекин биз ҳеч қачон диний даъватлар ҳокимият учун курашга, сиёсат, иқтисодиёт ва қонуносларга аралашиб учун байроқ бўлишга йўл қўймаймиз. Чунки бу ҳолни давлатимизнинг хавфсизлиги, барқарорлиги учун жиддий хавф-хатар деб ҳисоблаймиз”.

Ҳозирги замонда миллий ва диний бағрикенглик дунёда тинчлик ва барқарорликни асраш ҳамда диний экстремизм, фундаментализм ва ақидапарастликка қарши курашни, бутун жаҳон ҳамжамиятининг ҳамкорлигини назарда тутди. Шу тамойилга асосланган Ўзбекистон турли динларга мансуб қадриятларни асраб-авайлаш, барча фуқаролар ўз эътиқодини амалга ошириши учун зарур шароитларни яратиб бериш, динлар ва миллатларaro ҳамжиҳатликни янада мустаҳкамлаш, улар ўртасидаги қадимий муштарак анъаналарини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратмоқда.

Хулоса ўрнида шунини айтиш мумкинки, миллий бағрикенглик — турли миллатга мансуб кишиларнинг бир-бирларининг тилини, динини, турмуш тарзи, урф-одати ва анъаналарини, миллий-маданий меросини ҳурмат қилиши, уларнинг шаъни, қадр-қимматини, ор-номусини қадрлаш орқали амалга ошадиган ўзига хос маънавий кенгликни (бағрикенгликни) англатади. Миллий бағрикенглик бунга зид бўлган, миллий манфаатга зиён етказиш ҳисобига таъминланмайди. У турли миллат манфаатларини уйғун кўриш ва таъминлаш асосида мустаҳкамланиб боради.

Диний бағрикенглик ҳам динларaro ҳамда ҳар бир диннинг ичидаги турли хил йўналишлар ва мазҳабларнинг эзгу гояларини қадрлаш, бир-бирларини ҳурмат қилиш асосида амалга ошади.

Бу миллий гоя амал қиладиган устувор гоялар сифатида миллий бағрикенглик ва динларaro бағрикенгликка асосланган турли халқлар ва миллатлар ўртасида ўзаро ҳамжиҳатлик, тотувликни таъминлаш орқали эркин ва фаровон ҳаёт қуришга, инсонларнинг туб ҳаётий мақсадлари билан муштаракдир.

13- МАВЗУ

МИЛЛИЙ ҒОЯ ВА ЁШЛАР.

МИЛЛИЙ ҒУРУР ВА ОР-НОМУС

Миллий ғоя ва
ёшларнинг ўзаро
боғлиқлиги

Ҳар қандай миллатнинг тараққиёти жамиятдаги ёшлар қатламининг миллий ғоя ва қадриятларга муносабати, унинг ёшлар онгига қандай таъсир этаётганлигига ҳамда амалий фаолиятларига қандай тарзда таянишларига боғлиқ. Ёшлар республикамиз аҳолисининг ярмидан кўпчилиги ташкил этади. Шунингдек, ёшларнинг миллий ғояни англаши, ишонч ва эътиқодига айланиши, қандай янги қадриятлар шакллантирилганлиги билан ҳам боғлиқ бўлади. Чунки миллий ғоя бир томондан, ёшларни ўзининг объекти сифатида қараса, иккинчи томондан ёшлар миллий ғоянинг илғор ривожлантирувчилари ва келажак авлодга етказувчилари ҳисобланадилар. Учинчидан, ёшлар қанчалик миллий ғоя билан қуроқланган ва уни англаб олган бўлса, жамият шунчалик тараққиётга эришади. Бу ҳолат миллий ғоя ва ёшларнинг ўзаро боғлиқлигини белгилайди. Бошқача айтадиган бўлсак, миллий ғоя қанчалик мазмунли, ҳар бир кишининг узоққа мўлжалланган мақсад ва манфаатлари, пировардида эса, миллатнинг истиқболлини белгилашга хизмат қиладиган бўлса, уни ёшлар шунчалик тез қабул қилади ва унга нисбатан ўзининг ижобий муносабати шаклланади. Демак, жамият миллий мафкура орқали ёшларга қандай ғоя ва фикрларни таклиф этса, шунга мос равишда ғоявий жиҳатдан чиниққан, ватанпарвар, замонавий билимларни эгаллаган ёшларга эга бўлади. Энг муҳими шундаки, ҳар бир жамиятда қандай мақсадда бўлмасин янги ғоя ва концепцияларга нисбатан ёшлар ўз муносабатини билдиради ва аҳолининг бошқа қатламига нисбатан тезроқ қабул қилади. Чунки ёшлар физиологик ва психологик жиҳатдан ҳали шаклланиш босқичида бўлгани учун уларда янгиликларга нисбатан қизиқиш кучли бўлади ва уни эътиқодига айлантириш эҳтиёжи катта бўлади. Шунингдек, ёшлар ўзларининг ижтимоий-руҳий ва бошқа жиҳатларига кўра салбий ҳодисаларга тез берилувчанлик, жамиятдаги ўзгарувчан шароитга мослашиш қобилиятининг юқори эканлиги билан ажралиб туради. Улар жами-

ятнинг шундай ижтимоий гуруҳига мансубки, улар ўткир ҳиссий билиш қобилиятига эга бўлиб, сўз билан амалиётнинг номуносиблиги ҳолатларини кучлироқ сезадилар. Катталар учун одатий бўлган айрым “адолатсизлик”лар ёшларнинг ҳали тўлиқ шаклланмаган онгига, дунёқарашига кучли зиён етказиши мумкин. Шунинг учун ҳозирги кунда ёшлар орасида миллий ғоя, миллий гуруҳ ва ор-номус билан борлиқ маънавий-руҳий ҳолатлар муҳим аҳамиятга эга.

Ёшларнинг олдида ҳақиқатни айтишдан чўчимаслик, сохтакорликдан қочиш, мавжуд қийинчиликлар, муаммоларни очиқ-ойдин баён этиш лозим. Айни пайтда, давлатимиз раҳбарияти олиб бораётган ижобий ишлар ва мавжуд муаммоларни бартараф этиш учун олиб борилаётган саъй-ҳаракатлари ва эришилаётган амалий натижалар хусусида тарғибот-ташвиқот ишларини олиб боришга алоҳида эътибор бериш ёшларнинг жамиятимиз, давлатимиз, мустақиллигимизга бўлган ишонч-эътиқодини мустаҳкамлаш олимларимиз, пешқадам зиёлиларимиз, маърузачиларимиз, мафкуравий ишлар билан шуғулланувчи барча тарғибот-ташвиқотчиларнинг биринчи даражали вазифаси ҳисобланади.

Миллий ғоянинг ёшларни сафарбар этиш, илҳомлантириш, буюк келажак сари чорлаш учун аҳамияти, таълим ва тарбияда тутган ўрни ва роли унинг ҳаёт ҳақиқатларига, реал борлиққа, халқ турмушига қавчалик мос ва мувофиқлигига қараб белгиланади.

Ҳаёт ҳақиқатларига мос келмайдиган, реал воқеликдан, борлиқдан, халқ ҳаётидан, кундалик турмушдан ажралиб қолган суҳбатлар, маърузалар, мулоқотлар, учрашувлар қавчалик жозибадор, обрўли бўлмасин, барибир, унинг амалий самараси бўлмайди. Ёшларнинг кўз ўнгида, қалбида турган муаммоларни ўзида акс эттирмаган, уни қизиқтириб келаётган саволларга етарли даражада жавоб бермайдиган, одамларнинг юрагига жиз этиб таъсир кўрсатмайдиган анжуману мулоқотлар, мафкуравий ишлар наф эмас, зарар келтиради, унинг обрўсини туширади, бундай учрашувлару машваратларга ёшлар ишонишмайди, ихлос қўймайди.

Ёшларда ҳақиқатга мойиллик юқори бўлади, сохтакорлик, кўзбўямачилик, сўз билан амалиёти бошқа кимсалардан жирканади, нафратланувчи руҳияти кучли бўлади.

Миллий гурур ва ор-номус туйғуларини шакллантиришда халқнинг маданий мероси, миллий қадриятлари, улуғ мутафаккирларнинг ибратли ҳаёти, бугунги эришилаётган ютуқлар муҳим. Ёш авлод онгига миллий истиқлол мафкурасининг ижтимоий адолат ҳақидаги ғояларини сингдиришда Абу Наср Форобийнинг "Фозил одамлар шаҳри", Юсуф Хос Ҳожибнинг "Қутадғу билиг", Низомулмулкнинг "Сиёсатнома", Амир Темур "Тузуклари", Алишер Навоийнинг "Маҳбуб ул-қулуб" номли машҳур асарлари тарихий-илмий манба бўлиб хизмат қилади.

Ёшларни миллий қадриятларга тўғри йўналтириш билан боғлиқ вазифалар

Ёшларнинг миллий қадриятларга муносабати, миллий ғоя асосида эркин ҳаёт, обод ва озод Ватан қуриш йўлидаги ҳаракатлари, мақсад ва манфаатларини умумлаштирадиган, таҳлил этадиган, шу ғояларни бойитиш ва ишонч, эътиқодга айлантириш билан боғлиқ. Бу ишни йўлга қўймоқ

учун тўртта масалага алоҳида эътибор бериш лозим ва зарурлиги кўрсатилган:

Биринчидан, мавжуд вазиятни, яқин истиқболимизнинг ривожланиш тамойилларини, керак бўлса, ундаги салбий ҳолатларнинг ижтимоий сабабларини холис ўрганадиган нодавлат, мустақил ташкилотлар фаолиятини такомиллаштириш, уларнинг имкониятларидан тўла фойдаланиш зарур.

Иккинчидан, шиддатли суръатларда ўзгараётган, тўхтовсиз янгиланаётган замон, ҳаётимизда муттасил равишда рўй бериб турган воқеа, ҳодиса ва жараёнлар, Ўзбекистон давлат мустақиллигининг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, маданий-маънавий заминларини бундан-да мустаҳкамлаш ва барқарорлаштиришга бўлган талаб ва эҳтиёжлар маънавий, маърифий-мафкуравий ишларни янада жадаллаштириш, умумий мақсад йўлида сафарбар этиш;

Учинчидан, миллий ғоянинг кучи бир томондан маърифат-тарғибот ишлари, унинг самарадорлигига боғлиқ бўлса, иккинчи томондан ёшларнинг кундалик ҳаётда дуч келаётган муаммоларнинг тушунишлари, уларнинг муносабатларига фикрга фикр билан, ғояга ғоя билан жавоб бера олиш, уни қандай ҳал этаётганликларига бевосита боғлиқдир. Миллат равнақи, Ватанга керак бўлса жонини жабборга бериб фаолият кўрса-

тадиган ёшлар бўлмаса, миллий истиқлол гоёсида кўзда тутилган мақсадларга эришиб бўлмайди. Бу ёшларда миллий гурурни баланд бўлишини тақозо этади.

Биз умумбашарий қадриятлар, Шарқ фалсафаси, юксак ахлоқий-эстетик идеаллар, миллий анъаналар асосида тарбия мактабини бунёд этган мутафаккирларимиз бўлганидан фахрланамиз.

Бизга бобокаловларимиздан динимиз, ўзбекона турмуш тарзимиз мерос қолган. Ана шунинг учун маънавий қадриятларга эътибор бериш, ёшларнинг мақсади ва орзу-умидларига муносиб гўзал ҳаёт барпо этиш жуда катта ижтимоий аҳамият касб этади. Чунки "Келажаги буюк давлат, энг биринчи навбатда, бўлажак фуқароларининг маданияти, маълумоти ва маънавияти ҳақида ғамхўрлик қилмоғи зарур. Ёш авлодга озод ва обод Ватанни мерос қолдирар эканмиз, улар мутафаккирларимизнинг, давлат раҳбарларининг улуғ ишларини давом эттиришларини ният қилар эканмиз, ёшларнинг маънавий уйғоқлигига аҳамият беришимиз лозим. Ғафлат уйқусидан уйғониб, ёрқин кўз билан келажакка назар ташлайдиган замон келди".

Миллат тараққиёти, маънавияти ва маълумоти юксак билимли ёшларга боғлиқ. Акс ҳолда ёшларнинг манқуртлик ва фақат пулга сажда қилувчи арзон ишчи кучига айланиб қолиш хавфи туғилади. Миллатнинг истиқболи арзон-гаровга ўз кучини сотадиганлар эвазига эмас, аксинча, моддий ва маънавий меҳнати, салоҳияти юксак қадрланадиган кишилар, ўз ҳаётини ижодий ва жамият тараққиётида ижобий роль ўйнайдиган меҳнат асосида қурган ёшларга боғлиқ. Келажагимизга умид ва ишонч катта. Ўзбекистоннинг келажақда буюк давлат бўлиши учун шарт-шароитлар мавжуд: буюк тарих ва бой маънавий меросимиз бор. Жаҳоншумул аҳамиятга молик маданиятнинг воясларимиз; ватанимизнинг иқлими, табиати, ажойиб ер ости ва ер усти бойлигимиз беҳисоб; халқимиз меҳнатқаш, ғайратли ва бардошли; кўҳна мамлакатимиз зўр интеллектуал салоҳиятга, бой ақлий меросга эга. Бу маънавий неъматлар давлатимиз, мамлакатимизнинг тарихий илдизлари сифатида келажақда мўл-мўл маънавий ҳосил беришига шак-шубҳа йўқ. Буни ёшлар қадрлашлари, уни ривожлантириб, доимо бойитиб боришлари ўзларидан кейинги авлодга қолдириш туйғуси баланд бўлиши, шундай

миллий гурур ва ифтихор уларни янги-янги ютуқларга, илм-фан сирларини эгаллашга даъват этади.

**Ўзбекистон
ёшларининг тафаккур
тарзи**

Мустақиллик моҳияти ва аҳамиятини сарҳисоб қиладиган бўлсак, бу ижтимоий ўзгаришда ёшларнинг ўрни муҳим.

Мустақиллик туфайли ёшларнинг дунёқараши ўзгарди.

Уларнинг гурур, орият, шаън ва номус туйғулари кучаймоқда. Ҳаётга ва меҳнатга муносабати, Ватанга, она заминга меҳри, эгаллик ва масъулият ҳисси кучайди. Бир сўз билан айтганда ёшлар ўзлигини англай бошлади. Қандай заминда яшаётганимизни ҳис қилиш, умуминсоний қадриятларга интилиш билан бирга, Шарқ фалсафаси, ўзбекона тафаккур нури барчанинг дилдан ўрин ола бошлади. Миллий анъаналаримиз ва удумларимизни тиклаш ва ривожлантириш тамойили кучайди. Ислом динимизни қадрлаш маънавиятимизни янги маънолар билан тўлдиришга олиб келди. Улуғ бобокалонларимиз маданий хазинасига ҳақиқий ворислик қила бошладик. Улардан фахрланиш имкониятига эга бўлдик. Юртимизда яшаётган барча миллат, элат вакиллариининг тинч-иноқ яшаши учун шароит яратилди. Бундан ёшлар баҳраманд бўлмоқда.

Янги жамиятнинг мақсад ва идеалларига бивоан янги авлод дунёқараши шаклланмоқда. Янги жамиятнинг қарор топиши ва ривожланиши, ўз навбатида, маънавий янгиланган, ривожланган ва шаклланган авлодлар руҳининг покланишини ҳам тақозо этмоқда. Янги жамият аввал миллат орзусида, қалбида пишиб етилади. Сўнгра у объектив реалликка айланган, кенг жамоатчиликнинг ҳаёт ва тараққиёт тарзини ифодаловчи гоё тарзида қарор топди. Худди шу жамият етиштирган кишилар, кенг жамоатчиликнинг илғор дунёқараши ва тафаккурига зарурат сезади. Бир-бирини тақозо этувчи ва бир-бирининг тараққиётини белгиловчи гоёвий омиллар муштараклиги жамият ва мамлакатнинг миллий манфаатлари ва истиқболини кафолатловчи кучлардир. Ана шу маънода республикамизда қарор топаётган фуқаролик жамиятини ва бу жамиятда истиқомат қилувчи ёшларнинг онгини, дунёқарашини ўзгартириш ва инсонийлаштириш мақсадида ниҳоятда кўп чора-тадбирлар кўрилмоқда. Инсон эркинлиги ва озодлигини кафолатловчи Ўзбекистон Республикасининг Кон-

ститутцияси қабул қилинди. Қатор университетлар ташкил этилиб, ўқув тизимимизда жаҳон андозалари, тарбия йўналишида маънавий меросимизнинг энг илғор ва инсонпарвар таълимлари асос қилиб олинди. Давлат ва жамият қурилиши масалаларини ўрганиш, юксак малакали раҳбар кадрлар тайёрлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги давлат ва жамият қурилиши Академияси ташкил этилди. Ватанимизнинг Қуролли Кучлари ва хавфсизлигини мустаҳкамлаш, фуқароларнинг ўз уйи ва иш жойларида тинч-хотиржам бўлишлари бўйича чора-тадбирлар белгиланди; таълим тизимимиздаги яслохотлар замонавий лицей ва коллежлар таъсис қилинишига олиб келди; ёшларнинг билим ва салоҳиятларини юксалтириш мақсадида “Улугбек”, “Умид”, “Устоз”, кейинчалик “Истеъдод” жамғармалари тузилди; Ўзбекистон Республикасида кадрлар тайёрлашнинг Миллий дастури асосида умумий ўрта таълим, ўрта махсус, касб-хунар таълимини ташкил этиш чора-тадбирлари ишлаб чиқилди. Бадий Академиянинг ташкил этилиши, Имом Исмоил Бухорий, Амир Темур, Бобур, Улугбек, Баҳоуддин Нақшбанд, ал-Фарғоний, Мотуридий, Хўжа Ахрор-Вали каби миллий маданиятимиз даргаларига бағишланган тантаналар, қурилган мажмуалар янги жамиятнинг амалга ошираётган реал маънавий ишларидир. Улар янги жамиятнинг куч-қудратидан нишона бўлибгина қолмай, миллий онг ва янги дунёқараш шаклланишида, ёшларда миллий гурурни мустаҳкамлашда жуда катта аҳамият касб этмоқда.

Ёшларнинг онги ва тафаккури ўзгариб, янгиланиб бормоқда. Тафаккур ва онгимизда мустақиллик ғоялари мустаҳкамланмоқда. Дунёни, ўзимизни ва ўзлигимизни англаш имконияти қўлга киритилди. Бу ёшлар тафаккурини мустақиллик тафаккури талабларига мос шакллантирмоқда.

**Ёшлар маънавиятига
тахдидлар ва
миллий ғоя**

Мустақилликнинг дастлабки ва энг олий неъматини ўзлигимизни англаб етиш бўлди. Ўзлигини англаб етган тафаккурнинг биринчи белгиси миллий ғоя, миллий мафкурадан баҳраманд

бўлишдир. Мамлакатимиздаги тинчлик ва барқарорлик миллий мафкура доирасида учраши мумкин бўлган ички ихтилофларнинг олдини олди ва уни кенг миқёсда ёшлар қалбига

кириб боришига имкон яратди. Ёшлар онги ва тафаккурида ўзгариш кучайган экан, улар ўз ҳаёти ва истиқболни миллат ҳамда мамлакат истиқболи билан боғлиқ эканлигини чуқур ҳис қила бошлаганини аниқлатади. Ҳар бир соҳада ўзгаришлар, ютуқ ва муваффақиятлар кун сайин кўпайиб, кенгайиб бораётган экан, мафкура соҳасида энди иш қолмайди. ҳамма нарса ўйлаганимиздай давом этиб бораверади, дейиш тўғрими? Албатта, йўқ. Негаки, дунёда муаллақ бир ҳудудда яшамаётганимиз, атрофимизда турли тизим ва тузумдаги халқлар ва мамлакатлар мавжудлиги, мафкурадек нозик маънавий жараённинг узлуксиз ўсиш ва ўзгаришда бўлишини тақозо этади. “Дунёда ёшлар онги ва қалбини эгаллашга” уришлар сақланиб қолмоқда. Айниқса, ёшларимиз тафаккури, дунёқарашини шакллантириш масалаларига бефарқ бўлмаслик кераклигини назарда тутмай илож йўқ. Демак, мафкуравий таҳдиднинг сақланиб қолиши ёшларни ҳам ўйлашга ундайд.

Ҳоявий таҳдид юзаки қараганда бирдан ва бевосита кўзга ташланмаслиги мумкин. Чунки, ҳоя инсон онги, тафаккурида шаклланади. Шунга биноан, онгни, тафаккурни таҳликага солувчи ҳар қандай таҳдидларнинг олдини олиш, уларга йўл қўймаслик зарур.

Тинч ва осойишта меҳнат қилиб яшашга даъват этувчи миллий ҳояга таҳдид солиши мумкин бўлган ўрта асрларда мавжуд бўлган мусулмон халифалигини тиклашни ўз олдига мақсад қилиб қўйган муайян ташкилотлар мавжудки, улар катта маблағ ва мафкуравий таъсир воситалари ёрдамида ягона мафкуравий макон барпо қилиб, ислом динини сиёсийлаштириш ва шу асосда ҳукмронлик қилиш, ҳокимиятни қўлга киритишга ҳаракат қилмоқда. Улар мусулмонлар яшайдиган мамлакатлар ўртасида ҳеч қандай маъмурий чегаралар бўлмаслиги керак. Бу давлатларнинг барчаси ягона халифалик маркази томонидан бошқарилиши зарур, деган ҳояларни ёшлар онгига тикиштиришга ҳаракат қилмоқда. Бундай экстремистик ҳаракатлар орқали мусулмон оилаларининг ёш фарзандлари онги, дунёқарашини забт этишга, пировардида миллий ҳоя, миллий мафкура тушунчалари ўрнини ўрта аср руҳидаги ислом ақидалари билан тўлдиришга ҳаракат қилмоқдалар. Айни пайтда, диний экстремизм, ваҳобийчилик ва “Ҳизби таҳрири исломия” қарашларини

инкор этиш ислом фалсафаси, ислом дини ва унинг инсон маънавиятини поклантириш йўлидаги ғояларига қарши чиқиш деган гап эмас. Халқимизнинг эътиқод қўйган, тинчлик ва осойишталикни юксак қадрловчи ҳақиқий ислом таълимотига ҳеч қандай эътирози йўқ. Бироқ диндан сиёсий мақсадларда фойдаланишга интилиш бу бошқа масала. Сиёсий мақсадлар, демократик тамойиллар ва жараёнларнинг ўз йўли, қонун-қоидалари мавжуд.

Дунёвий фуқаролик жамиятида ҳар ким ўз ишини қилиши, шугулланиши, шунингдек "дин диннинг ишини, давлат давлатнинг ишини қилиши керак. Давлат диний масалаларга аралашмаганидай, дин ҳам давлат ишларига, сиёсий жараёнларга аралашмаслиги керак. Агар ёшларимиз орасида ўз мамлакатида диний қадриятларнинг ривожини, маънавий юксалишнинг жамолини кўришга хайрихоҳлар бўлар экан, улар, биринчи навбатда, замон фарзанди, миллий ғоя ва миллий мафкура эгаси бўлган билимдон ва маърифатли инсон бўлмоғи лозим. Улар азалий ва абадий маънавий қадриятларимиздан узилмаган ҳолда замонавий тафаккур даражасидаги билим ва идрокка эга бўлишлари керак.

Миллий ғоя, миллий тафаккур ва миллий мафкура йўлида ёшлар қанчалик бирлашса, жиқлашса жаҳон халқлари кўз ўнгида кучимиз, мавқеимиз ва ўрнимиз шунчалик баланд кўтарилади. Биз бошқа давлатларга суялиб, бошқа давлатларни паноҳ тутиб, уларнинг этагидан ушлаб юрадиган давлат, халқ эмасмиз, мустақил сиёсат, мустақил тафаккур ва мустақил ҳаракатларгина доимо бошқаларда ҳурмат ва эътибор уйғотган. Мутелик, тобелик меваси ҳар қандай шароитда миллатнинг ривожланишига йўл бермайди. Ўзимизнинг кучимиз, қудратимиз, ўзимизнинг маслагимиз ва ўзимизнинг онгимиз туфайли биз буюк давлатга эришамиз. Ҳозирги шароитда кимда ким ўз мустақил Ватани, ўз мустақил фикри, мустаҳкам эътиқоди бўлсагина тенглар ичида тенг бўлади.

Ҳозирги давр учун долзарб ва асосий ҳисобланган миллий ғоя тамойиллари миллат тарихи ва уни идрок этиш даражасига боғлиқ бўлади. Чунки миллий ғоя осмондан тушмайди, у ерда юрган одамларнинг қалбида, шуурда етилиб, шу ер, шу замин, шу Ватан хизмати учун қаратилгандагина унинг аҳамияти ва мавқеи ҳам ортиб боради.

Миллий ғоянинг ёшлар онгидан чуқур ўрин олганини аниқ-

лашнинг асосий мезони шу азиз Ватанимиз, шу азиз халқимиз қадриятлари барчамизники, бу Ватан, бу миллат учун яшаш ва унинг истиқболи учун ҳалол ва пок меҳнат қилиш бахт эканлигини қанчалик ҳис қилишларидир.

**Миллий гурур
ва миллий
ор-номус**

Муайян даврдаги миллий гоя, миллий мафкура, яъни жамиятнинг асосий мақсадини идеаллар, демократик тамойиллар билан уйғунлаштириш масаласи ҳам жуда муҳимдир. Бу жараён миллатни ўз қобилида ўралашиб қолиш хавфидан озод этади, унга жаҳон миқёсида тафаккур юритиш имкониятини беради. Инсоният учинчи минг йиллик цивилизациясида шундай тараққиёт йўлини қўлга киритди. Ҳар бир миллат ва мамлакат тақдири инсоният истиқболига дахлдор бўлиб қолади. Давримизнинг бундай ўзига хос ва мураккаб ижтимоий-тарихий жараёнларини унутиш асло мумкин эмас. Инсоннинг ўз миллати ҳамда Ватани, шунингдек, инсоният олдидаги масъулияти ва бурчини ҳар бир ёш авлодга сингдириш, ёшларда ватанпарварлик туйғуларини инсонпарварлик тамойиллари билан уйғун камол топтириш заруриятини янада кучайтирмоқда.

XXI асрда яшаётган бугунги ёшларимизнинг маънавияти ана шундай кенг ва чуқур, соф ва беғубор бўлмоғи даркор. Тўғри, инсон ва жамият ҳаётининг барча жабҳаларини қамраб олувчи маънавият тушунчасининг аниқ ва мутлақ фалсафий мезонини белгилаш қийин. Лекин, бу деган сўз маънавиятнинг шаклланиш ва юксалиш меъёрларини кўриб бўлмайди, деган гап эмас. Бутун жамият миқёсида олиб борилаётган, инсон руҳиятини поклантириш ва дадиллаштириш билан боғлиқ барча ишлар унинг қанчалик катта натижалар бераётганидан далолатдир. Мустақилликкача бўлган тушунча, тасаввур ҳамда кечинмаларимиздан бугунги руҳимиз, маънавиятимиз нақадар катта фарқ қилиши ҳаммага аён. Буни ҳар ким ўзига ўзи берадиган “Кеча ким эдигу, бугун ким бўлдик?” деган жавобдан, англаб олса бўлади.

Ёшлар маънавиятини ошириш масалаларининг бирламчи ёки иккиламчи вазифалари йўқ. Уларнинг барчаси бир йўла ҳамда доимий диққат-эътибор марказида турмоғи керак. Шунинг учун таълим-тарбия, билим ва дунёқарашга катта

аҳамият берилмоқда. Бола тарбияси бешикдан бошлаганидек, маънавий баркамоллик ибтидосини ҳам оила, боғча, мактаб, олий ўқув юртлари ва ҳоказо масканлардан бошланади. У кечиктирилса, эгри кўчатни синдирмасдан тўғрилаш қанчалик қийин бўлса, маънавий камолалтга эришиш ҳам шунчалик кечикади, ё оғир кечади.

Биз бугун фуқароларнинг эркинлиги ва мустақил тафаккурига асосланган жамият қураётган эканмиз, ёшларимизга жамиятда мутлақ эркинлик бўлмаслигини, мустақил фикрлаш масъулиятсизлик ва бурчни унутиш эмаслигини тушунтириб боришимиз зарур. Фуқаро эркинлиги янги ижтимоий тузум томонидан кафолатланса-да, фуқароларнинг жамият манфаатларига мос келмайдиган мутлақо эркин хатти-ҳаракатларнинг кафолати эмас. "Мен мутлақо эркин фуқароман, мустақил тафаккурли инсонман, билганимни қиламан" қабилида яшаш тарзини ўзгартириш инсоннинг ижтимоий ва миллий моҳиятига зид ақидадир.

Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2004 йил 25 майдаги "Ўзбекистон хотин-қизлар қўмитаси фаолиятини қўллаб-қувватлаш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги Фармони ва 21 июнь куни Оқсаройда ушбу Фармонда белгиланган вазифаларни ҳал этиш йўлларига бағишланган мажлисда таъкидланганидек, "Ёшлар ўртасида диний экстремизм, ақидапарастлик, гиёҳвандлик каби иллатларнинг олдини олишда, фарзандларимизни бундай балоқазолардан асраш учун курашда, доимо сезгир ва огоҳ бўлиб яшашда ҳокимликлар, вазирлик ва идоралар, хусусан, Олий ва ўрта махсус, Халқ таълими вазирликлари, Дин ишлари бўйича қўмита, "Камолот" ёшлар ижтимоий ҳаракати, "Оила" маркази, кенг жамоатчилик, барчамиз масъулмиз".

Шунинг учун ёшлар тарбияси ва бу тарбия заминида уларнинг маънавиятини ҳаракатга келтирувчи мустақиллик гоялари, миллий қадриятларни асраб-авайлаш ва ривожлантириш туйғуси, Ватан истиқболи йўлида ҳалол ва пок меҳнат қилиш сингари миллий мафқуранинг ўзак томирларини сингдириш ётади.

Мустақиллик даври ёшлари ана шундай халқимизнинг XXI

¹ Хотин-қизлар қўмиталари аёллар манфаатини ҳақиқий ифодачиси ва ҳимоячисига айлангани керак. "Халқ сўзи", 2004 йил 23 июнь.

асрдаги буюк бунёдкорлик ишларига ўзларини сафарбар айлайдиган фидойи инсон бўлиб етишаётганини ҳаётнинг ўзи исботлаб бермоқда. Улар умуминсоний қадриятларни ижодий ўрганиб, замонамизга татбиқ этган ҳолда, миллий ўзига хослигимизни, асрлар синовидан ўтган анъаналаримизни, ҳамиша имон-эътиқод билан яшаш сингари ҳаётий тамойилларимизни ҳам сақлаб, юксалтириб борган ҳолда бундай шарафли ишларни бажаришга ҳаракат қилмоқдалар.

Бугун ёшлар мустақиллик туфайли “ор”, “андиша”, “номус”, “виждон”, “инсоф”, “гурур” каби тушунчаларнинг ҳақиқий маъносини англаб етмоқдалар.

Ор. Ор — бу номуносиб ёки эп кўрилмаган ишдан, нарсадан ҳижолат тортиш, уялиш, уят ва номус қилиш туйғусидир. Бундан ташқари, ўз ўрнида ҳазар қилиш ёки бўлмаса, обрў-эътибор, фахрланиш маъноларини ҳам билдириши мумкин.

Андиша. Андиша - бу оқибатини ўйлаб ёки юз-хотир қилиб юритилган мулоҳаза, эҳтиёткорлик ҳиссидир. Андишали одам деганда, оқибатини ўйлаб иш қиладиган, юз-хотирни биладиган, ор-номусли, шарм-ҳаёли, иболи инсонни тушунамиз. Одатда андишали одам бетгачопарлик қилмайди, фаросат билан иш тутади.

Номус. Номус — бу иффат, бокиралик маъноларидан ташқари кишининг ўз мавқеини сақлаш, улуғлаш ва ардоқлаш, ҳижолат тортиш туйғуларини, оила ва аجدодлар шаънига доғ туширмаслик маъносини ҳам ифодалайди. Одатда, номусли одам маънавий қадриятни моддий бойликка алишишни ўзига эп кўрмайди. Қонун тақиқлай олмаган нарсаларни гоҳо номус тақиқлай олади, деган нақл ҳам бор ҳал-қимизда.

Виждон. Виждон — бу кишининг кундалик фаолияти, қилмиши, феъл-атвори учун оила, жамоат, жамият ва Ватан, миллат олдида маънавий масъулият ҳис этишидир. Шу юксак ахлоқий тушунча шахсни ижобий хатти-ҳаракатларга ундаб ва шунга мойил қилиб, ўз фаолиятига ўзи баҳо беришга олиб келади; ўз фаолиятининг яхши томонларидан қаноатланиб, хурсанд бўлса, ёмон томонларидан норози бўлиб, руҳан эзилади, яъни виждон азобига учрайди. Виждон тугма ҳислат деювчилар ҳам бор. Виждон — кишиларнинг яшаб турган шароитига, олган таълим-тарбиясига боғлиқ, деб ҳисобловчилар ҳам мавжуд. Виждон кўп ёки оз би-

лимлиликка, бой ёки камбағал бўлишликка, оддийлик ёки машҳурлик билангина боғлиқ эмас.

Инсоф. Инсоф — бу адолат ва виждон амри билан иш тутиш тўғриси ва қобилияти, ишда, кишиларга муносабатда ҳалоллик, тўғрилиқ, баробарлик, тенглик, софдиллик ва ҳақиқаттўғрилиқдир. Ўзгани ўз ўрнига ва шунингдек, ўз ўрнига ўзгани ҳаёлан қўйиб кўриш ҳам инсофга киради. Тўқ очни, бой камбағални, бахтли бахтсизни, толеи баланд толеи забунни, омадли омадсизни, соғлом беморни ўз ўрнига қўйиб кўролса, ва аксинча, ҳам худди шундай бўлса, инсофлилар сафи кенгайиб боради.

Инсоф тушунчаси Шарқ фалсафасида шундай талқин этилади. Инсоф — бу кишининг ижтимоий ахлоқ меъёри нуқтаи назаридан ўз хулқ-одобини тартибга солиши ва ахлоқий баҳолашидир. Инсоф виждонли одамнинг ёки маълум жамоатнинг жамиятта ёки бошқа кишиларга нисбатан ўз хулқ-атвори учун маънавий жавобгарлик ҳиссидир. Агар киши бирор ишни тўғри бажарса, унда ички қониқиш пайдо бўлади, виждон пок бўлади, атайин нотўғри бажарса, инсофдан чиққан бўлади. Инсоф кишини бирор ишни қилишга ундаса ёки қилишдан тортса, бунда у қалб амри тарзида бўлади.

Муайян кишининг хоҳ шахсий, хоҳ ижтимоий хулқ-атворида учраган ҳар қандай сохталик, ҳар қандай мунофиқликни жамоа инсофсизлик сифатида қаттиқ қоралайди. Хуллас, инсоф кишининг жамият олдида, теварак-атрофидаги кишилар олдида ўз хатти-ҳаракати билан маънавий масъулиятини ҳис этишининг ифодасидир.

Ғурур. Она тилимиз асрлар бўйи халқимиз томонидан заргарона сайқал берилиб, шундай мукамал қилиб яратилганки, у орқали ҳар қандай маъно ва тушунчаларни, уларнинг энг возик ва ҳарир жиҳатларигача аниқ ва тиниқ ифодалаш мумкин. Яъни неча минг йиллар давомида халқимиз онги тўлишиб бораверган, унда ҳосил бўлган тушунчаларни ўз туб сўзларимиз билан ҳам, ўрнида жаҳон тилларига оид сўзлар билан ҳам, янги-янги сўзлар яратиш воситаси билан ҳам ифодаланган. Шу тариқа тил бисоти бойиб келган. Тилимиздаги ғурур, фахр ва ифтихор сўзларини олиб кўрайлик. Булар бир-бирига яқин маъноларни англатса-да, айни бир пайтда, бир-биридан муайян даражада фарқланувчи тушунчаларни ҳам билдиради.

Шахс гурури — бу фахрдир. Ҳар бир шахс ўзининг ютуқларидан мамнуният ҳиссини туяди. Ота-она қобил фарзандларидан, устоз истеъдодли шогирдидан, ёзувчи яхши асаридан, боғбон сўлим боғидан, миллат ўз мероси, истеъдодли фарзандлари билан фахрланади ва ҳоказо.

Инсон ўз кучига ишонган ва бу билан фархлана олган тақдиридагина бирор нарсага эриша олади. Ўз қадр-қимматини англаш ақли одамни янада камтарин, янада саботли қилади. Киши учун ўз қобилиятидан ортиқ даражада гурурланиши ҳам, ўз-ўзини ерга уриши ҳам ярамайди. Ўз-ўзлигича қола билган одамнинг гурури бус-бутундир.

Ўзига ортиқча бино кўймоқ, гердаймоқ, кеккаймоқ, димоғдорлик — булар такаббурликка киради. Ҳадиси Шарифларда айтилишича, Аллоҳ энг ёмон кўрган нарсалардан бири такаббурликдир. Ҳатто масжидга гердайиб кирган одамнинг намози қабул бўлмас экан. “Манманлик заволга, камтарлик камолга еткалайди”, деган вақл шунга ишора бўлса керак. Киши шундай яшаши жоизки, унинг ютуқларидан ўзи ҳам гурурлансин, лекин ундан кўра кўпроқ оила аъзолари, хеш-ақраболари, маҳалла-кўйи, қолаверса, бутун мамлакат, миллати фахрлансин, фахрим деб эъзозласин.

Албатта, бу тушунчалар алоҳида мазмунга эга бўлиш билан бирга, улар меъёрга ҳам амал қилади. Бундай инсон қалби билан боғлиқ сифатлар инсонни, ёшларни миллий роҳга ишонч ва эътиқодини мустаҳкамлайди, эзгуликка хизмат қилади.

**Ёшлар руҳиятида
миллий гурур ва
миллий ифтихор
фазилатларининг
зарурлиги**

Миллий гурур — бу миллий ифтихордир. Миллий ифтихор миллат ўзини яхлит ижтимоий бирлик эканлигини онгли равишда ҳис қилишидир. Бу шундай бир кучли руҳий ҳолатки, у туфайли тарихий бирлик, қон-қариндошлик, тил, маданият, маънавият, иқтисодий ҳаёт ва келажак бирлиги миллат вакиллариининг қалбидан чуқур ўрин олади.

Миллий бирдамлик туйғуси миллий онгининг негизидир. Миллий бирдамлик етук ва мукамал маънавий фазилат сифатида, миллий онги ривожланган миллатларда тўлароқ намоён бўлади. Маҳаллийчилик ва гуруҳбозликлар миллий бирдамлик ҳиссиётининг кучсизланишига олиб келади. Миллий ифтихор миллат маънавий камолотининг барча жиҳат

ларини, мероси ва бугунги кадриятларни ўз ичига олади. Миллий истиқлол натижасида эришилган ва эришилажак иқтисодий ва маънавий ютуқлар кўпайгани сари Ўзбекистон билан фахрланиш ҳисси кучайиб бораверади. Миллий ифтихор мамлакатимизнинг барча фуқаролари учун бирдек тегишли ва унинг юксала бориши учун барча фуқаролар баробар масъулдирлар.

Хулоса қилиб айтганда, имонли одам рисоладаги фуқародир. Бу Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига, Парламентимиз томонидан қабул қилинган фуқароликка доир қонун-қондаларга ҳам мос келади. Биз келажагимиз тақдирини ана шундай фидойи инсонлар, ўз эҳтиёжларини тафаккур тарозусида, имон кўзгусида идрок этадиган, нафс балосидан фориғ ёшлар қўлига топширишимиз лозим. Бу ёшлар ҳар қанча гурурланса, фахрланса арзийдиган тарихи ва кадриятлари бор халқга, миллатга, Ватанига хизмат қилишни ўзларининг бурчи деб қарашлари, шундай эътиқодга эга бўлишлари зарур. Шунинг учун ёшларимизда миллий гурурни тарбиялаш ишларини ҳар куни ва мунтазам олиб бориш улар маънавияти юксалишининг гаровидир. Ёшларимизнинг ҳар бири миллий гурур ва миллий ифтихор туйғуларини ўзлари ҳам шакллантира оладилар.

Миллий гурурнинг ўтмиш аجدодларимиз меросини чайқовчилик қилиб, кўкракка муштлаб гердайишдан фарқи бор, албатта. Миллий гурур қуруқ, мен фалончи авлодиман, мен писмадончи меросхўриман, деб айюҳаннос солишда ёки қуруқ мақтанишни эмас, миллат, Ватан, тарих ва истиқбол учун қайғуришни, шахсий сафарбарликни, халқ, Ватан дардларига дармон бўлишни, яъни маънавий баркамолликни талаб этади.

Миллий гурур, авваламбор, ҳар бир миллат вакилининг ўз халқи тарихини, маънавий ахлоқий кадриятлари, истиқболини билиши ва қадрлаши, шу билан биргаликда, бошқа халқлар ва миллатларнинг ҳам миллий кадр-қимматини, удумлари, тарихи, адабиёти, санъати ва маданиятини адолатли равишда ҳимоя қилиш, чуқур ҳис этиш ва ўрганиш, ҳурмат қилиш билан боғлиқ фахрланиш туйғуси бўлган миллатнинг ипсоний фазилатидир.

Ҳар бир миллат ўзининг ютуқларидан мамнуният ва қувонч ҳиссини туяди. Ота-она қобил фарзандларидан, устоз истеъ-

додли шогирдларидан, ёзувчи яхши асарларидан, юрт раҳнамоси ўз халқининг буюк аллома ва қаҳрамонлари, фидойи ва заҳматкаш меҳнатсевар халқидан фахрланади.

Миллий гурур ёшларни ўз кучи, қобилияти ва истеъдодини миллий ва умуминсоний манфаатлар йўлида сафарбар қилишга чақиради. Ўзбек халқининг юксак миллий қадр-қиммати, ор-номуси ва шон-шарафи унинг ўта меҳрибонлиги ва соф виждонлигига асослангандир.

Шунинг учун ҳам мамлакатимизнинг қанчалик тез улгайиши ижтимоий-иқтисодий, маданий-маънавий ва сиёсий заминининг тобора мустаҳкам бўлиши, авваламбор, ёшлар миллий онгининг ўсиши, ўз-ўзини англаши, маънавий савияси, миллий гурури ва фахри нечоғлик юксак бўлишига боғлиқ. Унинг негизида маърифатли бўлиш ётади.

Ўзбекистонликлар азалдан меҳнаткашлиги, буюк яратувчилик қувватига эга эканлиги, ҳамиша эзгуликка интилиб яшаш, инсонга хос ибратли фазилатлари билан ажралиб туради. Ўз тақдирига ва ўзгалар тақдирига бефарқ қарай олмайдиган халқимиз бир-бирига суяниб, ҳамдард ва биродар бўлиб яшайдилар. Ўз халқи билан бирга қўшни халқлар ютуқлари билан ҳам фахрланади. Миллий ўзлигини англаб олишда, миллий гурурни ўстириш ва тарбиялашда, миллатимиз тарихини чуқур ва ҳар томонлама ҳолисона ва илмий асосда ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Миллий ифтихор ҳам гурур туйғуси сингари миллий онг мазмунининг муҳим омилидир. Миллий ифтихор, энг аввало, ўзлигини англаш, миллий раванқни таъминлаш йўлидаги хатти-ҳаракат, ўз миллати истиқболи олдида масъулликнинг беқиёс намунасидир. Миллий ўтмишини яхши билган, уни қадрлай оладиган, ва айни пайтда, уни янгича шароитлар ва ҳолатларда бойитиб борадиган комил инсондир. Акс ҳолда, миллий ифтихор ҳисси шунчаки мақтанчоқлик воситасига айланиб қолиши мумкин. Дунёда 200 дан ортиқ миллатлар бўлса, ҳар бир миллат ўзига хос феъл-атвориغا эгадир. Шунинг учун ҳам турли минтақада яшаётган халқлар турлича яшаш тарзига, бир-бирига ўхшамаган урф-одатларга эга бўлишади. Жумладан, ўзбеклар диёнат, ор-номус, шарм-ҳаёни ижтимоий ҳаётнинг ҳамма жабҳаларида муҳим фазилат деб қабул қилишган. Шундай ҳислатларга эгаларки, баъзан бу фақат "ўзбекона фазилат" деб юритилади.

Миллатга мансублик ўта нозик, ва айни пайтда, жуда мураккаб ҳолат. Киши зарур бўлганда ҳаётидаги жамики неъматлардан, ҳеч огринмасдан, воз кечиши мумкин. Бироқ ҳеч ким, ҳеч қачон миллий мансублигидан тонолмайди. Уни хоҳлаган пайтида хоҳлаганча ўзгартира олмайди. Чунки миллатга мансублик ҳислари инсоннинг қон-қонига, минг бир ҳўжайрасига сингиб кетган. Буни ҳис қила олмаганлар қалбан сўқир, маънавий кемтик кишилардир. Аммо миллатга мансублиги билан фахрланиш бошқа, миллатчилик бошқа.

Ўзига бино қўйиб, ортиқ баҳо бериш ҳамма вақт шахс ҳаётини ҳам, миллат истиқболини ҳам илқирозга олиб келади. Миллий кибр, ўзга миллатларни менсимаслик, камситиш, охир-оқибатда, миллатлараро тотувликка раҳна солади. Ўзбекистонда мавжуд барқарорликнинг асоси шу замин фуқароси бўлган барча миллатлар учун мамлакатлар тарихи, унинг асрлар мобайнида тўплаган қадриятлари умумий гурурга айланганлигидир. "Шу азиз Ватан барчамизникидир", "Биздан озод ва обод Ватан қолсин" деган даъватларнинг маънавий қудрати, улкан умуминсоний мазмуни ана шунда.

Миллий илқтихор туйғусининг яна бир жиҳати шундаки, у ёшларнинг, энг аввало, қайсидир миллатга мансублиги, унинг кенг имкониятларидан қувона олиш фазилатигина эмас, балки яшаб турган заминга, фуқаролигига даҳлдор бўлган мамлакатга муносабат белгиси ҳамдир. Миллий илқтихори кучли бўлган ёшлар ўз мамлакати билан фахрлана олади ва унинг тақдирига бефарқ қарай олмайди. Демак, бундай халқ ўз истиқболини чуқурроқ англайди ва унга сидқидилдан хизмат қилади.

Миллий гурур, миллий ўз-ўзини англаш мазмун ва моҳият жиҳатидан ўзаро алоқадорликда бўлиб, бир-бирини бойитади, тўлдиради, бири иккинчисисиз мавжуд бўлмайди.

Шу нуқтаи назардан қараганда, мамлакатимизда амалга оширилаётган илқотларнинг самараси бевосита миллати ва элатидан қатъи назар, аҳоли турли табақасининг умумий манфаатларига мос келадиган мақсадлар муштараклигидадир.

Миллий гурурнинг ўсиб, ривожланиб бориши мураккаб жараён. Ҳозирги даврда ёшларда миллий гурурнинг ўсиб бориши учун, биринчи навбатда, миллатимиз маданияти ва қадимий мероси, тили, анъаналари, урф-одатларини, миллатимиз қадриятларини, унинг ҳозирги бош мақсадларини тушунишлари ва билиб олишлари керак.

«Биз шарқ фарзанди эканлигимиздан, ўзимизнинг урф-одатларимиздан фахрланамиз. Миллий қадриятларимизни асраш ва ҳеч қачон унутмаслик ҳақида ота-боболаримиздан тарбия олганмиз. Энди эса буни болаларимизга ҳам ўргатаймиз»¹.

Ўтмишини билмаган ва эъзозламаган халқнинг келажаги йўқ. Ўтмиш бизлар учун ҳам, бошқа халқлар учун ҳам аллақачон қайтмас бўлиб кетган, кўз ўнгимиздан олислашган. тарих мулкига айланган даврдангина иборат эмас, балки аҳамияти ҳеч қачон йўқолмайдиган тағ замин, ўқ илдизимиздир. Ўтмиш бизнинг таянч нуқтамиз эканига шубҳа йўқ. Агар ана шу таянч нуқтага, маънавий пойдеворга суюнмасак, ўтмишимиздан куч-қувват, рухий-маънавий озуқа олмасак, олға томон ривожлана олмаймиз.

Ўзбек халқи ўзининг ўтмиши билан ҳар қанча фахрланса, гурурланса арзийди. У жаҳон фани ва маданияти тараққиётига шу қадар катта ҳисса қўшганки, буни бутун дунё аллақачон тан олган. Халқимизнинг буюк мутафаккирлари имом Бухорий, Имом Термизий, Баҳоуддин Нақшбанд, Ҳожа Аҳмад Яссавий, Ал-Хоразмий, Беруний, Ибн Сино, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Заҳриддин Муҳаммад Бобур ва бошқа кўплаб буюк аجدодларимиз миллий маданиятимизни ривожлантиришга улкан ҳисса қўшганлар. халқимизнинг миллий ифтихори бўлиб келмоқдалар.

Инсон моҳияти ақлда, ақлнинг моҳияти эса характерда намоён бўлади, деган эди буюк мутафаккирлардан бири. Демак, инсоннинг инсонлигини ифода этувчи ягона мезон ақл-идрок, онг ва тафаккур даражаси бўлса, уларнинг моҳиятини очиб берувчи, миқёси ва кўламига баҳо берувчи бош мезон хатти-ҳаракати, ҳаётга ва атроф муҳитга муносабати, ўз-ўзини бошқаришдаги ички қудратдир. Ана шу ички қудратга таянган халқ Шарқ халқларининг диёнат, ор-номус, шарм-ҳаё каби фазилатларини асрлар мобайнида олий қадрият сифатида авайлаб-асраб келмоқда. Уларни миллий истиқлол гоёси орқали ёшлар онги ва қалбига сингдиришнинг аҳамияти нечоғли эканлигини англаш муҳим. Бу ҳар бир ёшга ўзига хос маъсулият юклайди ҳамда шуларга ўхшаган ва шунга ҳаракат қилаётган ёшларнинг янги авлоди етишиб чиқишига олиб келади.

¹ Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон ҳеч кимга қарам бўлмайди. — Т.: Ўзбекистон, 2005, 153-бет.

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИНИНГ ИНСОН ОНГИ ВА ҚАЛБИГА СИНГИШИ: ЯНГИЧА УСЛУБЛАР, ЁНДАШУВЛАР ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАР

«Албатта, мафжурани бир кун ёки бир йилда яратиб бўлмайди. Чунки мафжура шаклланади, шакллантириб борилади. Унинг асосий тамойилларини ишлаб чиқиш мумкин. Аммо бу тамойиллар реал ҳаётда ўз ўрнини топмаса, бундай мафжура фақат қозоғда бўлади, холос».

Ислом КАРИМОВ

Миллий истиқлол
ғоясини халқимиз онги
ва қалбига сингдириш
зарурати ва устувор
йўналишлари

Нима учун миллий истиқлол ғоясини инсон онги ва қалбига сингдириш зарур ва муҳим? Миллий истиқлол ғоясининг тарғиботи нимага хизмат қилади ва бу жараён қандай таъсир қилиниши керак? Умуман, миллий ғоянинг тарғиботи билан кимлар ва қандай тузилмалар шуғулланиши керак? Мазкур мавзунини ўрганиш шу каби саволларга жавоб топиш имконини беради.

XXI асрни ахборот асри, ахборот технологиялари асри деб аташ тобора расм бўлмоқда. Чунки асримизда кенг қамровда ва жадал суръатларда тарқалаётган информациялар инсоннинг истакларини, дидини ўзгартиришга, фикрига таъсир қилиши мумкин. Тан олаш керак, томоша қилинаётган сериаллардан тортиб болакайларга айтиб бериладиган эртақча, боринги, ўқиётган китобларимиз ҳам қандайдир мафжуравий таъсир самарасига эга — уларда муайян ғоялар тарғиб қилинади. Бу ҳолат «Энг асосий нарсани кўз билан илғаб бўлмайди» деган фикрни яна бир карра тасдиқлайди. Бундай кўзга кўринмас қудратли тарғибот кучлари кишини ҳамма ерда ва ҳар қуни қуршаб туради. Бу кучларнинг мақсади — инсонни нимагадир ишонтириш, нимагадир ундаш, нимагадир огдириш. Тадбиркор маҳсулотини реклама қилиб, уни сотиб олишга ундайди. Диний арбоблар ўз динига эътиқод қилишга чақиради. Халқаро майдонда баъзи давлатлар ўзининг «катта оға» эканлини уқтиришга ҳаракат қилади. Лекин танганинг орқа то-

мони ҳам бўлади-ку. Агар ўша молини мақтаётган тадбиркор тамаки сотаётган бўлса-чи? Унинг зарари ҳақида одамларни ким огоҳлантиради? Агар ўша диндор, дин четда қолиб, давлат тузумини ағдаришга чақираётган бўлса-чи? Бундай бузгунчиликлардан халқни ким қайтаради? Ёки жаҳонда «катта оға»ларнинг қўлидан тутиб эмас, муस्ताқил одим ташлаш кераклигини ким тушунтиради? Бу каби тарғиботни ёки аксил-тарғиботни ким ташкил қилиши керак?

Бугунги кунда ривожланган давлатлар қудратли тарғибот тизимига эга бўлишга интилаётганини алоҳида таъкидлаш лозим. Масалан, ўз фаолиятининг тарғиботига АҚШ ҳукумати йилига 2,5 миллиард доллар сарфлаши бежиз бўлмаса керак. Франция ҳам ўз сиёсатини аҳолига тушунтириш ишларига йилига 100 миллион франкни бекорга сарфламаётгандир? Бу маълумотлар тарғибот нафақат динда, бизнесда муҳимлигини, балки сиёсатда ҳам, маънавий-маърифий ишларда ҳам муҳим аҳамият касб этишини кўрсатади. Демак, ривожланган демократик давлатлар ҳам мафкуравий фаолиятдан сира воз кечмаган.

Пухта ишлаб чиқилган стратегик йўналиш давлатнинг истиқболини белгилайди. Ўзбекистоннинг стратегик мақсадлари Ислом Каримовнинг қатор асарларида, жумладан, «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» ҳамда «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда» асарларида белгилаб берилган. Шу мақсадлар сари инсонларни сафарбар қилиш уларни гоялар шаклида сингдириш заруратини келтириб чиқаради.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган туб ўзгаришларнинг тақдири, сўзсиз, ҳар бир фуқаро, аяқроғи, инсоннинг фаоллигига боғлиқдир. Бу эса ислохотларнинг моҳиятини халққа тушунтиришни талаб қилади. Шунинг учун ривожланган мамлакатларда мафкуранинг тарғиботи «ҳукумат сиёсатининг ташвиқоти» кўринишида амалга оширилади. Давлатнинг бош ислохотчи эканлиги ҳам Ўзбекистон ҳукуматининг сиёсатини махсус тарғиб қилишни талаб этади. Бундай тарғибот ислохотларни «мафкуравий асосда таъминлаш»га хизмат қилади.

Ўзбекистон ҳаётидаги ўзгаришлар инсонлар онгида ҳам катта ўзгаришлар қилишни талаб этади. Ўтиш даврини бошидан кечириётган ҳар қандай давлат янги замон кишисини

тарбиялаш ҳақида жиддий қайғуриши, табиий. Демак, Ўзбекистонда ҳам «комил инсон» ғоясида эътироф этилган шахс мос сифатларини фуқароларда қарор топтириш вазифаси кўндаланг турибди. «Фуқаролик ахлоқи»ни бундай тарбиялаш мафкуравий сиёсатнинг негизини ташкил этади.

Ҳозирги даврда инсон онги ва қалбини эгаллаш учун кураш бораётгани ҳеч кимга сир эмас. Шунинг учун ёт ғоявий таъсирларга қарши курашда узилишларга йўл қўйиб бўлмайди. Бундай шароитда бегона ғояларнинг қўпоровчи таъсирига қарши доимий ва узлуксиз аксилтарғиботни ташкил этиш муҳим саналади. Чунки бундай мафкуравий курашни нафақат мамлакатимиз ичкарасида, балки халқаро майдонда ҳам олиб бориш талаб этилади.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Файласуфлари миллий жамиятининг ишчи гуруҳи томонидан Миллий истиқлол ғоясининг асосий тушунчалари ва тамойиллари¹ ишлаб чиқилди. Ўзбекистонда миллий истиқлол ғоясининг тарғибот-ташвиқоти ана шу асосий ғоялар, тушунчалар ва тамойилларга таянган ҳолда амалга оширилмоқда.

Миллий ғоя ва тарғибот, ташвиқот тушунчаси, миллий истиқлол ғоясининг тарғибот-ташвиқоти ҳақида тўхталишдан аввал “тарғибот” ва “ташвиқот” тушунчаларининг ўзагига эътибор қаратиш зарур. “Тарғибот” тушунчасининг ўзагини “рағбат” сўзи ташкил этгани боис ҳам, у инсонни бирор ҳаракатга рағбатлантиришни назарда тутди. “Ташвиқот” тушунчасининг ўзаги эса “шавқ” сўзидан олинган бўлиб, у кишида бирор нарсага шавқ уйғотишга йўналтирилади. Очиги, тарғибот инсоннинг онги ва қалбини эгаллашга қаратилган. Тарғиботчиларни бекорга «инсон қалбининг созловчилари» деб атамайдилар. Демак, тарғибот-ташвиқотдан мақсад – билим орттириш эмас, балки кишини бирор ҳаракатга ундашдан иборат. Масалага ана шу жиҳатдан қарайдиган бўлсак, “миллий истиқлол ғояси” ҳақида маълумот бериш билан чекланмасдан, мафкуравий мақсадларни аниқ вазифалар шаклига келтиришимиз, миллий истиқлол мафкурасидаги асосий ғояларнинг амалий ҳаракатларга айланишига эришишимиз зарур. Чунки миллий ғоя чуқур эътиқодга айланган тақдирдагина у улкан куч ва қудратга эга бўлади. Бунинг учун эса

¹ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. — Т, Ўзбекистон, 2000.

халқда мафкурадан ўрин олган гоёларга кучли ишонч, эътиқод ва унга амал қилиш бўлиши лозим.

Миллий гоёни сингдириш усуллари, технологиялари, устувор йўналишлари ХХІ асрда инсоният ўз тараққиётининг сифат жиҳатидан янги палласига қадам қўйди. Дунёда катта ўзгаришлар содир бўлаётган бугунги кунда ижтимоий маконни ўзлаштиришнинг янги усуллари, жумладан, янги технологиялар кенг расм бўлди. Технологиялар асри деб аталаётган ХХІ асрда ишлаб чиқаришда жорий этилган янги технологиялар меҳнат самарадорлигини мисли кўрилмаган даражада ўстириб юборди. Бироқ янги технологиялар фақат саноат ва қишлоқ хўжалигида қўлланилмапти, балки маънавий, мафкуравий жараёнларда ҳам ўз самарасини кўрсатмоқда. Мамлакатимиздаги мафкуравий жараёнларга ҳам шу нуқтаи назардан ёндашиш миллий истиқлол гоёсини тарғиб қилишда замонавий технологиялардан фойдаланиш заруратини кўрсатади. Миллий истиқлол гоёсини халқ қалби ва онига сингдириш муайян технология асосида олиб борилганида тадбирларнинг кетма-кетлиги, миқёси ва меъёри, давомийлиги ва тамоийллари сингари жиҳатлар қамраб олинади. Уларнинг муҳимлиги шунда кўринадик, масалан, тарғиботда меъёрнинг бузилиши, миллий мафкура тўғрисида ҳадеб ва ноўрин гапиравериш, меъёрни билмаслик тескари самара бериши мумкин. Тарғибот технологияси миллий мафкура мазмун-моҳиятига мос бўлган тақдирдагина кутилган натижага эришиш мумкин.

Ўзбекистонда мафкуравий жараёнларни ташкил этишнинг устувор йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- белгиланган тадбирларнинг юқори даражада уюшқоқлик билан ўтказилишини таъминлаш;

- миллий истиқлол гоёсининг тарғиботи сифатини мунтазам ошириб бориш;

- давр талабларидан келиб чиққан ҳолда мафкуравий ишларни ташкил этишнинг янги, самарали йўлларини излаш;

- бу соҳада эски услубларнинг мутлақлаштирилишига, андозалаштиришга йўл қўймаслик;

- мафкуравий жараёнларни ташкил этишда ижтимоий муҳитни ҳисобга олиш;

- ✓ • мафкуравий жараёнларни ташкил этишда учрайдиган расмиятчилик ва мажлисбозлик кўринишларига барҳам бериш;

- мафкуравий фаолиятнинг қанчалик самарали олиб бо-

рилаётганини билиш мақсадида унинг мониторингини ташкил этиш

Миллий роънинг тарғибот-ташвиқотини ташкил этишда қуйидаги ташкилий тамойилларга амал қилиниши мақсадга мувофиқ:

— *кенг қамровлилик*, бунда жамиятнинг барча аъзоларига роълар хилма-хиллиги асосида мафкурани сингдириш, бу жараёнда аҳолининг барча қатламларини қамраб олиш назарда тутилади. Натижада, жамиятнинг барча бўгинлари роъвий таъсир доирасида қамраб олинади; — умумий мақсадга йўналтирилганлик; — фаол инсонни тарбиялаш ва инсон салоҳиятини юзага чиқариш мафкуранинг бош мақсади қилиб олинади;

— *узлуксизлик* — миллий истиқлол роъси тарғиботининг маконда ва замонда доимийлигини, унинг яхлит тизим шаклига келтирилишини англатади. Узлуксизлик тамойили миллий истиқлол роъсини халқ онига сингдириш учун мамлакатда муайян мафкуравий майдон яратишни тақозо қилади. Бу майдондаги ҳар бир ҳолат ва ҳаракат, жумладан, таълим тизимидаги ўқув режалари, дастурлар, дарсликлар, ўқув қўлланмалари, синф ва аудиториялар, кўргазмали қуроллар миллий истиқлол роъсига уйғун бўлиши талаб этилади:

— *кетма-кетлик* — ҳар бир босқич учун тараққиёт ва инсон камолотига хизмат қиладиган қадриятларни сингдириш мақсадида мафкуравий ташвиқот режалаштирилади;

— *босқичма-босқичлик* — миллий мафкурани тарғиб қилишнинг руҳий жиҳатлари билан боғлиқ бўлиб, ҳам тарғиб қилувчи, ҳам қабул қилувчининг муайян тайёргарлик босқичларидан ўтишини тақозо қилади. Айтайлик, бошланғич синф ўқувчисига миллий мафкуранинг фалсафий ва этник илдизлари тўғрисида гапиряш ноўрин бўлишдан ташқари мутлақо самарасиз ҳамдир. Шунинг учун боғчада, бошланғич синфларда, тўлиқсиз ўрта мактабда, юқори синфлар, лицей ва коллежлар, олий ўқув юртлари ва меҳнат жамоаларида мафкуравий иш тингловчи ва ўқувчиларнинг ёши, билими, маълумоти кабя жиҳатларини ҳисобга олиб аниқ белгиланган режа асосида олиб борилиши керак;

— *меърийдлик* — аксилтарғиботни келтириб чиқарадиган, ҳаётдан узилиб қолишга олиб келадиган баландпарвозлик, расмиятчилик ва такрорланишларга йўл қўймайди;

— *шахсий ибрат* — миллий ғояни тарғиб қилишда муваффақиятни таъминлайдиган муҳим омиллардан бири. Мактаб муаллими дарсада ўқувчиларга миллат манфаатлари, орзу-умидлари, интилишлари тўғрисида баландпарвоз гапларни гапирса-ю, ўзи ҳаётда шу манфаатларга зид ишларни қилса, бу тарғиботнинг самараси нольга тенг бўлади. Мамлакат ва миллат равнақи тўғрисида оғиз кўпиртириб гапирадиган бошлиқ бўшаб қолган лавозимга лаёқатли ва муносиб ходим қолиб, ўзига қарашли, лекин бу ўринга номуносиб одамни тикишгирса, у миллатнинг юзига оёқ кўйган бўлади ва унинг миллий мафкурави аксилтарғибот қилган бўлади. Шунинг учун, миллий ғояни аҳоли онгига сингдиришда тарғиботчилар фаолиятида иш билан сўз бирлигини таъминлаш, айниқса, раҳбар ходимларнинг шахсий ибрат кўрсатиш тамойилига амал қилиши муваффақиятни таъминлайдиган энг муҳим омиллардан биридир. Корхона, ташкилот, муассаса раҳбари, улар давлат сектори ёки хусусий секторга тегишли бўлишидан қатъий назар ўз жамоасидаги маънавий-ғоявий жараёнларга масъул бўлиши керак;

— *илгор тарғибот-ташвиқот технологияларидан фойдаланиш* — бунда ғоявий тарғиботга инсонларни моҳирона бошқариш усули сифатида қаралади. Миллий истиқлол ғоясининг тарғиботи қотиб қолган нарса эмас, фаол жараёндир. Шунинг учун уни қадимдан қолган ваъз айтиш ва маъруза ўқиш каби тарғибот шакллари ёрдам билангина кенг халқ оммаси онгига сингдириб бўлмайди. Мақсадга эришиш учун тарғиботнинг фаол шаклларида, замонавий технологиялардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Ёшлар орасида тарғибот олиб борилганда мунозара, баҳс, давра суҳбати каби шакллардан оқилона фойдаланилса мақсадга тезроқ ва тўлароқ эришиш мумкин. Ёшларнинг физиологик ва руҳий хусусиятлари ваъз ва маърузаларни эмас, кўпроқ интерактив усуллар ва санаб ўтилган тарғибот шаклларида фойдаланишни тақозо қилади.

Мазкур тарғибот тамойиллари миллий истиқлол ғоясини инсон онги ва қалбига сингдиришнинг барча босқичлари учун умумий ва бир хил бўлиб, турли босқичларда, турли шакл ва воситалардан фойдаланганда одамларнинг ёши, касби, маълумоти каби хусусиятлари ҳисобга олинади. Тарғибот олиб боришда санаб ўтилган тамойилларнинг муайян аудитория

хусусиятларига мослигини таъминлаш тарғибот самарадорлигини таъминлайдиган энг муҳим омилдир.

Тарғиб қилинаётган гоъларнинг инсон онгида ахборот, маълумот тарзида ўрнашиши кифоя қилмайди, улар инсоннинг юрак-юрагига етиб борганидагина улар инсон қалбига чуқур ўрнашади. Бунинг учун эса аудитория тарғиботчининг миллий гоъга чуқур ишончи ва қатъиятини ҳис қилиши керак. Лекин тарғиботда гоъларга эътиборки тортиш билан ҳам қаноатланиш мумкин эмас. Чунки эътиборни жалб қилиш — тарғиботнинг биринчи босқичи, холос.

Тарғиботнинг кейинги босқичи гоъни тўғри ва атрофлича тушунтириши, мафкура билан боғлиқ барча саволларга жавоб топиб беришни талаб қилади. Чунки миллий гоъни тушуниш — унга ишониш демакдир. Ана шу ерда бир саволга дуч келамиз: нима кўпроқ ишонч уйғотади: жиддий далиллар билан асосланган ахборотми ёки ҳиссиётларни уйғотувчи маърузами? Тарғибот давомида инсоннинг ҳисларига, қалбига мурожаат қилиш катта самара беради, албатта. Лекин ишончли далиллар, эътироз уйғотмайдиган ҳаётий маълумотларнинг келтирилиши бу гоъларни ҳаётга татбиқ қилишдан ҳаммамиз манфаатдор эканлигимиз ҳақидаги фикрни уйғотади.

Тарғибот жараёни шу ерда тугайди, деб ўйлайдиганлар катта хато қиладилар. Зеро, мафкура янги ишларга илҳомлантиради, ҳаракатга ундайди. Ҳаракатсиз мафкура эса сафсатабозликдан бўлак нарса эмас. Демак, инсонлар миллий мафкурадан ўрин олган гоъларга мос ҳаракат қила бошлаганларидагина миллий гоъ халқнинг эътиқодига айланганлиги ҳақида хулоса қилиш мумкин.

«Тарбия биз учун ё ҳаёт — ё мамот, ё нажот — ё ҳалокат, ё саодат — ё фалокат масаласидир».

Абдулла Авлоний

**Фуқаро тарбиясини
ташқил этиш: дунё
тажрибаси ва муаммолар**

Фуқаро тарбияга муҳтожми? Наҳотки, тарбияга эътиборсизлик кимларнидир ҳалокатга учратиши мумкин? Умуман, аллома бу фикри билан фарзанд тарбиясини назарда тутдими, авлод тарбиясиними ёхуд миллат тарбия-

си ҳақида гапирдими? Ҳар ҳолда ёш вақтидан болаинг «маслакини тузатмак» зарурлигини таъкидлаганида А.Авлоний фикр тарбиясини назарда тутган кўринадилар. Ва, табиийки, бундай тарбия марказида биргина бола эмас, бир оиланинг фарзандлари эмас, балки бутун миллат, бутун халқ туради. Тарбияни миллат қисмати ҳал этувчи даражага кўтаришининг боиси ҳам шунда.

Авлонни ким тарбиялайди, миллат қайси синфларда тарбия топади, фикр қайси китоблар ёрдамида тарбияланади? Буларнинг барчаси ҳақида ким қайгуриши керак? Бу саволга тайёр жавоб бор: ота-она, муаллим, мактаб, таълим вазирлиги ва охир-оқибат давлат, жамият.

Дарҳақиқат, ҳар бир давлат ўз фуқаролари билимли, ҳақ-ҳуқуқини танийдиган, маънавий баркамол, бир сўз билан айтганда, комил инсон бўлиб вояга етиши ҳақида қайгуради. Ўзбекистон Президенти Ислам Каримов бу хусусда шундай дейди:

«Биз комил инсон тарбиясини давлат сиёсатининг устувор соҳаси деб эълон қилганмиз. Комил инсон деганда биз, аввало, онги юксак, мустақил фикрлай оладиган, ҳуқ-атвори билан ўзгаларга ибрат бўладиган билимли, маърифатли кишиларни тушунамиз»¹.

Бироқ таъкидлаш жоизки, турли давлатларда «баркамол инсон» тушунчасига турли сифатлар нисбат берилади. Ҳар бир давлат ўз фуқароларида замон талабларига мос сифатлар ва жамият мақсадларига мос кадриятларни қарор топтиришга ҳаракат қилади. Доимий юксалиш ҳақида қайгурадиган етакчи давлатларнинг бу борадаги тажрибаси билан танишиш фойдадан холи эмас.

Ҳўш, жаҳоннинг етакчи давлати саналмиш АҚШда фуқаро тарбияси қандай йўлга қўйилган? Америкаликларга қандай гоё ва кадриятлар сингдирилмоқда? Бу саволларга жавоб топиш учун фуқаро тарбияси қандай гоёвий устунларга таянишини аниқлаш кифоя. АҚШ фуқаролари Конституцияни, Америка давлатчилигининг асослари ва демократик тамойилларни муқаддас деб биладилар ва бу туйғуни ёшлар онгига сингдириш ҳақида тинимсиз қайгурадилар. Ёшларда эркин яшашга иштиёқ, мустақилликни қадрлаш туйғуси шакллантирилади.

¹ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Баркамол авлод орзуси. — Т.: «Шарк нашриёт-матбаа концерни. 1998, 81-б.

АҚШ ниманинг эвазига фан ва технологиялар соҳасида бошқалардан ўзиб кетди? Бу саволнинг ҳам жавоби бор: Америкада эркин ва ижодий фикр қадрланади ҳамда ўзгача фикрлайдиганларга нисбатан бағрикенглик қарор топтирилган. Лекин америкалик фуқарони тарбиялашнинг энг асосий жиҳати бошқа бир ғояда яширин. У ҳам бўлса, ҳар бир инсонни ноёб истеъдод эгаси деб билиш, ҳар бир шахсга ҳазрати инсон сифатида мурожаат қилишдир. Инсонга бундай муносабат, сўзсиз, унинг салоҳиятини юзага чиқаришга имкон беради. Айнан шу ғоя таъсирида америкаликлар орасида ўзини «ўртамиёна одам» деб биладиган ёхуд «мен бир оддий одам» деб гапирадиган кишилар ниҳоятда кам учрайди. Америка фуқаролари адолатни ҳам ўзига хос тарзда тушунадилар: шахс нимагаки эришса, қандай мақомни эгалласа, бунга фақат ўз ақли ва истеъдоди билангина етишади. Шундай қилиб, ҳар бир америкалик болалигиданоқ кимгадир ва нимагадир орқа қилишга эмас, балки ўз кучига таянишга ўргатилади. Лекин, энг асосийси, ҳар бир америкаликда келажакка ишонч уйғотилади. Худди ана шу «америка орзуси» кишиларни янги мақсадлар сари рағбатлантиради, янги ғояларни амалга оширишга шавқ уйғотади. Хулоса ясайдиган бўлсак, демократия қоидалари ва эркинлик Америка мафкурасининг пойдеворини ташкил этади. Бундай тарбия натижасида фақат ўз кучига ишонш, руҳий озодлик ва мустақил фикрлаш каби хислатлар америкаликларнинг қон-қонига сингиб кетган.

Албатта, юқорида келтирилган фикрлар «АҚШда бу борада муаммо йўқ экан» деган хулоса учун асос бўлмайди. Охириги пайтларда эркинликка ҳадеб ургу беравериш оқибатида америкаликлар эркинликни жамият олдидаги мажбуриятлардан ҳам озодлик сифатида идрок эта бошладилар. Шу боис ҳозирги кунда АҚШнинг зиёлилари томонидан янги мафкура — «либерал-национализм» мафкурасини яратиш зарурлиги ҳақидаги фикр ўртага ташланмоқда. Бу мафкура миллий ва ирқий жиҳатдан бўлиниб кетган кўп сонли ижтимоий гуруҳларни «АҚШ — миллатлар ҳамжамиятидир» ғояси атрофида бирлаштиришни назарда тутаяди. Эътибор берадиган бўлсак, янги мафкурада миллий омилнинг устуворлиги ўрнатилмоқда. Демак, гап АҚШда аста-секинлик билан ягона миллий вужудни шакллантириш, халқнинг бирдамлигини кучайтиришга хизмат қилувчи мафкурани яратиш ҳақида бораётир.

Энди мисол тариқасида Шарққа мурожаат қилайлик. Шарқнинг энг илгор мамлакатларидан бири — Японияда фуқарони тарбиялашнинг энг самарали ва таъсирчан усулидан фойдаланилади. Бундай тарбиянинг асосий маскани сифатида мактаб танланган. Чунки мактабда бола билим олишдан ташқари шахс сифатида ҳам шаклланади. Кунчиқар мамлакатда фуқаро тарбияси «ахлоқий тарбия» тизими доирасида амалга оширилади. Расмий хужжатларда «ахлоқий тарбия» тизими қуйидагича номланади: «характерни шакллантиришга йўналтирилган таълим», «давлат учун мақбул ахлоқий сифатларни тарбиялашга қаратилган фаолият», «фуқаролик ахлоқи асосларини тарбиялаш». Аслида, бу тизим миллатни тарбиялаш тизими вазифасини ўтайди. Ундан қудратли гоъвий таъсир воситаси сифатида ҳам фойдаланилади. Кўпчилик олимларнинг фикрича, айнан «ахлоқий тарбия» тизими мамлакат иқтисодий раванқининг гоъвий асосини ташкил қилади. Чунки бу тизим ишлаб чиқаришда маънавий салоҳиятдан унумли фойдаланишга йўналтирилган.

Иккинчи жаҳон урушидан хароба бўлиб чиққан мамлакатнинг 30-40 йилда ишлаб чиқариш ҳажми бўйича дунёда иккинчи ўринга чиқиб олгани кўпчиликнинг хайратини уйғотади. «Кичик бир оролнинг бундай қисқа вақтда ҳувармандчилик устахоналаридан автоматлашган саноатгача бўлган йўлни босиб ўтганлигини қандай тушунтириш мумкин?». Мазкур саволга жавобан японлар қуйидагича жавоб берадилар:

«Салоҳият инсонларда яширин».

Япония менежментининг олтин қондасига кўра, инсондан қимматроқ бойлик йўқ.

Хўш, давлат япон кишисида қандай қадрият ва сифатларни қарор топтиришга ҳаракат қилади? Аслида, меҳнатсеварлик, интизомлилик ва жамоавийлик япон миллий характериға хос хусусиятлар саналади. Бироқ, давлат бу билан қаноатланмай, ўз фуқароларида ушбу сифатларни мустаҳкамлаш ва кучайтириш вазифасини маорифға юклайди. Натижада, мактабларда гуруҳий бирдамликни тарбиялашга алоҳида эътибор қаратилади. Бунда коллективнинг ютуғи ҳам, мағлубияти ҳам гуруҳнинг ҳар битта аъзосига боғлиқ эканлиги ҳақидаги гоъ сингдирилади. Муҳими, боладан умумий ишда ўз ролини аниқ билиш ва шунга яраша масъулиятни

ҳис қилиш талаб этилади. Бундай тарбия кўрган фуқаро жамоа муаммоларини ўзининг шахсий муаммолари сифатида қабул қилади. Олимларнинг фикрича, айнан шундай гуруҳий бирдамлик (япончада «айдагарасюги») туфайли мамлакат мисли кўрилмаган иқтисодий ютуқларга эришди.

Меҳнат япон кишиси учун ахлоқий қадрият саналади. Унинг қадрият даражасига кўтарилишида “ахлоқий тарбия” тизимининг роли беқийс. Гап шундаки, япон кишисига мактабдаёқ қуйидаги ғоялар сингдирилади: «Фақат тиришқоқлик ва меҳнат билан муваффақиятга эришиш мумкин», «Ўз устивда тинимсиз ишла — шунда бировдан кам бўлмайсан». Бу каби ғоялар таъсирида улғайган япон кишиси ўзининг барча ҳаракатларини қуйидаги мантиққа бўйсундиради:

Бор имкониятларингни ишга сол!

Шундай қилиб, давлат ўз фуқароларида тиришқоқлик ва ҳафсала, кунт ва ғайратни мақсадли равишда қарор топтиради. Интизомдан жамият манфаатларида фойдаланиш борасида эса японлар бошқаларга ўртак бўла олади. “Ахлоқий тарбия” натижасида Японияда фуқаролар меҳнат интизомининг бузилишини шунчаки салбий иллат деб ҳисобламай, балки уни Ватанга хиёнат деб қабул қиладилар. Японияда фуқаро тарбияси замон эҳтиёжлари ва жамият манфаатларига мослаштириб борилади. Айнан шу туфайли япон фуқаролари жамият тараққиётини ҳаракатлантирувчи қудратли куч саналадилар. Кўриниб турибдики, миллат келажагини ўйлайдиган ҳеч бир давлат фуқаро тарбияси масаласини эътиборсиз қолдира олмайди.

Миллий ғоя ва Ўзбекистон тажрибаси кўтарилган масаланинг муҳимлиги Ўзбекистонда ҳам бу борада амалга оширилаётган ишларни таҳлил қилишга ундайди. Эътибор бериб қарайдиган бўлсак, бизда “фуқаро тарбияси” ҳақида кам гапирилади. Лекин бизда бу вазифа ўз ҳолига ташлаб қўйилган эмас. Ўзбекистонда фуқаро тарбияси давлат сиёсатининг устувор соҳаси бўлиб, асосан икки йўналишда: Кадрлар тайёрлаш миллий дастури доирасида ва миллий истиқлол ғоясини сингдириш воситасида амалга оширилмоқда. Кўриниб турибдики, бизда ҳам фуқаро тарбиясини амалга оширувчи маскан сифатида мактаб танланган. Чунки мактабда бола билим олишдан ташқари шахс сифатида ҳам шаклланади. Демак, маорифга миллатни тарбиялашдек масъулиятли вазифа юкланган.

Лекин таълим тизимида тарғибот-ташвиқотдан мақсад — фақат билим бериш эмас, балки кишини бирор ҳаракатга ундашдан иборат эканлигини унутмаслигимиз лозим. Масалага ана шу жиҳатдан қарайдиган бўлсак, миллий истиқлол ғояси ўқитилаётгани ҳали мафкура сингдирилаяпти дегани эмас. Демак, мафкуравий мақсадларни аниқ ўқув вазифалари шаклига келтиришимиз, миллий истиқлол мафкурасидаги асосий ғояларнинг амалий ҳаракатларга айланишига эришишимиз зарур.

Масаланинг бошқа жиҳати ҳам бор. Айтайлик, мафкурага асос бўлган ғоянинг моҳиятини, дунёнинг мафкуравий манзарасини яхши биладиган ёшлар буни билмайдиган тенгдошдан ватанпарварроқ, фидойироқ ва юртига садоқатлироқ бўладими? Аслида, ватанпарварлик миллий истиқлол ғоясининг таърифини ёддан билиш билан белгиланмайди. Шу ўринда миллий истиқлол ғоясини ўқитишдан кўзланган мақсад нима ўзи, деган саволга жавоб излаб кўриш лозим. Асосий мақсад — замон талабларига мос инсонни тарбиялашдан иборат. Шундай экан, фуқароларда қайси сифатларни шакллантириш эвазига мамлакатни юксалтириш мумкинлиги ҳақида жиддий ўйлаб кўриш ва ғоявий тарбияни ана шу асосда ташкил этиш лозим. Бунинг учун фуқаронинг исталган модели ҳақида ўйлаб кўриш, комил инсон қиёфасини яратиш зарур.

Хўш, қайси ғоялар давлатимизнинг тараққиёти, иқтисодий равнақи ва маънавий юксалишига тurtки беради? Биз ёш авлодга қайси қадриятларни сингдиришимиз керак? Уларда қайси сифатларни тарбияламоғимиз даркор? Бунда, аввало, ҳар жиҳатдан фаол инсонни тарбиялашга эътибор қаратиш, ғоявий тарбия воситасида шахснинг салоҳиятини максимал даражада юзага чиқаришга эришиш, ҳар бир боланинг иқтидорини ривожлантиришга ургу бериш зарур. Бунинг учун инсон пассив ижрочиликдан эмас, балки фаол ташаббускорликдан кўпроқ манфаатдор эканлигига ишontiриш керак. Ўқув жараёнида бу вазифани ҳал қилиш учун таълим жараёнини “ёдлаш”дан халос қилиш ва уни муаммоларни ҳал қилишга йўналтириш зарур. Шахснинг ижодий фикрлашини ривожлантириш ҳам айнан шу мақсадларга хизмат қилади. Ғоявий тарбияни ташкил қилишда назарий фикрларга амалий шакллар бериш, билимларни ҳаракатларга айлантириш муҳим саналади. Бунинг учун прагматик фикрлайдиган шахсни тарбиялаш муҳим аҳамият касб этади.

Ёшларда меҳнатга иштиёқ уйғотиш, тиришқоқ ва сергайрат шахсни тарбиялаш, шахсни ўзи устида қувв билан ишлашга ўргатиш, унда ўзига ишончини қарор топтиришдан ҳам манфаатдормиз. Шунингдек, миллий гурури баланд, масъулият ва бурч ҳиссига эга, интизомли, демократияни ҳаёт тарзига айлантирган, келажакги ўз қўлида эканига ишонган мустақил шахсни тарбиялашга устувор аҳамият бериш зарур. Инсон гоёни ҳаётдан узилиб қолган, бегона ва мавҳум нарса сифатида тушунмаслиги керак. Миллий истиқлол мафкурасини оддий ва юракка яқин гоёлар орқали сингдириш, яъни миллий гоёнинг инсон онгидан ўрин олиши билан қаноатланмай, балки унинг қалбига жо қилиш зарур. Бу соҳада амалга ошириладиган ишлар ўзининг самарасини бериши, шубҳасиз.

Оммавий ахборот воситалари ва гоёвий таъсир кўрсатиш механизмлари

Оммавий ахборот воситалари — энг асосий, қудратли ва таъсирчан мафкура воситасидир. Чунки оммавий ахборот воситалари омманинг ўзига хос тарбиячиси, муҳим тадбирларнинг ташкилотчиси, долзарб муаммоларни ҳал

қилишнинг таъсирчан қуроли бўлиб хизмат қилади. Айнан оммавий ахборот воситалари орқали миллий қадриятларимиз ва умуминсоний қадриятлар, миллий гоё ва демократик тамойиллар тарғиб-ташвиқ қилинади. Оммавий ахборот воситалари доимо демократия ва сўз эркинлигининг ўзига хос ўлчови, кўрсаткичи бўлиб келган. Эркин ва мустақил оммавий ахборот воситалари демократик тараққиётни рағбатлантиради ва мустаҳкамлайди.

Тоталитар тузумда оммавий ахборот воситалари ахборот узатиш воситаси ва якка ҳукмрон гоёни сингдириш қуроли бўлиб хизмат қилганлигини ҳаммамиз яхши биламиз. “Мажбурий яккафикрлаш” даври деб аташ мумкин бўлган бу паллада оммавий ахборот воситаларида ҳаёт фақат ёрқин бўёқларда тасвирланиб, муаммолар ҳақида гапирилмаган эди. Чунки ўша пайтда муаммолар ва иллатлар ҳақида гапириш — коммунизм сингари “бенуқсон” ва “мукамал” тузумга халқнинг ишончини пасайтириб юбориши мумкин эди. Яккаю ягона партия, яккаю-ягона мафкура ва яккафикрлаш сиёсати ҳар қандай плюрализмни, фикрлар хилма-хиллигини ва,

айниқса, гоёлар хилма-хиллигини мутлақо инкор қилар эди. Барча журналистлар собиқ Марказдаги “мутассадди раҳбарлар”нинг орзини пойлаб, буйругини кутиб, уларнинг кўрсатмасига қатъий амал қилган ҳолда фаолият юритар эди. Шу даврларни бошдан кечирганмиз, лекин минг афсуски, айрим кишилар ишга ана шундай ёвдашишдан хали-хануз воз кеча олмаяптилар, ўша даврлардан қолган айрим эски қолип ва андозалардан қутула олмаяптилар.

Ҳаётийлик — бугунги кунда оммавий ахборот воситаларининг фаолиятига қўйилаётган асосий талаб. Берилаётган ахборотларнинг асосан ютуқларни кўрсатиш, мақтовлардан иборат бўлиши тарғиботга қанчалик фойдали ёки зарарли эканини чамалаб кўриш лозим. Ҳаёт бор экан, муаммолар, камчиликлар, нуқсонлар бўлавериши табиий. Бу — исбот талаб қилмайдиган аксиома. Шундай экан, муаммоларнинг мавжудлигига фожеа сифатида эмас, одатдаги нарса деб қарашга ўрганиш керак. Уларнинг борлигини кўриб, ўзини кўрмаганликка олиш билан фақат зарар келтириши мумкин. Демак, муаммоларни ўз вақтида тан олиш, уларни ҳал қилишга киришиш лозим.

Таъкидлаш жоизки, тарғиботнинг негизида фақатгина гоёга ишонч эмас, гоёни тарғиб қилаётган инсонга ишонч ҳам ётади. Шу боис, мақташ тарғиботнинг ягона ва ҳатто энг тўғри усули ҳам эмас. Демак, мафкурани ҳаётни фақат мақташ, уни бенуқсон тасвирлаш орқали тарғиб қилиш мумкин эмас.

Бунга бир мисол. Бир вақтлар АҚШ фуқароларида демократик тамойилларнинг бир оз қадрсизланиши кузатилган эди. Мутахассислар томонидан бу муаммонинг турли ечимлари таклиф қилинди, лекин тарғиботнинг бир оз воанъанавий усули таялаб олинди: демократиянинг камчиликлари ошқора айтилди, унинг баъзан «ишламаётгани» очик танқид қилинди ва унга муқобиллар сифатида коммунизм ва монархия тарғиб этилди. Тарғиботнинг бу усули кутилган самарани берди: одамлар «ёмон бўлса ҳам, демократиядан қўймасин» деган фикрга келдилар ва демократиянинг ашаддий ҳимоячиларига айландилар.

Бугунги кунда Ўзбекистонда оммавий ахборот воситаларини ҳақиқий “тўртинчи ҳокимият”га айлантириш муаммоси ўта долзарб бўлиб турмоқда. Уларни мустақил ижтимоий кучга, сиёсий тизимнинг тўлақонли бўлишига ва жамоатчи-

лик фикрини шакллантирувчи таъсирчан восятага айлан- тириш вазифаси шуни талаб этмоқда. Оммавий ахборот воситаларининг эркин ва мустақил фаолият юритишлари учун мустақкам ҳуқуқий асос яратилган, журналистларни тайёр- лаш масаласига давлат даражасида эътибор берилмоқда, журналист-кадрларни ўзимизда тайёрлаш билан қаноатлан- май, бу соҳа мутахассисларининг хорижда таълим олишларидан маблағ аялмаётир. Кўриниб турибдики, оммавий ах- борот воситаларининг ривожланиши учун қулай муҳит яра- тилган.

Ғарбда оммавий ахборот воситаларига қўпол бўлса ҳам жамият манфаатларини “қўриқловчи кўшпак”, деб нисбат берадилар. Бтук демократик давлатларда улар жамиятнинг “кўзлари”, “қулоқлари” вазифасини бажарадилар. Огоҳлан- тирувчи тизим сифатида улар жамиятдаги иллатлардан ха- бар берувчи, муаммоларни дадил кўтариб чиқиб, уларнинг турли ечимларини таклиф қилувчи қудратли кучга айланган.

Таъкидлаш жоизки, оммавий ахборот воситалари фао- лиятининг плюрализм тамойили асосига қурилиши демок- ратиянинг тараққиётига хизмат қилади. Бунинг учун қарама- қарши нуқтаи назарлардан иборат бўлган дастурларни яра- тиш, муқобил фикрлар тўқнашувига эришиш лозим. Шунда- гина оммавий ахборот воситалари жамоатчилик фикрини шак- ллантириш ва рағбатлантиришга қодир бўлади. Кўпгина мам- лакатларда оммавий ахборот воситаларининг ислоҳоти “ғоялар бозори”да хали айтилмаган янги фикрларни узатишга қаратилади. Лекин ўринли бир савол туғилади: бу “бозор” ҳар қандай ғоялар учун ҳам очиқ бўлиши керакми? Йўқ, албатта. Экстремистик нуқтаи назарлар, гайрининсоний таби- атга эга фикрлар ва қўпоровчиликка чақирувчи ғояларга бу “бозор”да ўрин йўқ. Лекин жамиятимиз равнақига хизмат қилувчи, бунёдкорлик табиатига эга, ҳаётимизни фаровон- роқ қилишга йўналтирилган янги ғоялар, таклиф ва тавсия- лар бу “бозор”да бемалол рақобат қила олишлари керак.

Биз демократияни қандай тушунсак, оммавий ахборот воситаларига ҳам шундай вазифаларни юклаймиз. Биз демок- ратияни мустақиллик, эркинлик ва масъулият деб тушунар эканмиз, оммавий ахборот воситаларидан ҳам мустақиллик, эркинлик ва масъулиятни кутамиз. Демак, журналистлар бу тушунчаларини англаши, уларга эҳтиёж сезиши, уларни кадр-

лаши, улардан фойдалана билиши ва улар учун курашиши зарур

Оммавий ахборот воситалари орқали миллий истиқлол роясини сингдиришнинг яна бир муҳим жиҳати мавжуд. Бу жиҳат — ахборот террорига, мафкуравий таҳдидларга муносиб жавоб бериш, маънавий-мафкуравий жиҳатдан халқимизни тобе этишга интилишларнинг пайини кесиш ва Ўзбекистон фуқароларида мафкуравий иммунитетни шакллантириш билан боғлиқ. Оммавий ахборот воситаларининг таъсир кучини кўрсатадиган шундай бир гап бор: “Хар қандай пуч роя, уйдирма ҳафтасига уч мартадан тўрт йил давомида такрорланса — “ҳақиқат” тайёр бўлади, одамлар унга чиппачин ишонадилар”.

Охириги пайтларда информацион ҳуружларнинг тез-тез уюштирилаётгани аслида урушга муносабатнинг ўзгарганлигидан, қуролнинг янги тури кашф қилинганидан дарак беради. Бу қурол — ахборотдир. Бундай қурол ёрдамида олиб бориладиган информацион урушларда инсоннинг онги ва қалби нишонга олинади. Гарчи у дайди ўқ сингари инсонни жисмонан йўқ қила олмаса-да, унинг кўпорувчилик кучи, келтирадиган талофотлари хар қандай оммавий қиргын қуролиникидан кам эмас. Чунки бу қурол ёрдамида онга берилган зарбалар кишини адаштиради, уни ўз манфаатларига зид ҳаракат қилишга ундайди ва демак, инсонни бошқариш, унинг устидан ҳукмронлик қилиш имконини беради. Аслида, ахборот мақсадга эришишнинг энг арзон воситаси ҳам саналади. Ҳақиқатан ҳам, информацион ҳуружлар уюштириш учун у қадар кўп меҳнат, у қадар кўп ҳаракат, у қадар кўп ҳарajat талаб этилмайди. Гарчи бундай мафкуравий экспансия отишмалар ва қон тўкишларни келтириб чиқармаса-да, миллий ўзликни англашни заифлаштириш эвазига таназзулга олиб келади.

Президентимиз таъбири билан айтганда, бундай информацион кўпорувчиликдан мақсад — мамлакатимиз аҳолисига ахборот орқали ва мафкуравий йўл билан тазйиқ ўтказиш, жаҳон афкор оммасида Ўзбекистон ҳақида нотўғри тасаввур туғдиришга интилишдан иборат. “Миллий истиқлол рояси: асосий тушунча ва тамойиллар” рисоласидаги баъзи фикрлар ҳам бугунги ҳуружларнинг мақсадини ойдинлаштиради. Ушбу рисолада айтилишича, геополитик мақсадлар — дав-

латнинг ўзга ҳудудларда ўз мавқеи ва таъсирини кучайтиришга қаратилган сиёсатдир. Очиги, бу таъриф айрим оммавий ахборот воситаларининг фаоляти нимага йўналтирилганлигини фош этиб қўймоқда.

Йирик сиёсатчилардан бири Буюк Британия собиқ Бош вазири Маргарет Тетчер: “Оммавий ахборот воситалари — террорчилар учун кислород вазифасини ўтайди”, деган. Бу гапнинг маъзиви чаққан одам “оммавий ахборот воситалари террорчилар учун ҳаводек зарур экан”, деган хулосага келади. Бир қарашда бу фикр мантиқсиздай туюлади. Чуқурроқ ўйлаб кўрсак-чи? Аслида, террорчилар бир қанча инсонларни шафқатсизлик билан ўлдириш орқали миллионларда кўрқув ва даҳшат уйғотишга интиладилар. Демак, уларнинг мақсадлари — ўлдириш эмас, жамоатчиликка кучли таъсир қилишдир. Таассуфки, баъзи оммавий ахборот воситалари ўзлари билмаган ҳолда терроризмнинг бузғунчилик, кўпоровчилик таъсирини янада оширишга “хизмат” қилиб қўядилар. Уларнинг террор оқибатлари ҳақидаги ваҳимали ахборотлари инсонлардаги кўрқувни, даҳшатни, ҳимоясизлик ҳиссини янада кучайтириб юборади. Бу каби ахборотларга қарши аксилтарғиботни уюштириш зарурати тугилади.

Аксилтарғибот «ғояга қарши ғоя билан курашиш» тамойилига мос равишда олиб борилиши керак. Бунда давлатимиз сиёсатига қарши кучларнинг ғоявий ҳужумларини қайтариш талаб этилади. Хусусан:

- ҳорижий журналистларнинг ҳукумат сиёсатини бузиб талқин қилувчи чиқишларига;
- диний ақидапарастларнинг тавлаган йўлимизга қарши мафкуравий кўпоровчилик ҳаракатларига;
- ривожланган давлатларнинг ўз мафкураси ҳукмронлигини ўрнатиш йўлидаги уринишларига;
- ахборот хилма-хиллиги шароитидаги информацион таъжовузларга;
- одамлар онгида сақланиб қолган коммунистик мафкуранинг асоратларига қарши фаол курашиш зарур.

Аксилтарғиботни ташкил этишда тезкорлик, қатъиятлилик, ҳужумкорлик, муросасизлик талаб қилинади. Бу борада тайёрланган материаллар далиллар билан исботланган, ҳаққоний, оммабоп ва барча учун тушунарли бўлиши шарт. Аксилтарғибот салбий таъсирнинг олдини олувчи ва фош

этувчи шаклларда амалга оширилади. Олдини олувчи йўналиш асосан тарбиявий характерга эга бўлади. Бунда:

- фуқароларнинг позицияларини шакллантиришда ғоявий рақиблардан ўзиб кетиш;

- инсонларни бегона ғояларнинг нотўғрилигини фош этишга ва уларнинг далилларини рад этишга ўргатиш;

- пинҳона кўринишдаги мафкуравий тазйиқларга нисбатан хушёрликни ошириш;

- ёт мафкуравий таъсирларга қарши иммунитетни шакллантириш асосий мақсад қилиб қўйилади.

Аксилтарғиботнинг фош этувчи йўналишида:

- ғоявий душманлар томонидан эълон қилинган фикрлар ва баҳоларни рад этиш;

- «мафкуравий уруш» олиб бораётган тараф ташвиқотининг моҳиятини очиб бериш;

- мафкуравий тазйиқ кўрсатувчи гуруҳ етакчиларини обрўсизлантириш;

- рақибларнинг руҳини сусайтириш орқали уларнинг ҳаракатларини кучсизлантириш асосий мақсад қилиб қўйилади.

Аксилтарғиботнинг ҳар иккала кўриниши ўзаро боғлиқликда олиб борилади. Инсоннинг онги ва қалби учун шиддатли кураш кетаётган ҳозирги пайтда аксилтарғибот билан махсус шуғулланиш зарурлиги, шак-шубҳасиздир.

Мафкуравий тарбияни самарали ташкил этиш имкониятлари

Бугунги воқелик миллий истиқлол ғояси тарғиботи масаласига алоҳида эътибор беришни талаб қилмоқда. Ҳозирги кунда мамлакатимизда ғоя тарғиботи энг долзарб масалалардан бирига айланганлигини инобатга олдигав бўлсак, унинг тарғибот-ташвиқотига ҳам янгича технологиялар, усуллар, воситаларни жалб қилиш фойдадан ҳоли эмас. Миллий истиқлол ғояси тарғиботининг таъсирчанлигини ошириш вазифаси ҳам бу жараёнда янги технологияларни кенг қўллаш заруратини кучайтиради. Мафкура тарғиботида янги технологияларни қўллашда жаҳоннинг қатор давлатларида бу борада тўпланган илғор тажрибалардан фойдаланиш айни муддао бўлур эди.

Масалан, жаҳонда кенг тарқалган «тўрт қадамли» универсал моделдан ҳам мафкура тарғиботида фойдаланиш мумкин. Шу боис унинг моҳиятини батафсил ёритишга ҳаракат қиламиз:

310

1-қадам: Муаммонинг қўйилиши. Мафкура тарғиботида сингдирилиши зарур бўлган ғоялар белгилаб олинади. Бундан ташқари, «Нима учун айнаён бу ғояларни сингдиришга эҳтиёж тугилди?», «Бу ғояни сингдириш ишларига қайси тузилмалар жалб қилиниши керак?», «Бу ғояларни сингдириш жараёнида қайси ижтимоий гуруҳлар қамраб олинади?» каби саволларга жавоб топиш лозим. Тўпланган маълумотлар асосида сингдирилиши зарур ғояларга жамиятдаги эҳтиёж, жамоатчиликнинг фикри, оммавий ахборот воситаларида бу масалаларнинг қай даражада ёритилганлиги ва умуман, шу кунгача қилинган ишлар аниқлаб олинади.

2-қадам: Режалаштириш ва дастурлаштириш. Бу босқич узоқ муддатта мўлжалланган коммуникатив (мулоқот) вази-фалар стратегиясини ишлаб чиқишни назарда тутди. Ғоя тарғиботида, аввало, кишиларнинг миллий ғояга муносабатлари, уни қай даражада тушунишлари, уларнинг қадриятлари ўрганиб чиқилади. Бундан ташқари, кишиларни миллий истиқлол мафкурасининг муайян ғояси ҳақида доимий хабардор қилиб турувчи ахборот манбаи яратилади. Сингдириб борилаётган ғояларга кишиларнинг муносабати ўрганилиб, бу ахборотлар чуқур таҳлил қилинади. Давлат идоралари ва фуқаролар ўртасидаги мулоқотлар мунтазам равишда мувофиқлаштириб борилади. Умуман бу босқичда, дастурнинг мақсади (ҳаракатлар қандай мақсадга хизмат қилади), таъсир кўрсатиш аудиторияси (кимларга асосий эътибор берилади), кутилаётган натижалар (ҳар бир аудитория билан ишлашдан кўзланган аниқ мақсад) белгилаб олинади. Миллий истиқлол ғояси тарғиботида аудиторияни сегментлаш, яъни уни бир неча гуруҳларга ажратиб ўрганиш, шу гуруҳга таъсир кўрсатиш самарали усуллари ишлаб чиқиш зарур. Бу гуруҳларга қадриятлари ва манфаатлари бир-биридан фарқ қилувчи қатламларни, масалан, талабаларни, аскарларни, тадбиркорларни, нафақахўрларни, зиёлиларни, эркакларни, аёлларни, ёшларни ёки кексаларни киритиш мумкин. Табиийки, миллий ғояни сингдиришда зиёлиларга мўлжалланган ахборотлар билан тадбиркорларнинг қайфиятларига таъсир кўрсатиб бўлмайди. Шунинг учун ватанпарварлик туйғуларини сингдиришда талабаларга ҳам, ҳарбий хизматчиларга ҳам, зиёлиларга ҳам, деҳқонларга ҳам бир хил муносабатда бўлиш, бир хил усуллардан фойдаланиш

кутилган самарани бермайди. Чунки турли ижтимоий гуруҳ вакилларининг дунёқараш, манфаатлари ва қадриятлари бир-бирдан фарқ қилади. Мафкура тарғиботида айнан мана шу қадриятларга, манфаатларга мос тояларни илгари суриш кўпроқ самара бериши мумкин. Умуман олганда, ушбу босқичда кишиларнинг онгида, уларнинг ҳаракатларида ўзгаришлар ясаш учун нималар қилиш кераклиги аниқлаб олиниши зарур.

3-қадам: Мулоқотга киришиш Миллий истяқлол мафкура-си тарғиботини самарали таъкил этиш учун асосий коммуникатив вазифалар режалаштирилган ва аниқ мақсадлар сари йўналтирилган бўлиши лозим. Бунинг учун, биринчи навбатда, коммуникатор (ахборот берувчи) ва аудиториянинг қарашлари бир-бирига яқинлаштирилиши лозим. Ушбу йўналишдаги ишларда қуйидаги омилларга эътибор қаратиш зарур: 1) аудитория фикрини энг кўп ифода этаётган оммавий ахборот воситалари турига эътибор қаратиш; 2) аудитория ишончини энг кўп қозонган оммавий ахборот воситаси туридан кенг фойдаланиш; 3) бирор муаммо хусусидаги коммуникатор ва аудиториянинг қарашларидаги фарқларни камроқ кўрсатиш зарур (жумладан, мавжуд муаммоларни холис ёритиш ва аудиториянинг ишончини қозониш); 4) воқеа-ҳодисаларни ёритишда аудиториянинг манфаатларида келиб чиқиб ёндашиш; 5) коммуникаторнинг позициясини кўпчилиكنинг позицияси сифатида талқин этиш; 6) жамиятдаги ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларига мос ҳолда алоҳида ёндашиш. Ахборотни етказишнинг эътиборли жиҳати шундаки, у янгиликлар кўринишида бўлса-да, фақат бир томовлама мақтов шаклида эмас, балки кўпчилиكنи қийнаётган муаммоларнинг ечими сифатида, барчага тушунарли тилда баён этилиши лозим. Шундай қилиб, учинчи босқич ўз ичига қуйидаги элементларни қамраб олади: ҳаракат стратегияси, коммуникатив стратегия, дастурни амалга ошириш режаси.

4-қадам: якуний хулосалар ясаш. Якуний хулосалар ясаш икки йўналишда: баҳолаш мезонини ишлаб чиқиш ва қайта алоқа кавалидан олинган маълумотларни ўрганиш шаклида амалга оширилади. Баҳолаш мезонини ишлаб чиқишда кишиларга сингдирилган тоя уларга қай даражада таъсир этганлигини аниқлашнинг объектив мезонлари белгиланса, қайта алоқа кавалидан олинган материалларни ўрганишда берилган ахборотлар сони, унга нисбатан жавоб реакцияси сингдирилган тоя натижасида кишилар ўз ҳаракатларини қай даража ўзгартирган-

ликлари таҳлил қилинади, уларнинг мафкуравий таъсирга жавоб реакцияси ўрганилади. Миллий истиқлол мафкурасини сингдиришнинг самарадорлигини таъминлашда бу босқич муҳим аҳамият касб этади. Чунки кишиларнинг фикрлари, воқеаларга берадиган баҳолари, муносабатларидаги ўзгаришларни доимий ўрганиб бориш ғоявий таъсирнинг самарадорлигини «ўлчаш» имконини беради. Бундан ташқари, инсонларни безовта қиладиган муаммолар ҳақида доимий ахборот тўпланиб, шунга мос равишда тарғибот йўналишини ўзгартириш ёки муайян ғояларнинг ташвиқотини фаоллаштириш бўйича тавсиялар берилади. Ҷамоатчилик фикридаги бу каби ўзгаришларни мунтазам равишда ўрганиб бориш мафкурани сингдириш борасидаги келгуси ишлар учун замин бўлиб хизмат қиладди.

Юқорида таъкидланганидек, Миллий истиқлол мафкурасини сингдиришда янги технологиялардан фойдаланиш аудиторияни сегментлашни (туркумларга ажратишни) тақозо этади. Аудиторияни сегментлаш қуйидаги омиллар асосида амалга оширилади:

- **Географик маконга кўра.** Кишиларнинг яшаш жойи, минтақада жойлашган ўрни бир-биридан фарқ қилиши туфайли миллий истиқлол ғоясини сингдиришда уларнинг яшаш жойига эътиборни қаратиш лозим бўлади. Масалан, Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятлари аҳолисининг қарашлари, урф-одатлари Тошкент шаҳри ёки Қорақалпоғистон Республикаси аҳолисининг қарашлари ва урф-одатларидан анча фарқ қиладди.

- **Демографик омилга кўра.** Кишиларнинг ёши, жинси, oilaвий аҳволи бир-биридан фарқ қилгани боис уларнинг қарашларида ва қадриятларида ҳам муайян тафовутларни учратиш мумкин. Миллий истиқлол ғояси тарғиботининг самарадорлигини оширишда бу омилларни ҳам назардан қочириб бўлмайди.

- **Психологик омилга кўра.** Кишиларнинг руҳий ҳолати анча ўзгарувчан бўлса-да, бу омил мафкура тарғиботида катта аҳамият касб этади. Миллий истиқлол ғоясини инсонлар онги ва қалбига сингдиришда уларнинг руҳий ҳолати, жамиятимизда кечаётган ислохотларга муносабати, қўллаб-қувватлаш даражасига, воқеа-ҳодисаларга муносабати ва кайфиятларини ҳисобга олиш даркор.

- **Ижтимоий мақомига кўра.** Кишиларнинг жамиятда тутган ижтимоий мақоми уларнинг ахборотни қай даражада қабул қилишларига, бу ахборотга қандай муносабат билдиришларига сезиларли таъсир кўрсатади.

• Обрў-эътиборига кўра. Тарғиботда янги технологияларни қўллашда фикр етакчиларидан фойдаланиш ахборот етказишнинг энг самарали усулларида бири ҳисобланади. Шу боис кишиларга таъсир кўрсатишда уларнинг обрў-эътиборли кишиларга бўлган ишончидан моҳирона фойдаланиш талаб этилади. Негаки, муайян гуруҳнинг манфаатларини ифода этишда, аввало, фикр етакчисини аниқлаш ва у орқали ахборот етказиш тарғиботининг самарадорлигини оширишга хизмат қилиши, шубҳасиз.

• Аъзоликка кўра. Кишилар у ёки бу партиянинг, жамоат бирлашмасининг аъзоси эканлиги мафкура тарғиботида қўл келувчи омил саналади. Одатда, битта гуруҳга мансуб кишиларнинг қарашларида умумийлик, ўхшашлик бўлади. Бу эса мафкура тарғиботини бир қадар енгиллаштиришга хизмат қилади.

• Қарорлар қабул қилишдаги иштирокига кўра. Кишиларнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги иштироклари ва фаолликлари уларнинг ахборотни қабул қилишларига таъсир кўрсатгани боис бу омил миллий истиқол ғояси тарғиботида ҳисобга олинishi лозим. Қарорлар қабул қилишда фаол иштирок этишни хоҳловчилар ёки ўзини ҳеч нарсани ҳал қилмайдиган «кичкина одам» деб ҳисоблайдиган кишилар бир хил мазмундаги ахборотни қабул қилишда турли нуқтага назар билан ёндашадилар.

Миллий истиқлол ғояси тарғиботида аудиторияни сегментлаш, кишиларни алоҳида гуруҳларга бўлиб таъсир кўрсатиш катта аҳамият касб этади. Аксинча, бир вақтнинг ўзида жуда кенг аудиторияни ва кўп объектларни қамраб олишга интилишнинг самараси кам бўлади.

Мафкура тарғиботининг бизда кенг расм бўлган тури воизларнинг фаолияти билан боғлиқ. Тарғиботнинг бу шакли самарадорлигини ошириш алоҳида эътибор талаб қилади. Чунки, биринчидан, воизлар нутқ сўзлайдиган аудиторияларга одамларни тўплаш баъзида мажбурий тус олади. Аудиторияга ихтиёридан қарши бошлаб келинган инсонда эса ҳали ваъзни эшитмаёқ, ички қаршилик пайдо бўлади. Демак, ҳали тарғибот бошланмасиданоқ у тескари самара бериши эҳтимоли кучаяди. Иккинчидан, бундай норози аудиторияни ўзи томонига оғдириш, унга таъсир кўрсатиш, уни ялқомлантириш воиздан жуда катта маҳорат талаб этади. Ҳамма воизларда ҳам шундай истеъдод бормикан?

Таъкидлаш жоизки, миллий истиқлол ғояси тарғиботи-

нинг таъсирчанлигини оширишдаги энг асосий шартлардан бири — зимдан тарғибот қилишдир. Инсон унга таъсир ўтказилаётганини сезмаслиги лозим. Аслида, тарғибот давомида мафкура сўзининг ишлатилиши ҳам шарт эмас. Мухтасар қилиб айтганда, тарғибот-ташвиқот ишларида масаланинг қуйидаги жиҳатларига эътибор қаратиш муҳим:

- олдимизга қўйилган мақсадларга эришишдан ҳар биримиз шахсан манфаатдор эканлигимизга кишиларни ишонтириш;

- келажакимизни кўз олдимизга келтириш имконини берадиган, эртанги кунимиз қандай бўлишини кўрсатадиган материаллар тайёрлаш;

- долзарб қадриятларни сингдириш мақсадида жамоатчилик фикрига шу қадриятларни жозибали қилиб етказиш;

- оммавий ахборот воситаларидан маориф тарқатиш тизимидан инсонларни ақлий жиҳатдан бойитиш қуроли сифатида моҳирона фойдаланиш;

- инсонларнинг эркин фикрлашини рағбатлантириш, уларни ўз фикрларини ҳимоя қилишга ўргатиш орқали мустақил фикрловчи инсонни тарбиялаш;

- тараққиётимиз йўлида гов бўлаётган иллатларни фош этиш ва танқид қилиш йўли билан уларни самарали «даволаш»;

- оммавий ахборот воситаларидан ҳақиқат кўзгуси сифатида фойдаланиш орқали инсонларнинг уларга ишончини кучайтириш;

- яқин ўтмишизда содир бўлган ёрқин воқеаларга бағишланган хроникал фильмларни яратиш йўли билан яхши ва ёмон кунларимизни бот-бот эслатиб туриш;

- инсонларда чуқур таассурот қолдириш мақсадида бадий образлар орқали миллий мафкурани сингдириш. Бунда тарғибот-ташвиқот ишларини пухта режалаштириш, ҳиссиётларга кучли таъсир қилиш, жозибалилик, ноанъанавий усулларини қўллаш, ошкоралик, қадриятлар доирасидан чиқмаслик, оммабоп ва тушунарли бўлиш, такрорланишлар билан кишиларнинг «меъдасига тегмаслик» талаб қилинади.

Мафкуранинг тарғиботига айнан шундай ёндашиш кўпроқ самара беради. Шундагина инсонларнинг салоҳияти, меҳнати, вақти, мулки ва маблағларини танланган мақсад сари йўналтириш мумкин. Бу эса мафкуравий сиёсатнинг натижасини моддий нарсаларда — юқори сифатли маҳсулотларда, бадавлат турмушимизда, бунёдкорлик ишларида, эркин ва фаровон ҳаётда, иқтисодий ўсишда «ўлчаш» имконини беради.

ХУЛОСА

Миллий истиқлол гоёсини фан сифатида ўрганиш, унинг бошқа ижтимоий гуманитар фанлардан фарқли, ўзига хос жиҳатлари борлигини кўрсатади. У фан амал қиладиган қонуниятларга таянади. Айни пайтда инсон руҳияти, мақсад ва интилишлари ишонч ҳамда эътиқоднинг шаклланишига таъсир этувчи омилларга ҳам боғлиқ. Унинг намоён бўлиши нафақат ҳар бир шахс, айни пайтда бошқа инсонлар, муайян гуруҳлар ва қатламлар, элат, миллат, халқнинг муштарак мақсадлари юзага чиқишининг муҳим омилидир.

Миллий гоёни англаш умуммақсад йўлида бирлашиш, уюшиш, ўзини сафарбар этиш, ҳамжиҳат ва ҳамкорлик, тотувлик ҳамда бағрикенглик фазилатлари сифатида намоён бўлишини билдиради. Шундай омилнинг мавжудлиги мамлакатнинг, халқнинг, миллатнинг маънавий, рухий куч-қудрати мустаҳкам эканлигини кўрсатади. Унинг негизида ўзликни англаш, миллат ва халқни, жамиятнинг олдида турган муштарак мақсадларни англаш ётади. Муштарак тақдир, Ватан, тарих, миллий-маданий мерос, тил, маданий қадриятлар бир томондан, иккинчидан, мамлакатнинг, халқнинг, миллатнинг дунё, башарият эришаётган ютуқларидан фойдаланишга бўлган эҳтиёжни ҳис этиш туйғуси ана шу жараёнда миллий истиқлол гоёсини тараққиётнинг муҳим калити сифатида намоён этади. Унинг асосий гоёлари ва фуқаролик масъулияти ҳамда мамлакатнинг, миллатнинг келажаги, унинг ўзига хос ва мос тараққиёт йўлини амалга ошириш, ўзлигини сақлаб қолиш учун Ватан олдида, миллат ва келгуси авлодлар олдидаги масъуллик руҳини сийғдиради.

Миллий истиқлол гоёсини ўрганишни фуқаролик масъулияти ва бурчи ҳам, унга ишонч ва эътиқодни мустаҳкам бўлишини ҳис этишни тақозо этади. Шундагина у халқни, миллатни бирлаштиришга, мустақилликни мустаҳкамлашга ва ривожлантиришга хизмат қила оладиган муҳим вазифани бажаради. Инсон фаолиятида бунёдкорлик ёки тажовузкорлик кучини намоён бўлишига сабаб бўлади. Шунинг учун ҳам ҳар қандай фикр, гоё, мафкура ҳам халқлар тақдирига бир хил таъсир этмаган. Улар орасида бунёдкор гоёлар билан бирга, бузғунчи ва тажовузкорлари ҳам бўлганлиги мафкура тарихидан маълум. Бу ҳам турли ижтимоий кучларнинг

«ички маънавий дунёси» мақсад ва муддаолари билан боғлиқ бўлган ўзига-хос қонуниятдир. Уларни ҳам ўрганиш, билиш зарур. Бу инсонда эзгу гоялардан ёвуз гояларни фарқлай олиш қобилиятини шакллантиради ва гояни гоядан, мафкураани мафкурадан фарқини англашга ёрдам беради.

Бугунги глобаллашув жараёни ўтмишда ҳам, ҳозир ва келажакда ҳам миллий гояга бўлган заруратни ошириб боради. Шунинг учун ҳам бу дунё қанчалик маърифий тараққиёт қонунларига амал қилмасин, инсон қалби, онги ва ишончи, эътиқодини ўзгартиришга бўлган ҳаракат, уриниш, доимо сақланиб қолади. Бундай уриниш йўқолган даврни, инсон онги ва қалбинини ўз ҳолича эркин ва турли хил «мафкуравий тазйиқлардан холи ҳолда ривожланиш деб тасаввур этишни» фақат орзу қилиш мумкин. Турли мақсадлар, манфаатлар бор экан у турли даврларда, турли хил намоён бўлиши табиий.

Бу қонуниятларни фан йўли билан ўрганиб, олдиндан уни башорат қилиш ўта мураккаб жараёндир. Чунки, гоя ва мафкура соҳаси ишонч ва эътиқод, дунёқараш, манфаатлар тизими билан боғлиқ. Шунга кўра, фақат унинг ўзгарувчанлигини олдиндан айтиш мумкин, холос. Уни халқнинг ўзлигига бўлган муносабати, ўзлигини англаш даражаси, миллий-маданий меросига, қадриятларига бўлган муносабатда ҳар бир авлодга нима бераётгани ва нимани мерос қилиб қолдира олиши билан боғлиқ қонуният мужассамлашган. Шунинг учун ҳам миллий гояни фан сифатида ўрганишни унчалик тўғри эмас деб ҳисоблайдиганлар фикрига қўшилиш қийин. Масалан, инсон онги ва тафаккурида гоявий бўшлиқ вужудга келиши билан унинг дунёқарашда мустақил фикрдан кўра мутелик, қарамлик гоялари устувор бўла бошлайди. Демак, уни кўпроқ ўрганишга бўлган эҳтиёж заруриятини англаш туйғусини далилловчи омиллар, уни узлуксиз, доимий, тадрижий равишда ҳамма вақт, алоҳида эътибор берадиган, қолаверса, ҳар бир халқ ёки миллатнинг, мамлакат ёхуд давлатнинг эртанги истиқболи, дунё ҳамжамиятида ўзига хос ўринга эга бўлиши, ўзлигини сақлаб қолишга бўлган эҳтиёжнинг ҳаётий фалсафасидир.

Миллий гояда ўзлигини сақлаб қолиш мақсади дунёдан ажралиб яшашни, фақат ўз қобилигига ўралиб қолишни билдирмайди. Аксинча, дунё билан ҳамнафас бўлишга ундайди. Фақат миллий маънавий қадриятларига, меросига таянган

ҳолда унга ҳурмат билан қарашга, ўз миллий маънавий везишларига таяниб, ундан узилмасликни ўргатади. Чунки ундан беғоналаниш, миллий ўзлигидан узоқлаштиради, тарихдан, қадриятларидан айри ҳолда ривожланишга сабаб бўлади. Бу миллий тараққиёт қонуниятига ва манфаатлар уйғунлигига ҳам мос келмайди.

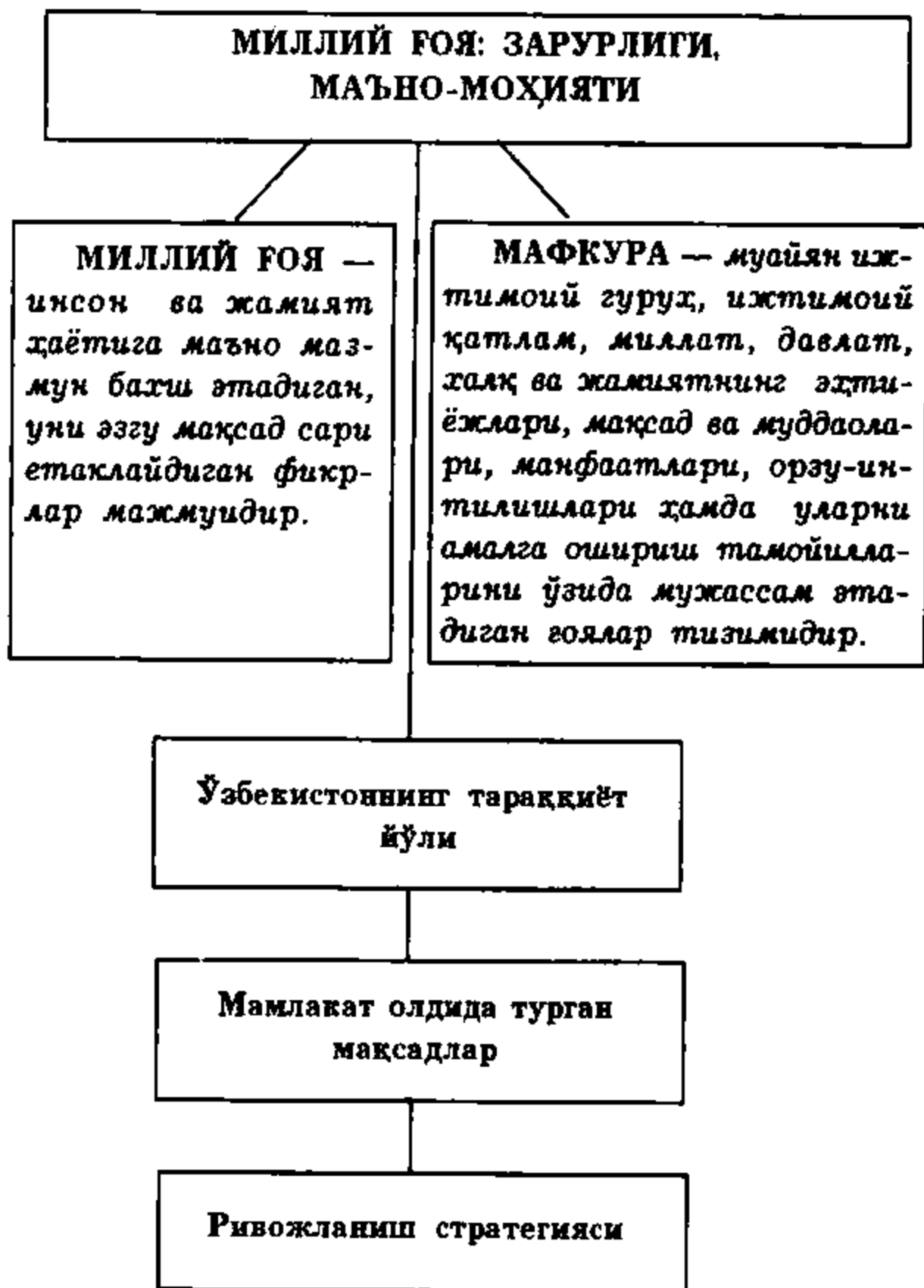
Миллий гоё бу мустақилликни мустаҳкамлаш ва уни асраб-авайлаш, ҳимоя қилиш омили. Шунинг учун ҳам у инсон онгини бошқаришни эмас, аксинча уни бунёдкор гоёларига йўналтиришга хизмат қиладиган олий қадрият ҳамдир. Миллий гоё ана шу энг олий қадрият — инсон, халқ, миллат, мамлакат шаъни, кадр-қимматини, ўзлигини ҳурмат қилишга таянган ҳолда турли цивилизациялар ривожини талабларига жавоб беради. Миллий гоёни ўрганиш кишида миллий гурурни уйғотади ва доимо ўзлигини билиб яшашга ундайди. Шунинг учун ҳам миллий гоё бошқа ижтимоий фалсафий фанлардан фарқли ўлароқ Ватан, миллатнинг дарди, орзу-умидларини, мақсадларини, шаънини баланд тутиб, уни доимо қалбида сақлаган ҳолда ўзлигини бойитиб боришда тараққиёт омили бўлиб хизмат қилади. Бу жараён озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт қуриш каби миллий гоёнинг бош мақсади билан муштарақликда намоён бўлишининг сабаби ҳам шунда. У демократик ривожланиш, фуқаролик жамияти қурилишига йўналтирилган, фуқароларни миллатидан, дини ва эътиқодидан қатъий назар, сафарбар этувчилик билан боғлиқ маънавий-руҳий куч-қудрат манбаидир. Халқнинг, миллатнинг, ҳар бир фуқаронинг нафақат ўтмиш, бугунги кун ва келажак билан боғланган. Миллий истиқлол гоёсини ишонч ва эътиқодга айлантириш бир кишининг иши эмас. У ҳар бир миллат фидойиси, мутафаккирининг вазифасидир. Зеро, халқнинг, миллатнинг жипслашиб, ўзаро ҳамкор, ҳамжихат бўлиб, озод ва обод Ватанда эркин ҳамда фаровон ҳаётда яшашининг кафолатидир. Миллий истиқлол гоёси — бу мавҳум мақсадлар эмас. У аниқ бўлиб, ҳар бир кишининг кундалик ҳаёт тарзи, дунёқараш, онг ва тафаккури, ишонч ва эътиқоди, унинг фаолияти орқали ижтимоий ҳаёт ўзгаришларига таъсир кўрсатади. Бу соҳадаги ҳар бир ютуқ инсоннинг ўзига, оила аъзолари, маҳалласи, эл-юрти, халқ ва миллатининг, Ватани, мамлакатининг раванқига, тараққиётига муҳим ҳисса бўлиб қўшилади.

«Барчамизнинг таянчимиз ва суянчимиз бўлган фарзандларимизнинг хурсандчилигини, керак бўлса, очик қиёфаси, бахтиёр чехрасини кўриш, эртанги кунга ишончини ўзимизга тасоввур қилиш — шунинг ўзи катта бахт эмасми?»¹ деб таъкидлайди Президентимиз И.А.Каримов. Дарҳақиқат миллий истиқлол гоёсига амал қилган, уни ишонч ва эътиқодига онгли равишда айлантирган одам — жуда катта маънавий-руҳий куч-қувват манбаига эга бўлади. Бу уни янги ютуқларга, эзгу мақсадларга ундайди. Ҳаётнинг, яшашнинг маъно-мазмунини инсонлар билан бирга бўлишда, уларга савоб ишларни қилиш, эзгулик йўлида мамлакат равнақи учун илм олишга, касб-ҳунар эгаллашга ундайди. Инсон ҳаётида сув ва ҳаво қанчалик зарур, нон қанчалик азиз бўлса, миллий гоё ҳам шундай. Усиз, инсон ўзлигини, истиқболини аниқ тасаввур эта олмайди. Миллий гоё шунга ўргатади. Бу эса ҳар бир инсоннинг ўзига хос маънавий дунёси орқали амалга ошадди. Бундай муштараклик маънавий куч қудрат манбаи бўлиб тараққиётга хизмат қилади.

Замон, давр ва авлодлар ўзгаради, лекин миллий гоёга заруратнинг қолиши муқаррар. Миллий гоё бойиб, ривожланиб бориши табиий. Дунёдаги ўзгаришлар миллий гоё олдида ҳам янги-янги вазифаларни, усул ва воситалардан фойдаланишни талаб қилади. Уни ҳисобга олиш, «мафкура майдонида» эзгу ва бунёдкор гоёларнинг доимо устуворлик қилиб қолишини, маърифий тараққиётнинг истиқболини белгилайди. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон халқи миллий гоёга алоҳида эътибор бериб, уни жамият мафкураси сифатида ўрганиши ана шу эзгу мақсадлар билан боғлиқ бўлганлиги учун ҳам ўзининг самарасини бермоқда.

¹ Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. — Т.: Ўзбекистон, 2005, 153-154-бетлар.

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИ ФАНИНИ ЎРГАНИШДА ТАВСИЯ ЭТИЛГАН КЎРГАЗМАЛИ ЧИЗМАЛАР

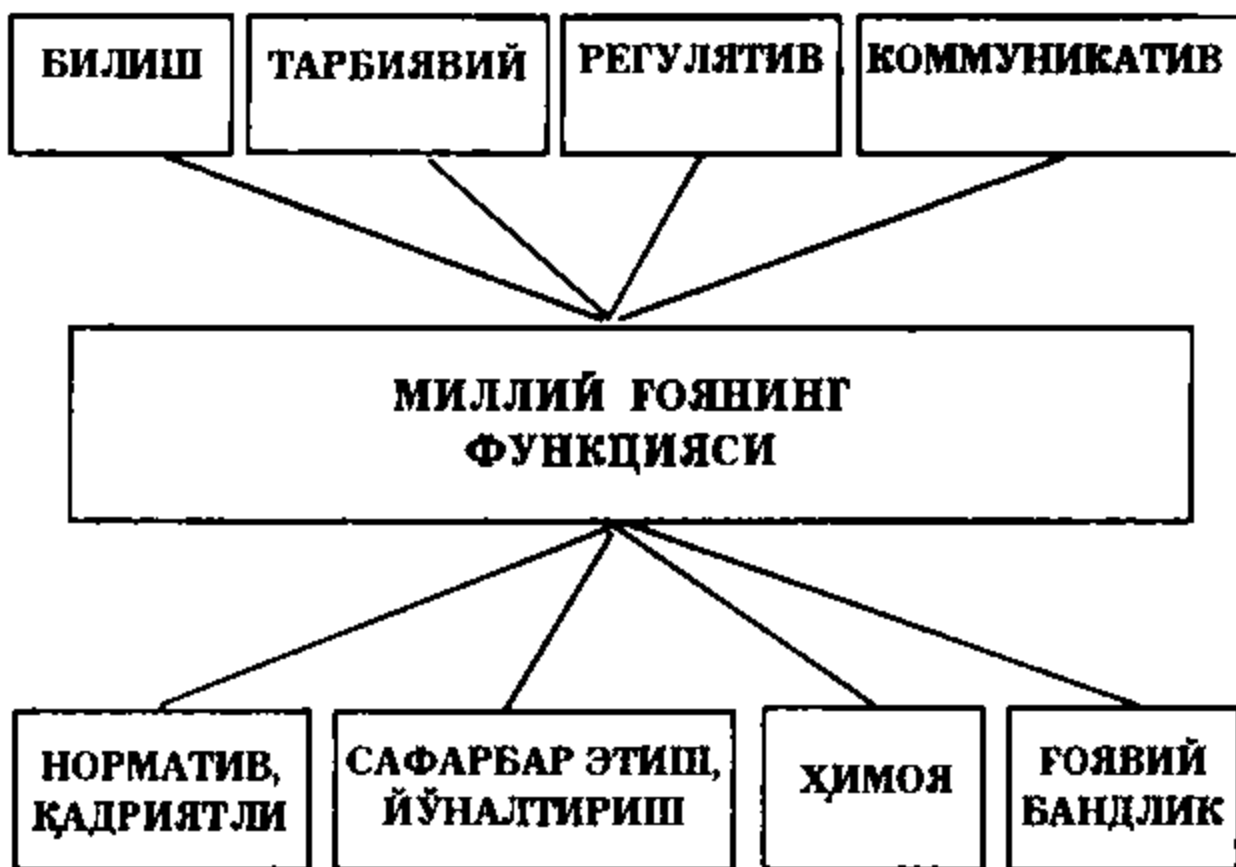

**МИЛЛИЙ МАФКУРАГА
ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР**

**I Миллат, халқ ва
жамиятни бирлаш-
тирувчи куч ҳамда
эътироф манбаи
бўлиши**

**II Ҳар қандай
илгор гоёни ўзига
сингдириши ва ҳар
қандай ёт, ёвуз гоёга
қарши тура олиши**

**III Давр ўзгаришларига мос тарз-
да, миллий умуминсоний қадриятларга
таяниши, ўз манфаат ва мақсадларини
амалга оширишнинг янги воситалари-
ни тавсия эта олиши**

МИЛЛИЙ ҒОЯНИНГ АСОСИЙ ВАЗИФАЛАРИ

**Фуқароларни
уюштириш**

**Инсонларни ғоявий
тарбиялаш**

**Бунёдкорликка
сафарбар этиш**

**Фуқароларда зарарли ёт
ғояларга қарши зарур
иммунитетни
шакллантириш**

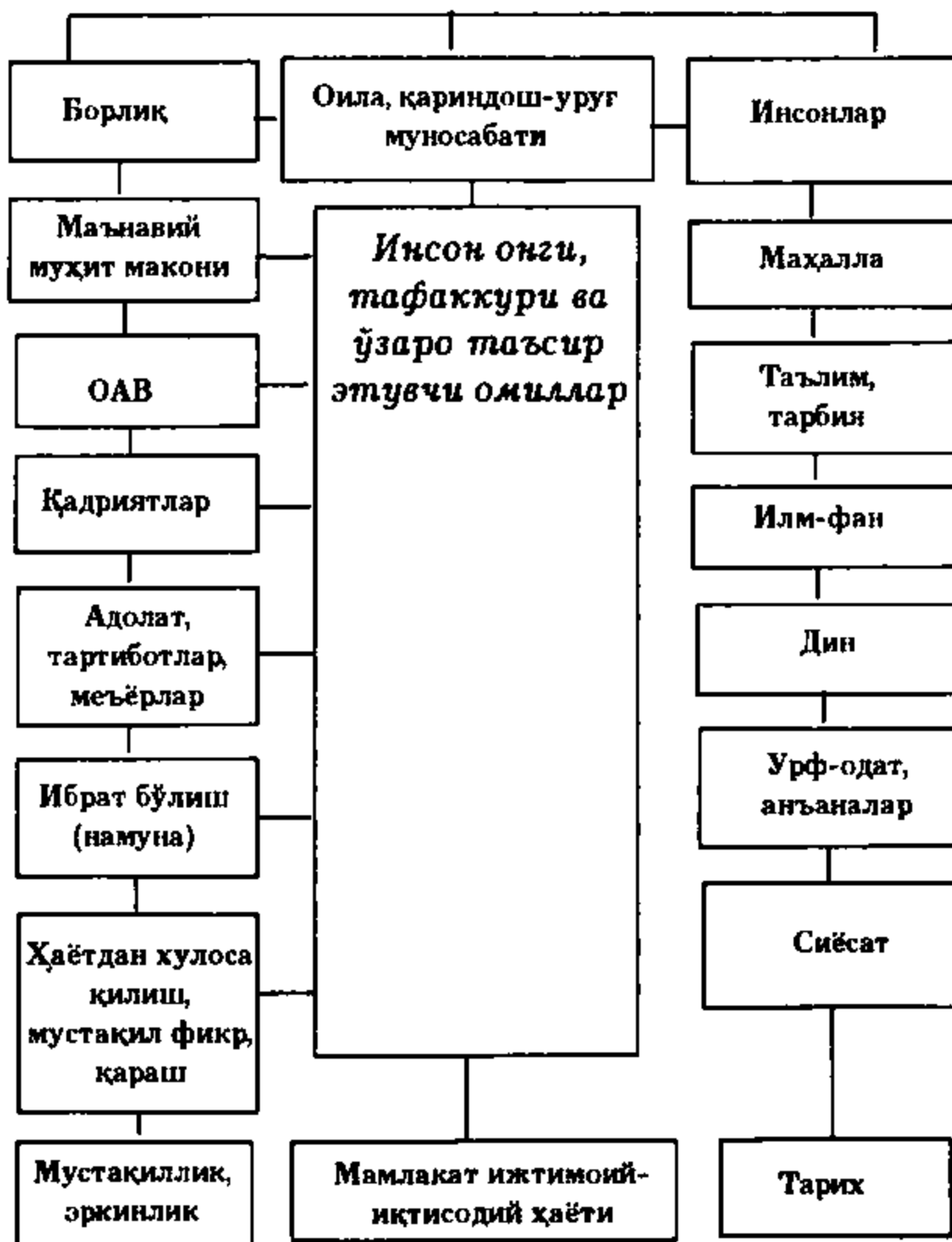
**Жамиятни ислоҳ
қилишнинг ҳаракат
дастурига айланиши**

**Жамият аъзоларини
янги ютуқларга
эришишда маънавий
рағбатлантириш**

**Турли халқлар ва миллатларни
эркин демократик жамият қуриш
ишларига сафарбар этиш, озод ва
обод Ватан, эркин ва фаровон
ҳаёт қуришга эришишга
тайёрлаш**

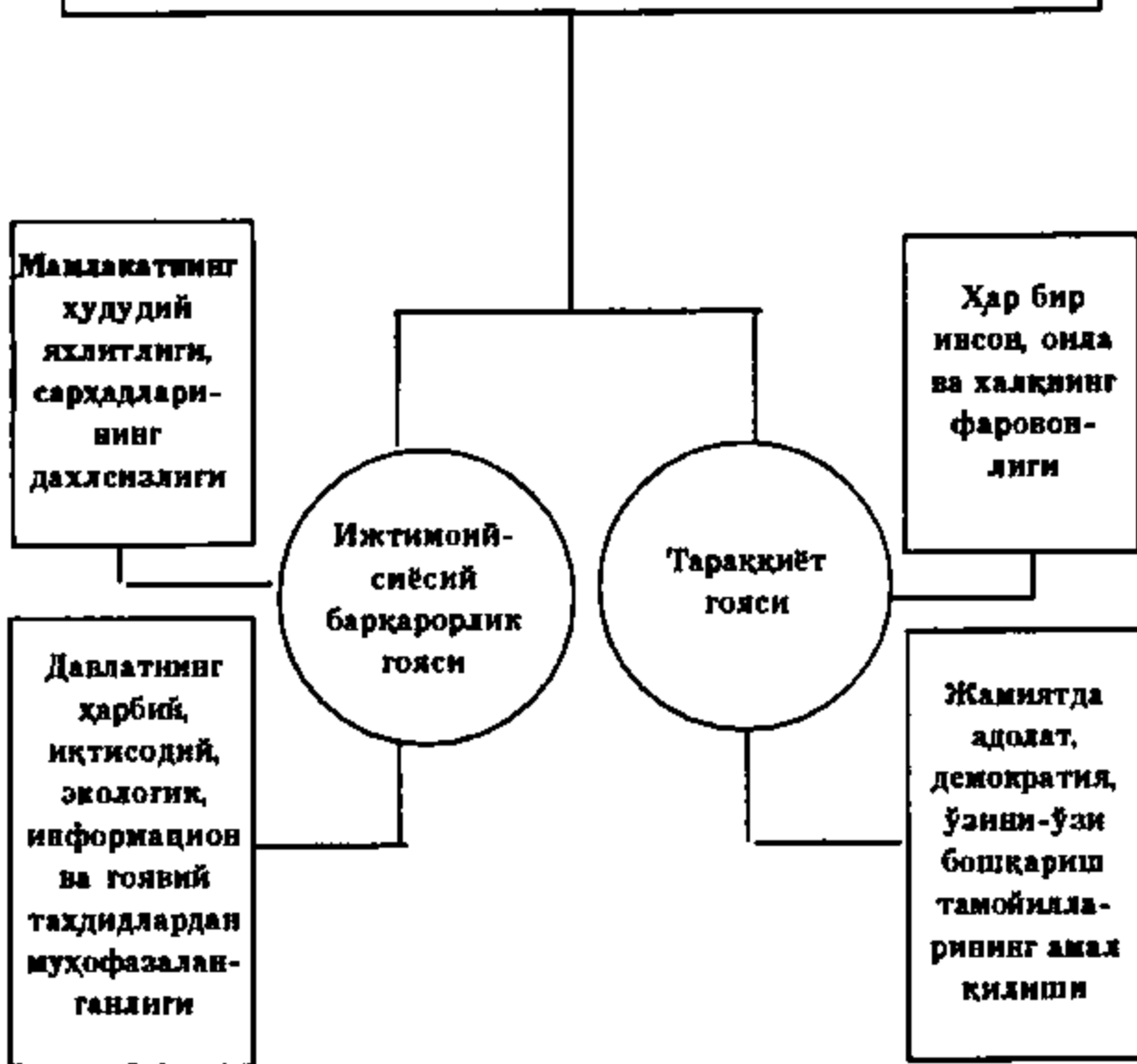
МУСТАҚИЛЛИК ТАФАККУРИ

- Ўзбекистоннинг истиқболи ва истиқлоли ҳақида қай-гуриш;
- ўзининг, ўз халқининг, Ватанининг қадру қиммати, орномусини англаб, уни ҳимоя қилиш;
- юксак гоълар, янги фикрий кашфиётларнинг, ниятлар огушида меҳнат қилиб истеъдоди, бор имкониятини, керак бўлса, жонини юрт истиқболи, элига бахшида этишдир.

**МИЛЛИЙ ҒОЯДА ХАЛҚИМИЗ
МАНФААТЛАРИНИНГ ИФОДАЛАНИШИ**

XXI АСР БОШИДА МАМЛАКАТИМИЗНИНГ РИВОЖЛАНИШ СТРАТЕГИЯСИ

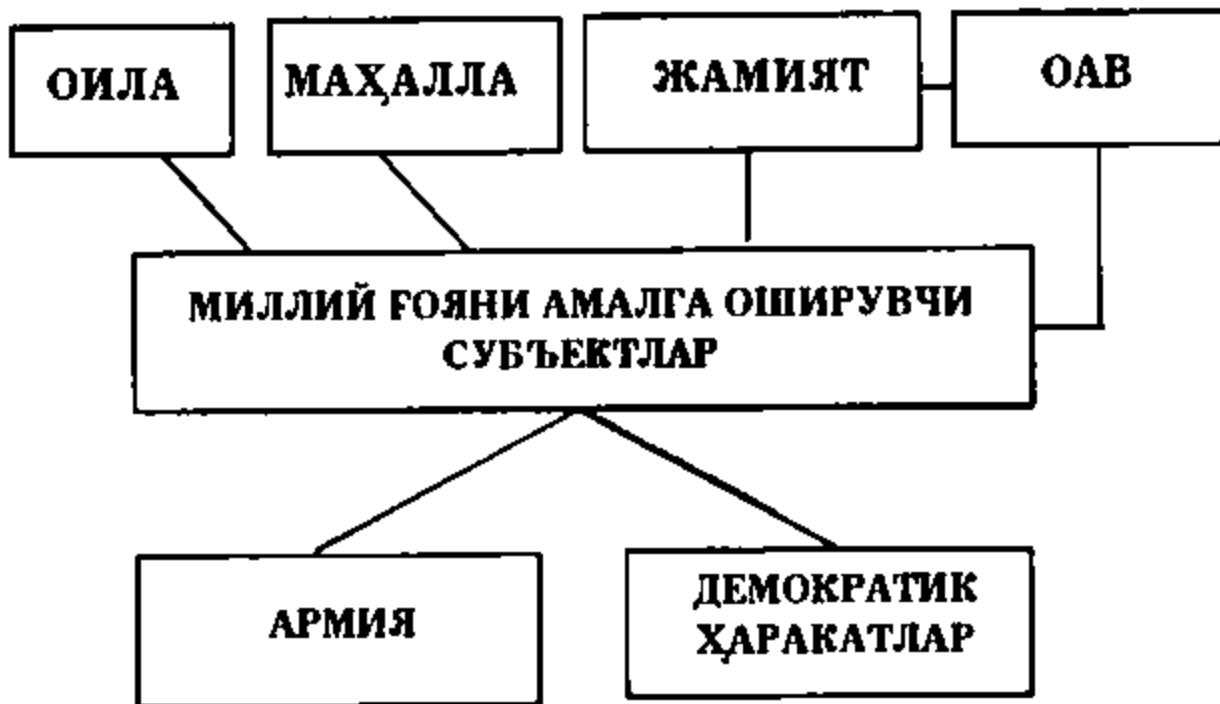
ВИРИНЧИ УСТУВОР	ИККИНЧИ УСТУВОР	УЧИНЧИ УСТУВОР	ТЎРТИНЧИ УСТУВОР	БЕШИНЧИ УСТУВОР	ОЛТИНЧИ УСТУВОР
<p>Мамлакат сийёсий, иқтисодий ҳаётини, давлат ва жамият қурилишини янада эркинлаштириш:</p> <ul style="list-style-type: none"> • сийёсий соҳани эркинлаштириш; • давлат қурилишини ва фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнларини эркинлаштириш; иқтисодиёт соҳасини янада эркинлаштириш 	<p>Жамият маънавиятини янада юксалтириш:</p> <ul style="list-style-type: none"> • эркин фуқаро маънавиятини, озод шахсий шакллантириш; • халқ маънавиятининг таяккланиши; • бой тарихий мероснинг кенг ўрганилиши; • авъанларимизнинг сақланиши; • маданият, фан ва таълим ривожини 	<p>Кадрлар масаласи:</p> <ul style="list-style-type: none"> • кадрлар тайёрлаш бўйича Миллий дастурини амалга ошириш 	<ul style="list-style-type: none"> • Халқ турмуш даражасининг изчил ва барқарор ўсишини таъминлаш; Кучли ижтимоий ҳимоя 	<p>Иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни таъминлаш:</p> <ul style="list-style-type: none"> • корхоналарни янгилаш ва техник қайта жиҳозлаш; • табиий ва минерал хом-ашё салоҳиятидан тўла ва самарали фойдаланиш; Экспортга мослашган ва импорт ўринини босувчи маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган қувватларни барпо этиш 	<p>Жамиятда барқарорлик, тинчлик, миллатлар ва фуқаролараро тотувликни, сарҳадларимиз дахлсизлигини, мамлакатимиз худудий яхлитлигини таъминлаш</p>

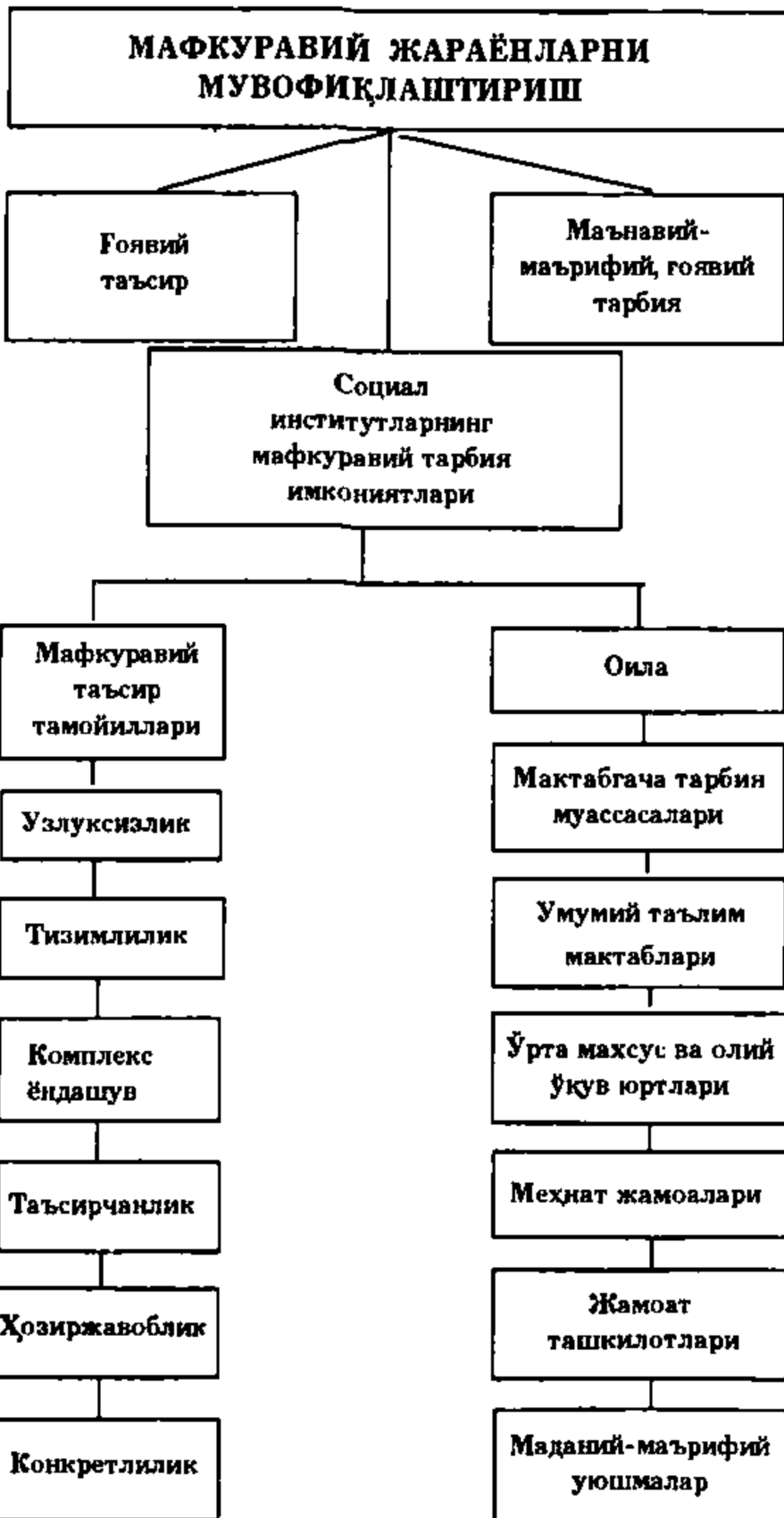

ИНСОҒГА ҒОЯВИЙ ТАЪСИР КЎРСАТИШ ОМИЛЛАРИ

**МИЛЛИЙ ҒОЯНИ АМАЛГА ОШИРИШДА
УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ВА ТУРЛАРИ**

Мактабгача таълим

Умумий ўрта таълим

Ўрта мухсус, касб-хунар таълими

Олий таълим

Олий ўқув юртидан кейинги таълим

**Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта
тайёрлаш**

Мактабдан ташқари таълим

ҒАЙРИИНСОНИЙ, ЁТ ҒОЯЛАРНИНГ КЎРИНИШЛАРИ

ҒАЙРИИНСОВИЙ ЁТ ҒОЯЛАРНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

Ғоявий
яккаҳоқимликка
интилиш

Демократик ва
миллий
қадриятларни тан
олмаслик

Жамиятда ижтимоий-
сиёсий беқарорликка
мойиллик

Ижтимоий
ихтилофларни
қўллаш

Фикрлар
плюрализмини
рад этиш

Мутлақ ҳақиқатга
даъво қилиш

Ягона, ҳукмрон
мафкурага уриниш

Ақидапарастлик
ва сиёсий
экстремизм

ҒАЙРИИНСОБИЙ, ЁТ ҒОЯЛАРНИНГ ЗАРАРЛИ ОҚИБАТЛАРИ

Инсон табиатига зид
уни салбий томонга
ўзгартиради

Носоғлом турмуш
тарзини шакллантиради

Фикрлар хилма-
хиллигини чеклайди

Қарамлик, тобелик,
мутелик муҳитини
яратади

Тафаккур тарзини ўз
негизларидан
бегоналаштиради

Бегона урф-одат,
анъаналарни тарғиб
қилади. Уларнинг
кириб келишига
муҳит яратади.

Мамлакатни, халқни ўз
миллий қадриятларидан,
охир-оқибат ўз
тараққиёт йўлидан
бегоналаштиради

Жамиятда халқлар
ва миллатлараро тотувлик,
динлараро бағрикенгликка раҳна
солиб, ички ихтилофлар,
парокандаликка олиб келади

**ЗАРАРЛИ ҒОЯЛАРНИНГ ОЛДИНИ
ОЛИШ ЙЎЛЛАРИ**

**Оилада ёшларга соғлом тарбия
бериш**

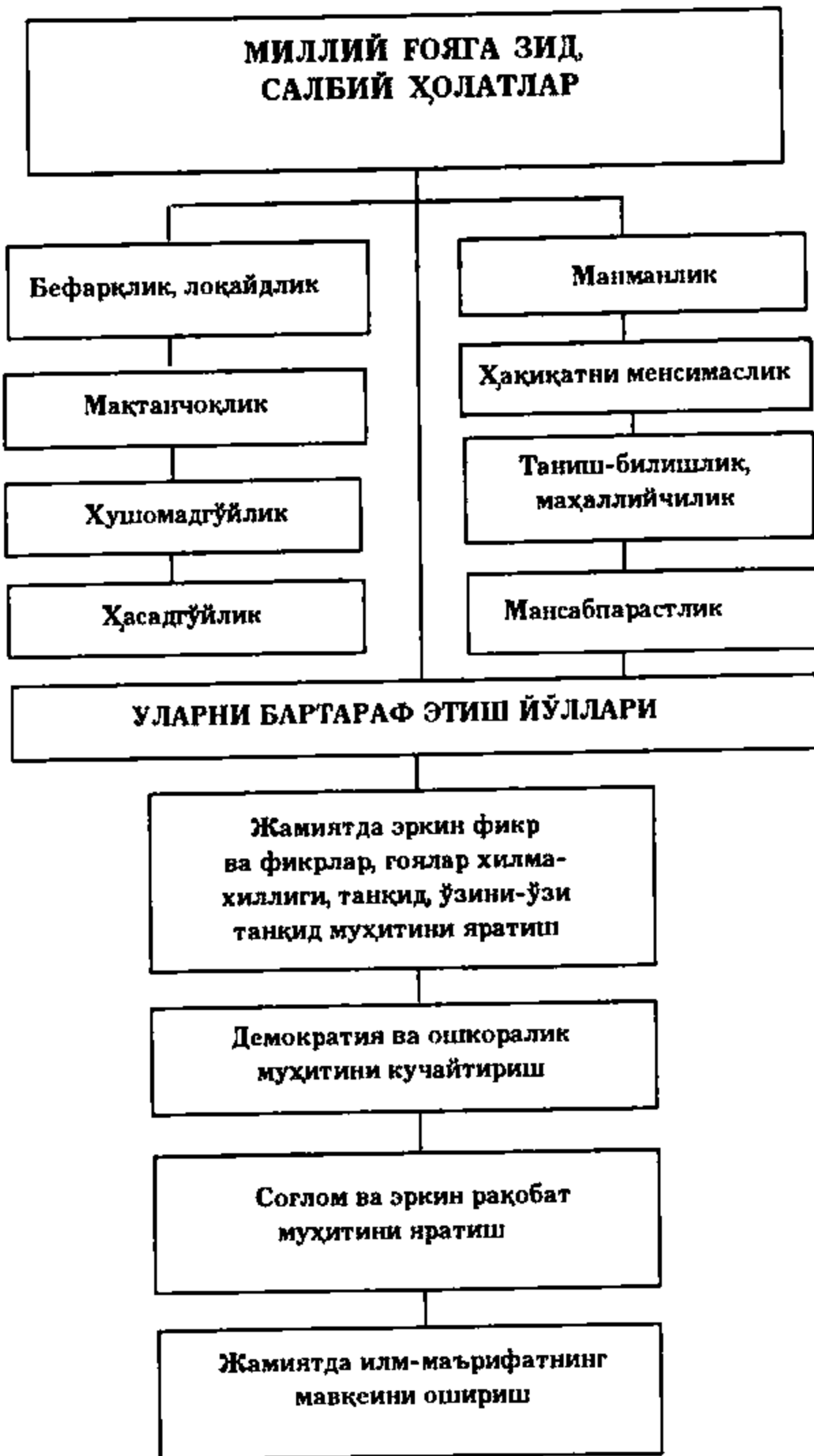
**Фуқароларнинг иймон-эътиқодини
мустаҳкамлаш**

**Миллий гурур ва ифтихор билан яшашга
эришиш**

**Ҳар томонлама комил шахслар қилиб
тарбиялаш**

Мафкуравий иммунитетни кучайтириш

**Фуқаролар онгида миллий истиқлол
ғояларининг шаклланиши**

ДУНЁҚАРАШ НЕГИЗЛАРИ

ФАЛСАФИЙ

ДИВИЙ

ИЛМИЙ

СИЁСИЙ

ҲУҚУҚИЙ

ИЖТИМОИЙ

АХЛОҚИЙ

ЭСТЕТИК

**МАЪНАВИЙ-
МАЪРИФИЙ**

ЎЗБЕКИСТОНДА НИШОНЛАНДИГАН БАЙРАМЛАРДА МИЛЛИЙ ҒОЯНИНГ АКС ЭТИШИ

БАЙРАМЛАР

- Миллий бирдамлик
- Миллий кўтаривкилик
- Миллий ва умуминсоний қадриятлар уйғунлиги
- Юртга садоқат
- Ватаншарварлик
- Фидойилик
- Меҳр-муҳаббат
- Ўзаро ҳурмат, инсоний эҳтиром ва қадр-қиммат
- Урф-одатлар, анъаналарни эъзолаш
- Тарихий хотира

МИЛЛИЙ ҒОЯДА ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ

**МАРКАЗИЙ ОСИЁ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ
МАЪНАВИЙ МЕРОСИ
ВА МИЛЛИЙ ҒОЯ**

**ФАЙЛАСУФ
МУТАФАК-
КИРЛАР**

Хоразмий
Ал-Фаробий
Ал-Фаргоний
Беруний
Абу Али Ибн
Сино
Амир Темур
Мирзо
Улугбек
Алишер
Навоий
Захриддин
Муҳаммад
Бобур

**ТАСАВВУФ
ТАРИҚАТИ
НАМОЯН-
ДАЛАРИ**

Аҳмад
Яссавий
Нажмиддин
Кубро
Баҳовуддин
Нақшбанд

**ИСЛОМ ВА
ФИҚҲ
ИЛМИ**

Маргиноний
Мотурудий

**МУҲАД-
ДИСЛАР**

Ал-
Бухорий
Ат-
Термизий

**ШАРҚ ВА ҒАРБ
МУТАФАККИРЛАРИ
ҚАРАШЛАРИ ВА
ТАЪЛИМОТЛАРИ**

**АМИР ТЕМУР ФАОЛИЯТИДА МИЛЛИЙ
ҒОЯНИНГ АКС ЭТИШИ**

**Миллий ориятни юксак
қадрлаш**

**Миллий давлатчилик
ғоясига садоқат**

**Озодликка ташналик, уни
юксак қадрлаш**

Иймон-этиқодлилиқ

**Чет эл босқинчиларга
нафрат**

Миллий гурур

**Миллий қадриятларни
эъзозлаш**

**Миллатнинг шон-
шавкати учун қайғуриш**

Адолат

**МИЛЛИЙ ҒОЯ ВА ХХ АСР БОШИДАГИ
МАЪРИФАТЧИЛИК ҲАРАКАТИ
НАМОЯНДАЛАРИ**

Намояндалар	Асарлари номи
Абдулла Авлоний (1878-1934)	«Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ», «Адабиёт ёхуд миллий шеърлар» в.б. в.б.
Абдулла Қодирий (1894-1938)	«Ўтган кунлар», «Меҳробдан чаён» в.б.
Абдулвоҳид Бурҳонов Мунзим (1875-1934)	Маърифатпарвар шоир
Абдулҳамид Чўлпон (1897-1938)	«Кеча ва кундуз», «Ёрқиной», «Чўрининг исёни», «Замона хотуни» в.б.
Абдурауф Фитрат (1884-1938)	«Абулфайзхон», «Бедил», «Қиёмат» в.б.
Ашурали Зоҳирий (1885-1937)	Адабиётшунос олим, журналист
Абдуқодир Шакурий (1875-1943)	«Раҳномаи савод» в.б.
Бобохун Салимов (1874-1929)	Давлат ва сиёсат арбоби
Исҳоқхон Тўра Ибрат (1862-1937)	«Лугати ситта алсина», «Тарихи маданият» в.б.
Маҳмудхўжа Бехбудий (1875-1919)	«Падаркуш» в.б.

Намояндалар	Асарлар номи
Мунаввар Қори (1878-1931)	«Адиби аввал», «Адиби соний», «Тавжид ал-Қуръон», «Ер юзи» в.б.
Мусо Саиджонов (1893-1937)	Тарихчи олим
Муҳаммадшариф Сўфизода (1869-1937)	Маърифатпарвар шоир
Обиджон Махмудов (1858-1936)	Давлат ва сиёсат арбоби
Полвонниёз Ҳожи Юсунов (1863-1936)	
Саидахмадхўжа Сиддиқий - Ажзий (1864-1927)	«Айн ул-адаб» («Адаб кўзи»), «Ганжинаи ҳикмат» («Ҳикматлар ҳазинаси») в.б.
Саидносир Миржалилов (1884-1937)	«Равнат ул-ислом»
Тўлаган Хўжамёров Тавалло (1882-1937)	
Убайдулла Хўжаев (1880-1938)	Давлат ва сиёсат арбоби
Файзулла Хўжаев (1896-1937)	Давлат ва сиёсат арбоби

ВАТАН РАВНАҚИ ҒОЯСИ

ВАТАН — инсоннинг қиндик қони тўқилган тупроқ, уни камол топтирадиган, ҳаётига маъно-мазмун бағиш этадиган табарруқ маскандир. У аجدодлардан авлодларга қоладиган буюк мерос, энг азиз хотира. Ватан — ота-боболаримизнинг хоки поклари жо бўлган, вақти соати етиб ҳар биримиз бош қўядиган муқаддас заминдир

ЮРТ ТИНЧЛИГИ ҲОЯСИ

ЮРТ ТИНЧЛИГИ — бебаҳо неъмат, улуғ саодатдир. Башарият ўз тараққиётининг барча босқичларида, аввало, тинчлик-тотувликка интилиб келган. Юрт тинчлиги — барқарор тараққиёт зарфи

Сарҳадлар
дахлсизлиги

Фуқароларнинг
Ватанга садоқати

Замонавий қуроли
кучлар

Ватанпарварлик

Фидойилик

ХАЛҚ ФАРОВОНЛИГИ ҒОЯСИ

ХАЛҚ ФАРОВОНЛИГИ — мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг олий мақсади — халқимизга муносиб турмуш шароити яратишдан иборат. Яъни, ислохот-ислохот учун эмас, инсон учун, унинг фаровон ҳаёти учун хизмат қилиши керак. Жамиятимиздаги ҳар қандай янгиланиш, ҳар қандай ўзгариш моҳиятида ана шу эзгу мақсад мужассамдир.

Фаровон турмуш даражаси

Кучли ижтимоий ҳимоя сиёсати

Инсонга муносиб фаровон, моддий ва маънавий ҳаёт тарзи

Инсон омилининг юксак мавқега қўйилганлиги

КОМИЛ ИНСОН ҒОЯСИ

КОМИЛ ИНСОН — ҳам милалий, ҳам умумбашарий моҳиятга эга бўлган, одамзотга ҳос энг юксак маънавий ва жисмоний баркамолликни мужассам этган, уни ҳамиша эзгуликка ундайдиган омижаноб воқидир.

**Жисмоний
баркамоллик**

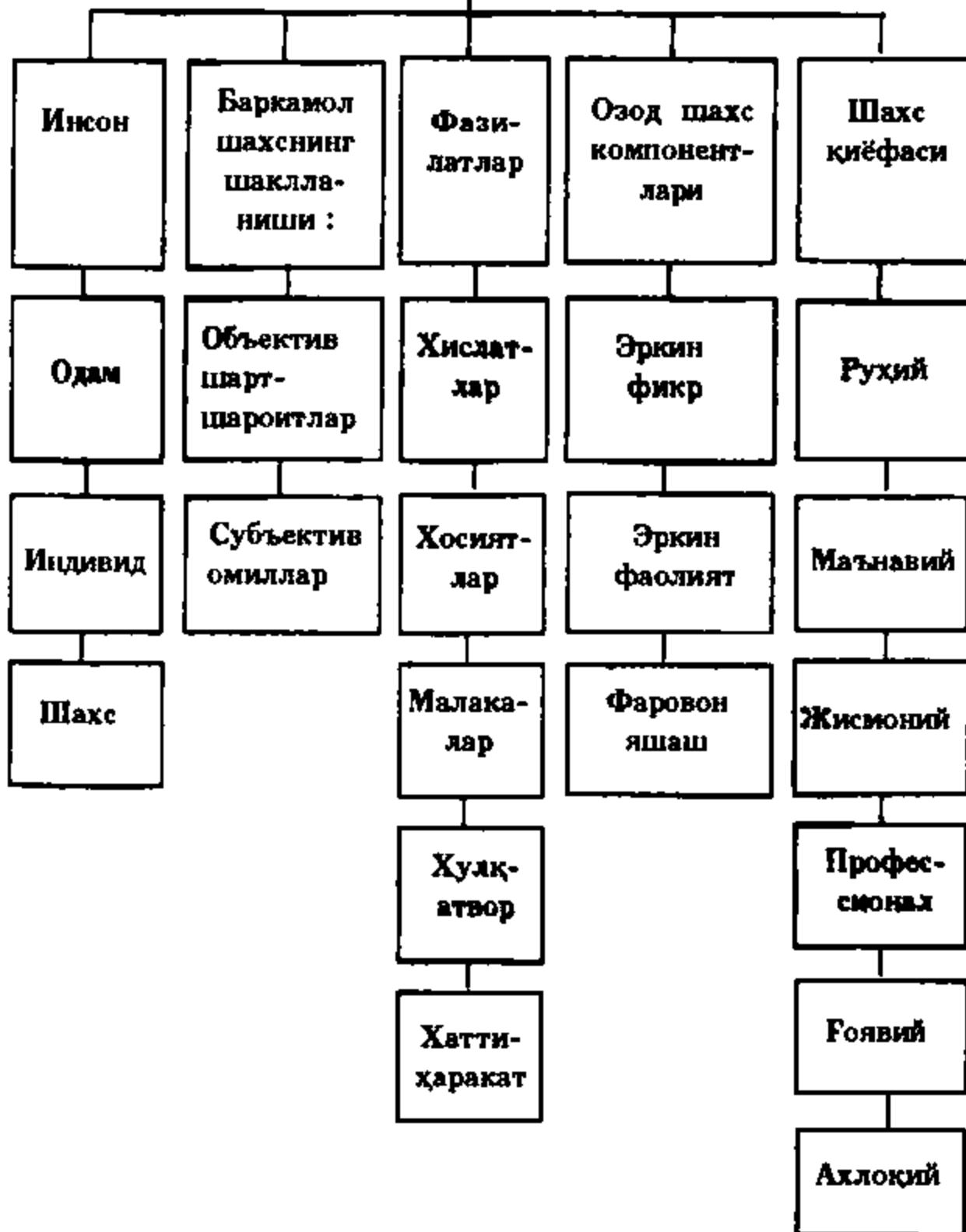
**Маънавий
баркамоллик**

**Ақлий
баркамоллик**

**Миллий
қадриятларга
содиқлик**

**Умумбашарий
қадриятларни
ҳурмат қилиш**

**МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИ — КОМИЛ ШАХС
МАЪНАВИЯТИНИНГ ШАКЛЛАНИШ
ОМИЛЛАРИ**

ИЖТИМОЙ ҲАМКОРЛИК ҒОЯСИ

ИЖТИМОЙ ҲАМКОРЛИК — муроса фалсафаси бўлиб, тилма-тил фикр ва қарашларга эга бўлган, турли миллат, ирқ ва динга мансуб шахс ва гуруҳларнинг умумий мақсад йўлидаги ҳамжиҳатлигини таъминлайди. Натижада, жамиятда тинчлик ва тотувликнинг, барқарор тараққиётнинг мустаҳкам кафолати вужудга келади.

Турли ижтимоий гуруҳлар ва қатламлар фикрлари ва қарашлари, мақсадлари, интилишларининг ўзаро мувофиқлиги

Жамиятнинг умумий мақсадининг турли ижтимоий гуруҳлар ва қатламлар фикрлари, қарашлари, мақсадлари, интилишлари билан ўзаро мувофиқлиги

Турли миллат, ирқ ва динга мансуб шахс ва гуруҳлар ҳамкорлиги, ҳамжиҳатлиги

Тинчлик ва тотувлик

МИЛЛАТЛАРАРО ТОТУВЛИК ҒОЯСИ

МИЛЛАТЛАРАРО ТОТУВЛИК — умумбашарий қадрият бўлиб, турли тил халқлар биргаликда истиқомат қиладиган минтақа ва давлатлар миллий тараққиётини белгилайди, шу жойдаги тинчлик ва барқарорликнинг кафолати бўлиб хизмат қилади

МИЛЛАТЛАРНИНГ
ЎЗARO
ТЕНГ ҲУҚУҚЛИЛИГИ

ТУРЛИ ХАЛҚ
ВА МИЛЛАТЛАР
МАДАНИЯТИГА
ОЧИҚЛИК

МИЛЛАТЛАРАРО
ҲАМКОРЛИК

БОШҚА
МИЛЛАТЛАРГА
ҲУРМАТ БИЛАН
ҚАРАШ

МИЛЛИЙ - МАЪНАВИЙ,
МАЪРИФИЙ
ТАРАҚҚИЁТ

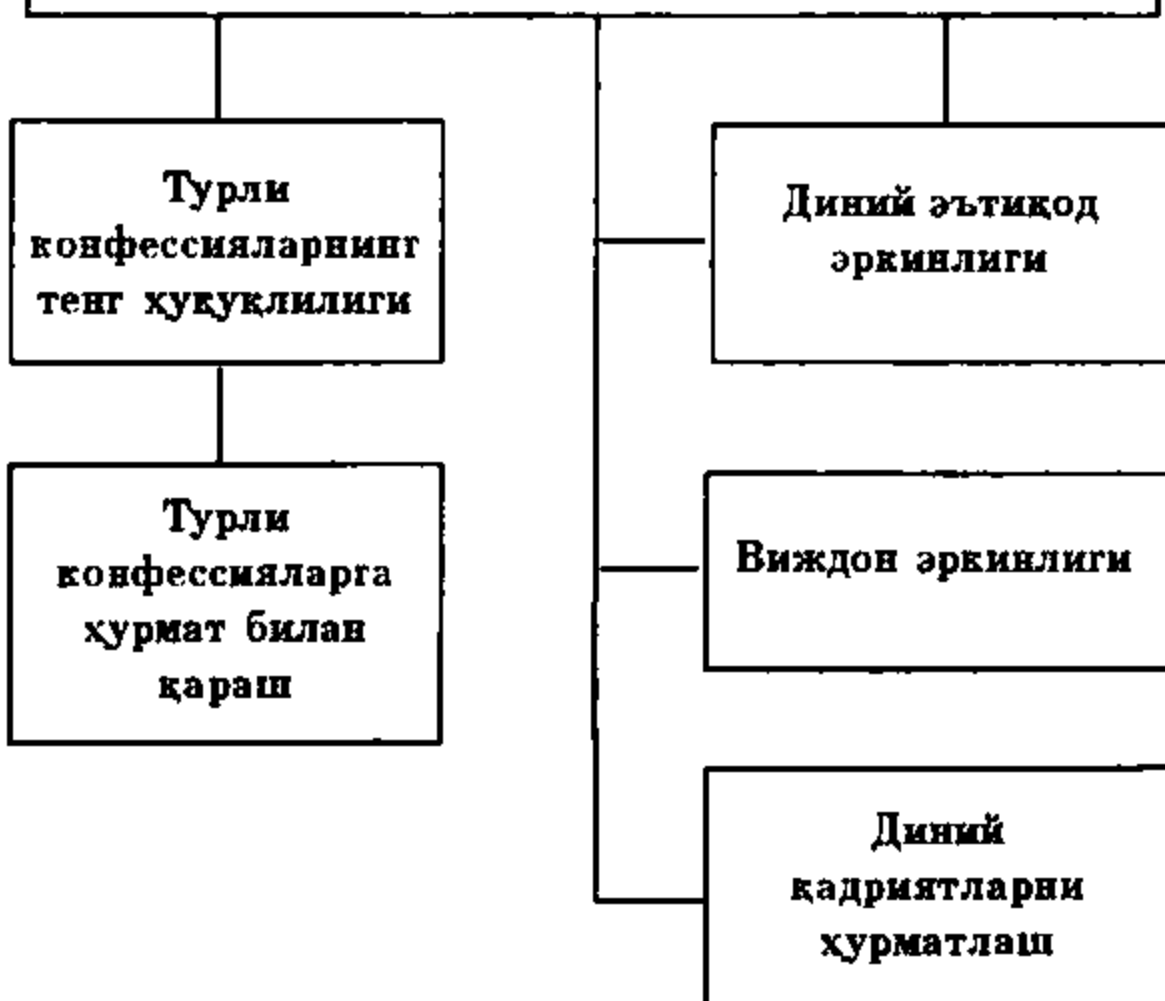
МИЛЛИЙ ВА
УМУМБАШАРИЙ
ҚАДРИЯТЛАРНИНГ
УЙҒУНЛИГИ

МИЛЛИЙ-МАЪНАВИЙ,
МАДАНИЙ
ХУСУСИЯТЛАРНИ
ҲИСОБГА ОЛИШ

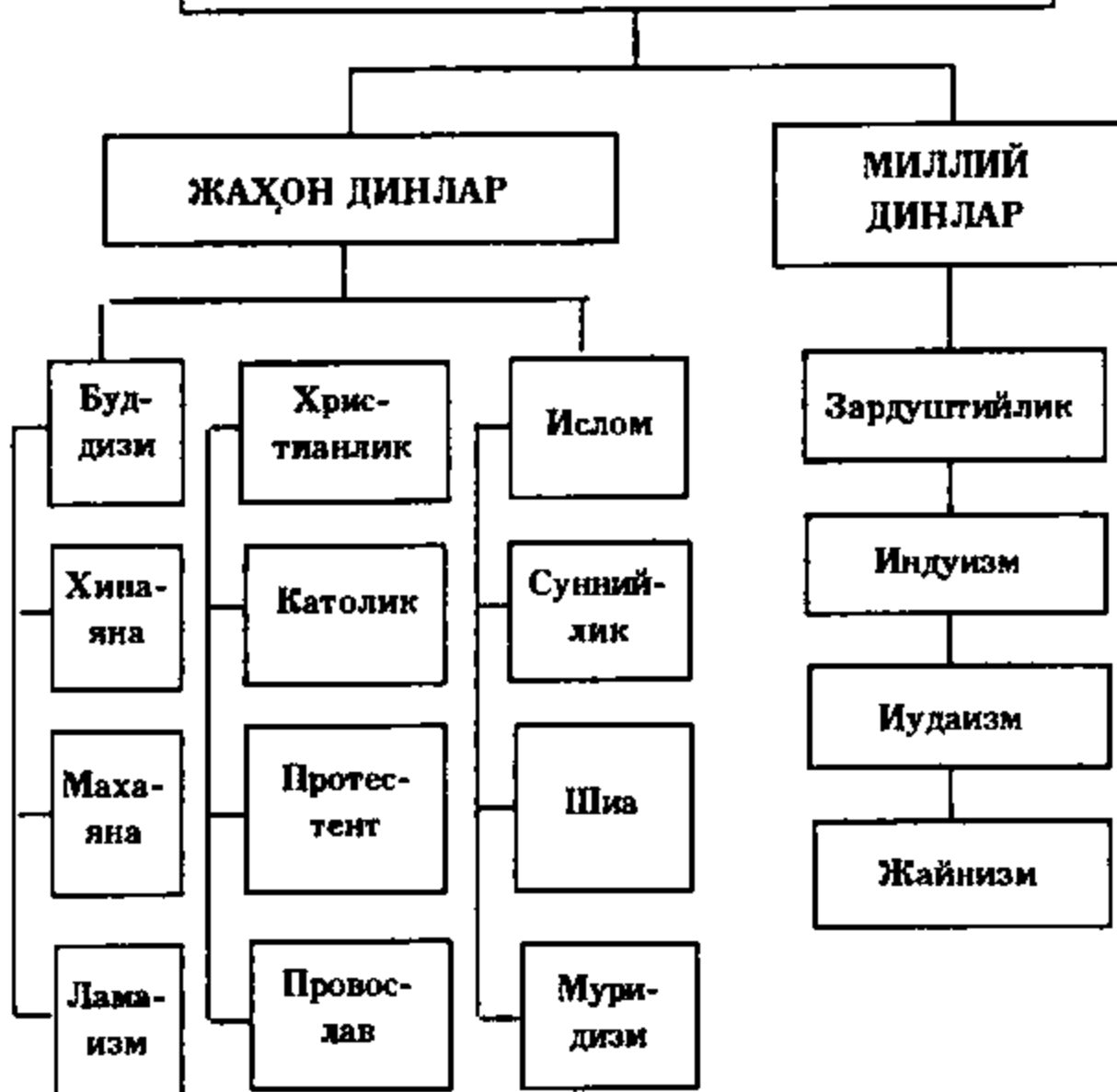

ДИНЛАРАРО БАҒРИКЕНГЛИК ҒОЯСИ

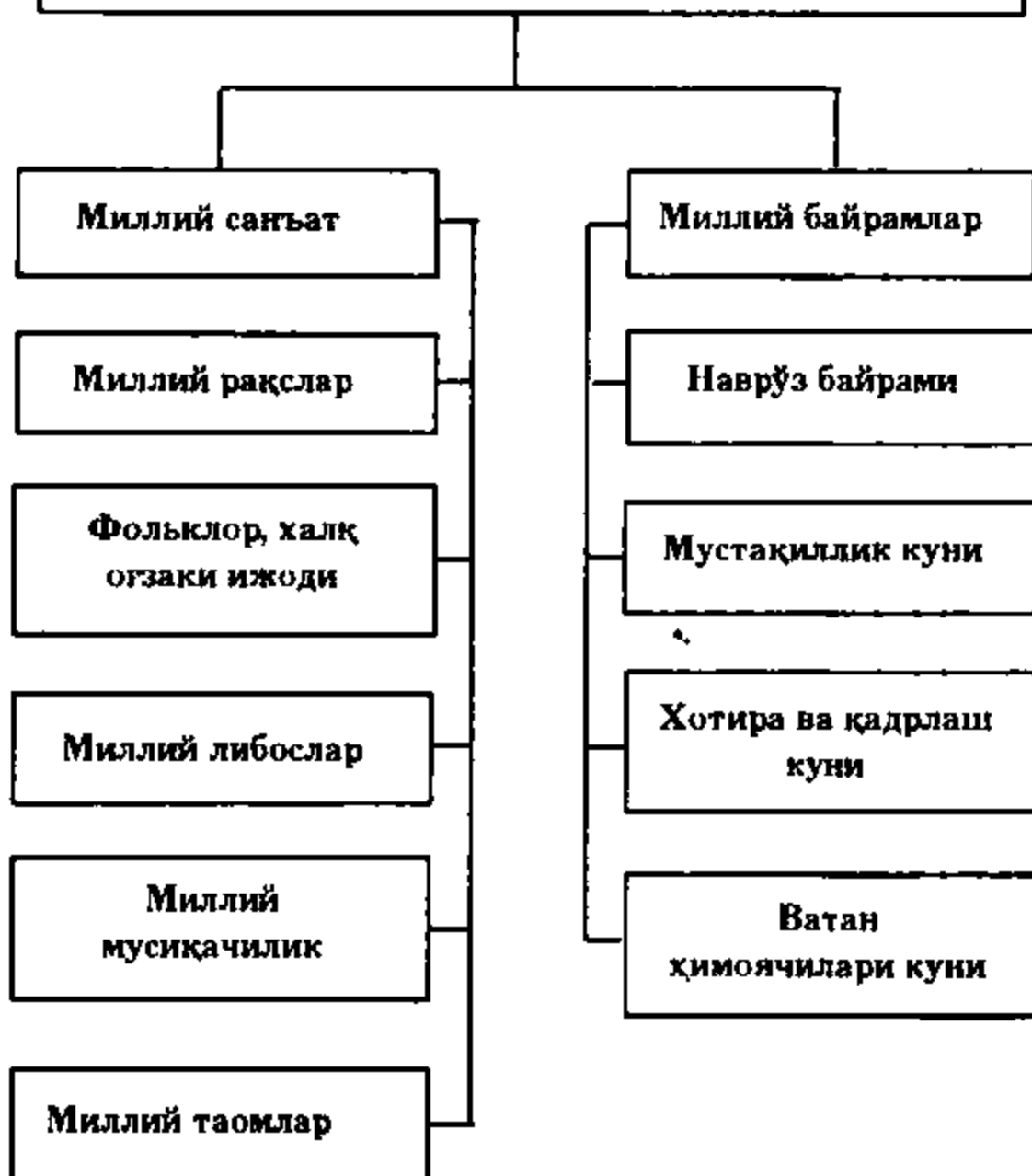
ДИНЛАРАРО БАҒРИКЕНГЛИК — тилма-тил диний эътиқодга эга бўлган кишиларнинг бир замин, бир Ватанда, олижаноб гоя ва ниятлар йўлида ҳамкор ва ҳамжихат бўлиб яшашини аниглайди. Қадим-қадимдан дин аксарият маънавий қадриятларни ўзида мужассам этиб келади. Миллий қадриятларнинг асрлар оша безавол яшаб келаётгани ҳам диннинг ана шу табиати билан боғлиқ.

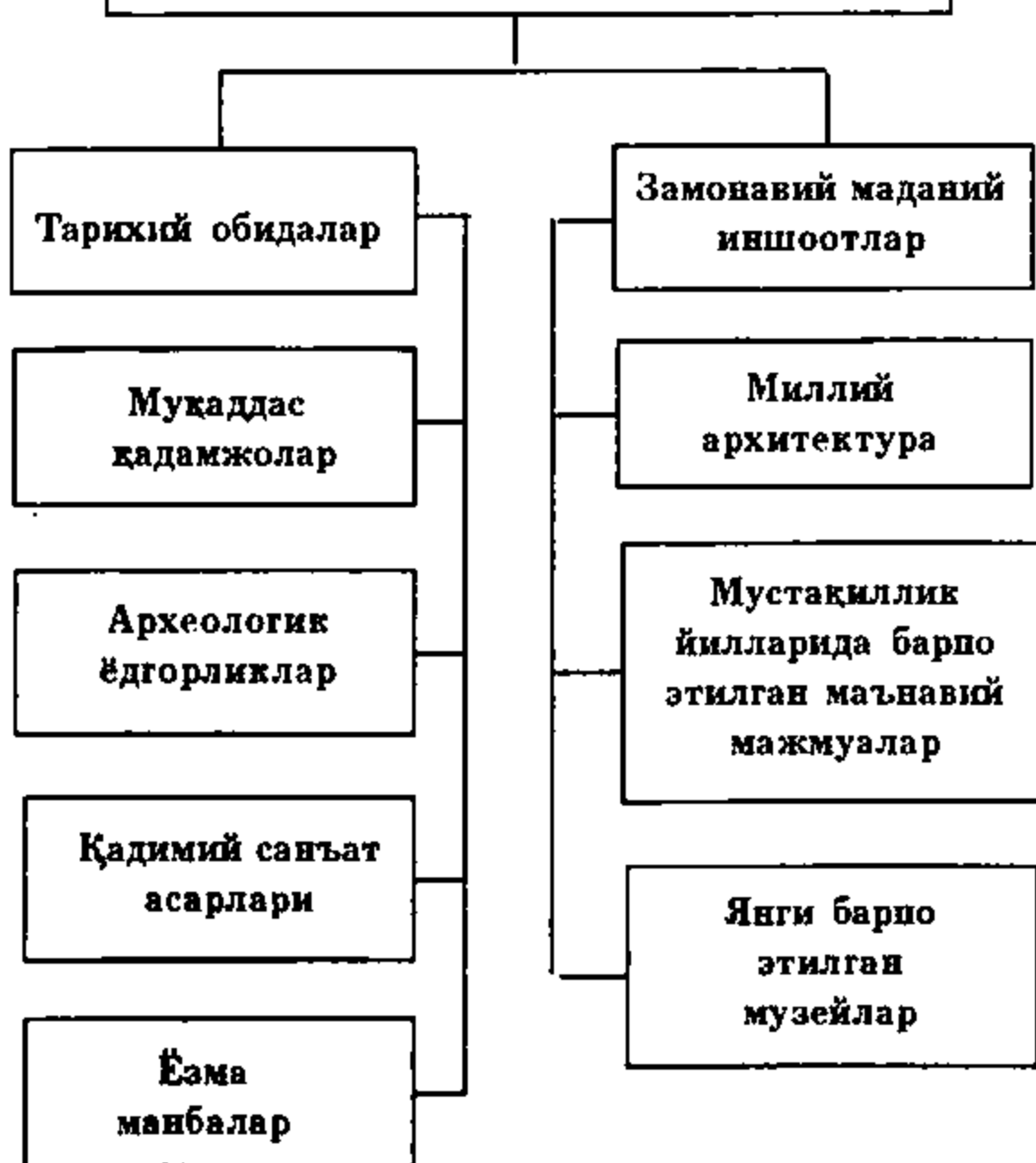
АСОСИЙ ДИНИЙ ЙЎНАЛИШЛАР

**МИЛЛИЙ МАДАНИЯТ
ВА БАЙРАМЛАРДА МИЛЛИЙ ҒОЯНИНГ
АКС ЭТИШИ**

**ТАРИХИЙ-МАДАНИЙ ОБИДАЛАРДА
МИЛЛИЙ ҒОЯНИНГ
АКС ЭТИШИ**

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. — Т.: Ўзбекистон, 2003.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд — Т.: Ўзбекистон, 1996.
3. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 2-жилд — Т.: Ўзбекистон, 1996.
4. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд — Т.: Ўзбекистон, 1996.
5. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. 4-жилд — Т.: Ўзбекистон, 1996.
6. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш — давр талаби. 5-жилд — Т.: Ўзбекистон, 1997.
7. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-жилд — Т.: Ўзбекистон, 1998.
8. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қура-миз. 7-жилд — Т.: Ўзбекистон, 1998.
9. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. 8-жилд — Т.: Ўзбекистон, 2000.
10. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъул-миз. 9-жилд — Т.: Ўзбекистон, 2001.
11. Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ ке-рак. 10-жилд — Т.: Ўзбекистон, 2002.
12. Каримов И.А. Биз танлаган йўл — демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. 11-жилд — Т.: Ўзбекистон, 2003.
13. Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлик ўз куч-қудратимиз, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродамизга боғлиқ. 12-жилд — Т.: Ўзбекистон, 2004.
14. Каримов И.А. Империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар, деб ҳисоблашар эди. (Президент Ислам Кари-мовнинг «Независимая газета» мухбирининг саволларига жавоблари). — Т.: Ўзбекистон, НМИУ, 2005, 64-б.
15. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни де-мократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. — Т.: Ўзбекистон, 2005, 96-б.
16. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон ҳеч кимга қарам бўлмайди. — Т.: Ўзбекистон, 2005, 160-б.

17. Азизхўжаев А.А. Мустақиллик, курашлар, изтироблар ва қувончлар. — Т.: 2001.
18. Азизхўжаев А.А. Чин ўзбек иши. — Т.: Академия, 2003.
19. Абилов Ў. Миллий ғоя, маънавий омиллар. — Т.: Маънавият, 1999.
20. Алимова Д. Инсоният тарихи — ғоя ва мафкуралар тарихидир. — Т.: Янги аср авлоди, 2001.
21. Амир Темур жаҳон тарихида. ЮНЕСКО. Париж — 1996.
22. Афлотун. Қонулар. — Т.: Янги аср авлоди, 2002.
23. Бойқобилов Б. Ўзбекнома. — Т.: Шарқ, 1999.
24. Бобоев Ҳ., Ғофуров З. Миллий истиқлол мафкураси ва тараққиёт. — Т.: Янги аср авлоди, 2001.
25. Буюк сиймолар, алломалар. — Т.: Маънавият, 1995.
26. Бухоро шарқ дурдонаси. ЮНЕСКО. — Т.: Шарқ, 1997.
27. Жалолиддин Мангуберди. — Т.: Шарқ, 1999.
28. Жакбаров М. Комил инсон ғояси: тарихий-фалсафий таҳлил. — Т.: «Абу Али ибн Сино» нашриёти, 2000.
29. Жакбаров М. Комил инсон ғояси. — Т.: Янги аср авлоди, 2002.
30. Жўраев Н. Мафжуравий иммунитет. — Т.: Маънавият, 2001.
31. Ислом: бағрикенглик ва мутаассиблик. — Т.: 1998.
32. Исломов З., Исоқов Б., Юсупов О., Муҳаммадиев Д., Миनावаров С. Бунёдкор ғоялар. — Т.: Янги аср авлоди, 2001.
33. Каримова В. Тарғиботнинг психологик услублари. — Т.: Маънавият, 2001.
34. Каримова В., Умаров А., Қуръонов М. Миллий истиқлол ғоясини халқимиз онгига сингдириш омиллари ва воситалари. — Т.: Янги аср авлоди, 2001.
35. Каримов Н. Истиқлолни уйғотган шоир. — Т.: Маънавият, 2000.
36. Каримов Н. Чўлпов: Маърифий роман. — Т.: Шарқ, 2003.
37. Комилов Н. Тасаввуф Биринчи китоб. — Т.: Ёзувчи, 1996.
38. Комилов Н. Тафаккур карвонлари. — Т.: Маънавият, 1999.
39. Конфуций. Уроки мудрости. — М.: Наука, 1998.
40. Левитян Л. Ўзбекистон тарихий бурилиш палласида. — Т.: Ўзбекистон, 2001.
41. Машиқзамин — ҳикмат бўстони. — Т.: Шарқ, 1997.
42. «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» фани бўйича ўқув дастурини тайёрлаш ва таълим тизимида жорий этиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2001 йил 18 январдаги Фармойиши.

43. Миллий истиқлол гоёси: асосий тушунча ва тамойиллар. — Т.: Ўзбекистон, 2001.
44. Миллий истиқлол гоёси ва мафкураси: фалсафий ва ҳуқуқий жиҳатлар. — Т.: 2001.
45. Миллий истиқлол гоёси тарғиботининг илмий асослари. — Т.: 2002.
46. Миллий гоё — бизнинг гоё. — Т.: 2001.
47. Миллатлараро ҳамжиҳатлик — барқарорлик омили. — Т.: 1999.
48. Муртазо Қаршибой. Бунёдкор халқ гоёси. — Т.: Маънавият, 2001.
49. Муртазо Қаршибой. Янгилашдан буюк ўзгариш сари. — Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2001.
50. Мустақиллик. Изоҳли илмий-оммабоп лугат. — Т.: Шарқ, 2000.
51. Назаров Қ. Миллий истиқлол гоёсининг асосий мақсад ва вазифалари. — Т.: Янги аср авлоди, 2001.
52. Норбоев Т. Мустақил ривожланиш жараёнида миллий гоёни демократик томонлар билан уйғунлаштиришнинг иштимой-фалсафий асослари. ЖДИУ - 2001.
53. Ортиқов М., Усмонов М. Гоё ва мафкура. — Т.: Янги аср авлоди, 2001.
54. Отамуратов С., Мамашокиров С., Холбеков А. Марказий Осиё: гоёвий жараёнлар ва мафкуравий таҳдидлар. — Т.: Янги аср авлоди, 2001.
55. Олимов С. Миллий мафкура — халқ таянадиган куч. — Т.: 2000.
56. Пахрутдинов Ш. Таҳдид — ҳалокатли куч. — Т.: Академия, 2001.
57. Ризаев Ш. Саҳна маънавияти. — Т.: Маънавият, 2000.
58. Садулла Отамуратов, Сарвар Отамуратов. Ўзбекистонда маънавий-руҳий тикланиш. — Т.: Янги аср авлоди, 2003.
59. Сулаймонова Фозила. Шарқ ва Ғарб. — Т.: Ўзбекистон, 1997.
60. Тарих, мустақиллик, миллий гоё. — Т.: Академия, 2001.
61. Умарова Н. Миллий истиқлол гоёсини умумий таълим тизимида сингдириш технологияси. 2003.
62. Қорабоев У. Ўзбек халқи байрамлари. — Т.: Шарқ, 2002.
63. Холбеков А. Идилов У. Социология: изоҳли лугат — маълумотнома. — Т.: Ибн Сино, 1998. 160-б.
64. Христиан-Ислом мулоқоти Германия-Ўзбекистон. (Халқаро семинар материаллари). Тўплам. — Т.: Академия, 2003.

65. Хива город тысячи куполов. ЮНЕСКО. — Т.: Шарқ, 1997.
66. Чориев А., Мансуров А. Ғоя, тарих ва миллий тафаккур. — Т.: Янги аср авлоди, 2002.
67. Шарафуддин Али Яздий. Зафарнома. — Т.: Шарқ, 1997.
68. Шарафиддинов О. Истиқлол фидоийлари: Мустафо Чўқай, Чўлпон, Отажон Хошим. — Т.: 1993.
69. Шарафиддинов О. Сардафтар саҳифалари: мақолалар, хотиралар. — Т.: Ёзувчи, 1998.
70. Шарафиддинов О. Чўлпонни англаш — Т.: Ёзувчи, 1994.
71. Шопенгауэр А. "Свобода воли и нравственность". — М.: Республика, 1992.
72. Эргашев И. Тараққиёт фалсафаси. — Т.: Академия, 2000.
73. Эргашев Ф., Эргашев И. Фидойилик — ҳаёт мазмуни. — Т.: Ўзбекистон, 2001.
74. Эргашев И., Шарипов Б., Жакбаров М. Жамиятни эркинлаштириш ва маънавият. — Т.: Академия, 2002.
75. Эргашев И. Сиёсат фалсафаси. — Т.: Академия, 2004.
76. Ўзбекистон XXI асрга интиломда (шарҳлар). — Т.: Ўзбекистон, 2000.
77. Ўзбекистон юксалиш йўлида. — Т.: Ўзбекистон, 2001.
78. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 1-китоб. Туркистон чор Россияси мустамлакачилиги даврида. — Т.: Шарқ, 2000.
79. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 2-китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. — Т.: Шарқ, 2000.
80. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 3-китоб. Мустақил Ўзбекистон тарихи. — Т.: Шарқ, 2000.
81. Қодирова М. Ёшлар онгида ғоявий дунёқарашни шакллантириш — Т.: Янги аср авлоди, 2002.
82. Қосимов Б. Миллий уйғовиш — Т.: Маънавият, 2003.
83. Ғайбуллоҳ ас-Салом, Неъматуллоҳ Отажон. Жаҳонгашта «Бобурнома». — Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1996.
84. Ғайбуллоҳ ас-Салом. Эй умри азиз. Биринчи китоб. — Т.: Шарқ, 1997.
85. Ғайбуллоҳ ас-Салом. Эзгуликка чоғлан одамзод. Иккинчи китоб. — Т.: Шарқ, 1997.
86. Хусниддинов З. Ислом — йўналишлар, масхаблар, оқимлар. — Т.: Мовароуннаҳр, 2000.

**МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИ ФАВИНИ
ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН МАХСУС
АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ**

1. Миллий истиқлол ғояси: асосий хусусиятлари, фалсафий ва тарихий илдизлари. Масъул муҳаррир Қ.Назаров. Тошкент — 2001 й.

2. Ғоя ва мафкура. Масъул муҳаррир Қ.Назаров. Тошкент — 2001 й.

3. Миллий истиқлол ғоясини халқимиз онгига сингдириш омиллари ва воситалари. Масъул муҳаррир Қ.Назаров. Тошкент — 2001 й.

4. Марказий Осиё: ғоявий жараёнлар ва мафкуравий таҳдид. Масъул муҳаррир Қ.Назаров. Тошкент — 2001 й.

5. Миллий истиқлол ғоясининг амал қилиш тамойиллари. Тошкент — 2001 й.

6. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. Масъул муҳаррир Қ.Назаров. Тошкент — 2001 й.

7. Миллий ғоя инсон ва замон. Масъул муҳаррир Қ.Назаров. Тошкент — 2001 й.

8. Миллий истиқлол ғояси: назария ва амалиёт. Масъул муҳаррир Қ.Назаров. Тошкент — 2001 й.

9. Ўзбекистоннинг мустақил тараққиёти ва мафкуравий жараёнлар. Масъул муҳаррир Қ.Назаров. Тошкент — 2001 й.

10. Инсоният тарихи ғоя ва мафкуралар тарихидир. Масъул муҳаррир Қ.Назаров. Тошкент — 2001 й.

11. Қ.Назаров. Миллий истиқлол ғоясининг асосий мақсад ва вазифалари. Тошкент — 2001 й.

12. Бунёдкор ғоя. Масъул муҳаррир Қ.Назаров. Тошкент — 2001 й.

13. Бугунги дунёнинг мафкуравий манзараси. Масъул муҳаррир Қ.Назаров. Тошкент — 2001 й.

14. Ғоя, тарих ва миллий тафаккур. Масъул муҳаррир Қ.Назаров. Тошкент — 2002 й.

15. Тараққиётнинг ўзбек модели. Масъул муҳаррир Қ.Назаров. Тошкент — 2001 й.

16. Л.Левитин. Ўзбекистон тарихий бурилиш палласида. — Т.: Ўзбекистон, 2001.

17. М.Шарифхўжаев. Ўзбекистон янги ғоялар, янги ютуқлар. — Т.: 2002 й.

18. М.Шарифхўжаев, Ф.Рахимов. Даври белгилаб берган инсон. — Т.: 2004 й.

Мундарижа

КИРИШ	3-5
I БЎЛИМ. ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ҒОЯВИЙ АСОСЛАРИ ВА ҲОЗИРГИ ЗАМОН	6-15
Миллий истиқлол ғояси фанининг предмети, мақсади ва вазифалари	6-30
Жамият тараққиётининг ғоя ва мафкуралар билан ўзаро боғлиқлиги	31-79
Глобаллашув жараёнларида миллий ғояга эҳтиёжнинг ортиши	80-91
Ғоявий иммунитетни шакллантириш хавфсизлик ва барқарорлик омили	92-115
II БЎЛИМ. ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИГИ ВА МИЛЛИЙ ҒОЯНИНГ ЗАРУРЛИГИ	116-223
Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлашда миллий ғоянинг зарурлиги ва аҳамияти	116-130
Миллий ғоя — халқнинг ишончи ва эътиқоди	131-149
Миллий ғоя — ўзликни англаш ва тараққиёт омили	150-197
Миллий маънавий мерос, қадриятларнинг таркиби, кўринишлари	199-214
Миллий ғоянинг умумбашарий тамойиллари	215-223
III БЎЛИМ. МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИ — ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЎЗИГА ХОС ВА МОС РИВОЖЛАНИШ КОНЦЕПЦИЯСИ УЧУН АСОС	224-345
Миллий истиқлол ғоясининг бош мақсади — озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт қуриш	226-245
Миллий ғоя ва демократик ривожланиш	246-262
Миллатлараро тотувлик, миллий ва диний бағрикенглик	263-275
Миллий ғоя ва ёшлар. Миллий гуруҳ ва ор-номус	276-292
Миллий истиқлол ғоясининг инсон онги ва қалбига сингиши: янгича услублар ва ёндашувлар ва технологиялар	293-315
ХУЛОСА	316-319
Слайдлар	320-361
Адабляётлар	362-366